Ilustraţia copertei
de Lucreţia
t'eodorov

1973
Bucureşti Bd. Ana
Ipătescu 39

Pierre Montet

VIAŢA DE TOATE ZILELE IN EGIPT PE VREMEA DINASTIEI RAMSES

Cuvînt înainte de acad.
Emil
C o n d u r a c h i

Traducere de
I l e a n a Z
a ra

Editura Eminescu

P ie r re M.o n te t

La vie quotidianne en tjgypte au tcmps des Ramses

CUVÎNT ÎNAINTE

Lucrarea de faţă, opera lui Pierre Montet, unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei şi civilizaţiei vechi egiptene, se impune nu numai prin bogăţia informaţiei sale documentare, dar mai ales prin felul în care autorul reuşeşte să reconstituie imaginea societăţii egiptene, în tot ce a avut ea mai colorat, mai viu şi mai divers, în perioada cea mai strălucită a dezvoltării sale istorice : perioada faraonilor din dinastia a XIX-a (secolele XIV-XIII î.e.n.) dominată de figura unor mari faraoni ca Setui I şi Ramses al II-lea. Această perioadă, ce se înscrie în istoria regatului nou al Egiptului, reprezintă nu numai perioada în care faraonii egipteni au atins culmile puterii lor, dominînd întregul bazin al Mediteranei Orientale şi jucînd rolul de arbitri în întreg Orientul apropiat, dar şi perioada în care dezvoltarea internă, economică, socială şi culturală a Egiptului, cu o lungă tradiţie politică şi o străveche civilizaţie, a înflorit mai mult ca niciodată. Stratificările sociale, posibilităţile şi nevoile economice, bogăţia şi varietatea tradiţiilor de tot felul, pe care le reflectă numeroasele documente scrise şi arheologice ale acestei perioade, per-

mit într-adevăr o reconstituire a „modului de viaţă" egiptean aşa cum a fost el prezentat de autorul lucrării de faţă.

Alegînd însă, pentru motive uşor de înţeles, această perioadă din istoria Egiptului, autorul nu a mai considerat necesar să explice geneza istorică, so-cial-economică, a acestei societăţi. Cititorul neavizat poate crede că lumea egipteană, atît de variată în manifestările sale, se aseamănă cu oricare altă societate din toate timpurile, bine ordonată în formele unui stat — fie el antic, fie el modern — deosebirile specifice Egiptului derivînd doar din mediul natural in care a apărut şi s-a dezvoltat statul faraonilor. Nu negăm că o astfel de explicaţie conţine într-o anumită măsură o parte de adevăr. Considerată însă din punct de vedere al structurii sale, ca şi din acela al felului în care s-a ajuns la o astfel de organizare, istoria societăţii şi statului egiptean are coordonatele sale specifice, fără de cunoaşterea cărora n-am putea înţelege adevărata faţă a acestei lumi atît de interesante. Acest lucru merită a fi subliniat, dacă n-ar fi decît pentru faptul că prezentarea — altminteri magistrală — pe care o face Pierre Montet societăţii egiptene într-o anumită perioadă poate apărea ca o felie de viaţă, ruptă de contextul său milenar, fără acea explicaţie genetică ce poate îngădui singură înţelegerea antichităţii egiptene în ce a avut ea mai specific şi mai general uman totodată. Vom încerca în rindurile care urmează să aşezăm această strălucită perioadă a Ramesizilor în cadrul general al istoriei Egiptului în antichitate şi să subliniem totodată în ce fel a fost posibilă şi necesară dezvoltarea

unui anumit mod de viaţă, pe care îl prezintă atît de colorat şi de precis autorul lucrării de faţă.

*

Expresia lui Herodot, „părintele istoriei" : „Egiptul este un dar al Nilului" nu e o simplă figură de stil. Ea cuprinde un adevăr mult mai profund. într-adevăr, Egiptul ca *regiune geografică* s-a format datorită apelor Nilului ; Egiptul ca *stat* s-a format în condiţiile organizării sistematice a acestei regiuni şi a apelor marelui fluviu care i-a determinat întotdeauna structura şi peisajul uman ; Egiptul ca *leagăn* al civilizaţiei egiptene străvechi a fost şi a rămas strîns legat de dezvoltarea agriculturii egiptene şi a transporturilor pe apă pe distanţe de sute şi mii de kilometri a materiilor prime şi a produselor meşteşugăreşti şi artistice de tot felul, executate în interiorul sau exteriorul ţării.

înainte de toate însă Nilul, — unul dintre cele mai lungi fluvii din lume (peste 5000 km) — cu revărsarea regulată a apelor ce cresc în fiecare primăvară după topirea zăpezilor din munţii Etiopiei şi a numeroaselor ploi ce cad în primele luni ale anului în Africa centrală, aduce o imensă cantitate de nămol roditor, care asigură solului egiptean o fertilitate deosebită. Egiptul nu e de fapt decît această lungă fîşie de pămînt udată periodic de apele Nilului şi fertilizată de nămolul roditor adus în fiecare an de apele sale. Lupta cu apele nu era deloc uşoară. Consolidarea prin îndiguiri a noilor terenuri agricole, atît de roditoare, tăierea de noi canale, toate acestea presupuneau un efort comun şi tenace, durabil şi

eficace numai în măsura în care toate colectivităţile agricole din regiunea respectivă erau cointeresate în menţinerea în stare bună de funcţionare a acestor canale de irigaţie. Altminteri, ele erau repede înfundate de noile aluviuni, iar pămîntul roditor smuls cu atita muncă nisipurilor sau apelor îşi căpăta din nou aspectul său iniţial de pustiu sau mlaştină, în care domneau trestia şi animalele sălbatice. De aici, nevoia unei coordonări a eforturilor pentru construirea şi păstrarea canalelor de irigaţie cu ajutorul cărora comunităţile agrare îşi garantau cele mai însemnate mijloace de producţie : apa şi pămîntul roditor, reînnoit periodic de aluviuni. O astfel de coordonare, realizată iniţial de conducătorii fireşti ai fiecărei colectivităţi în parte, a dus destul de repede la necesitatea unei conduceri superioare, capabilă să acţioneze pe zonele întinse în care apa binefăcătoare a acestor fluvii trebuia şi putea fi controlată. Clasicii marxismului au subliniat în mai multe rînduri acest fapt, care a avut consecinţe deosebit de mari asupra structurii specifice a primelor state orientale din regiunea ..Semilunii roditoare".

Alături de agricultură, o contribuţie esenţială la dezvoltarea societăţii şi statului egiptean au adus-o progresele obţinute în prelucrarea metalelor. Armele mai bune au asigurat unor conducători ai colectivităţilor rurale un loc privilegiat în raport cu ceilalţi membri ai obştilor orientale. Podoabe mai bogate (arme de bronz, coliere şi cercei de aur) sublimau puterea unor familii ce-au constituit începuturile aristocraţiei egiptene, care de pe urma rolului său

important în războaiele ele apărare sau de jaf a preluat, cel puţin parţial, sarcina coordonării eforturilor destinate să asigure construirea, distribuirea şi controlul acestor mijloace de producţie specifice. Este de la sine înţeles că realizarea prin muncă a acestui efort — ca şi realizarea tuturor marilor lucrări publice din Orient, care pretindeau mii şi mii de lucrători — nu se putea obţine fără o constrîngere ex-traeconomieă. In momentul în care un şef sau altul al acestei aristocraţii — regele sau despotul — realiza în favoarea sa şi a aristocraţiei ale cărei interese le reprezenta o anumită unitate teritorială şi politică, el devenea, prin demnitarii săi, automat şi coordonatorul întregului sistem de irigaţie din ţară, stăpînul de fapt al apelor şi al tuturor roadelor obţinute pe această cale. Acesta este în realitate temeiul social al puterii necontestate (şi exercitate prin constrîn-geri extraeconomice) a faraonilor egipteni. Atunci cînd irigaţia era necesară, această autoritate se afirma şi mai rapid şi mai eficace. Subordonarea aceasta a permis înfăptuirea numeroaselor construcţii monumentale din Egiptul antic. Transportul, cîte-odată la mari distanţe, a unor imense blocuri de piatră şi prelucrarea lor în vederea construcţiei unor temple sau morminte regale, care stîrnesc şi astăzi admiraţia noastră, nu se pot explica decît printr-o mobilizare cu caracter extraeconomic a unui uriaş număr de braţe de lucru, ce suplineau prin cantitate ceea ce tehnica încă puţin dezvoltată a epocii nu putea oferi. Piramidele, templele de la Karnak şi Luxor, ca şi marile palate şi zigurate babiloniene şi asiriene, ca şi zidul chinezesc, palatele regilor perşi

'.»

sau atîtea alte opere artistice de mari proporţii au fost realizate numai pe această cale.

Monumentele egiptene străvechi, anterioare chiar celui mai vechi stat, ilustrează puterea unor şefi, ce vor concentra în mîinile lor, încă de la începutul mileniului al IV-lea î.e.n. întreaga putere economică şi politică din valea Nilului. Picturile murale ale unui mormînt din Hierakonpolis — datat din perioada Egiptului predinastie — reprezintă pe un şef victorios ce ucide cu măciuca un adversar învins. Putem astfel vorbi încă înainte de constituirea primelor state egiptene de existenţa unei bogate şi puternice aristocraţii care prosperează de pe urma plus-pro-dusului smuls de la comunităţile agrare. Despre aceste comunităţi — care grupau imensa majoritate a populaţiei egiptene — ştim însă extrem de puţine lucruri. Cercetările arheologice din Egipt s-au îndreptat cu precădere asupra marilor centre urbane şi mai ales asupra templelor şi mormintelor aparţinînd faraonilor şi aristocraţiei. Autorul lucrării de faţă şi-a concentrat deci atenţia asupra informaţiilor ce privesc alte clase sociale. Faraonii, aristocraţia, laică sau sacerdotală, egipteană, funcţionarii regali, chiar unii negustori, au ţinut să păstreze în texte scrise amintirea originii lor, ca şi a diferitelor acţiuni pe care le-au făcut în decursul vieţii lor. Numeroase texte egiptene cu caracter religios sau funerar subliniază preceptele de ordin moral sau ritualul ce întovărăşea viaţa sau trecerea în lumea de apoi a acestor oameni. Mii şi mii de sculpturi şi picturi, statui şi statuete, basoreliefuri, a căror varietate şi calitate trebuie a fi subliniate, ilustrează aspecte ale organi-

zării economice şi politice, ale structurii diferitelor clase sociale egiptene. Ele oglindesc în chipul cel mai viu aspecte ale vieţii cotidiene, ale momentelor solemne sau tradiţionale ale vechilor egipteni. Astfel de tradiţii, concepţii sau ritualuri s-au format de-a lungul a sute şi sute de ani, pînă cînd, în vremea Ramesizilor, pe care o prezintă cartea de faţă, ele au ajuns să constituie o civilizaţie unitară şi specifică întregului popor egiptean.

Procesul de unificare politică a Egiptului, determinat în primul rînd de necesitatea coordonării eforturilor de irigaţie a apelor Nilului a cunoscut mai multe etape, caracterizate atît de dezvoltarea agriculturii, cît şi de creşterea exploatării celorlalte bogate resurse naturale —• în primul rînd piatra — ale acestei regiuni ale Africei de nord. Alte materii prime ce lipseau în Egipt — mai ales minereurile de aramă, aurul, întro măsură oarecare şi lemnul — explică necesitatea expansiunii statului egiptean dincolo de hotarele sale şi organizarea unor campanii de pradă, destinate să suplinească aceste lipsuri. Imense turme de vite şi un mare număr de prizonieri, transformaţi în sclavi, amintite cu mîndrie de analele egiptene, sporeau bogăţia faraonilor, a nobililor şi a templelor din valea Nilului.

Precedat de o lungă perioadă neolitică (ce durează cam două mii de ani), statul egiptean, ca formaţie politică tot mai bine organizată, a durat cam trei mii de ani. In acest răstimp, societatea egipteană, a realizat o seamă de progrese tehnice, care stau la baza dezvoltării societăţii şi statului egiptean. Aceste progrese au făcut la rîndul lor posibile şi necesare o tot

mai mare diviziune a muncii şi o tot mai accentuată diferenţiere economică şi socială, fără de care n-am putea înţelege varietatea fenomenelor descrise în lucrarea de faţă.

Istoria statului egiptean a fost divizată încă din antichitate în mai multe perioade. Manethon, mare preot egiptean care a trăit la sfîrşitul secolului al IV î.e.n., a ales drept criteriu al acestei periodizări succesiunea celor 30 de dinastii de faraoni. Istoriografia modernă a păstrat acest criteriu, grupînd diferitele dinastii în cîteva mari perioade istorice, pre-zentînd fiecare în parte suficiente elemente de unitate. Astfel, după o aşa-zisă perioadă predinastică, în jurul anului 3000 î.e.n. începe perioada regatului vechi egiptean (dinastiile III-VI). Perioada regatului mijlociu cuprinde epoca dinastiilor XI-XII, în timp ce, odată cu alungarea hicsoşilor, pe la 1580 î.e.n., începe perioada regatului nou (dinastiile XVIII-XX), perioadă în care Egiptul ajunge la apogeul puterii sale. Cele două perioade intermediare —- acelea ale dinastiilor VII-X şi XIII-XVII — caracterizate prin fărîmiţarea autorităţii centrale şi întărirea excesivă, economică, politică şi militară a aristocraţiei locale, constituie epoci de stagnare şi regres, ilustrate de numeroase texte istorice şi literare. Epocă de regres politic o constituie şi ultima perioadă a istoriei statului egiptean — epoca faraonilor de origine libiana,

• nubiană şi saită (dinastiile XXII-XXX) cînd Egiptul îşi pierde poziţia sa de mare putere politică şi sfîr-

; şeşte prin a fi cucerit în 525 î.e.n. de către perşi. Nu este, desigur, locul aici să urmărim în amănunt

; evoluţia politică a fiecărei perioade în parte. Ne vom

limita doar a sublinia anumite aspecte comune tuturor acestor perioade, deosebite între ele de stadiul de dezvoltare social-economică pe care 1-a atins societatea egipteană de-a lungul istoriei sale milenare.

Cîteva cuvinte asupra structurii sociale egiptene sînt însă necesare, pentru a putea înţelege rolul pe care diferitele clase sociale îl ocupă în cartea de faţă.

Am amintit puţin mai sus despre elementul de bază al societăţii egiptene, care a fost şi a rămas obştea sătească. Plus-produsul muncii ţăranilor acaparat de şeful statului, faraonul, în calitatea sa de proprietar absolut al întregului Egipt, constituie elementul esenţial al puterii economice şi politice a monarhiei. Pamîntul, lucrat de ţărani, le aparţine doar pentru că îl lucrează, dar proprietarul adevărat — monarhul — poate dispune atît de pămînt, cît şi de oameni. Şeful statului poate dărui unor temple sau demnitari sate întregi, cedîndu-le de fapt o parte : din uriaşul plus-produs care îi revenea de la fiecare obşte sătească în parte. Numeroasele lucrări de con- i strucţie, la care sînt folosiţi mii şi mii de oameni,. membri ai acestor obşti săteşti, fac parte din munca obligatorie pe care ei sînt ţinuţi s-o presteze şefului statului în calitatea sa de suprem proprietar şi şef al organizării teritoriului rural şi urban.

S-a pus problema dacă nu cumva toate aceste uriaşe lucrări — ce stîrnesc şi astăzi admiraţia noastră prin frecvenţa şi dimensiunile lor extraordinare — nu ar fi fost executate în special de sclavi. Explicarea acestor realizări numai prin munca sclavilor nu rezistă la o analiză atentă a documentelor din epocile respective şi a condiţiilor generale social-econo-

mice ale statelor respective. Este adevărat că, începînd mai ales cu mileniul al II-lea î.e.n., documentele atestă prezenţa sclavilor, uneori foarte numeroşi, în gospodăria marilor temple şi palate, adică acolo unde munca lor îşi găsea întrebuinţare, numărul lor putînd fi chiar foarte mare. E deajuns să amintim faptul că numeroase documente ale faraonilor egipteni vorbesc nu numai de imensele turme de vite capturate în războaie, dar şi de marele număr de prizonieri. Astfel, un document din vremea dinastiei I vorbeşte de 120.000 de prizonieri. In vremea faraonului Snefru, întemeietorul dinastiei a patra, au fost luaţi prizonieri, bărbaţi şi femei, o dată 7000 de etiopieni, altă dată 11 000 de libieni. Mai tîrziu, în epoca regatului nou, faraonul Amenhotep al II-lea (dinastia a XVIII-a) a adus de pe urma unei campanii din Siria 89 600 de prizonieri. Toţi aceşti sclavi fac parte din gospodăria marilor temple şi palate şi nu ajung decît într-o mică măsură — şi mai ales spre sfîrşltul istoriei statului egiptean — să participe în mod nemijlocit la procesul de producţie al societăţii egiptene în care (mai cu seamă în agricultură, ce-şi păstrează de-a lungul mileniilor locul său predominant) munca sclavilor n-a înlocuit-o niciodată pe aceea a ţăranilor egipteni, grupaţi în obştile săteşti.

Peste şi în contrast cu obştile rurale, al căror ritm de dezvoltare, extrem de lent, prezintă un aspect specific, societatea egipteană cunoaşte o dezvoltare a vieţii urbane, care constituie de altfel una din marile inovaţii ale Orientului antic aduse istoriei universale. Locul lor în evoluţia socială a fost deosebit de important, întreaga evoluţie a omenirii cunoscînd

odată cu apariţia primelor aglomeraţii cu caracter urban o concentrare a anumitor forţe de producţie cu totul ieşită din comun, precum şi o diviziune tot mai accentuată a muncii. Fenomenul apariţiei primelor oraşe prezintă o seamă de aspecte specifice, izvorîte din evoluţia anterioară a societăţii egiptene. Un rol extrem de important în dezvoltarea primelor aglomeraţii urbane l-au jucat războaiele de jaf şi comerţul exterior, cu ajutorul cărora, monarhul şi aristocraţii săi îşi puteau procura acele materii prime (mai ales aurul, minereurile de aramă şi cositorul) sau produse finite de care nu dispuneau în propria lor ţară. S-au creat astfel condiţiile dezvoltării comerţului interior şi exterior, paralel cu cele care au promovat apariţia unui tot mai mare număr de meşteşugari, solicitaţi să lucreze piatra şi uneltele, ţesăturile şi bijuteriile necesare satisfacerii trebuinţelor economice şi sociale ale aristocraţiei laice sau sacerdotale şi — înainte de toate — ale faraonilor şi curţii regale. Diviziunea socială a muncii atinge în epoca noului regat egiptean apogeul său, apogeu determinat de creşterea puterii economice şi politice a statului cîrmuit de faraonii din dinastiile XVIII-XIX, ale căror expediţii ating Siria şi Fenicia, spre nord, Nubia şi Somalia spre sud. Se impun deci cîteva precizări cu privire la istoria acestei perioade de apogeu a Egiptului antic, spre a ne putea explica mai bine bogăţia monumentelor şi documentelor pe care se întemeiază autorul cărţii de faţă atunci cînd încearcă să prezinte toată varietatea aspectelor sociale, economice şi culturale ale societăţii egiptene din vremea Ramesizilor.

Odată cu înfrîngerea şi alungarea hicsoşilor de către Kamesu şi mai ales de Ahmes I „Eliberatorul" — întemeietorul dinastiei a XVIII-a, cu care începe perioada noului regat — are loc atît restaurarea statului unitar egiptean, cît şi o intensă activitate militară, destinată să asigure Egiptului materiile prime de care ducea lipsă.

Textele literare şi monumentele epocii ilustrează pe deplin această dinamică activitate, graţie căreia faraonii dinastiilor XVIII şi XIX şi-au asigurat un imens prestigiu şi o mare autoritate politică în tot Orientul apropiat. în urma lungilor războaie desfăşurate de faraonii dinastiei a XVIII-a, a fost cucerită întreaga Sirie, pînă la frontiera Asiei Mici, la nord, şi pînă la cotul cel mare al Eufratului la nord-est. încă de la primii succesori ai lui Ahmes I se schiţează acea politică sistematică de cucerire a Palestinei şi Siriei, pentru a ajunge la punctul ei culminant sub Tutmes al III-lea (1525-1491 î.e.n.), care avea să poarte de-a lungul unei domnii îndelungate şaptesprezece campanii îndreptate împotriva Siriei. Marea cronică ce s-a păstrat din această epocă descrie amănunţit campaniile faraonului. Prin lupta lui dîrză împotriva triburilor siriene, Tutmes al III-lea cuprinde întreaga ţară, consolidînd stăpînirea Egiptului asupra ei prin înăbuşirea răscoalelor populaţiei locale. Influenţa Egiptului sporeşte în aşa măsură de pe urma cuceririlor lui Tutmes al III-lea, încît o serie întreagă de regi — ca, de pildă, regele Babilonului, cel al Asiriei, regele hitiţilor — îi plătesc tribut pentru a-şi feri ţara de invazie. Dar şirul cuceririlor nu s-a oprit la Siria : tot Tutmes al III-lea este cel care

L«

începe şi cucerirea Nubiei, stăpînirea Egiptului în-tinzîndu-se astfel pînă la cea de-a patra cataractă a Nilului, fapt atestat de documentele egiptene din acea vreme, care menţionează seria ţinuturilor cucerite. Cucerirea Nubiei asigură Egiptului exploatarea bogăţiilor din sud : mari cantităţi de aur din minele nubiene sînt acum canalizate spre capitala faraonilor ; pentru uşurarea transporturilor, se procedează din nou la curăţirea canalului de la prima cataractă. Căutînd să-şi întărească stăpînirea căilor comerciale şi să supună definitiv bogatele ţinuturi din sud, egiptenii colonizează încet-încet Nubia. Este epoca de cea mai mare înflorire a puterii lor militare şi a influenţei lor politice în Orientul apropiat.

Această politică de cuceriri a fost urmată în parte de unii dintre succesorii lui Tutmes al III-iea, mai ales de Amenhotep al II-lea (1491-1465 î.e.n.). Ince-pînd însă cu Amenhotep al IH-lea (1455-1424 î.e.n.), statul egiptean înlocueşte campaniile militare prin-tr-o intensă activitate diplomatică, pe care o cunoaştem destul de bine de pe urma descifrării documentelor din arhiva regală de la el-Amarna. Se poate vorbi într-o oarecare măsură de istovirea forţelor militare ale Egiptului cu începere din a doua fază a dinastiei a XVIII-a, dar nu şi de slăbirea imenselor sale resurse economice. Mari cantităţi de aur acordate diferiţilor principi străini, căsătorii între membrii familiilor regale din Egipt, Babilon, Asiria, Mi-tanni şi regatul hitit, numeroase ambasade ce parcurg în lung şi-n lat aceste ţinuturi dovedesc eficacitatea diplomaţiei egiptene în vremea lui Amenhotep al III-iea.

Dar sub domnia urmaşului său, Amenhotep ai IV-iea (1424-1388 î.e.n.). slăbirea puterii militare a Egiptului se accentuează. Nenumăratele războaie purtate de predecesorii săi şi mai cu seamă criza internă a statului egiptean de la sfîrşitul secolului XV (î.e.n.), l-au obligat pe Amenhotep al IV-lea ia o serie de măsuri ce se înscriu printre cele mai însemnate acte de politică internă şi externă ale statului faraonilor. Conflictul de autoritate cu marea preoţime grupată în jurul templului lui Amon-Ra de la Teba, îl îndeamnă pe acest îndrăzneţ şef de stat să procedeze la o reformă religioasă, care a dus la construirea unei noi capitale — Ahetaton — lîngă actuala loca-litate el-Amarna, unde s-a şi descoperit o neobişnuit de bogată arhivă regală. Faraonul îşi schimbă numele în Ehnaton şi se mută în noua sa capitală împreună cu întreaga curte, urmat de slujitorii regali şi de o nouă preoţime menită să preamărească pe „zeul soarelui Aton", care era destinat să înlocuiască străvechiul cult al lui Amon-Ra din Teba, ai căror preoţi deveniseră primejdioşi pentru autoritatea centrală. Astfel se deschide un lung şi grav conflict intern, care, după moartea lui Amenhotep ai IV-lea, avea să ducă la înlăturarea dinastiei a XVIII-a reprezentată de faraoni din ce în ce mai slabi. Unul dintre ei este celebrul Tutankamon, al cărui mormînt descoperit în 1922 a Stârnit pe drept cuvînt o vîlvă extraordinară.

Preoţimea din Teba s-a dovedit în cele din urmă a fi mai puternică şi ea a impus pe tron pe generalul Horemheb (1342-1338), întemeietorul dinastiei a XIX-a. El a lichidat reforma lui Ehnaton, a părăsit

noua capitală întorcîndu-se la Teba şi a luat o seamă de măsuri politice şi administrative menite să şteargă orice urmă a „ereziei" predecesorului său. Tot el va relua, cel puţin într-o anumită măsură, politica de cuceriri a primilor faraoni din dinastia a XVIII-a. Insă adevăratele expediţii militare ale dinastiei a XIX-a vor avea loc pe vremea succesorilor săi, Ram-ses I (1388-1337), Setui I (1337-1317) şi mai ales a lui Ramses al II-lea (1317-1251) — a cărui lungă domnie va duce ia apogeul statului egiptean. Scopul final al acestor expediţii era asigurarea dominaţiei egiptene în întreg Orientul apropiat şi în special pe coasta de răsărit a Mediteranei, spre care se îndreaptă în această perioadă ambiţiile regilor hitiţi din Asia Mică. Aşa cum arată inscripţia comemorativă a lui Ramses al II-lea găsită lîngă Beirut, el îşi îndreaptă întîi privirile spre ţărmul Siriei pe care-şi propune să-1 cucerească. Faraonul adună peste 30 000 de soldaţi pentru campania începută împotriva hitiţilor, con-stituindu-şi astfel o armată destul de puternică, împărţită în patru corpuri, cărora li se mai adăugau detaşamentele compuse din mercenari străini (din Nubia, Şardana etc). Muvattalu, regele hitiţilor, porneşte împotriva sa dinspre nord, în fruntea unor trupe care, pe lîngă unităţile hitite, număra şi detaşamente aliate, trimise de prinţii sirieni, sau de mercenari aparţinînd diverselor triburi ce trăiau în Asia Mică.

Deşi analele egiptene — şi în primul rînd poemul lui Pentaur — vorbesc despre victoria lui Ramses al II-lea de la Kadeş (în Siria de nord), adevărul este altul : surprins de atacul regelui hitit, faraonul a tre-

buit să părăsească, cu grele pierderi, cîmpul de bătaie. Tocmai de aceea, celelalte campanii din Siria au fost întreprinse cu mult mai multă grijă. Ele se vor încheia în anul 1296 î.e.n., prin tratatul de pace dintre Ramses al II-lea şi regele hitit Hattuşil al IlI-lea. Prin acest tratat, al cărui text ni s-a păstrat în întregime, se stabilea, pe fluviul Oronte, o graniţă comună, ce delimita zonele de influenţă ale ambelor state. Curînd după aceasta a avut loc şi o căsătorie, al cărei ceremonial s-a păstrat într-un document contemporan, între Ramses al II-lea şi fiica lui Hattuşil al IlI-lea, spre a întări acest tratat de pace, considerat şi ca un tratat de alianţă între cei doi suverani. Campaniile militare ale lui Ramses al II-lea au dus însă la contacte tot mai strînse cu oraşele din Siria şi Fenicia. Cu acest prilej, o mulţime de asiatici, mai cu seamă negustori fenicieni, pătrund în Egipt, în aşa măsură încît la Memfis se formează un cartier al străinilor, cu temple ridicate în cinstea zeilor Baal şi Astarte, iar limba egipteană se îmbogăţeşte cu numeroase cuvinte împrumutate din limbile semite ale Orientului apropiat. Nobili sirieni ajung să deţină funcţii înalte la curtea faraonilor. La fel de însemnată pentru economia egipteană este şi dominaţia statului lui Ramses al II-lea în Nubia.

Lunga domnie a lui Ramses al II-lea (66 de ani) explică numeroasele monumente ridicate în vremea sa. Amintim printre altele gigantica sală de coloane a templului din Teba, templele de la Abydos şi de la Abu-Simbel, recent strămutat de pe urma lucrări-lor de la barajul de la Assuan, precum şi numeroase

a

sculpturi destinate să perpetueze chipul acestui mare suveran.

Urmaşul său, faraonul Merneftah (1251-1231) a avut de rezolvat probleme grele legate de apărarea Egiptului, atacat de triburile libiene şi de „popoarele maritime". Răscoalele din oraşele siriene, nemulţumite de exploatarea egipteană, au agravat situaţia statului egiptean, care intră într-o fază critică, ce se va atenua doar pentru scurtă vreme în timpul domniei faraonilor Setnaht, întemeietorul dinastiei a XX-ea şi a fiului său Ramses al III-lea (1204-1173 î.e.n.)

Acesta este cadrul politic al marilor succese ale statului egiptean în perioada noului regat şi mai ales a dinastiilor XVIII-XIX. Ele au fost însă posibile — şi, în parte, au determinat-o la rîndul lor — datorită unei mari dezvoltări a economiei şi comerţului statului egiptean în perioada noului regat. Astfel se explică şi bogăţiile uriaşe de care dispun aristocraţia şi preoţimea egipteană, cei dintîi beneficiari ai tuturor prăzilor de război şi ai uriaşelor venituri obţinute de pe urma exploatării agricultorilor şi meşteşugarilor egipteni sau a cuceririlor efectuate dincolo de hotarele Egiptului. în epoca regatului nou se strîng legăturile comerciale cu Siria şi Fenicia, cu Cipru şi Asia Mică, de unde provin arama şi argintul. De mai departe, din Nubia şi Somalia — ţara Puntului — se aduce aur, fildeş şi mulţi sclavi. Sînt celebre expediţiile din Punt ale reginei Hatşepsiut (1525—-1503 î.e.n.), reprodusă pe zidurile curiosului său templu din Teba. Egiptul nu e numai cel mai puternic stat oriental, dar şi unul dintre cele mai bogate prin

acumularea *de* adevărate tezaure şi prin producţia sa meşteşugărească şi artistică, de o calitate de-a dreptul excepţională. Societatea egipteană — pe care cartea de faţă o prezintă sub diversele sale aspecte, cu gusturile şi preferinţele sale — constituie o adevărată piramidă socială, compusă dmtr-o aristocraţie de războinici, preoţi, slujitori de tot felul grupaţi în jurul marilor palate ale faraonului şi funcţionarilor săi sau în jurul marilor temple, aristocraţie ce trăieşte o viaţă tot mai complexă, adeseori tot mal rafinată, pe măsură ce programul de cuceriri al marilor faraoni din dinastiile XVIII şi XIX duce statul egiptean spre apogeu. Pentru satisfacerea acestui program de cuceriri şi a acestei vieţi de palat, lucrează fără de răgaz toată ţărănimea egipteană, ca şi tot mai numeroşii meşteşugari şi artişti egipteni, a căror activitate şi producţie asigura bunăstarea claselor suprapuse. Aceasta este explicaţia socială, economică şi politică a înfloririi Egiptului în vremea Ramesizilor, înflorire pe care în chip atît de documentat o urmăreşte şi o prezintă Pierre Montet în paginile cărţii de faţă.

Acad. Emil Condurachî

INTRODUCERE

Vechii egipteni aveau mult mai multă grijă de zei şi de morţi, decît de ei înşişi. Cînd proiectau un nou „palat pentru milioane de ani", cînd îşi clădeau, la vest de Teba, „locuinţele veşnice", ei se duceau să caute foarte departe şi cu mari cheltuieli, pietrele, metalele şi lemnele preţioase. Nimic nu li se părea prea frumos, nici prea solid pentru ele. In schimb, trăiau în case de cărămidă nearsă, în care doar zugrăveala imita pietrele şi metalele. Templele şi mormintele au durat deci mai mult decît oraşele, aşa încît colecţiile noastre păstrează mai multe sarcofage şi mai multe pietre de mormînt, mai multe statui regale sau divine, decît obiecte lucrate pentru nevoile celor vii, mai multe ritualuri şi cărţi ale morţilor decît memorii şi romane.

Putem oare încerca, în aceste condiţii, să descriem viaţa de toate zilele a supuşilor faraonului fără a fi reduşi la observaţiile superficiale sau la judecata puerilă [1] a călătorilor greci şi romani ? Lumea mo-

[1] De exemplu Juvenal, *Satira XV,* Herodot, II, 35.

dernă e gata să creadă că egiptenii se năşteau înfăşuraţi în fîşii de pînză. Cînd Gaston Maspero a tradus primele cîntece de dragoste, a scris că nu-i uşor să-ţi închipui un egiptean de altădată îndrăgostit şi stînd în genunchi în faţa iubitei lui. In realitate, viaţa părea atît de frumoasă pe malurile Nilului, încît egiptenii erau plini de recunoştinţă faţă de zei, stăpînii tuturor lucrurilor. Şi din această cauză s-au străduit să se bucure pînă şi în mormînt de bunurile acestei lumi.

Au crezut că reuşesc acest lucru acoperind pereţii mormîntului cu basoreliefuri şi cu picturi înfăţişîn-du-1 pe cel culcat în sarcofag, trăind pe moşia lui, cu soţia şi copiii, cu neamurile, cu servitorii şi cu o întreagă liotă de meşteşugari şi de ţărani.* Stăpînul îşi cutreieră moşia fie pe jos, fie în litieră sau în barcă. Se bucură de priveliştea din faţa lui, instalat comod într-un jilţ, în vreme ce totul se mişcă împrejur. El ia parte la această mişcare, se urcă într-o barcă, aruncă cu praştia în păsările care se cuibăresc în florile de papirus, prinde cu harponul peşti mari, aproape cît un om, pîndeşte raţele sălbatice şi dă semnalul vînătorilor, urmăreşte cu săgeţile antilopele şi gazelele.Toţi prietenii ţin să asiste la toaleta sa. Manichiuristul are grijă de mîini, pedichiuristul de picioare, un intendent îi prezintă un raport, unul din paznici împinge, cam cu asprime, în faţa lui nişte servitori necredincioşi. Muzicanţi şi dansatoare se pregătesc să-i încînte ochii şi urechile, în ceasurile

[1] Montet, *Les scenes de la vie privee dans Ies tombeaux igyptiens de l'Encien Empire,* Strasbourg, 1925.

calde ale zilei, el şi soţia lui se distrează cu jocuri care amintesc jocul nostru de şah sau de zaruri.

Pentru a-şi mulţumi clientul, decoratorul trebuie să zugrăvească toate meseriile. Populaţia de pe malul mlaştinilor se ocupa mai ales cu vînătoarea şi pescuitul. Papirusul îi oferea materialele necesare atît pentru ridicarea colibelor, cit şi pentru construirea bărcilor uşoare, aşa de potrivite pentru a urmări crocodilul şi hipopotamul printre plantele acvatice, pentru a străbate hăţişurile în care păsările îşi au împărăţia şi a descoperi locurile unde mişună peştii, înainte de a pleca în expediţie, vînătorii încercau bărcile, măsurîndu-şi puterea şi îndemînarea. Cu cununi de flori pe cap şi înarmaţi cu o cange lungă, ei se împing în apă, înjurîndu-se. La întoarcere, împăcaţi, împletesc şi repară plasele şi uneltele, conservă peştele, cresc păsări. Agricultorul seamănă şi ară, smulge inul, seceră şi leagă snopii de grîu pe care măgarii îi cară în sat; îl împrăştie apoi pe arie ca să fie treieraţi de boi şi de măgari, la nevoie chiar şi de oi. Alege paiele şi boabele. In vreme ce unii ridică pietrele de măcinat, ceilalţi cîntăresc boabele şi le duc în hambar. Abia încheiate aceste munci, strugurii se şi coc. In curînd vor trebui culeşi, tescuiţi, amforele cele mari umplute şi pecetluite. In tot timpul anului, morarii macină şi furnizează făină berarului şi brutarului.

Meşteşugarii modelau lutul, piatra, lemnul şi metalele. Cum lemnul lipsea, uneltele de care aveau nevoie agricultorii, viticultorii, berarii, brutarii, bucătarii se făceau din pămînt ars. Vesela mai frumoasă se confecţiona din piatră. Se întrebuinţau mai ales

granitul, şistul, alabastrul, brecia. Cupele de format mic erau de cristal.

Egiptenilor le plăceau podoabele. Din atelierul argintarului ieşeau coliere, brăţări, inele, diademe, pectorale şi amulete. Aceste nimicuri preţioase erau păstrate în sipete. Fetele le scoteau din ascunzătoare şi se găteau cu ele. Sculptorii realizau din alabastru, granit, lemn de abanos sau de salcîm statuia stăpînu-lui, în picioare sau aşezat, singur sau împreună cu familia. Tîmplarul construia dulapuri şi lăzi, paturi, scaune, bastoane. In sfîrşit, dulgherii doborau şi ciopleau copacii, construiau bărcile, şlepurile, navele cu care puteau cutreiera Egiptul, strîngeau recoltele, făceau pelerinaje la Abydos, la Pe sau la Dep. După cum spune naufragiatul care a fost aruncat de valuri în Insula şarpelui cel bun, acolo se găsea orice doreai. Lipseşte din aceste picturi, numai ceea ce ar putea evoca faptele intime ale stăpînului mormîntului. Mai numeroase sau mai puţine, regăseşti peste tot aceleaşi scene, fie că te afli la un militar sau la un curtean, la un bărbier sau la un doctor, la un arhitect sau la un vizir. Legendele hieroglifice care le încadrează sau care umplu spaţiile libere dintre personaje, definesc aproape în aceiaşi termeni ocupaţiile şi reproduc aceleaşi dialoguri, aceleaşi cuvinte, aceleaşi cîntece. Şi textul şi imaginile pornesc din aceeaşi sursă. Exista deci un repertoriu de subiecte la îndemîna artiştilor însărcinaţi să decoreze mormintele. Fiecare lua din el ce i se părea potrivit şi folosea totul după cum credea. Acest repertoriu era întocmit încă de la Începutul dinastiei a IV-a. El a fost îmbogăţit în tot timpul Vechiului Imperiu de

artişti, cărora nu le-a lipsit nici imaginaţia, nici umorul. De exemplu, un trecător profită de lipsa păstorului, ca să-i mulgă vaca. O maimuţă sprintenă înşfacă un servitor care întinde mîna spre un coş plin de smochine. O femelă de hipopotam e gata să fete ; crocodilul aşteaptă răbdător să nască puiul, ca să i-1 înghită. Un băieţel întinde tatălui său un capăt de funie, lung cît mîna, ca să lege o barcă. La acest repertoriu s-ar mai putea adăuga şi alte scene. Artiştii n-au pierdut niciodată din vedere scopul iniţial, care era acela de a reprezenta muncile de fiecare zi pe o mare moşie.

Repertoriul acesta n-a fost niciodată nesocotit. Principalele teme se regăsesc în mormintele Imperiului de Mijloc, la Beni-Hassan, la Meir, la El-Bercheh, la Teba, la Assuan. El este utilizat şi cîteva secole mai tîrziu, cînd faraonii îşi mută capitala la Teba. Artistul care a decorat, la începutul epocii ptolomeice, elegantul monument în formă de templu, în care odihneşte Petorisis, fost notabil al vechiului Oraş al celor opt zei, mare printre cei cinci, preot al lui Thot şi al altor zei, a recurs tot la el. Totuşi, aceste morminte nu reprezintă o repetare monotonă şi plictisitoare a unui decor creat şi perfecţionat încă din epoca marilor piramide. Cu timpul, jocurile, luptele, întrecerile, deşertul, ocupă mult mai mult loc la Beni-Hassan decît înainte. Războinicii nomei se antrenează, asediază fortăreţe. Deci, un prim pas era făcut. Acum, reprezentarea evenimentelor însemnate din viaţa personajului se îmbină cu scenele vechiului repertoriu. Vedem beduini veniţi din Arabia prezentîndu-se 'în faţa guvernatorului nomei

Oryx ca să schimbe un praf verde pe cereale şi, ca să-şi dovedească bunele intenţii, îi oferă acestuia o gazelă şi un muflon prinşi în deşert. Această primire se înserează, în mormîntul lui Khnumhotep, între vînătoare şi trecerea turmelor. * Guvernatorul din noma Iepurelui n-avea nevoie să primească vizitatori atît de îndepărtaţi. El comandase unor sculptori, care-şi aveau atelierul în apropiere de carierele de alabastru de la Hat-nub, nu prea departe de reşedinţa sa, propria-i statuie, înaltă de treisprezece coţi. Cînd statuia terminată fu scoasă din atelier, o legară de o sanie. Sute de oameni, tineri şi bătrini, aşezaţi pe patru rînduri, o traseră uşurel pînă la templu, pe un drum stîncos, strimt, greu, între două şiruri de spectatori, care întîmpinau fiecare pas cu strigăte şi aplauze.[2] în adevăr, în mormintele Vechiului Imperiu, vedem pictate transporturi de statui, dar ele sînt de mărime naturală şi sînt destinate raor-mîntuîui. Pentru transportul lor nu fusese nevoie să se mobilizeze toţi oamenii valizi dintr-o provincie, căci nu era decît un episod banal de cult funerar. Dar pentru a-i uimi pe cei care-i vor vizita mormîntul, Thuty-hotep a ales un fapt absolut excepţional, care va lăsa o impresie neştearsă despre averea şi trecerea de care se bucura în palatul regelui, în vremea Noului Imperiu, subiectele care decorează mormintele particularilor alcătuiesc trei mari serii. Mai întîi, sînt scene luate din vechiul repertoriu şi adaptate gustului epocii, căci într-un mileniu

' Newberry, *Beni-Hassan,* I (Londra, 1893), pi. 28, 30, 31, 38. [2] Griffith şi Newberry, *Bl Bersheh,* I, (Londra, 1864), pî. 13, 17.

se produseseră multe schimbări, In al doilea rînd, sînt scene istorice. Un vizir ca Rekhmare, un prim profet al lui Amon ca Menkheperre, sau un fiu de rege din Kuch ca Huy, luau parte la evenimente importante. De exemplu, prezentaseră majestăţii sale demnitari străini, crctani, sirieni sau negri, care doreau să fie „în apa regelui'[1], sau care veneau să implore suflul vieţii. Ei ridicaseră impozitele, împărţiseră dreptatea, supravegheaseră lucrăiile, instru-iseră pe recruţi. Altădată, se grava în mormînt o povestire a vieţii defunctului. Acum, viaţa lui e povestită în imagini. în sfirşit, credinţa faţă de zei, despre care nu fusese vorba pînă atunci, inspiră numeroase scene. Ceremoniile de înmormîntare ocupă un loc din ce în ce mai mare. Vedem acolo cum se fac pregătirile : confecţionarea unui mobilier funerar, care ar putea umple un mare magazin, formarea cortegiului, trecerea Nilului, punerea în mormînt, gesturile bocitoarelor, ultimul rămas bun.

Templele sînt o uriaşă carte de piatră, în care gravorul a utilizat toate suprafeţele. Arhitravele, fusurile coloanelor, soclurile, cadrul uşilor sînt împodobite cu personaje şi hieroglife, la fel pereţii interiori şi exteriori. In templele mai complete, cum sînt cele din epoca veche, vignetele şi textele nu se referă decît ia ritual. înainte, dacă templul era casa zeului, el era în egală măsură şi un monument ridicat pentru gloria regelui. Faraonul este fiul zeului. Ceea ce a făcut el s-a realizat cu voia zeului şi adeseori cu ajutorul lui. A evoca faptele însemnate ale unei domnii, reprezenta aşadar un mijloc de a-i onora pe zei. De aceea, scenele luate din viaţa regelui se

amestecă cu scenele religioase. Se va aminti mai ales tot ce a întreprins regele pentru a înfrumuseţa sanctuarul şi a face plăcere zeilor : o expediţie în Ţara tămîiei, episoade din războaiele cu Siria, Libia şi Nubia, de unde se întorcea încărcat de pradă şi precedat de prizonierii pe care-i va face sclavii templului. Vînătorile regale, apariţiile zeului în mijlocul unei mulţimi uimite, vor completa această colecţie de imagini, al căror interes este sporit de textele care le explică şi care transcriu cuvintele, ordinele, cîn-tecele.

încercarea de a descrie viaţa de toate zilele în vechiul Egipt poate fi deci dusă la bun sfîrşit, cu toate că sîntem siliţi să-i ignorăm unele aspecte. Monumentele nu ne-au păstrat numai basoreliefuri şi picturi, statui şi pietre de mormînt, sarcofage şi obiecte de cult, ci şi lucruri de tot felul. Fără îndoială că, în locul mobilierului funerar al lui Tutan-kamon sau al lui Psusennes,[1] am fi preferat mobilierul unui palat al lui Ramses. Dar, în definitiv, nevoile mortului erau aceleaşi ca şi ale oamenilor. Şi apoi, de nenumărate ori, mîini pioase au aşezat în mormînt obiecte pe care defunctul le purtase sau le întrebuinţase în viaţă, precum şi multe amintiri de familie.

Este evident că nu putem întrebuinţa la întîmplare o documentaţie care se întinde pe o perioadă de mai mult de trei mii de ani. E adevărat că lucrurile au evoluat mai încet în Egiptul faraonilor decît în alte

[1] Carter, *The tomb of Tut-Ankh-Amun.* 3 voi., Londra,. 1,923—1933. Montet, *Tanis,* Paris, 1942, cap. VII.

civilizaţii. Nilul, care dă viaţă malurilor sale, e un stăpîn autoritar. Imperativele lui n-au fluctuat. Dar moravurile, instituţiile, tehnicile, credinţele s-au schimbat. Acest adevăr, care nu-i contestat de nici un egiptolog, este însă foarte neglijat în practică. In unele lucrări recente, sînt citate, unele peste altele, texte din toate epocile. Cîteodată, se încearcă să se explice confuzia unui text vechi prin citate din Diodor sau din Plutarh, ori chiar din Jamblique. Se continuă să se dea lunilor anului nume care n-au fost întrebuinţate decît tîrziu. în felul acesta, se răs-pîndeşte ideea că Egiptul a rămas acelaşi de la un capăt la altul al unei istorii nesfîrşite.

Pentru a nu cădea în această greşeală, trebuia mai fontii să ne referim la o epocă precisă. După ce am eliminat cele două perioade intermediare, adică lunga decadenţă care a urmat după Războiul necredincioşilor şi Renaşterea saită, cînd Egiptul e în adevăr prea ocupat cu mumificarea animalelor sacre şi cu copierea cărţilor magice, ca şi perioada ptolemeică, ce nu ţine numai de domeniul egiptologilor, autorul a avut în vedere perioada marilor piramide, a Labi-rintului, vremurile glorioase ale lui Tutmes şi Amenhotep. Desigur că toate aceste perioade sînt atrăgătoare. Vechiul Imperiu înseamnă tinereţea Egiptului, căci atunci a creat Egiptul tot ce e mare şi original. Cu toate acestea, am ales epoca faraonilor Setui şi Ramses, care se potrivea mai bine cu scopul nostru. Această perioadă este destul de scurtă. Ea începe pe la 1320, printr-o înviorare a natalităţii. Egiptenii înţelegeau prin aceasta că o familie cu o numeroasă progenitură pusese capăt certurilor de

succesiune şi-n acelaşi timp adusese numeroase schimbări. Pînâ acum, stăpînii celor două teritorii fuseseră memfiţi sau tebani sau crescuseră în nomele Egiptului de Mijloc, între Coptos şi Fayum. Pentru prima dată, tronul lui Horus este ocupat de oameni din Deltă, ai căror strămoşi slujeau de cel puţin patru sute de ani un zeu cu faimă rea, care-şi ucisese fratele, pe zeul Seth. Această epocă se sfîr-şeşte către 1100 cu o altă înviorare a naşterilor, prin care Egiptul înlătură definitiv şi descendenţa lui Ramses şi pe zeul său.[1] Aceste două secole au fost ilustrate de trei domnii strălucite : Selui I, Ramses al 11-lea şi Ramses al III-lea.

Egiptul are în urma lui un trecut lung. După o criză serioasă, noii lui stăpîni i-au adus, pentru o vreme, pacea religioasă, care nu va fi tulburată decît aproape de anul 1100. Armatele sale dobîndesc victorii strălucite. Se amestecă în viaţa altor naţiuni mai mult decît în epocile trecute. Egiptenii, care trăiesc în afara graniţelor, sînt numeroşi. Şi mai numeroşi sînt străinii care trăiesc în Egipt. Pe de altă parte, Ramesizii au fost mari constructori. Hiesoşii distruseseră înainte vreme totul în calea lor şi regii tebani nu terminaseră restaurarea regiunilor devastate. Cu toate că se construise mult la Teba, după erezie, opera lor trebuia reluată. Sala hipostiiă de la Karnak, pilonul din Luxor, Ramesseum-ul şi Medinet Habu, precum şi alte edificii mari şi mici din „oraşul cu o sută de

* Asupra acestei epoci, v. Montet, *Le drame d'Avans,* Paris, 1941, cap. III şi IV.

porţi", sînt opera măreaţă a lui Ramses I şi a succes sorilor săi. Nici o porţiune din vastul lor imperiu n-a fost neglijată de ei. Din Nubia pînă la Pi-Ramses şi la Pitum, cît de multe oraşe au fost întemeiate, cite edificii au fost mărite, restaurate şi chiar zidite din nou.

Toate aceste monument-?, precum şi mormintele regilor şi reginelor şi mai ales cele ale contemporanilor lor, furnizează o bogată documentaţie. Pentru a o completa, dispunem de foarte numeroasele papirusuri care datează din secolele al XlII-lea şi al Xll-lea, de romane, de opere polemice, culegeri de scrisori, liste de lucrări şi de muncitori, contracte, procese-verbale şi, mai preţios decît toate, testamentul politic al lui Ramses al III-lea. Iată izvoarele pe care le-am avut mereu sub ochi pentru alcătuirea prezentei lucrări. Aceasta nu înseamnă că n-am utilizat şi izvoare mai vechi sau mai recente. Protestînd împotriva tendinţei, manifestată în numeroase lucrări, de a considera Egiptul ca un bloc de trei mii de ani şi de a aplica întregii civilizaţii faraonice ceea ce este valabil numai pentru o anumită epocă, n-am pierdut din vedere că multe obiceiuri, multe instituţii, multe credinţe egiptene au avut o viaţă foarte lungă. Cînd un autor clasic îşi spune părerea asupra unui basorelief memfit, noi avem dreptul să gîndim că, cel puţin din acest punct de vedere, egiptenii din epoca ramessidă se comportau întocmai ca strămoşii şi ca urmaşii lor. Ne-am folosit deci de toate izvoarele, ori de cîte ori am crezut că putem s-o facem fără să împestriţăm cu colori false tabloul pe care-1 prezentăm despre viaţa de toate zilele în Egipt, în epoca dinastiei Ramses.

CAPITOLUL I

LOCUINŢA

I. Oraşele

Oraşele faraonice nu mai sînt astăzi decît grămezi de praf, pline de cioburi de olărie şi de rămăşiţe. Nu trebuie să ne mirăm, deoarece oraşele şi palatele erau construite din cărămidă nearsă. Totuşi, unele din ele se aflau într-o stare mai puţin desperată cînd le-au cercetat savanţii aduşi de Napoleon. în timpurile moderne s-au adăugat alte distrugeri, căci indigenii nu numai că au continuat să exploateze *sebakh-vl* din ruine, să scoată din el blocurile de piatră, dar au luat şi supărătorul obicei *de* a căuta antichităţi. Nu există decît două oraşe despre care putem vorbi în cunoştinţă de cauză, deoarece amîndouă au durat puţin timp. întemeiate printr-o hotărîre regală, ele au fost părăsite repede, după o scurtă existenţă. Cel mai vechi, Hetep-Sanusrit, a fost întemeiat la Fayum de Sanusrit al II-lea^i a durat mai puţin de un secol. Celălalt, Akhetaton, a fost reşedinţa lui Amenhotep al IV-lea, după părăsirea credinţei sale în Amon. Ur-

r
maşii lui au locuit acolo pînă în ziua cînd Tutanka-mon şi-a mutat reşedinţa la Teba. E necesar să aruncăm o privire asupra lor, înainte de a ne ocupa de descrierea oraşelor ramesside.

întemeierea oraşului Sanusrit, înconjurat de un meterez care măsoară trei sute cincizeci de metri pe patru sute, a fost concepută în aşa fel, ca să cuprindă multă lume într-un spaţiu îngust.[1] Templul se află în afara incintei. Un zid gros împarte oraşul în două secţiuni, una pentru bogaţi, alta pentru săraci. Aceasta din urmă este străbătută de o stradă larga de nouă metri, pe care o taie în unghiuri drepte numeroase străduţe strimte. Casele sînt grupate spate în spate, în aşa fel încît să aibă faţada spre stradă, îngustimea camerelor şi a coridoarelor este surprinzătoare, în schimb, cartierul elegant e străbătut de străzi largi, care duc la palat şi la locuinţele marilor funcţionari, locuinţe de cel puţin cincizeci de ori mai mari decît casele obişnuite. Casele şi străzile ocupă tot spaţiul. Egiptenilor le-au plăcut din totdeauna grădinile. Harkhuf, exploratorul care adusese din Nubia un pitic pentru micul său suveran, povesteşte că a construit o casă, a săpat un bazin, a plantat arbori. Iar o doamnă, care a trăit în epoca lui Sanusrit, a pus să se sape pe piatra ei funerară, cît de mult iubea copacii. Ramses al III-lea i-a plantat peste tot. Dar e curios că în arhitectura oraşului n-a fost prevăzut nici un loc pentru distracţie sau pentru plimbare.

[1] Planul în Petrie, *Illahun, Kahun and Gitrob* n' !4

Reşedinţa lui Akhenaton era un oraş luxos [1], care dispunea de o suprafaţă vastă, semicirculară, între Nil şi munte. O alee paralelă cu fluviul traversa oraşul de la un capăt la altul şi se încrucişa cu alte alei care duceau la chei, la necropolă şi la carierele de alabastru. Palatul oficial, templul, clădirile administrative şi magazinele, formau cartierul central. Pe străzi, casele modeste alternau cu case mai luxoase, pe care arheologii le-au atribuit membrilor familiei regale.

Pentru plantarea arborilor şi pentru grădini au fost rezervate spaţii vaste, atît pe proprietăţile particulare, cît şi pe terenurile urbane. Muncitorii din necropolă şi din cariere au fost instalaţi mai la o parte, într-un sat înconjurat de un zid. Dar oraşul a fost părăsit atît de brusc, încît nimeni n-a avut timp să schimbe ce făcuseră primii săi locuitori.

In oraşele vechi — care sînt şi cele mai numeroase —■ domnea, dimpotrivă, o extremă dezordine. Men-Nefer — „frumuseţe neschimbătoare" — a regelui sau a zeului — din care grecii au făcut mai apoi Memfis, se mai numea şi Onkh-taui, „viaţa celor două regiuni", Hât-ka-ptah, „castelul dublului lui Ptah", Nehet, „sicomorul". Fiecare din aceste nume poate fi întrebuinţat pentru ansamblul construcţiilor, dar la origine desemna fie palatul regal şi anexele sale, fie templul lui Ptah, patronul oraşului, sau templul zeiţei Hathor, cunoscută la Memfis ca „doamna sicomorului". Acelaşi lucru se întîmplase şi cu Teba,

[1] Descrierea generală a oraşului şi a principalelor edificii in Pendlebury, *Las fauiU.es de Teii el Amarna,* Paris, 1933. Pian sumar, p. 63.

„oraşul cu o sută de porţi" al lui Homer, Mai întii s-a numit lat, ca a patra nomă din Egiptul de Sus, care depindea de ea. în Noul Imperiu s-a luat obiceiul să fie numită Opet, nume pe care unii îl traduc prin „harem", iar alţii prin „capelă" sau ..castel". Imensul ansamblu de monumente, care în zilele noastre a luat numele de Karnak, era încă de pe vremea lui Amenhotep al III-lea Opet-ul lui Amon. * O alee de sfincşi îl lega de templul de la Luxor, din Opet-ul meridional. Fiecare Opet era înconjurat de un zid de cărămidă nearsă şi era străpuns de mai multe porţi monumentale de piatră, ale căror portaluri erau lucrate din brad adus din Liban, ferecate în bronz şi încrustate cu aur. în caz de primejdie, aceste porţi erau închise. Dar, în timp de pace, textele pe care le cunoaştem nu fac niciodată aluzie la închiderea acestor porţi şi sîntem mai curînd înclinaţi să credem putea intra şi ieşi în voie, ziua şi noaptea. în interiorul incintei, locuinţele, magazinele, antrepozitele, astăzi dispărute, ocupau o bună parte din spaţiul cuprins între templu şi ziduri. Grădinile şi livezile numeroase încîntau ochii ; turmele lui Amon păşteau prin parcuri. Tutmes al III-lea a pus să se reprezinte pe un perete din Sala analelor una din aceste grădini plină de plante şi arbori importaţi din Siria.[2] De fiecare parte a aleii cu sfincşi şi pe malul [ului, se înşirau clădirile oficiale şi palatele. Fie-

[1] Planul genera] de ia Karnak, *Topographical biblio-ihy,* II, 2, 98.
[2] Wwaszinskl, *fljla.h zur Altaegypti iltnrgeschichle,* I, 31.

care rege şi-1 avea pe al său. Reginele, prinţii, vizirii şi marii funcţionari nu erau mai puţin ambiţioşi. Cum oraşul n-a încetat să tot crească timp de trei dinastii, e probabil că cele mai modeste case şi cele ale sărăcimii se amestecau printre aceste locuinţe bogate, în loc să formeze un cartier separat, ca la Hotep-Sanusrit.

în faţa oraşelor Karnak şi Luxor, pe malul vestic, se dezvolta un al doilea oraş, Tjame, sau mai curînd o succesiune de monumente mari, înconjurate de case şi de prăvălii şi închise în incinta lor de cărămizi nearse, incintă care măsoară adeseori trei sute pe patru sute de metri sau chiar mai mult. ' Incinta lui Amenhotep al IlI-lea nu are mai puţin de cinci sute de metri pe o latură. Aceste imense ziduri de pămînt au la bază vreo cincisprezece metri lăţime, înălţimea lor depăşeşte douăzeci de metri şi ascunde aproape cu totul interiorul, nelăsînd să se vadă decît vîrfurile piramidale ale obeliscurilor, cornişele pilonilor şi coroanele statuilor colosale. Cea mai mare parte din aceste cetăţi au fost maltratate nemilos de oameni şi de vreme. Coloşii lui Memnon se ridică acum în mijlocul cîmpurilor cu grîu, deşi nu fuseseră creaţi pentru această splendidă izolare. La început, ei împodobeau faţada unui templu grandios, înghesuit din toate părţile de construcţii de cărămidă, adăpostind o populaţie numeroasă şi imense cantităţi de mărfuri. Doar aceştia au sfidat secolele, căci restul se reduce la eîteva vestigii neînsemnate. Şi în

' *Topographieal bibliography,* II, 112; Robieiioo şi Variile, *En Egypte.*

alte părţi, statuile colosale s-au deteriorat. Vestigiile aduse la lumina zilei în timpul unei campanii rapide de săpături, dispăreau repede sub semănături. Monumentul lui Ramses al III-lea, la Medinet-Habu, Ramesseum-ul şi monumentul lui Set I, mai la nord, împreună, bineînţeles, cu templul în terase al reginei Hatchepsiut, sînt singurele care oferă resturi importante. La Medinet-Habu îţi poţi da seama şi acum de aspectul pe care puteau să-1 prezinte la începutul lor aceste oraşe închise *. Călătorul, venit să le viziteze, era lăsat de o barcă la picioarele unei scări duble ; străbătea apoi, printre două gherete de paznici, un zid de piatră nu prea înalt, împodobit cu creneluri şi despărţit de marele zid de cărămizi nearse prin-tr-un drum care înconjura oraşul. Zidul era străpuns de o poartă fortificată, care semăna cu un migdol sirian. Poarta era aşezată între două turnuri înalte, simetrice, despărţite printr-un interval de şase metri, dincolo de care se afla o clădire a cărei deschizătură era largă cît să poată trece un car. Basoreliefurile care îmbrăcau zidurile acestei clădiri arătau puterea faraonului. Consolele erau susţinute de capetele eternilor duşmani ai Egiptului, libieni, arabi, negri, nubieni. Desigur că te simţeai cam stingherit între aceste ziduri. Dar în camerele de sus ale casei, subiectele erau mai graţioase. într-una din ele, sculptorul 1-a înfăţişat pe Ramses mîngîind bărbia unei încîntătoare egiptence, în timp ce sclavii îl serveau. Acest edificiu nu era însă decît un refugiu în caz de răscoală, căci palatul şi haremul se aflau ceva mai

[1] *The Oriental institute of the university of Chicago,* comunicările nr. 15, I, 28 ; nr. 18, frontispiciul.

departe, alături de templu, pe cînd aici nu locuiau de obicei decît gărzile.

După ce treceai de poartă, te aflai într-o curte spaţioasă, mărginită în fund de un al treilea zid, care înconjura templul, palatul şi haremul, curţile şi clădirile. Locuinţe mici. îngrămădite unele peste altele de o parte şi de alta a unei alei centrale, înconjurau din trei părţi această a treia incintă. Clerul templului şi numeroşi laici formau populaţia permanentă a acestui orăşel, unde se oprea regele cînd venea pe ţărmul stîng, cu femeile şi numeroşii săi servitori.

Astfel se prezenta palatul lui Ramses, suveran în On, pe domeniul lui Amon. Tot aşa erau şi Rames-seum-ul şi cele douăzeci sau treizeci de oraşe regale de pe ţărmul sting al Nilului. Aspectul lor exterior era foarte auster. înăuntru, însă, se amestecau minunate palate aurite, cu numeroase cocioabe posomorite. Tot ceea ce Egiptul putea oferi mai strălucit în echipaje, prinţi şi prinţese, străbătea cîteodată ca un fulger aleile şi curţile. Rîsetele, cîntecele şi muzica umpleau apartamentele regale. Cînd petrecerile se sfîrşeau, poarta fortificată nu mai lăsa să treacă decît turmele, şirurile de sclavi purtînd cîte un balot pe cap sau pe umeri, soldaţii, contabilii, zidarii, meşteşugarii, care, în mijlocul strigătelor şi prafului, se răs-pîndeau prin ateliere şi prăvălii, prin grajduri şi abatoare, în.vreme ce şcolarii şi ucenicii se duceau sâ-şi primească porţia de ştiinţă şi de ciomăgeală [1].

[1] A se vedea de exemplu procesiunile reprezentate în templele de la Medin.et-Habu şi Abydos *(Medinet-Habu, Wr. Äth.* II, 184—190),.

Oraşele din Deltă nu erau mai prejos decît cele din ' Egiptul de Sus nici prin vechimea, nici prin splendoarea monumentelor lor. Devastate de hicsoşi, neglijate de regii din dinastia a XVIII-a, ele au fost restaurate, mărite şi înfrumuseţate de Ramessizi. Lui Ramses al II-lea îi plăcea foarte mult Delta orientală, pentru că această regiune fusese leagănul familiei sale. El îi aprecia climatul suav, pajiştile, marile întinderi de apă, viile care produceau un vin mai dulce decît mierea. Pe malul braţului tanitie, într-o pajişte bătută de vînt, se afla un vechi oraş locuit de teologi, centru al cultului zeului Seth şi de asemenea sediul unei şcoli de artă originală, care exista din vremuri foarte îndepărtate. Se numea Hat-uarit. Hicsoşii îşi stabiliseră capitala aici. De cînd îi alungase Ahmose, oraşul vegeta. Ramses se instala acolo îndată coşi îndeplini ultimele datorii faţă de tatăl său şi începu imediat marile lucrări care trebuiau să readucă viaţa şi prosperitatea în regiune şi să facă din vechea cetate o incomparabilă reşedinţă regală. [1]

Ca şi la Teba, templul şi celelalte clădiri erau închise într-o mare incintă de cărămizi. Această incintă avea patru porţi, de unde porneau, spre cele patru puncte cardinale, drumuri şi canale. Regele pusese să se aducă de la Assuan, fără să ţină socoteală nici de distanţă, nici de greutăţi, blocuri de mărime neobişnuită, ca să zidească sfînta sfintelor, şi să împodobească cetatea cu stele şi obeliscuri perfect cizelate. Lei cu faţă omenească, cu o expresie teribilă, şi sfincşi'de granit roz şedeau faţă în faţă în

[1] Montet, *Le drame d'Avaris,* Paris, 1941, cap. II şi IV.

lungul aleilor pavate cu blocuri de bazalt. în faţa porţilor păzeau lei culcaţi. în faţa pilonilor erau aliniate diade şi triade, coloşi în picioare şi aşezaţi, dintre care mulţi rivalizau cu cei din Teba şi -i întreceau chiar şi pe cei din Memfis.

Palatul strălucea de aur, de lapis-lazuli şi de tur-» coaze. Flori multicolore sporeau splendida frumuseţe. Cîmpia, admirabil cultivată, era străbătută de drumuri umbrite. în magazine se îngrămădeau mărfuri aduse din Siria, din insule şi din ţara Punt. Lingă palat, îşi aveau cantonamentul detaşamente de infanterie, companii de arcaşi, care şi echipaje din flotă. Numeroşi egipteni veniseră să se instaleze aproape de soare. „Nu se poate mărturisi ce bucurie e să locuieşti acolo, spunea scribul Pabasa. Cel mic e ca şi cel mare... Toată lumea are voie să-i adreseze o cerere.'- Ca şi în celelalte oraşe mari. libienii şi negrii se amestecau cu egiptenii. Dar mai ales înainte de exod, şi chiar şi după aceea, mişunau asiaticii. Se aflau acolo urmaşii fiilor lui Iacob, ori nomazi care, obţinînd permisiunea de a locui în Egipt, nu mai voiau să-1 părăsească, ori captivi aduşi din ţările Canaanului, clin Naharina, ai căror fii se transformau cu vremea in agricultori şi în meşteşugari liberi. în curînd, oraşul regal se transformă într-un oraş mult mai întins, în care se îngrămădeau locuinţe şi prăvălii. Noile cartiere îşi avură şi ele repede templul lor, înconjurat, ca şi cel mare, de un zid de cărămizi. Trebui, de asemenea, să se rezerve loc pentru un cimitir,[1] căci egiptenii din Deltă

J Montei. *TanU,* Paris, 1942. 9, 23, 107. 128.

n-aveau posibilitatea, ca cei din sud», să-şi îngroape morţii în deşertul apropiat. Ei îşi construiau mormintele lor şi mormintele animalelor sacre în oraş, cînd Sn afară de ziduri, cînd înăuntrul lor, la doi paşi de templu. Cum locul era limitat, nu se mai putea pune problema să se ridice monumente tot aşa de măreţe ca cele de la Memfis. Ori care-era rangul personajelor, mormintele sînt foarte mici, atît Ia Tariis, cit şi la Athribis.

In materie de construcţii, Ramses al 11-lea nu mai lăsase urmaşilor săi mare lucru de făcut. Aşa că Ramses al III-lea a fost preocupat în primul rînd de întreţinerea şi de întinderea grădinilor, precum şi de plantarea arborilor : „Am făcut să se acopere întreg pămîntul cu arbori şi plante, zicea el. Am făcut în aşa fel ca oamenii să se poată aşeza la umbra lor." [x] In reşedinţa ilustrului său strămoş, el a creat imense grădini, a amenajat locuri de plimbare în cîmpie, a plantat vii şi măslini, a pus pe marginea drumului sacru flori strălucitoare.[2] La On, regele a pus să se curete lacurile sacre ale templului „seoţînd toate murdăriile care se strînseseră acolo de cînd exista pămîntul". A plantat din nou, peste tot, arbori, şi plante. A creat livezi, ca să dea zeului Turn vin şi lichioruri, o livadă cu măslini care producea „cel mai bun untdelemn din Egipt, menit să întreţină flacăra în palatul sacru". Templul lui Horus, aşa de ruinat odinioară, merita acum să fie pus în fruntea tuturor templelor. „Am făcut să crească pădurea sacră care tse afla în incinta sa- Am făcut să înverzească papi-

• *Papirusul Harris,*
I. 78, 8. [3] *Ibid, 6*

**;

rusul ca în mlaştinile de la Akh-bit (unde trăise Horus copil). Fusese lăsat în părăsire din antichitate. Am făcut să crească pădurea sacră a templului. L-am aşezat la locul său dinainte. L-arr. înzestrat cu grădinari care să-i îngrijească grădinile, ca pomii lor să producă cele necesare pentru libaţii şi ofrande de lichioruri." *

li făcuse şi util şi plăcut. Herodot a notat că templul din Bubasta, înconjurat de copaci mari, era unul din cele mai frumoase din tot Egiptul. Fără îndoială, în secolul al XH-lea, un călător ar fi putut să aibă aceeaşi impresie reconfortantă în multe oraşe din Egipt. Severitatea marilor ziduri de cărămidă era compensată de petele de verdeaţă. Orăşenii se bucurau de răcoare la umbra copacilor de pe malurile braţelor Nilului. în curţile templelor, sculpturile erau puse în valoare de mulţimea florilor.

Era însă nevoie de multă apă pentru animale, pentru plante şi chiar pentru oameni. Ar fi fost foarte greu să te duci s-o scoţi din canal, de dincolo de ziduri, chiar d-acă acest canat trecea pe lîngă poarta monumentală, ca la Medinct-Habu sau ca la Pi-Ramses. De aceea, în cea mai mare parte din oraşele înconjurate de o incintă, exista un bazin de piatră. [2] O scară, tot de piatrăᵥ ajungea la nivelul apei în orice anotimp. Existenţa puţurilor este atestată cel puţin din vremea Noului Imperiu. Ele s-au găsit atît pe proprietăţile particulare, cit şi în cartierele ur-

* *Ibid,* 27—59.
[2] Chassiuat, *Dendara.* I, pi. *IZ ;* Kobichon şi Variile *Le* temple du scribe *royal Amenhotep, fils de Hapou,* Cairo,

bane.[1] Existau cel puţin patru în incinta de la Pi-Ramses. Sînt făcute din piatră şi construite cu multă grijă. - Cel mai mic, la vest de templu, are un diametru de trei metri şi zece centimetri. Se cobora în el pe o scară dreaptă cu douăzeci, şi trei de trepte acoperite, care se continuau înlăuntrul puţului cu o scăriţă în spirală de vreo douăsprezece trepte. Cel mai mare, la sud de templu, are un diametru de cinci metri. Se ajungea la apă pe o scară acoperită, de patruzeci şi patru de trepte, în două şiruri, separate printr-un palier de popas. în interiorul puţului se mai putea continua coborîrea printr-o scară în potcoavă şi umple urcioarele, chiar în epoca în care apele erau foarte scăzute. în afară de această epocă, era mai simplu să faci apa să se ridice cu ajutorul unei cumpene pînă în bazinul pe care un jgheab îl lega de un al doilea bazin de piatră, aflat chiar în templu. în partea orientală a oraşului, am descoperit mai multe canalizări făcute din olane de diferite modele, îngropate adînc. Cea mai importantă e făcută din olane care se îmbucă unele în altele şi apoi cimentate cu grijă. Pînă în prezent n-a fost posibil să se urmărească aceste canalizări pe toată întinderea, ca să se descopere punctul lor de plecare şi locul unde ajungeau. Nu numai că nu le putem data, dar nici nu ştim dacă serveau să aducă apa potabilă sau să evacueze apele murdare. Dar am ţinut să semnalăm existenţa acestor lucrări, care dovedesc faptul că admi-

[1] Pendlebury, op. cit., Î14, 140.
[2] Fougerousse, *Le grand puits de Tanis,* Kemi : *Revue de Philologie et d'archeologie egyptennes et coptes,* V, 71, 103.

nistraţia faraonică nu era indiferentă nici faţă de bunăstarea locuitorilor, nici faţă de sănătatea publică. Domeniul regal sau divin exercita o atracţie puternică în jurul său. In epocile nesigure, cei care se temeau de agresiuni, forţau incinta, se aşezau înăuntru şi nu mai voiau să plece de acolo. Ei îşi construiau casele în parcuri şi în livezi, distrugând frumoasa perspectivă proiectată de cei clintii constructori. Invadau chiar şi piaţa din faţa templului, se cocoţau pe ziduri, împiedicând ceremoniile cultului, cu toată supravegherea sentinelelor. Un doctor, care-şi exercita meseria sub domnia lui Cambyze, anume Uadj-hor-resne, constata cu durere că străinii se instalaseră pînă şi în templul zeiţei. Neith, doamna din Sais. [1] Cum el avea trecere la rege, obţinu de la majestatea sa permisiunea de a alunga pe toţi aceşti indezirabili, de a distruge cocioabele ca să se poată celebra sărbătorile şi procesiunile aşa cum se făcea mai inainte. Un vrăjitor numit Djed-hor, care trăia la Hathribis, constata şi el că nişte simpli particulari îşi clădiseră colibele de cărămizi nearse pe deasupra mormintelor şoimilor sacri. [2] Acesta nu avea relaţii aşa de înalte ca doctorul sait. El întrebuinţa deci puterea de convingere şi reuşi să-i determine pe invadatori să părăsească incinta şi să se mute într-un loc mal potrivit, indicat de el. Locul era un teren mlăştinos, dar el le arătă că n-aveau decît să dărîme

[1] Posener. *La nreviure dominaiion pene en Egyptc,* Cairo. 1S36, 15—16.

[2] *Annales du Service des Aniiquiti's de l'Egypte,* (1918), 145,

casele ruinate şi să umple cu moloz mlaştinile. Şi astfel se realiză pentru oamenii cumsecade din Hathri-bis o aşezare curată şi comodă şi care în epoca apelor mari nu era prea umedă.

La Tanis am constatat noi înşine invadarea templului de către locuinţe particulare. Le-am găsit în curţi, ba chiar şi pe ziduri. Un oarecare Panemerit, personaj important, şi-a construit casa în cea dinţii curte a templului, sprijinind-o de pilon, pentru ca şi statuile sale să beneficieze de ceremoniile sacre [1]. Panemerit a trăit mai mult decît doctorul din Sais şi decît vrăjitorul din Hathribis şi nimeni nu 1-a mai mutat de acolo. Căci Egiptul era o ţară cu tradiţie şi era greu să schimbi ceva. Faptele pe care le-am arătat, după unele documente tardive, cred că s-au repetat de nenumărate ori în decursul vremurilor. Profitînd de slăbiciunea sau de lipsa de atenţie a autorităţilor, locuitorii îşi părăseau deseori cartierul lor mai puţin apărat, ca să se pună la adăpostul zidurilor înalte sau poate ca să aibă ocazia să prade. Cînd autoritatea devenea din nou vigilentă, aceşti paraziţi erau iar alungaţi. Templul şi oraşul regal îşi recăpăta splendoarea, pînă la următoarea invazie. în vremea lui Set I, a marelui Sesostris, a lui Ramses al lîl-lea, nimănui nu i-ar fi trecut prin cap să se instaleze pe un teren rezervat, dar acest lucru s-a întîmplat frecvent în epoca dintre domniile lui Merenptah şi Seti-Nekht şi mai ales sub ultimii Ramses.

» Kemi, VIII.

Contemporanii admirau foarte mult palatul regal de la Pi-Ramses. Din nenorocire, descrierea lui este neclară şi nici locul nu este bine cunoscut, iar săpăturile n-au adus nici o informaţie sigură în această privinţă. In Deltă se cunosc şi alte reşedinţe regale. Au fost găsite ruinele unui palat la Quantir, sat umbrit de palmieri frumoşi, la douăzeci şi cinci de kilometri spre sud de Pi-Ramses.[1] In timp ce faraonul îşi aştepta logodnica, pe fiica regelui hitit, care străbătea în plină iarnă Asia Mică şi Siria ca-*să-l întâlnească, el avu delicata atenţie să construiască în deşert, între Egipt şi Fenicia, o cetăţuie, unde se duse s-o aştepte. Cu toată distanţa mare de capitală, această cetate era înzestrată cu tot ce-i trebuia. Fiecare din cele patru părţi era pusă sub patronajul unei divinităţi : Amon păzea occidentul, Setekh sudul, Astartea levantul şi Uadjit nordul. In cinstea regelui Egiptului şi a soţiei sale asiatice, se grupaseră două divinităţi egiptene şi două asiatice, căci Set adoptase acum acoperămîntul de cap şi vestmîntul lui Baal şi aproape că nu mai semăna cu un zeu egiptean. Patru statui care aveau nume de fiinţe vii, Ramses-Mianum, Viaţă, Sănătate, Forţă, Montu adorat în cele două regiuni, Farmec al Egiptului, Soarele prinţilor, ţineau loc de zeu, de vizir şi de paşă.[2] înăuntrul oraşului său, care se afla la vest de Teba,

• Ann. S.A.E., XXX, 40, 41.
[2] *Bibliotheca aegijptiaca,* Bruxeltes, VII, 12; ci. *Drame ă'Avaris,* 135—-133. ......

Ramses al lll-!ea avea un palat pe care-1 numi Casa bucuriei, ale cărui vestigii au fost salvate şi studiate de arheologii Institutului oriental din Chicago.[1] Faţada dădea spre prima curte a templului. Basoreliefurile care o decorau şi care se zăreau printre coloanele peristilului. fuseseră foarte potrivit alese pentru a ridica în slavă puterea regelui : Ramses îşi ucidea duşmanii cu o lovitură de măciucă ; urmat de o escortă strălucită, îşi vizita grădinile ; urcat pe carul său. împodobit cu armele de război, se ducea să ia comanda armatei ; în sfîrşit, împreună cu toată curtea sa, asista la luptele şi la exerciţiile celor mai buni soldaţi. în mijlocul acestei faţade, se afla balconul apariţiilor regale, bogat decorat şi susţinut de patru colonete de forma papirusului, foarte zvelte, care susţineau o cornişă cu trei etaje. Pe etajul inferior se vedea discul înaripat. Etajul intermediar era decorat cu ramuri de palmier, iar etajul superior cu simbolul şarpelui avînd pe cap discul. Acolo se arăta regele, cînd poporul avea voie să se îngrămădească în curte . ia sărbătoarea lui Amon şi tot acolo dădea el recom-': pensele. Balconul comunica cu apartamentele regale. Acestea cuprindeau, în mijloc, mai multe săli cu coloane, printre care sala tronului, camera regelui şi camera de baie. Această parte centrală era izolată, printr-un vestibul, de apartamentele reginei, care erau compuse din mai multe camere şi săli de baie. ©uloare lungi şi drepte uşurau trecerea dintr-o parte în alta, precum şi supravegherea, căci Ramses al IIî4ea, care avea multă experienţă, era bănuitor.

f *The oriental institute of the university* of *Chicago,* eonm-ţii-câri, nr. 7, 1—23.

Decoraţia interioară a sălii tronului pare să fi fost austeră, dacă judecăm după plăcile emailate descoperite acum treizeci de ani şi după basoreliefurile descoperite mai de curînd de misiunea americană. Regele este reprezentat peste tot stînd în picioare, sub forma unui sfinx şi de asemenea prin numele sale hieroglifice. Duşmanii Egiptului se văd legaţi fedeleş în faţa lui. Ei sînt îmbrăcaţi cu cele mai bogate veşminte brodate cu ornamente barbare şi sînt executaţi cu mare grijă, ca să li se observe exact fizionomiile, coafura, bijuteriile. Libienii sînt tatuaţi. Negrii au cercei. Nomazii şasu îşi prind, cu un pieptene, părul lung lăsat pe spate.[1] Desigur că odăile regelui şi ale reginei erau decorate cu lucruri mai graţioase.

Suprafaţa ocupată de locuinţa regală nu e prea întinsă. Pătratul are latura de mai puţin de patruzeci de metri. Fără îndoială că regele nu locuia prea mult timp aici, căci avea palate şi de cealaltă parte a apei. In Deltă, erau atîtea, că n-avea decît să aleagă. Memfis, On sau Pi-Ramses nu aşteptau decît să-1 primească. El începuse o construcţie cu totul nouă între On şi Bubasta, în locul pe care arabii l-au numit Teii el Yahudieh şi unde s-au descoperit plăci smălţuite de felul celor găsite la Medinet-Habu.[2] Vremea a deteriorat într-atît palatele lui Seti şi ale Ramessizilor, încît, pentru a ne face o idee mai clară despre palatul unui faraon din Noul Imperiu, trebuie

» Arm. S.A.E., XI (1910), 49—63.

[2] *Papyrus Harris,* I, 29, 8 ; Montet, *Tanis,* Ef.

să ne ducem cu gîndul la reşedinţa lui Akhenaton. care e cu foarte puţin anterioară. Aici pavimentul sălilor cu coloane reprezintă un lac cu peşti, acoperit de nuferi, peste care zboară păsări de apă şi e înconjurat de trestii şi papirus. Prin desiş zburdă viţei care sperie raţele sălbatice. Pe fusurile coloanelor se înfăşoară ramuri de viţă şi zorele. Capitelurile şi cornişele sînt împodobite cu încrustaţii strălucitoare. Pe pereţi, pictate scene din viaţa de familie. Regele şi regina sînt aşezaţi unul în faţa celuilalt, Akhenaton pe un jilţ, Nefertiti pe o pernă. Pe genunchi ea ţine un copilaş : cea mai mare dintre prinţese înconjoară cu braţele gîtul celei mai mici. Alte două prinţese se joacă pe jos.' S-a spus, cu oarecare exagerare, că niciodată arta egipteană n-a pictat o scenă mai încântătoare. De fapt, lacurile, papirusurile, păsările, animalele care zburdă sau galopează fac parte din repertoriul obişnuit. L-am văzut pe rege la Medinet-Habu înconjurat de favorite graţioase. Nu exagerăm afir-mînd că palatele faraonilor din dinastia a XIX-a şi a XX-a erau decorate cu tot atîta bogăţie. Ca şi pe vremea lui Akhenaton, pereţii, plafoanele, pavimentele, coloanele si cornişele pictate cu culori proaspete erau o bucurie pentru ochi şi pentru suflet. Bogăţia mobilierului, luxul podoabelor şi al costumelor desă-vîrşeau un ansamblu de o extremă distincţie.

[1] Petrie, *Teii el Amarna*, 2—4 ; Davies, *Murul painting în the city of Akhenaten, Jurnal of egyptian archeology.* Londra. VII, pi.. .1 si 2.

Marile personaje se întreceau să imite luxul şi confortul locuinţelor regale. Reşedinţele lor din oraş sau de la ţară, măsurînd cîteodată o suprafaţă de un hectar sau chiar mai mult, erau înconjurate, ca şi domeniul divin sau regal, de un zid gros şi înalt; în acest zid, o poartă de piatră ducea la locuinţa stăpînului ; alte porţi secundare, simple deschizături în zid, deserveau celelalte acareturi şi grădinile. Aşa era la Bubasta, casa în care perfida Tbubui şi-a atras iubitul. Casa lui Apuy semăna cu un mic templu. Faţada era precedată de un portic cu coloane papiri-forme, iar arhitrava suporta o cornişă decorată cu frunze de palmier. Uşa de la intrare era încadrată cu pietre mari şi pragul de sus decorat cu frunze de palmier. [1] Casa în care regele Ay primi şi răsplăti pe soţia lui, Neferhotep, are o terasă cu coloane. Această terasă suporta un acoperiş uşor, care-şi sprijinea marginile pe coloane înalte şi subţiri, formînd în jurul casei un peristil. [2] Ne putem face o idee despre aspectul exterior al acestor două locuinţe mulţumită picturilor pe care x^puy şi Neferhotep le-au poruncit în mormintele lor. Pentru aranjamentul interior, trebuie să vizităm săpăturile de l'a El Amarna. Din pridvor, se trece într-un vestibul, înainte de a intra în sălile de primire, al căror acoperiş e susţinut de coloane. Aceste săli de primire se prelungesc cu nişte vestiare, unde s-au găsit lăzi, care probabil au

[1] ftobb *de peyster Tylus Memorial series,* V, 23—29. Pentru casa lui Tbubui, Maspero, *Contes populaires,* ed. IV, 147.

[2] Davies, *Neferhotep,* 14.

servit de dulapuri de rufărie şi de haine, şi cămări unde erau depozitate proviziile şi băuturile. Apartamentele stăpînilor, cu sălile de baie şi camerele de distracţie, ocupă restul clădirii. Pereţii sălii de baie sînt îmbrăcaţi în piatră. într-un colţ, s-a găsit o piatră înconjurată cu un paravan de zidărie, din spatele căruia un servitor arunca apă peste cel care făcea baie. Acesta putea să se aşeze pe un scaun alăturat, ca să fie fricţionat. Cabinetul de toaletă, îndărătul sălii de baie, era spoit cu var şi prevăzut cu un scaun de calcar găurit, pus pe un fel de cutie de cărămizi, care conţinea nisip. '

Orice casă, oricît de puţin confortabilă, este înconjurată de mai multe curţi. Una din ele cuprinde hambare în formă de stup. Coteţele şi grajdurile se află spre nord. La est se înşiră de obicei bucătăria, brutăria şi căsuţele de cărămidă ale servitorilor. Aceştia erau deci siliţi să facă un drum destul de lung oa să aducă stăpînilor bucatele. O intrare de serviciu le permitea să ajungă în sălile de primire. Căsuţele sînt, în cea mai mare parte, compuse din patru odăi, un antreu, o sală centrală al cărei acoperiş e susţinut de o coloană, iar în fund, bucătăria şi încă o cameră. Familia se îngrămădea în acest spaţiu strimt, pe care cîteodată îl împărţea cu animalele. O scară permitea urcarea pe acoperiş. Casele intendenţilor, aflate la marginea acestui cartier, sînt spaţioase şi confortabile. [2] De obicei, apa potabilă era scoasă din-tr-un puţ de piatră.

[1] Pendlebury, op. cit., 127—119.
[2] *Ibid,* 152, 153.

Grădinile sînt împărţite în pătrate şi în dreptunghiuri prin alei care se întretaie perpendicular, foarte drepte, plantate cu arbori, umbrite de butuci de viţă, mărginite de flori. Egiptenii aveau mare grijă de ele. Anna adunase acasă la el toţi arborii care creşteau în valea Nilului, curmalul, palmierul, cocotierul, sicomorul, smochinul, balanitul, arbori fructiferi, per-sea, grenadul, salcîmul, tisa, tamariscul, salcia şi alţi cîţiva care nu sînt identificaţi, cu totul optsprezece specii. * La fel, Rekhmare cultiva în grădina sa, înconjurată de ziduri trainice, toate speciile de arbori şi de plante cunoscute în vremea aceea. [2] Cîteodată, sub arbori se înălţa un chioşc din materiale uşoare, dar nu lipsit de eleganţă. în timpul verii, stăpînii luau masa acolo. Peste tot vedeai barăci de lemn unde băuturile se răceau în amfore mari, ascunse sub frunze, alături de mese şi de etajere, pe care servitorii aşezau artistic toate rafinamentele bucătăriei egiptene.

Nu se poate închipui însă o grădină fără un bazin cu apă. Acesta este de obicei de formă dreptunghiulară, făcut din zidărie. Suprafaţa este înţesată cu nuferi. Raţele se scaldă în el. Se ajunge la apă. pe o scară şi o barcă stă aproape întotdeauna la dispoziţia locatarilor. [3]

[1] *Wr. Atl.,* I, 60 ; *Memoires publies par Ies membres de la mission archeologique francaise au Caire,* XVIII, I, *Urkunden des aegyptichen Altertums,* IV, 1046—1047.

[2] *Wr. Atl.* I, 278. *Grădina lui Min-nekht.*

[3] Grădina lui Rekhmare ; *Wr. Atl.,* I, 3 ; a lui Sebekhotep, *ibid..* I, 222 ; a lui Amenemheb, ibid., I, 66 ; a lui Qenamon, Davies, *Ken-Amum,* 47 ; fresca din Muzeul britanic, 37983 în *Wr. Atl,* I, 92.

Casele locuite de clasa mijlocie au de obicei mai multe etaje şi, în plus, cîteodată, hambare pe acoperiş. Nici un ornament nu înveseleşte faţada. Uşa, încadrată de doi uşori şi de o bîrnă de piatră, este aşezată într-un colţ. Ferestrele, în număr de două, patru, sau chiar opt de fiecare etaj, sînt mici, pătrate, prevăzute cu jaluzele, ca să-i apere pe locatari de căldură şi de praf.

Am găsit la Tanis un cadru de fereastră făcut din piatră, care nu măsoară mai mult de un cot. O lespede ajurată ţinea loc de jaluzele. Tot la Tanis am descoperit cele două iniţiale ajurate ale regelui Me-nemptah, gravate într-o fereastră pătrată. Pe unele picturi tebane sînt trase pe ziduri dungi orizontale, ca şi cum aceste ziduri ar fi fost făcute din bîrne sau scmduri. Explicaţia acestor dungi ne-a apărut la Tanis, unde am constatat că zidarii întindeau mortar pe straturile orizontale, în vreme ce articulaţiile verticale erau umplute cu lut. Odată terminat, zidul apărea străbătut orizontal de dungi albe şi lungi.

Camerele de la parter sînt de preferinţă destinate meşteşugarilor. Aceasta se observă de exemplu la Teba, în casa unui oarecare Thut}T-nefer. Femeile torc, iar bărbaţii lucrează la războiul de ţesut. In camera vecină, alţii macină grîul sau pregătesc plinea. Stăpînii stau la primul etaj, într-o încăpere destul de spaţioasă, luminată de ferestre mici, aşezate sus, şi cu plafonul susţinut de coloane în formă de lotus. Uşa pare decorată cu discuri smălţuite, dacă nu cumva ele au fost sculptate direct pe lemn. Pe pereţi nu se vede nimic, deşi obiceiurile egiptenilor cereau să fie împodobiţi cu picturi. La Tanis, dintr-o

V>

casă din epoca veche, ai cărei pereţi fuseseră ten-cuiţi cu ghips, am strîns discuri pe care fuseseră desenate dansatoare şi corăbii. Fără nici o îndoială că această modă era veche şi avem toate motivele să credem ca încăperile caselor se aseamănă cu cele ale mormintelor tebane, în care, pe plafon, este pictată viţă de vie, în timp ce o vînătoare, o călătorie în oraşul sfînt al lui Osiris şi alte scene intime sînt zugrăvite pe pereţi.

Etajul al doilea are tavanul atît de jos, încît locatarii nici n-aveau nevoie să se înalţe în vîrful picioarelor ca să-1 atingă cu degetul. Intr-una din încăperile de la acest etaj, pictura îl arată pe stăpîn făcîndu-şi toaleta. El stă aşezat pe un jilţ. Servitorii îi aduc o cană şi un lighean, un evantai, o apărătoare de muşte. Scribii se aşază pe vine ca să-i citească scrisorile şi să-i înregistreze poruncile. Alţi servitori circulă neîncetat pe scară şi ,pe coridoare, purtînd pe cap baloturi şi ulcioare pline cu apă, atîrnate la cele două capete ale cobiliţei purtată pe umeri.[x]

In casa unui oarecare Mahu, utilizarea etajelor se face după aceleaşi reguli. Ulcioarele sînt îngrămădite la parter. La primul etaj se află sufrageria. Al doilea etaj e plin de scuturi, arme şi diferite unelte. Cum Mahu era şef de poliţie, sîntem îndreptăţiţi să credem că-şi petrecea noaptea acolo, ca să poată, dacă era chemat fără veste, să sară la arme şi să alerge împotriva tâlharilor.

[1] Davies. *The town* 7iow.se *in ancient Egypt, Metropolitan Museum studies.* I, mai 1929, 233—255.

In general, acoperişurile sînt plate şi se ajunge la ele pe o scară. Unii, ca Thuty-hotep, instalau acolo coşarele cu grîne. Alţii puneau pe margini un grilaj pentru securitatea copiilor sau pentru a se feri de privirile indiscrete, cînd petreceau noaptea sub cerul liber. Nebamon şi Nakhti au instalat pe acoperişurile lor nişte obiecte de forma unui triunghi dreptunghi, care au fost interpretate ca fiind nişte giruete. Totuşi, casele cu acoperiş ascuţit nu erau necunoscute în Egipt. într-un mormînd de la Abu-Roach, aproape de Cairo, contemporan cu regele Den, care a trăit cu aproape două milenii înainte de Ramessizi, am găsit două piese dintr-un joc de fildeş, care reprezentau case al căror acoperiş înclinat e format din două triunghiuri şi două trapeze. * Acest acoperiş savant surprinde pentru o epocă atît de veche. El n-a putut fi imaginat decît într-o ţară unde ploua şi unde lemnul nu era o raritate. In Egipt ploile sînt ceva mai abundente doar în regiunile de coastă, unde şi în zilele noastre casele au în loc de acoperiş o terasă. Este deci probabil că piesele de la Abu-Roach reproduc un tip de locuinţă străin de Egipt. N-avem nici o dovadă că ar fi fost folosit în epoca Ramessizilor, în vreun loc de pe teritoriul Egiptului.

Dar la Teba, locuinţele nu erau aşa de îngrămădite unele în altele şi terenul nu era atît de scump ca să nu se poată planta cîţiva copaci, fie într-o curti-cică interioară, fie în faţa casei. Doi palmieri par a ieşi din acoperiş în casa lui Nebamon, ceea ce nu-i

[1] Una din aceste piese se află la muzeul din Cairo, cealaltă la Luvru, cf. *Kemi,* VIII.

împiedică să fie încărcaţi cu curmale din belşug. La Nakhţi, poarta e umbrită de un palmier şi un sicomor. In mormîntul *23* din Teba, este reprezentată o casă mai mult înaltă decît largă, cuprinsă între două rînduri de copaci. Alta, cunoscută din mormîntul 254, are în faţă trei xodieri, care ies din nişte vase de lut încrustate cu ornamente de culori diferite şi doi palmieri. [1]

Egiptenii, chiar cei din clasa modestă, îşi dădeau toată osteneala ca să aibă locuinţe plăcute .şi confortabile. De asemenea, aveau toată grija să le apere împotriva duşmanilor, foarte numeroşi în ţara lor, care le tulburau liniştea, insectelor, şoarecilor, şopîr-lelor, şerpilor şi păsărilor de pradă. Papirusul Ebers ne-a păstrat cîteva reţete folositoare împotriva lor. -Vrei să distrugi insectele din casă ? Trebuie să o speli cu o soluţie de natrum sau să o spoieşîi cu un produs numit bebit, topit pe cărbuni. Dacă se pune fie natrum, fie un peşte uscat, *tilapitt nilotica,* sau chiar seminţe de ceapă lingă gaura uniri şarpe, şarpele nu *va* ieşi din gaura lui. Grăsimea de grangur este ^minunată împotriva muştelor, icrele împotriva puricilor. Dacă se pune grăsime de pisică pe saci sau pe baloturi, şoarecii nu se vor apropia de ele. Prozatoarele vor fi împiedicate să mănînce grăunţele, ar-zînd în hambar escremente de gazelă sau spoind pereţii şi podeaua cu o anumită soluţie.

Iată un mijloc sigur de a împiedica un uliu să fure : se înfige în pământ o ramură de salcîm şi se

[1] Davies, *op. rit..* 242. 213. 246. 247.
[2] *Papirus Ebers,* reţelele 840. 852. pi. *97—98.*

spune : „Un uliu a furat în oraş şi în sat... Fură, eoace-1, mănîncă-1". A spune aceste vorbe lîngă băţul de salcîm, după ce s-a pus alături o prăjitură, e un mijloc sigur de a împiedica uliul să fure. Afumatul este eficace pentru a purifica mirosul din încăperile cu haine. Acest mijloc nu era la îndemîna oricui, deoarece trebuia să se facă dintr-un amestec de tă-mîie, răşină de terebint şi alte produse exotice şi egiptene. Această reţetă, ca şi cele precedente,' dovedeşte dorinţa de a ţine casa curată şi aerisită. Această dorinţă, atît de firească, a silit autorităţile să ia măsuri generale pentru a îndepărta apele murdare şi a ridica resturile şi gunoaiele menajere. Totuşi, din lipsă de documente, nu putem spune nimic precis despre aceste lucruri.

IV. Mobilierul

In sălile de recepţie ale palatului, ca şi în casele celor bogaţi, mobilierul consta mai ales din diferite scaune. Unele erau foarte simple, semănînd cu o ladă pătrată şi avînd un spătar nu mai înalt de o palmă. Laturile erau împodobite cu ornamente de bagă încadrate de bagheta egipteană. Simplitatea obiectului era însă compensată de bogăţia materialelor şi calitatea execuţiei. Mult mai elegante şi chiar mai confortabile erau jilţurile ajurate, al căror fund, spriji-nindu-se pe patru picioare de leu, era prevăzut cu un spătar înalt şi cu două braţe. Pentru rege şi regină scaunele sînt şi mai îngrijit lucrate. Faţa şi dosul spătarului, precum şi braţele, sînt decorate cu su-

biecte luate din lista marilor sculpturi, gravate în lemn, încrustate cu piele sau cu metal bătut cu ciocanul, cu •fcur, argint, aramă şi pietre scumpe. Regele, sub forma unui grifon sau a unui sfinx apărat de simbolul şarpelui, al vulturului sau al şoimului, sfi-şie cu ghearele un asiatic sau un negru. Fiinţe groteşti, ca acelea oare erau aduse cu mari cheltuieli din ţara Punt sau din părţile Nilului de Sus, dansează cîntînd din tamburină. Regele primeşte din mîinile reginei floarea dragostei. Regina atîrnă un colier de gîtul soţului ei. Pe marginea scaunului şi la capătul braţelor sînt aşezate capete de lei sau de şoimi. Dintre picioarele scaunului ies plante simbolice, din nord şi din sud, şi se împletesc în jurul unei mari hieroglife care înseamnă unire. '

Scaunele erau de două feluri. Cele mai simple aveau picioarele verticale. Pentru cele mai luxoase, picioarele terminate printr-un cap de raţă erau încrucişate, în formă de X. Barele erau de asemenea terminate prin capete de animale. Pe jos erau întinse rogojini şi peste tot zăceau foarte multe perne, [8] care se puneau şi la spatele şi sub picioarele persoanelor aşezate pe jilţuri. Cînd asistenţii erau mai numeroşi decît scaunele, ultimii veniţi şi tinerii se aşezau pe perne sau direct pe rogojini.

[1] Scaune frumoase, admirabil conservate au fost scoase din mormântul lui Yuia şi al lui Tuiu şi mai ales din al lui Tutankamon. In temple şi în morminte există multe picturi frumoase care le reprezintă. Exemple : *Mem. Tyt.,* V. 5. 9, 25 ; *ibid.,* IV, 7 ; *The Theban tombs series,* I. 15—16 : *ibid.* V, 41, 43.

[2] Fresca din palatul lui Akhenaton. Pendlebury, *op. cit.,* p. 14 ; *Journal oi egyptian archeology,* VII.

Sufrageria, cînd era deosebită de sala de recepţie, era mobilată cu scaune şi măsuţe pentru musafiri, precum şi cu mese şi etajere pe care se puneau coşurile cu fructe, tăvile cu carne şi legume, ulcioarele şi vasele. Aceste mobile erau numeroase, dar mici. Egiptenilor nu le-a trecut niciodată prin minte să construiască mese mari, în jurul cărora să se poată aduna mai. mulţi convivi. Ei mîncau singuri sau cîte doi.

în epocile foarte vechi, se întrebuinţa veselă de două feluri : vesela obişnuită era de lut, iar cea de lux era făcută din piatră. Pietrele întrebuinţate erau mai ales şistul negru sau albastru şi alabastrul, mai puţin obişnuită brecia roşie, granitul pentru vasele de mare capacitate, cristalul de rocă pentru pahare. Din aceste materiale felurite, se fabricau vase cilindrice sau ovoidale, pahare, castronaşe, cupe, farfurii, străchini prevăzute cu cioc, stacane, supiere, vase cu picior. Meşteşugarii înzestraţi cu mai multă imaginaţie sculptau pe pîntecele vaselor plasa care servea la purtat vasul sau dădeau recipientului forma unei corăbii sau a unui animal. *

Egiptenii n-au încetat niciodată să fabrice vase frumoase de piatră. In mormintele din Imperiul Nou s-au descoperit serii importante. Cu toate acestea, se întrebuinţa cu mai multă plăcere veseia de aur sau de argint. Se făceau, din aceste mate-

[1] O extraordinară colecţie de asemenea vase scoase din subteranele piramidei cu scări poate fi vizitată la Saqqarah. Cele care provin de la Abu-Roach în *Kemi,* VIII.

**Z*

riale scumpe, ibrice destinate serviciului religios şi numeroase piese pentru uzul profanilor.* Se pregăteau infuzii calde în ceainice asemănătoare cu ale noastre, prevăzute în interior cu o strecurătoare fixată în faţa gîtului. Se putea vărsa însă băutura caldă şi printr-o strecurătoare, de unde cădea în ceaşca ţinută de consumator. Faimosul vas cu capriţa din tezaurul de la Bubasta este foarte potrivit pentru păstrarea laptelui. Ibricele aveau forme foarte variate : pahare cu fundul rotunjit prevăzute cu cioc, calote rotunde, prevăzute cu un miner şi cu cioc, pahare cu o coadă lungă, asemănătoare cu măsurile lăptăreselor noastre. Craterele şi cupele cu ornamente în relief erau bune pentru creme şi prăjituri. Ramses al III-lea n-ar fi consimţit să plece în expediţie dacă ofiţerul de serviciu n-ar fi luat cu el un recioient cu toarte de aur, cam de trei litri, şi o garafă. - Cei care nu puteau să-şi ofere o astfel de veselă luxoasă, se mulţumeau cu una de lut. De d-tăva vreme, olarii începuseră să producă frumoase piese de olărie fină, pe care se pictau fie ornamente geometrice sau florale, fie scene animate, ca cele care se văd pe vasele de metal, cum ar fi o pasăre sfîşiind un peşte sau animale alergîncl.

începînd cu Noul Imperiu, Egiptul primea din străinătate, din insule, din Siria şi din Nubia, piese

[1] Montei *Vases sacres et profanes du tombeau de Psonsennes, Monument*s *Plot,* XXXVI FI (1941). 17—39; Maspero, *Essais sur Van egypiien.* Paris. 1912, 189—216 : Edgar, *The ireasure of leii Basta, Musec egyptien,* II, 93, 108 ; Veăaier, *Cat. Caire, Bijoiix et orjevreries,* 104. 106.

[2] Medinet-Habu, 38, 55.

de lux din metal şi pietre preţioase, amfore, măsuţe absolut inutilizabile, care serveau drept pretext pentru a picta pe ele toată flora şi toată fauna reală sau imaginară. Templele strîngeau cea mai mare parte din aceste obiecte preţioase, dar faraonul păstra şi pentru el cîteva exemplare din cele mai frumoase. Gustul pentru aceste piese exotice se răspîndi şi în popor. Aurarii şi argintarii egipteni începură şi ei să le fabrice. Prinţul Oenamon, însărcinat cu funcţii mari, avea printre îndatoririle sale sarcina de a prezenta regelui daruri de Anul nou. El a pus să se deseneze în mormîntul său colecţia completă a acestor daruri, lucrate în atelierele regale.[1] Se remarcă, cu deosebire, o mobilă pe care creşte o pădure de palmieri şi de palmete siriene, combinate cu nuferi şi margarete. Maimuţe se caţără pe tulpini, pentru a suge măduva palmierului. Alte piese sînt mai conforme cu gustul tradiţional. Statui de abanos, altele de abanos încrustat cu aur, reprezintă pe rege şi pe regină, cu simboluri diferite pe socluri, sfincşi cu cap de om, cu cap de şoim, capre, gazele întinse pe o masă, sipete. Presupun că toate aceste obiecte erau destinate să mobileze palatele regale şi că multe îşi aflau locul în sălile de recepţie.

In camerele de culcare, piesa esenţială este patul. Unele sînt îoate simple : un cadru de lemn sustinînd o plasă pusă pe patru picioare. Picioarele sînt rite-odată sculptate în formă de picioare de taur sau de leu. Mormîntul lui Tutankamon a păstrat trei paturi somptuoase, fiecare parte a lor reprezentînd un ani-

• Davios, *Ken-Amun,* 13, 20.

mal întreg, vacă, panteră sau hipopotam. Camera mai cuprindea şi dulapuri de lemn împodobite cu incrustaţii, în care se păstrau rufăria şi hainele. Obiectele de toaletă, oglinzile, pieptenii şi acele de cap, precum şi perucile se ţineau în cutii şi sipete de toate formele ; produsele cosmetice, uleiurile şi parf umurile erau păstrate în cutiuţe de feldspat sau de fildeş. In camerele, rezervate membrilor familiei, copiilor şi fetelor, so aflau orieînd instrumente de muzică şi cutii cu jucării.

Camerele de lucru erau mobilate cu dulapuri de un tip special, în care se strîngeau manuscrisele, rulourile de pergament şi de papirus şi tot materialul de scris. După ce un papirus era acoperit eu scriere, se rula, se lega, se sigila. Rulourile erau făcute pachete, pachetele erau îndesate în nişte genţi de piele şi acestea dispăreau în dulapuri.[1] Scribii n-aveau nevoie de masă ; le era de ajuns să întindă papirusul pe genunchi. La nevoie, scriau stînd în picioare, şi ţinînd papirusul în mîna stîngă întinsă. Cînd plecau, adunau tot materialul de scris într-un fel de sae tare, cu fundul plat, înzestrat cu o închizătoare cu glisieră şi cu o curea de atîrnat.

Mobilierul bucătăriilor cuprindea mese cu patru picioare şi recipiente de toate formele şi de toate dimensiunile, făcute grosolan din lut. Cuptoarele erau de cărămidă refractară. Lămpile de metal, cu picior lung, pe care se pîrleau gîştele, cred că nu

[1] Montei, *Vie privee,* pi. 13 şi p. 145.

întrebui iţate decil *în* templu şi a-aî
G :
fi folosite de ua bucătar obişnuit.

In casele cele mai sărace, în care o familie întreagă
se îngrămădea pe o suprafaţă de patruzeci de metri
pătraţi şi chiar mai puţin, mobilierul se reduc:
rogojini şi la cîteva oale, Acolo, cîteva etaje-
de lemn < Iau o dovadă de bunăstare

CAPITOLUL II

TIMPUL

I. Anotimpurile

Anul nu însemna pentru egipteni timpul cerut de revoluţia soarelui, ci timpul necesar pentru producerea unei recolte. Ei scriau numele anului *renpit* cu o hieroglifă care reprezintă o mlădiţă tînară cu boboc. Acest semn se regăseşte şi în cuvintele înrudite : *renpy,* „fiinţă tînără, viguroasă" sau *renput,* „produse anuale".

In Egipt, recolta depinde de inundaţie. In toţi anii, la începutul lui iunie, ţara suferă de secetă. Nilul aproape că nu mai aduce apă. Pustiul ameninţă să-i înghită valea. O mare îngrijorare pune stăpînire pe oameni. Atitudinea egiptenilor în faţa dărniciilor naturii e recunoştinţa şi teama. Ei se temeau că-1 mutilează pe zeu cînd scoteau o piatră din carieră, că îl înăbuşă cînd îngropau sămînţa, că îl ucid cînd treierau, că îl decapitează cînd tăiau spicele. De cînd îşi aduceau oamenii aminte, inundaţia nu lipsise niciodată, cînd prea violentă, cînd neîndurătoare, însă aproape totdeauna binefăcătoare ; dar expe-

rienţa, niciodată dezminţita, nu-i liniştea cu totul pe riverani : „Cînd oamenii imploră ca să obţină apa în "fiecare an, cel puternic stă alături de cel slab. Fiecare vine cu uneltele sale. Nimeni nu rămîne în urma vecinului său. Copiii celor bogaţi nu mai sînt împodobiţi şi nu se mai aud noaptea cîntece" [1]. Credinţa egiptenilor rînduise de multă vreme Nilul., numit Hapi, printre zei. îl reprezentau ca pe un bărbat bine hrănit, cu mamelele atîrnînd, cu burta încreţită de grăsime, susţinută de o centură, cu sandale în picioare — ceea ce era un semn de bunăstare. Pe cap purta o coroană de plante acvatice. Mîinile lui dărui au viaţa sau ţineau o masă încărcată cu ofrande, care dispărea sub grămezi de peşti, raţe, mănunchiuri de flori şi spice. Mai multe oraşe purtau numele lui şi era numit tatăl zeilor. Oamenii trebuiau să fie tot atît de generoşi faţă de el, ca şi faţă de alte divinităţi. Ramses a făcut la fel. La On, în timpul întregii sale domnii, la Mcmfis timp de trei ani, el a instituit sau a reînnoit cărţile lui Hapi, în care erau înregistrate enorme cantităţi de merinde şi de alte produse. Se fabricau mii de Hapi mici de aur, argint, aramă sau plumb, de peruzea, de lapis-îazuli, de faianţă şi din alte materiale, ca şi sigilii, cercei şi statuete reprezcntînd pe Repyt, soţia lui Hapi.[2] în clipa cînd apele începeau să crească, aceste ofrande erau prezentate zeului în mai multe temple, cărţile Nilului erau aruncate într-un lac al templului lui Ra-Harakhte din On, care se numea Qebehu, cum se numea şi Nilul mai sus da

' Maspero. *Hymne au Nil.* 3. 8. 12.

[2] *['ap. Harris,* I, 37 b 1, 41 b 6 ; 54 a 2, 56 a 12.

cataractă. Poate că se aruncau acolo şi statuetele *. Două iuni mai tîrziu, procedau la fel, cînd creşterea atingea apogeul. Docil, Nilul care acoperea valea întreagă şi curgea acum între două pustiuri, schim-bînd oraşele şi tîrgurile în insuliţe şi drumurile în diguri, începea să descrească. După patru luni de la prima fază a creşterii, el reintra cu totul în albia lui. Această perioadă de patru luni forma cel dintîi anotimp al anului, *akhit,* adică inundarea.

Îndată ce pămîntul ieşea din apă, ţăranii se împrăştiau pe ogoare, şi, fără să lase pămîntului răgazul să se întărească, arau şi semănau. După aceea, timp de patru sau cinci luni nu mai aveau altceva de făcut decît să irige. Apoi venea vremea secerişului şi, după seceriş, căratul cerealelor, treieratul şi alte munci. Prin urmare, după anotimpul inundaţiei venea un anotimp al muncii, *perii,* apoi un anotimp al recoltei, *chemu.* Trei anotimpuri în loc de patru, cîte erau la evrei şi la greci.

Oricît de regulat ar fi fost fenomenul inundaţiei, era greu de fixat începutul anului numai după creşterea apelor. Dar în epoca în care Nilul începea să se umfle, se producea, totdeauna la aceeaşi dată, un fenomen care putea să călăuzească pe cititorii calendarului. Steaua Sirius, cu numele său egiptean Sopdit, care nu se mai vedea de multă vreme, apărea pentru o clipă spre est, chiar înainte de răsăritul soarelui. Egiptenii asociară cele două fenomene. Ei atribuiau inundaţia lacrimilor zeiţei Isis. Steaua fu considerată drept o manifestare a zeiţei şi făcură

' Mont, *l.a mise ă mort du dieu en fkryple.* Paris, 1927.

.ie. 13.

rar

din ea pafcro uia ÎLU Ziua tn care
răsări' deveni cea dinţii, zi a anului. Această potrivire
cărţile Casei Vieţii, Un Tel de păstră -a
tradiţiilor şi a cunoştinţelor, şi care rămă-*re
din vremea Vechiului Imperiu şi pînă
în epoca nouă. '■ Calendarul, pe care Ra:
.-lea a poruncit să fie gravat pe un zid exterior
al templului său la Medinet-Habu, arată că sărbătoa
rea zeiţei Sopdit, celebrată cu ocazia răsăritului as
trului, coincidea cu sărbătoarea Anului nou, la
ri cintec de dragoste, îndrăgostitul o con-;
pe frumoasa Lui cu steaua care străluceşte la începu-
tul anului perfect, *renpit nefert,* [3] Căci există şi un
an ş(I, cînd zeul Chu r scoală,
cînd iarna ia locul verii, cînd lunile nu mai
sînt la locul lor. Dar lumea nu-1 dorea:
../ipără-mă. ->
al incomplet *l*[u] [4]
Agricultori;
natorii, . cploratori
mii ţi să celebreze cea mai mare parte din sărbâ
la o epocă fixă, într-un euvînt fcoţi ■ tjfora
na-
tura ie dirija ocupaţiile, utilizau anul perfect,
un an *m* care lunile şi anotimpurile rămâneau
la L în care *akhit* nu poate reprezenta decît
cele patru luni în care Nilul iese din albie,
perit timpul se lui, care coincide cu timpul
răcoros şi *cherau* timpul recoltelor şi al
zilelor calde. De aceea se spu -nea despre
faraon că el este răcoarea în anotimpul

[1] *Decret de Canope,* Urk, II, 138.
[2] *Medinet-Habu,* II, 152.
[3] Papirus *Chester Bs*&g,* i, vers» O 1
*' *Papirus Anastăsy,* IV, io, l, 3.

ra

chema şi un colţ încălzit de soare în anotimpul *perit.*[1] Minerii care se duceau să extragă turcoa-zele din Sinai ştiau că nu trebuie să aştepte lunile din *chemu,* pentru că în acest anotimp prea cald munţii sînt încinşi ca fierul înroşit, ceea ce alterează culoarea gemelor. [2] Medicii şi veterinarii ştiau că anumite boli şi neplăceri revin periodic, unele în *perit,* altele în *chemu.* Ei merg şi mai departe, ară-tînd ce anume leac se poate întrebuinţa în cea de a treia şi a patra lună din *perit* şi altul numai în primele două luni din acelaşi anotimp. Dimpotrivă, alte preparate sînt eficace în *akhit,* în *perit,* în *chemu,* adică de la un capăt la altul al anului.[3]

Pentru mai multă uşurinţă, cele trei anotimpuri au fost egalizate şi împărţite în douăsprezece luni de cîte treizeci de zile, care sînt, încă din epoca Ra-messizilor, ca şi din cea mai adîncă antichitate, desemnate după rindul lor în anotimp : întîia, a doua, a treia, a patra lună din *akhit,* din *perit,* din *chemu.* Numele sărbătorilor lunare n-au fost folosite decît în epoca saită. Se adaugă cinci zile suplimentare la sl'îrşitul celei de a patra luni din *chemu,* pentru completarea numărului de 365 de zile. Documentele faraonice nu .ne spun cum reuşeau ei să menţină calendarul neschimbat şi să împiedice ca Anui nou să întîrzie cu o zi o dată la patru ani. Stra-bon spune, într-un fel cam ciudat, că se adăuga o zi la anumite intervale, cînd fracţiunile de zi strînse

[1] *Hymne ă Sesostris,* III, Sete, *Lesesiiiche, 67.*
[2] Inscripţia Inginerului Horurre Kemi, II, 111—112.
[3] *Papirus Ebers,* 18, 2 ; 61, 4—3 ; 61, *65* ; *Papirusul medical de la Berlin,* 11—-12 ; *Papirus Hearst,* 2, 17.

în fiecare an făceau o zi întreagă. [1] Cel mai bun lucru era să adauge o zi o dată la patru ani şi fără îndoială că aşa se întîmpla cînd Egiptul avea fericirea să fie guvernat de regi ca Setui I sau ca fiul său. Se poate înţelege că ziua suplimentară era uitată în epocile tulburi. Atunci calendarul se deregla pînă cînd un faraon, instruit de savanţii din Casa vieţii, punea de acord calendarul cu natura şi hotăra iarăşi ziua de Anul nou la sărbătoarea lui Sopdit.

II. Serbările şi vacanţele

Cea dinţii zi a anului nu era numai sărbătoarea zeiţei Sopdit, ci era o sărbătoare celebrată peste tot. In templul din Up-uayt se făceau în acea zi cadouri stăpînului.[2] Cred că trebuie să înţelegem prin aceasta că personalul templului prezenta zeului ofrandele aduse de săteni în zilele precedente. Prinţul Qenamu a pus să se picteze în mormîntul său preţioasele daruri oferite prin grija sa regelui, cu ocazia Anului nou.[3] Putem oare susţine că toţi egiptenii schimbau daruri şi urări la începutul anului ? Sărbătorile erau nenumărate de la un capăt la altul al anului, dar mai ales în anotimpul *akhit,* cînd muncile cîmpului încetau. In mijlocul acestui anotimp, marea sărbătoare de la Opet ţinea aproape o lună.

[1] **Strabon, XVII,** 46.
[2] **Siout. I, 278** (al doilea contrat', al lui Hapi-Djeuii).
[3] **Davies,** ***Ken-Amun, 38—39.***

N-aş putea afirma că toată lumea lua o lună de vacanţă, dar este sigur că o mulţime imensă aclama marea corabie sacră a lui Amon şi o escorta de pe ţărm, cînd urca spre Opet. Pentru a asista la serbările de la Bubasta, egiptenii îşi părăseau bucuroşi ocupaţiile şi se urcau în bărci, femeile cu crotale. bărbaţii cu flaute. Pînă la sosire, nu se opreau din dans şi din cîntece şi adresau glume celor pe care-i întilneau. In timpul serbării, se zicea că se bea mai mult vin decît în tot restul anului. Sărbătoarea *tekhi,* cuvînt care însemna „beţie", şi care se celebra în ziua întîi a lunii a doua, era aşteptată cu nerăbdare. La fel, cea dintîi zi din prima lună a anotimpului semănatului era sărbătorită în toată ţara. In fiecare nomă şi în fiecare oraş. era obligatoriu să fie sărbă torit măcar o dată pe an zeul carc-i era stăpîn şi protector. Cum zeilor egipteni le plăcea să călătorească şi erau foarte ospitalieri, orice templu de oarecare importanţă adăpostea mai mulţi zei. Ptah din Memfis avea un loc in incinta de la Kar-nak şi Uadjit, doamna din Imit, la Tanis. Locuitorii care nu se puteau sustrage datoriei de a-şi sărbători zeul local, nu puteau nesocoti nici pe zeii prieteni. Unşi cu ulei şi îmbrăcaţi cu haine noi, ei se duceau la templu, ofereau daruri şi apoi aveau libertatea să bea, să mănînce şi să strige mai mult ca de obicei. Unele sărbători erau atît de venerate, încît chiar dacă zeul nu avea sanctuar în templul local, fiecare trebuia să-1 sărbătorească acasă, să nu înceapă în acea zi nici o muncă nouă şi chiar să se abţină de la orice lucru. Felahul şi meşteşugarul ar fi avut dreptul să spună, ca şi eizraaiTil, (lui La Fontaine),

că domnul părinţi :3 totdeauna predica cu vreun
sfînt nou.

De altfel, se pare că prima zi din fiecare decadă ar fi fost un fel de duminică. Pe o stelă din anul VIII, care a fost ridicată la On în templul lui Hator, Ramses al II-lea se adresează tuturor meşteşugarilor care înfrumuseţau templele şi palatele sale : .,Am umplut hambarele pentru voi cu toate bunătăţile, faguri, carne, pîine, sandale, haine, parfumuri ca să vă ungeţi capetele o dată la zece zile, haine pentru tot anul, sandale pentru cele două picioare ale voastre în fiecare zi". [1] într-adevăr, nu se putea cere celor care se gătiseră cu grijă şi consumaseră o masă mai consistentă, să se apuce de lucru în astfel de zile.

III. Zile taste şi /ife m-fasle

Deşi îşi îndeplinise datoriile faţă de zei şi respectase odihna duminicală, egipteanul tot nu putea, de-cît cu mari precautiuni, să se distreze sau să se ocupe de lucruri folositoare. Zilele erau împărţite în trei categorii : bune, ameninţătoare sau ostile, după întimplările petrecute pe vremea cînd zeii trăiau pe pămînt. La sfîrşitul celei de a treia luni de inundaţie, Horus şi Seth îşi încheiaseră lupta lor crîn-cenă. Pacea fusese dată lumii. Horus primise *întreg* Egiptul în stăpînirea lui. Deşertul, în toată întinderea, devenise proprietatea lui Seth. Zeii se veseleau şi, în faţa zeilor potoliţi şi împăcaţi — căci cearta

[1] *Arm. S.A.E.,* XXXIX, 219, 339.

se iatiri:. toi .LUI — Horus îşi

se pe cap coroana albă şi Seth coroana roşie. Au fost trei zile fericite. Fericită a fost şi prima zi din a doua lună din *perit,* cînd Ra, cu cele două braţe puternice ale lui, ridicase cerul.

Dar Seth reîncepuse în curînd să-şi facă Iar de cap. în a treia zi din a doua lună din *perit,* Seth şi tovarăşii săi se împotriviră navigaţiei lui Chu. Aceasta era o zi ameninţătoare, ca şi a treisprezecea din aceeaşi lună, cînd ochiul lui Sekhmet, zeiţa care răspîndea epidemiile, se încruntase. Cît despre ziua a douăzeci şi şasea din prima lună din *akhit,* aceasta era nu numai îngrijorătoare, ci de-a drei nefastă, pentru că era aniversarea luptei dintre rus şi Seth. Cei doi zei, luînd chip omenesc, începu -seră să se lovească unul pe altul, apoi, schiml du-se în hipopotami, pe trecură trei zile şi trei n în această stare, pînă cînd Isis, mama celui dintîi şi sora celui de al doilea, aruncîndu-şi harponul, i-a silit să->şi lepede această înfăţişare grotescă. Ziua naşterii lui Seth, care era a treia din *perit,* era o zi nefastă. Regii o petreceau fără să facă nimic pînă noaptea şi chiar fără să se îngrijească pe ei înşişi. Purtarea celorlalţi oameni se ormduia de asemenea după natura zilelor. în zilele nefaste era mai bine să nu ieşi din ca: 3. fie la apusul soarelui, fie în timpul nopţii, fie chiar şi la anumite ore din zi. Era interzis să te scalzi sau să te urci în barcă sau să pleci în roănînci peşte sau orice provine din apă, să tal *o* capră, un bou, o raţă. La 19 a primei iuiVi (hn *perii* şi în multe alte zile, nimeni nu se putea apropia de femei fără riscul de a fi, mistuit de

boli. Existau zile în care nu trebuia să aprinzi focul în casă, altele în care ar fi fost rău să asculţi cîn-tece vesele, să pronunţi numele lui Seth, zeu certăreţ, brutal şi desfrînat. Oricine rostea acest nume în timpul zilei avea certuri veşnice în casă.

Cum putea egipteanul să ştie ce să facă, ce să întreprindă şi ce trebuie să evite cu orice preţ ? Desigur, din tradiţie, dar pentru a împrospăta memoria şi a preciza cazurile îndoielnice, existau calendare cu zilele faste şi nefaste. Deţinem părţi întregi din-tr-unul din aceste calendare şi cîteva fragmente din alte două. [x] Dacă am avea norocul să găsim un calendar complet, cred că am găsi şi o introducere care să lămurească pe ce se bazau sfaturile şi interdicţiile. Desigur că în Egipt nu lipseau nici oracolele. Calendarele zilelor faste şi nefaste proveneau fără îndoială din temple, în care se aflau şi oracolele.; de asemenea, fără îndoia] ă că ele se contraziceau, ceea ce permitea egiptenilor, care aveau neapărat nevoie să iasă din casă, să călătorească, să muncească într-o zi în care era interzis, să consulte alt oracol, care considera fericite zilele clasate de altul ca nefaste. Faptele lui Seth lăsaseră o amintire îngrozitoare prin locurile consacrate lui Osiris, lui Horus sau lui Amon, dar la Papremis[2] şi-n tot cuprinsul Deltei, în centru, în noma a unsprezecea. în

[1] Pap. *Sallier,* IV, studiat de Chabas, *Le calandrler des jours fasies et ncfastes de l'annee egypiienne,* Paris şi Cha-îon, 1870 şi *Bibliothcq-ue egyptologique,* XIÎ, 127 şi Budge, *Facsimile of Eg. Hieratic papyri in the Br. Mus.,* TI, pi. 88 6sq. Grittith, *The Petrie Papyri,* p. 62 şi pi. 25.

[2] Despre Seth (Are[5];) !a Papremis. v. Herodot, IT, 59, 6.3.

Egiptul de Sus, la Nubit şi Oxyrrhinc, în sfîrşit peste tot unde Seth era venerat, aceste fapte treceau drept extraordinare şi aniversarea lor nu putea fi decît o zi fericită. Să ne închipuim totuşi că egipteanul nostru nu avea posibilitatea să consulte un alt oracol sau că nu avea încredere decît în al său ; probabil că la sfîrsitul calendarului i se arăta cum s-o scoată la capăt, cum să facă dragoste fără primejdie, cum să se scalde fără să fie înhăţat de un crocodil, cum să se întîlnească cu un taur fără să moară imediat. Era de ajuns să recite o formulă potrivită împrejurării, să-şi atingă amuleta şi mai ales să se ducă la templu şi să depună o mică ofrandă, ea să scape de orice neajuns.

IV. Orele

Egiptpnii, care împărţeau anul în douăsprezece luni, împărţeau de asemenea ziua în douăsprezece ore şi noaptea la fel. Ora nu pare să fi fost împărţită, ia rîndul ei, în- unităţi mai mici, deşi cuvîntul ot, pe care noi îl traducem prin „clipă", nu corespunde nici unei durate definite. Orele aveau nume. Cea dinţii oră a zilei se numea strălucitoarea, a şasea înălţătoarea şi a douăsprezecea „Ra se uneşte cu viaţa". Cea dinţii oră din noapte era „măcelul duşmanilor lui Ra" şi a douăsprezecea „cea care vede frumuseţea lui Ra". [x] Ai fi ispitit să crezi că

[1] Orele zilei : Chasslnat, *Edfou, TU.* 214. 229. Orele nopţii : Buche;-. *I.pş texies des tombes de Thoutmoais JJI et d'Ame-nophis II.* ii. 8—77.

durata orelor numite astfel se schimba în fiecare zi. Deloc. Orele zilei şi ale nopţii erau egale în epoca echinocţiilor. în restul timpului, egiptenii ştiau că soarele era fie în întîrziere, fie înainte. Acest fapt nu-i neliniştea, după cum nu ne deranjează pe noi să constatăm că ora şase dimineaţa şi opt seara reprezintă realităţi cu totul deosebite iarna şi vara. \
T urnele pe care le-am citat nu erau cunoscute deci t printre preoţi şi savanţi. Lista lor se găseşte în morminte, pentru că drumul soarelui în cele douăsprezece regiuni ale celeilalte lumi face parte tot-deauna din decoraţia funebră. Cei neştiutori o scoteau la capăt indicînd orele prin numere. Această observaţie ne face să ne întrebăm dacă egiptenii erau curioşi să ştie ce oră este şi dacă aveau această posibilitate. O anumită categorie de preoţi se numea *unuyt,* cu un cuvînt care derivă din *uruit,* „oră", ca şi cînd trebuiau să se schimbe din oră în oră, pentru a asigura un fel de adoraţie perpetuă. Un funcţionar al regelui Pepi I pretinde că numără toate orele de lucru cerute de Stat, după cum număra mărfurile, animalele sau furniturile luate ca impozit. * In scrisoarea sa către Harkhuf, regele Nefer-kare recomandă exploratorului care-i aduce la curte un pitic dansator, să pună pe lîngă acest preţios supus oameni pricepuţi, care vor fi număraţi la fiecare oră *K* Poate că ar fi exagerat să susţinem, ba-zîndu-ne pe aceste texte, că aparatele de măsurat timpul erau foarte răspîndite. Neferkare nu era de-cît un copil cînd îi scrisese lui Harkhuf. Poate că-şi

[1] *Urk.,* 1, 106 (Ouni 36).
[2] *Urk., I,* 130.

închipuise, cu naivitate, că aparatele pe care Le văzuse în palat erau la dispoziţia oricui. Oricum ar fi, astfel de aparate existau încă din această epocă. Ele se pot vedea în muzeele noastre,, eşalonate între a XVIII-a dinastie şi epoca nouă.

Noaptea, ora se putea determina observând stelele şi utilizînd o linie gradată şi două echere prevăzute cu un fir cu plumb. Era necesar să existe doi oameni, un observator şi un martor, care trebuiau să se aşeze exact în direcţia stelei polare. Observatorul utiliza un tablou alcătuit dinainte şi valabil numai pentru o perioadă de cincisprezece zile, pe care se afla însemnat că anume stea cunoscută trebuia să se afle, în prima oră, chiar deasupra martorului, că Ia altă oră o altă stea urma să fie deasupra ochiului sting sau a ochiului său drept.'

Cînd nu se putea observa stelele, utilizau nişte vase conice, înalte de aproape un cot, găurite Ia fund.* Capacitatea lor şi diametrul orificiului erau calculate în aşa fel, ca apa din vas -să se poată scurge exact în douăsprezece ore. Exteriorul vasului era adesea decorat cu figuri astronomice sau cu inscripţii repartizate în registre orizontale : sus, divinităţile celor douăsprezece luni, dedesubt cele treizeci şi şase de semne zodiacale, mai jos, dedicaţia monumentului şi, în sfîrşit, într-o mică nişă, un cinoce-fal, animalul sacru al zeului Thot, zeul savanţilor *şi*

[1] Ermaii-Ranke, *Aegypten und aegyptischen Leben im Altertum,* 399, 402 ; ft.-W. Sloby, *Primitiv? methods of* measwr-*ing Urne, J.E.A., XVII* (1991), 166—1T8.
[2] *J.A.E.,* XVI), pi. *19, n, Kcmi, VIU.*

al scribilor. Intre picioarele acestui, animal se afla orificiul de scurgere. In interior existau douăsprezece benzi verticale, separate prin panouri egale, pe care erau reprezentate semnele vieţii, ale duratei, ale stabilităţii, aşezate la distanţe aproape egale. In principiu, fiecare bandă trebuia să servească pentru o anumită lună. De fapt, deoarece găurile erau la fel; puteau fi întrebuinţate oricînd, indiferent cum. Clepsidra putea servi şi ziua şi noaptea, dar într-o iară ca Egiptul, unde soarele nu se ascunde de-loc, era preferabil să se întrebuinţeze un gnomon. Acesta putea fi de două feluri. Pe unele se măsura lungimea umbrei, pe celelalte se nota direcţia. [1] Aceste instrumente interesau prea puţin publicul. Este cu totul excepţional, cind ni se spune la ce oră s-îi intîmplat un eveniment mai mare sau mai mic. O tînără femeie, a cărei poveste mişcătoare o citim pe o stelă din Muzeul, britanic, ne face cunoscut că copilul ei s-a născut la ora patru noaptea, -dar femeia era soţia unui preot. [8] Era ora şapte ziua cînd Tutmes al III-lea ajunse pe malurile lacului Qina în Siria şi-şi aşeză tabăra, dar cronicarul nu spune că această precizare a fost obţinută cu ajutorul unui gnomon[3]. Simpla observare a soarelui putea arăta că mijlocul zilei era uşor depăşit. Cînd cronicarul povesteşte cum a decurs bătălia, el spune simplu că în anul XXIII, în prima lună de vară, la 21, ziua

[1] *J.A.E.,* XVII, 170—174.
[3] Maspcro, *Etudcs egyptiennes,* I, 185—6.
[3] *Urk.,* IV,'653.

sărbătorii lui Ra, majestatea sa s-a sculat de dimineaţă. In povestirea fugii lui Sinuhit, naratorul se mulţumeşte cu expresii mai puţin precise, ca: ,,pămîntul se lumină", „la ora mesei de seară", „la ora crepusculului'-, potrivite aici, căci un biet fugar n-avea nevoie nici de cel mai mic aparat de măsurat timpul. * Dar aceleaşi expresii sau altele asemănătoare se întâlnesc şi în buletinul luptei de la Qadech, în papirusul Albott, caro relatează o anchetă judiciară, sau în procesele-verbale de interogatorii. Chiar şi aceste indicaţii sumare lipsesc cu totul de pe tablourile care reprezintă un vizir primind pe strîn-gătorii de impozite, pe şefii de serviciu sau intro-ducînd la rege pe delegaţii străini. Adeseori ni se spune că faraonul îşi adună consiliul, dar se neglijează să se noteze ora. Diodor pretinde că regele se scula devreme şi că timpul său era strict împărţit între lucru, reculegere şi odihnă. [2] Acest fapt nu e ne-apărat inexact, dar se vede că fericiţii săi supuşi nu erau deloc grăbiţi. In definitiv, ei se îneredeau în cerinţele stomacului lor şi în înălţimea soarelui, ca să ştie ora în timpul zilei. Noaptea, oamenii osteniţi dormeau, iar celorlalţi nu le păsa de oră. Clepsidrele şi gnomonii nu erau instrumente pentru civili, nici pentru militari. Acestea făceau parte din mobilierul templelor, unde preoţii le consultau pentru practicile minuţioase ale cultului divin.

[1] Sinouhit, B, 10, 12, 20 ; *Bihl, aeg.,* VTT, 30 ; *liulletin de Qadech,* 5. [3] Diodor, I, 70.

1 *»

■T> aveau camere separate, cei puţin cînd >a de oameni cu stare. O poveste spune că era odată un rege care n-avea copil de parte bărbătească şi era foarte trist din această pricină. Atunci se rugă zeilor din vremea sa să-i dea unul şi aceştia hotărîră să-i îndeplinească rugămintea. El petrecu noaptea împreună eu soţia lui şi aceasta rămase grea.[1] Desigur că autorul rojnanuiui *Prinţul predestinat* s-ar fi exprimat altfel dacă regele ar fi avut obiceiul să petreacă noaptea alături de soţia sa. Pe ostra-coni, * scenele de gineceu sînt destul de frecvente, * însă soţul lipseşte din ele. Singurele personaje sînt femeile şi copiii mici. Femeia este întinsă pe un pat» îmbrăcată într-o rochie transparentă sau stă aşezată, ocupîndu-se de toaleta ei, ajutată de o servitoare, ori îşi alăptează copilul. în cameră, patul este piesa principală a mobilierului. Cîteodată picioarele patului au forma zeului Bes, acel zeu cu figura caraghioasa, venit din ţările sudice, care-i apăra pe oameni de accidente casnice, de exemplu de căderi. Obiectele de toaletă şi un scăunel, sînt aşezate sub pat. Grinda acoperişului e susţinută de colonete papiriforme. Ghirlande de flori naturale sau artificiale se încolăcesc în jurul colonetelor şi se caţără pînă pe acoperiş. Camera soţului e mobilată ca şi cea a

* *Pap.* fl'arris, 500, IV, t. *
* *Ostrac.an-* = ciob cte ceramică,
[3] "*5.* Vandîer d'AV>badie, *Les ostraca jtgures* de *Deir* ef *Mertinch,* 2337, 2,339, 2342, 2344, 2347.

soţiei, cu un pat, un taburet, un scăunel. Sipetele conţineau veşmintele şi obiectele de toaletă.

Egiptenii, şi-n primul rînd faraonul, erau foarte preocupaţi de visele lor. Prinţul Tutmes, ducîndu-se la vînătoare, adormi obosit la umbra sfinxului. El văzu în vis pe zeu, care-i porunci să-1 elibereze din nisipul care-1 înăbuşea, promiţîndu-i, drept răsplată, a domnie rodnică.[x] Prinţul nu aşteptă să i se spună a doua oară şi-i îndeplini porunca.

In cele mai grave împrejurări, faraonul ţinea totdeauna seama de visuri. în anul V din Merenptah, tyrsienii, sardanii, lycienii, acheenii şi libienii atacară împreună Delta. Regele se pregătea să pornească el însuşi împotriva lor, dar Ptah ii apăru în vis şi-i porunci să stea pe loc şi să trimită trupe în regiunile ocupate de duşmani. - *Cină* visul nu i se părea destul de limpede, el chema pe interpreţi. Iosif a făcut avere interpretînd visul cu vacile grase şi vacile slabe şi pe cel cu spicele. Un neînsemnat rege etiopian — dar Etiopia era un alt Egipt — văzu în timpul nopţii doi şerpi, unul în dreapta şi altul în stînga sa. El se deşteptă, dar şerpii dispăruseră. Fusese doar un vis. Interpreţii preziseră că un viitor strălucit îi era rezervat visătorului, care, deja stăpîn pe Egiptul de Sus, avea să cucerească în curînd Egiptul de Nord şi să-şi pună pe cap vulturul, simbolul Sudului şi cobra, simbolul Nordului.[3]

Particularii care nu dispuneau de un interpret autorizat, n-aveau dccît să consulte o lucrare de fe-

[1] Maspero, *Hislorie,* II, 294, 293.
[2] Maspero, *Histoire,* II, 433, 444.
[3] *Urk.,* III, 61, 62.

lui celei cuprinsă în papirusul *Chesler Beatty III,* care datează din epoca ramessidă.* Această lucrare e împărţită în două părţi. Cea dintîi parte cuprinde visurile servitorilor lui Horus, consideraţi drept elita egiptenilor. Nu se poate ascunde faptul că sub dinastia Ramscs, sethienii erau foarte numeroşi şi foarte influenţi, deoarece familia regală descindea direct din zeul Seth şi întemeietorii dinastiei fuseseră marii săi preoţi. Sethienii erau politleoşi cu preoţii şi cu credincioşii lui Amon şi Horus, dar aceştia, în realitate, detestau pe sethicni. Ei susţineau că certurile, injuriile, vărsarea de sînge erau obişnuite la ei, că nu deosebeau o femeie de un bărbat, amin-tindu-şi fără îndoială de faptul că zeul desfrinat petrecuse o noapte cu nepotul său Horus. - Un set-hian, chiar dacă în realitate era un ..cunoscut al regelui-, rămînea totuşi un cm de nimic. Mort, el nu devenea un locuitor al vestului, ci stătea în pustiu, pradă păsărilor răpitoare. Visurile servitorilor lui Seth sînt deci tratate deosebit, în partea a doua. Dacă lucrarea ar fi completă, poate că am găsi şi alte in-formaţii, în vremea lui Herodot, se aflau în Egipt şapte oracole şi fiecare îşi avea procedeele salo divi-natorii. [3] Dar din a doua parte a lucrării menţionate nu posedăm pînă în pi'ezent decît începutul. Deci, cu toate lacunele numeroase ale papirusului, numai

[1] Gardier, *Hieratic papyri in tlie British Museum.* partea a treia. Londra, 1933, voi. II, pi. 5, 8.
[2] *Ibid.,* voi. I, 20, 21.
[3] Herodot, IT, 83. SourdilJo. *Hirodote ei îa reUgion de l'Bgypte,* Pnris. 1910, cap. VI.

U

din visurile adepţilor lui Seth putem şti ce visau egiptenii şi cum interpretau visele.

Intr-un mare număr de cazuri, interpretul procedează prin analogie. Dacă omul visa că cineva îi dădea pîine albă, era bine. Dacă se vedea cu o faţă de leopard, urma să ajungă departe. Dacă se afla împreună cu cineva mai mare ca el, deasemenea era bine. Geniul său protector avea să-1 ajute să înainteze. Dimpotrivă, nu era bine să visezi că bei bere caldă pentru că vei pierde ceva ; dacă te înţepai cu un spin, era semn că cineva te minte. Dacă ţi se smulgeau unghiile, însemna că vei fi lipsit de puterea de a munci. Dacă-ţi cădeau dinţii, urma să moară cineva la care ţineai. Dacă te uitai. într-un puţ, urma să fii aruncat în închisoare. Dacă te urcai pe un catarg, zeul te va ajuta să ajungi departe. Dacă primeai merinde clin templu, zeul îţi lungea viaţa. Dacă înotai în Nil, erai spălat de păcate. Dar nu toate cazurile sînt atît de simple. Interpretarea ar fi fost la îndemîna oricui şi cheia viselor n-ar mai fi servit la nimic. Iată deci cîteva cazuri în care visul are semnificaţii neprevăzute. Dacă *cel* care visează se vede mîngîindu-şi soţia la soare, e rău, căci zeul îi va trimite necazuri. Dacă sparge pietre, e semn că zeul îi este potrivnic, în vreme ce dacă visează că priveşte de pe balcon, zeul îi va auzi rugăciunea. A visa că eşti căpitan pe o corabie, nu înseamnă nimic neplăcut. Totuşi prinţul Amenhotep susţinea că un astfel de vis anunţa pierderea unui proces. Ar fi greu do explicat de ce dragostea tatălui răposat protejează pe cel care a visat asiatici. Cîteodată, interpretul iese din încurcătură printr-un

joc ele cuvinte, Visînd că măninci carne de măgar el prezice o mărire, pentru că „măgar" şi „mare* sînt două omonime. Şi dacă e rău să primeşti o harpă, este pentru că *noine,* „harpă"., te face să te gîndeşti la *bin,* „rău*. Visurile obscene, care sînt frecvente, nu anunţă in genere nimic bun, Nu poţi fi niciodată prea liniştit nici cînd visezi lucruri di • vine. A arde tămîie pentru zeu e un act lăudabil, od care-o face în vis, va avea împotriva iui puterea zeului.

Omul care avusese un vis alarmant im trebuia însă să dispere. Vacile slabe şi spicele arse erau un avertisment de care trebuia să ţii seama mai curînd decit de vestirea unei catastrofe inevitabile. într-un asemenea caz, trebuia s-o invoci pe Isis, care venea in grabă şi care ştia să-î apere pe cel ce visează aşa ceva împotriva urmărilor rele pe care Seth, fiul Iui Nut, era gata să le provoace. Se lua pline şi puţina iarbă verde Se îrtmuiau în. bere. Se adăuga tămîie şi, cu acer,?; amestec trebuia să-ţi mînjeşti faţk Astfel, toate urmărite viselor rele erao îndepărtate.

CAPITOLUL

III FAMILIA

I. Căsătoria

Orice cap de familie îşi avea casa sa, mare sau mică, mobilată cu lucruri scumpe şi frumoase sau pur şi simplu numai cu o rogojină. A întemeia o casă şi a-ţi lua soţie, erau expresii sinonime. înţeleptul Ptah-hotep sfătuieşte pe discipolii săi să facă acest lucru la vremea potrivită.[x] Fratele cel mai mic, care nu moştenea nimic de la părinţi, locuia la fratele cel mai mare, ca servitor, îngrijea de animale şi se culca în grajd. Ahmose, înainte de a se evidenţia în asediul de la Hauarit, dusese, din cea mai fragedă vîrstă, o viaţă aspră de marinar, dormind într-un hamac, ca un soldat bătrîn. El profită de o întrerupere a ostilităţilor şi se întoarse în oraşul său Nekhabit să întemeieze un cămin şi să-şi ia soţie. Dar nu-i era sortit să guste multă vreme pacea căminului. Războiul începu din nou ; recru-torii faraonului nu uitaseră că Ahmose era viteaz

[1] *Ptah-hotep* (Ed. Devaud), maxima 21.

-:;

si-i înştiinţară că nu puteau continua războiul fără el.[1]

Un personaj care se afla în serviciul reginei ne spune că suverana îl căsători cu una din femeile sale şi. devenind văduv, cu alta. El nu se plîngea de asta, căci regina nu uita să-şi înzestreze protejatele; [s] Vom admite aşadar că într-un mare număr de cazuri, părinţii sau superiorii hotărau căsătoriile. Totuşi cântecele de dragoste pe care le-au păstrat unele papirusuri de la Londra şi Torino, ne îndreptăţesc să credem că tinerii se bucurau de o mare libertate.

Un băiat a remarcat o fată frumoasă : ,.Negru este părul său. mai negru decît noaptea ; roşii îi sînt buzele, mai roşii decît jaspul roşu, mai roşii decît curmalele coapte. Sinii ei sînt ca nişte rodii'-. Iată-1 îndrăgostit. Pentru a atrage atenţia frumoasei, el inventează un vicleşug : „Vreau să mă culc în casă prefăcîndu-mă bolnav. Vecinii mei vor intra să mă vadă. Sora mea va fi cu ei. Ea îşi va bate joc de doctori, ea care cunoaşte boala mea !" [;t] Vicleşugul n-a reuşit. îndrăgostitul se îmbolnăveşte de-a binelea. ca în poemul celebru al lui Andre Chenier. „Azi sînt şapte zile de cînd n-am văzut-o pe sora mea. Melancolia a pătruns în mine. M-am toropit. Trupul meu nu se mai recunoaşte pe el însuşi. Chiar clacă ar veni să mă vadă doctori vestiţi, leacurile lor nu m-ar linişti. Ni.ci preoţii n-ar putea face nimic.

• *Urk*„ IV. 2—3. [1] *Urk.*, IV, 30—31.

[3] *Pap. Harris, 500, Chants d'amour.* II, *9,* 11 ; W.-M. Miiiler, *Die Liebeîpoesie der alieri Aegyplen.*

Boala mea e fără leac. Vedeţi, ceea ce am făcut mă ajută să trăiesc. Numele ei mă susţine. Venirea şi plecarea trimişilor ei mă învie. Sora mea îmi e de folos mai mult decît toate leacurile. Ea face mai mult decît toate cărţile. Venirea ei înseamnă vindecarea mea. Dacă o văd. sînt sănătos. Cind deschide ochii; trupul meu întinereşte. Cînd vorbeşte ea, sînt puternic. Cînd o îmbrăţişez, îmi alungă răul. Dar ea n-a venit de şapte zile." *1*

Nici [ata nu rămîne nesimţitoare la vederea unui băiat frumos. „Fratele meu mi-a tulburat inima cu glasul lui". - Dar ea se gîndeşte la viitor şi are încredere în mama ei : „El stă în apropiere de casa mamei mele, dar eu nu pot să mă duc la el. Ce bună ar fi mama dacă s-ar ocupa de asta în locul meu". *! Ea speră că îndrăgostitul va înţelege şi va face el primii paşi : „Dacă ar trimite mamei o misivă ! Frate, eu îţi sînt destinată de zeiţa Or ca soţie. Vino la mine să-ţi văd frumuseţea. Tatăl şi mama mea se bucură. Toţi oamenii te admiră. Ei te aplaudă, o. frate !';4

„Fratele", în ce-1 priveşte, e gata să iubească şi invocă la rîndul lui pe această zeiţă Or, doamna frumuseţii, a muzicii, a cîntecelor, a dragostei : „Ador pe Nubit, laud strălucirea sa.' Laud pe doamna cerului. Ador pe Hathor şi laud pe doamna sa. Ii adresez zeiţei o rugăminte. Ea îmi aude plîngerca. îmi hă-

[1] Alan H. Gardinier, *The Chester Bcatiy papyri,* nr. 1, pi. 2ă, 6—26. 2.
[2] *Ibid.,* 22, 8.
[3] *Ibid.,* 22, 8 : 23, 1.
[4] *Ibid,* '-.',, 2—4.

răzeşte o doamnă. Cea care a venit să mă vadă. Cît e de însemnat ceea ce mi se întîmplă ! Sînt foarte fericit, foarte vesel, mă înalţ !- '

Îndrăgostiţii s-au văzut şi s-au înţeles, dar cuvintele hotărîtoare n-au fost încă pronunţate. Fata se simte împărţită între teamă şi speranţă : „Trecui pe lîngă casa lui. Am găsit uşa deschisă. Fratele meu stătea în picioare lîngă mama lui şi toţi fraţii şi surorile erau cu el. Dragostea lui a cuprins inima tuturor celor care treceau pe drum. El ştie să iubească ca nimeni altul, pentru că este un om ales ! M-a privit cum treceam. Cît e de fericită inima mea că fratele meu m-a văzut. Zeul să facă în aşa fel ca mama ta să-mi cunoască inima. Ea ar veni ia noi. O, Nubit, pune această dorinţă în inima ei. Alerg]a fratele meu şi-1 miros (egiptenii se sărutau cu nasul, nu cu buzele, cum făceau grecii şi cum vor face ei înşişi prin imitaţie, în epoca mai nouă) în faţa tovarăşilor lui". - Pînă atunci, arborii şi păsările din grădină primesc confidenţele iubitei, care se şi vede stăpîna casei, plimbîndu-se la braţul iubitului ei.[3]

Dacă lucrurile nu merg aşa de repede cum ar vrea nerăbdarea celor interesaţi, dacă se ivesc piedici, acestea vin din partea tinerilor înşişi. Părinţii consimt *şi* par a aproba alegerea copiilor lor. Dacă rezistă, o fac numai de formă. Aflăm că faraonul avea intenţia să căsătorească pe fiica lui, Ahuri, cu un general de infanterie şi pe fiul său, Neno-

[1] *Ibid.,* 24, 4—7.
[2] *Ibid.,* 24, 10—25, 6.
[3] *Pap. Harris,* 500, *Chants d'amour,* IV, 2 ; V, 3.

ferkaptah, cu fiica unui alt gjaaeral de Infanteriei
dar îi căsătoreşte unul cu altul îndată ce observă
că tinerii se iubesc,[1] Prinţul predestinat soseşte în
oraşul Naharîna, unde se adunaseră tineri de vîrsta
lui ca să încerce un asalt. Regele ţării e hotărît
să n-o dea pe fiica Lui decît celui mai îndrăzneţ
căţărător, care va ajunge la fereastra frumoasei, ce
locuieşte într-un castel zidit pe un munte, Pr
se amestecă cu ceilalţi. El se dă drept fiul otiţer egiptean care fusese nevoit sa

eascâ
locuinţa părintească» pentru că tatăl său se recăsă
torise şi i ama vitregă îi făcea viaţa
Cîştiga încercarea. Regele, furios, jură . • -şj va
da fata unui transfug din ţara Egiptu.Ii, I ă prin ■
ţesa nu e de ;i părere. Acest egipt sari ■ ■ care
abia 1-a zărit, i-a mişcat inima. Dacă nu i-1 dă de*
soi, va muri. în faţa ar iţări, *h* potrivi
rea tatălui sâ slăbească E2 face o primire
laur;.;] Hnărtiluî egiptean ie ini ■ autul
tui şi, ignorînd că are înaintea lui pe fiul
Earaontt lui, dar atras ca de un farmec
divin, îl îmbrăţî şeaz-ă cu dragoste şi-!
încarcă cu daruri, '*

In cîntecele de dragoste, tînărul numeşte pe iubita sa „sora mea* şi fata, vorbind de alesul ei, îi spune „fratele meu". Totuşi, s-a putut observa că îndrăgostiţii nu locuiesc sub acelaşi acoperiş şi că părinţii timarului nu sîn.t şi părinţii fetei. După căsătorie, bărbatuj va continua sa-şi numească soţia

[1] Maspero, *Contes poputedres,* ecf- IV, '!'«

[2] *lbid.,* 197, 203.

sbnit, nu *lihnit.*[%] Această modă s-a adoptat către sfîrşitul dinastiei a XVHI-a. Nu ştim cînd a luat sfîrşit, dar cu siguranţă că a durat în tot timpul Noului Imperiu. La tribunal, judecătorii sînt mai puţin subtili şi întrebuinţează cuvintele *son, hay* şi *lihnit* cu semnificaţia pe care a avut-o totdeauna : frate, soţ, soţie. Totuşi, mai întîi grecii şi după ei mulţi istorici moderni au susţinut că mariajul între fraţi şi surori era frecvent în Vechiul Egipt. [z] Mulţi faraoni s-au căsătorit cu sora şi chiar cu fiica lor, dar asupra acestui fapt s-ar putea repeta ceea ce judecătorii regali i-au răspuns lui Cambyse, cînd acesta i-a întrebat dacă legea autoriza pe oricine să se căsătorească cu sora lui. Nici o lege nu permitea aceasta, dar o lege specială permitea regelui să facă ce voia. [3] Pînă în prezent, nu se poate cita un egiptean, nobil, orăşean sau sătean care să se fi căsătorit cu sora sa după mamă sau tată. Cusătoria unchiului cu nepoata pare să fi fost permisă, căci pe-mormîntul unui Amcnemhat, fiica surorii sale, Ba-ket-Amon. este aşezată lingă el, ca şi cum ar fi fost soţia lui. [4]

[1] Davies, *Neferhotep,* 36, 37 ; *Mem. Tyt.,* IV, p. 5 ; V, 5 —T.
Nu trebuie să uităm că termenii caro indică relaţiile de rudenie au în limba egipteană, pe lingă sensul lor precis, un sens mai întins. *Ut,* „tată", înseamnă eîtcodată „strămoş". *Sn, snt,* „frate", „soră"', indică adeseori pe membrii unui 2rup. Verbul *snsn* înseamnă „a fi asociat".

[3] Maspero, *Contes populaircs,* ed. [V, p. 129, nota 1 ; Moret, *La Nil et la civilisatlon egyptiem%e,* 110. 318—319.

[3] Herodot, III, 31.

* *Th. T. S.,* I, p. 4 ; A 2 XLVIII, 50.

In textele şi documentele figurate este foarte rar vorba de căsătorie. Cînd faraonul din romanul lui Setna-Khamois s-a hotărît să-şi căsătorească copiii, el spune : „Să fie adusă Ahuri în casa lui Nenofer-kaptah chiar în noaptea aceasta ! Să se aducă tot felul de daruri frumoase odată cu ea !>: Aşa se făcu şi tînăra femeie relatează : „M-au adus ca soţie în casa lui Nenoferkaptah. Faraonul porunci să mi se aducă zestrea de aur şi de argint şi tot personalul din casa regală mi-o prezentă !" [1] Transportarea fetei împreună cu zestrea sa, din casa părintească în casa logodnicului, constituia deci esenţialul ceremoniei, îmi închipui că acest cortegiu nu era mai puţin pitoresc, nici mai puţin zgomotos decît procesiunile purtătorilor de ofrande, decît cortegiile străine care solicitau audienţă la rege şi decît înmormîntă-rile, pe care egiptenii le considerau, la urma urmei, ca o schimbare de domiciliu. Este probabil că logodnicul se ducea în întîmpinarea cortegiului, după cum Ramses al II-lea se dusese să aştepte într-unui din castelele sale, situat între Egipt şi Fenicia. pe fiica regelui Khattusil. care traversase, în plină iarnă, o parte din Asia Mică şi toată Siria pentru a deveni soţie de rege. Egiptenii fiind mari birocraţi, este de presupus că noii căsătoriţi se prezentau în faţa unui funcţionar care le însemna numele şi înregistra a\"erea conjugală. Cînd o femeie măritată trebuia să se ducă la tribunal, ea era chemată cu numele său. urmat de numele soţului, de exemplu : Mutemuia. soţia scribului de cărţi sacre, Nesiamu.

[1] Maspero. *Contes populaires,* ed. IV, 130. -v

»

Un ostracon din Teba precizează că soţul aduce două treimi şi soţia numai o treime din avere. După decesul unuia dintre soţi, supravieţuitorul are uzufructul întreg, dar nu poate dispune decît de partea adusă de el însuşi.[1] Astfel, un bărbier cedează unui sclav capitalul său comercial şi-i dă în căsătorie pe nepoata sa orfană. Aceasta primeşte o dotă luată din averea personală a bărbierului, care mai înainte a făcut un partaj, înregistrat, al bunurilor sale, cu soţia şi sora lui.[2]

Ni se pare imposibil ca religia să fi fost lăsată la o parte într-un act aşa de important cum e căsătoria. Cînd un bărbat căsătorit face un pelerinaj la Abydos, el îşi ia totdeauna soţia cu el. Foarte adesea soţii se duc împreună la templu. Astfel, Nefer-hotep, conducătorul turmelor lui Amon, este ajutat de soţia sa, stăpîna casei şi cîntăreaţă în templul lui Amon, atunci cînd adoră pe Ra, la răsăritul soarelui, şi pe Harakhte, la apus. Presupun deci, cu toată lipsa documentelor doveditoare,'că soţii, împreună poate cu toate rubedeniile lor, intrau în templul zeului din oraş, ofereau un sacrificiu şi primeau o binecuvîntare.

După ce scribii şi preoţii îşi făcuseră datoria şi tinerii căsătoriţi îşi luau domiciliul în primire, invitaţii plecau. Şi aici ni se va permite o presupunere bazată pe faptul că egiptenilor le plăceau serbările familiale.

[1] J. Cerny. *La constituiion cVun avoir conjugal* eu *Sgypte, Bull. de l'Inslitut francais d'Archeologie orientale du Cairo,* 1937, 41 ssq.
[2] Linagc, în *Bull. I.F.A.O.,* XXXVIII, 233, 599.

-i lăsa pe soţi smgUJ sărbătcn bînd şi mmcind, atît cit le permitea averea familiei sau vanitatea lor

Despre familia egipteană pi . .e-am lăsat *9* imagine plăcută, Tatăl şi marna se ţin de mină sau de mijloc. Copiii mici, oricare ar fi virsta lor, se s'tring lingă părinţi ' Sub domnia lui Akhenaton, era la modă să,se reprezinte chiar *ehizimaiie* .perechii regale. Regina stă pe genunchii regelui. Regele şi regina îşi acoperă cu sărutări copiii. Capiii răspund, mîrigilri'd., ca rrmiuţa lor, bărbia tatălui sau a mamei. Această modă trecu odată cu erezia, a cărei manifestare sau efect era. De la începutul celei de a XIX-a dinastii, arta egipteană îşi regăseşte austeritatea,, dar in picturile mormintelor soţul si soţia sînt totdeauna jţi unul Ungă altul, uniţi pentru veşnicie., cum ne place Si ne închipuim că s'int uniţi în timpul vieţii.

Literatura nu e însă îngăduitoare cu femeia egipteană. Frivolă, cochetă şi capricioasă, incapabilă să păstreze un secret., .mincinoasă şi răzbunătoare, necre-dincioasă de la natură, poves.tit.orii şi moraliştii văd î« ea cuibul tuturor păcatelor, cutia tuturor răutăţilor. [8] într-o 7,i„ ba vreme ce regele Anefnui se plictisea ide moarte, cei din jurul lui, vrînd să-I distreze, au pas vreo douăzeci de lele tinere, acoperite numai cu ţa

* Un exemplu Bciaire alteie: *Mom, Tyt,,* IV, t, ! * *Ptah-kotep, &4,* Sfevmiţ 3W, 31».

voal subţire, să-1 plimbe cu barca pe lacul din parcul regal. Una din fete îşi pierdu o bijuterie de peruzea şi încetă să mai vâslească. „Continuă, îi spune regele, am să-ţi dau alta. — Nu dau eu vrabia din mină pe cea de pe gard", răspunse frumoasa. Şi regele, cedînd imediat, chemă un vrăjitor, care printr-un farmec, punînd jumătate din apă peste cealaltă jumătate. găsi bijuteria pierdută. * Altă poveste ne spune că, văzîndu-1 pe Bytau singur în Valea bradului, Consiliul celor nouă zei se înduioşa de singurătatea lui şi-i dărui o femeie de o frumuseţe fără seamăn, căci era protejată de toţi zeii. Dar femeia se .arată nesupusă, apoi îl ucide. Bytau reînvie şi se preface în taur. Fosta lui nevastă, devenită favorita faraonu-lui, linguşindu-1 pe domnul şi stăpânul ei, obţine jertfirea taurului. El se schimbă în persea. Ea vrea' ca perseaua să fie tăiată. Pe vremea cînd era servitor la ferma fratelui său mai mare, Bytau făcuse cunoştinţă pentru prima oară cu .perfidia femeilor. Era pe vremea semănatului. Pământul ieşise de sub apă şi era numai bun de arat. Cei doi fraţi plecaseră la eîmp, apoi, nemaiavînd seminţe, Bytau se întorsese singur acasă ca să mai aducă boabe. Cînd să iasă din hambar, purtând cu uşurinţă un uriaş sac, iată că-1 zăreşte cumnată-sa : ea îi admiră forţa şi pe loc îl doreşte : „Vino, să petrecem o oră culcaţi împreună. Am să-ţi fac nişte veşminte frumoase". Bytau se înfurie ca o panteră din sud : „Tu eşti pentru mine ca o mamă şi soţul tău e pentru mine ca un tată. Ah ! vorba asta urîtă pe care-ai spus-o, să n-o mai

* Masper-o, *Contes nomilaires.* <-d. IV.29..31.

M

rosteşti niciodată, căci niciodată ea nu va ieşi din gura mea !" Şi plecă, lăsînd-o pe vinovată umilită şi plină de ură. Bărbatul ei era repede la mânie şi nu prea stătea pe gînduri cînd era vorba să ia o hotărîre. Aşa că pentru răutăcioasa fiinţă, va fi o nimica toată să-1 facă pe Anupu să creadă că fratele lui a încercat s-o seducă şi s-o facă pe virtuoasa indignată. Faptul că soţul ei îşi alungă fratele, nu-i ajunge. Ea nu se va potoli decît dacă pretinsul ei seducător va fi pedepsit cu moartea. [1]

In vremurile foarte vechi, se spune că nevasta unui maestru de ceremonii îşi înşela bărbatul cu un tînăr pe care-1 copleşea cu daruri. Soţia unui preot al lui Ra îşi înşela de asemenea soţul făetndu-i trei copii nelegitimi. Scuza ei era că tatăl acestor copii era zeul Ra în persoană, care în felul acesta voise să dea Egiptului trei regi credincioşi şi buni.[2] Femeia pe care zeul o alesese, pe nume Ruddidit, se mînie într-o zi pe sei-vitoarea ei şi o alungă. Servitoarea, care dibuise toată afacerea, voi să-i spună totul stăpînu-lui ei, dar, rău inspirată, destăinui mai întîi toată povestea fratelui ei, care o pedepsi aspru pentru că se amestecase în treburi care n-o priveau. [3]

Iată acum o femeie „bună", Tabubuit, care e o hierodulă, nu o femeie de stradă. Ea cerc mai întîi amantului ei să-şi dezmosteneasca copiii, apoi să-i ucidă. [4] Alta de aceeaşi condiţie, zărind un tînăr fru-

[1] Ibid. ed. IV.3, 21.
' * Ibid. 38, 40.
[3] Ibid. 43.
[4] Ibid. 143, 169.

mos, i se oferă. După ce-şi satisface capriciul, ei nu-i mai pasă de amantul de o zi, pe care-1 lasă să cerşească la poarta ei şi aşteaptă să treacă multă vreme înainte de a mărturisi băieţelului ei că acest cerşetor e tatăl lui.*

Aşa că, în poveştile egiptene, femeia nu e prezentată pozitiv. Numai bărbatul e credincios, afectuos, devotat, cu judecată. Dar aceleaşi poveşti înfăţişează pe faraon ca pe o fiinţă mărginită şi închipuită, silit să recurgă pentru orice fleac la scribii şi magicienii lui. Asta era însă literatură. In realitate, mulţi regi egipteni au fost viteji în război, pricepuţi în afacerile de stat, şi multe egiptence au fost soţii ireproşabife şi mame duioase. Aşa a fost tînăra femeie a cărei poveste se cunoaşte de pe o stelă din Muzeul Britanic :

„O, savanţi, preoţi, prinţi, nobili şi oameni de rînd, "muritori, voi toţi care intraţi în această criptă, ascultaţi ce vă spun. In anul IX, în a patra lună din inundaţie, ziua a noua, sub Ptolemeu al XlII-lea, *a* fost ziua mea de naştere. In anul XXIII, în a treia lună de vară, prima zi, tatăl meu m-a dat de soţie marelui preot Pcherenptah, fiul lui Petubasti. A fost foarte dureros pentru inima acestui preot că am născut la rînd trei fete şi nici un băiat. M-am rugat deci împreună cu acest mare preot atotputerniciei acestui zeu foarte binevoitor, dătător de fii celor care n-au, Imhotep, fiul lui Ptah. El auzi rugăciunile noastre, căci ascultă pe cei care-1 roagă... Drept răsplată (pentru faptele pioase ale marelui preot), am

. * *Pcipynts Chestor Dcaity,* nr. 11, recto 4—5.

conceput un fiu pe care l-am născut în anul VI, a treia lună din vară, în ziua a cincea, în cea dinţii oră a zilei, sub domnia reginei Cleopatra, în ziua sărbătorii ofrandelor care se pun pe altarul acestui zeu preamărit, Imhotep supranumit Petubasti. Şi toată lumea s-a bucurat. în anul VI, în a doua lună de iarnă, în ziua a şasea a fost ziua în care am trecut dincolo (am murit). Soţul meu, marele preot Pcherenptah m-a aşezat în necropolă. El a îndeplinit toate riturile care se acordă fiinţelor perfecte. Mă înmormîntă cu toată cinstea şi mă culcă în mor-mîntul meu lingă Rakoti".* Supusă voinţei tatălui său şi supusă pînă în mormînt dorinţelor soţului, ei, nefericita Ta-Imhotep pieri în floarea vieţii, regretată de soţul ei, care nu precupeţi nimic pentru a-i face o înmormîntare frumoasă.

în legătură cu această emoţionantă povestire, este instructiv să citim jelania unui văduv adresată soţiei sale răposate, de pe un papirus din Muzeul dki iLeyda :

„Te-am luat de soţie cînd. eram tînăr. Am fost cu tine. Apoi am cucerit toate gradele, dar nu te-am. părăsit. N-am făcut să sufere inima ta. Iată ce-am făcut cînd eram tînăr şi cînd îndeplineam toate funcţiunile înalte pe lîngă faraon, Viaţă, Sănătate, Forţă ; nu te-am părăsit, zicînd. dimpotrivă : «Toate acestea să fie împreună cu tine f» Oricine venea să-mi vorbească despre tine, eu nu-i primeam sfaturile, zicînd dimpotrivă: «Fac după inima ta!...» Or, *vezi,* cînd' am fost însărcinat cu instruirea ofiţerilor din

[1] Br. Mus., nr. 1027; Maspero, *Etudes egyptiennes.*

armata faraonului, ca şi a echipajelor lui, i-am trimis să cadă la pămînt în faţa ta, şi să-ţi aducă tot felul de daruri. Nu ţi-am ascuns nimic din ce-am cîştigat, pînă în ziua aceasta a vieţii mele... N-am fost prins niciodată dispreţuindu-te, cum face ţăranul care intră în casa altuia... Parfumurile, hainele, bunurile mele nu le-am dus în altă casă, zicînd dimpotrivă : «Soţia mea e acolo !» pentru că nu voiam să te îndurerez... Cînd ai căzut bolnavă de boala pe care ai avut-o, am adus un doctor care a făcut tot ce a trebuit şi tot ce i-ai spus tu să facă. Cînd l-am urmat pe faraon care se ducea spre Sud, iată cum m-am purtat cu tine. Am petrecut o perioadă de opt luni fără să mănînc sau să beau. ca un bărbat de seama mea. Cînd am ajuns la Memfis, am cerut învoire faraonului, m-am dus drept acolo unde lo-cuiai (la mormîntul tău) şi-am plîns mult împreună cu oamenii mei în faţa ta. Or, iată, au trecut pînă acum trei ani. N-am să intru în altă casă. ceea ce un bărbat ca mine nu e silit să facă... Or, iată, nu m-am dus la nici una din surorile care sînt în casă".*

Acest soţ model, acest văduv neconsolat ne face 6ă înţelegem limpede că în locul lui mulţi s-ar fi purtat cu totul altfel, adică, devenind înalţi funcţionari, ar fi repudiat femeia de condiţie modestă cu care se însuraseră cînd nu erau decît nişte oonţo-pişti, că ar fi înşelat-o şi, în sfîrşit, că, deveniţi văduvi, nu s-ar fi uscat plîngînd timp de trei ani. Cînd

> *Papirus clin Leyda,* 37; Sethe şi Gardiner, *Egyptian Let-tres to the dead.*

ai fost atît de bun şi de răbdător, îţi este permis să te înduioşezi puţin şi de starea ta.

Poveştile ne arată că femeia necredincioasă era pedepsită cu moartea. Anupu, cel mai mare dintre fraţi, cînd înţelese, cam tîrziu, ce se petrecuse, plînse pe fratele lui mai mic ; apoi se întoarse acasă, îşi ucise nevasta şi-o aruncă la cîini. * Bytau, la sfîrşi-tul romanului, intentează un proces împotriva soţiei lui în faţa înalţilor magistraţi ai majestăţii sale. Nu posedăm textul judecăţii, dar Hathor prezisese că ea avea să moară de cuţit[2]. Nevasta lui Uba-iner, care-1 înşela şi—1 fura, fu arsă şi cenuşa ei aruncată în Nil. Complicele ei fu pedepsit la fel. [3] Aşa era legea : ,,Păzeşte-te, sfătuieşte scribul Any, de femeia care pleacă pe ascuns, nu face ca ea, nici ca cele asemenea ei. Femeia care are bărbatul plecat departe îţi trimite bilete şi te cheamă la ea în fiecare zi, cînd n-are martori. Dacă te prinde în plasa ei, e o crimă care aduce după sine pedeapsa cu moartea îndată ce se află, chiar dacă n-ar fi consumată pînă la capăt". [4] După cîte ştim, adulterul soţului nu era sancţionat în nici un fel. Bărbatul avea chiar dreptul să introducă concubine în casa lui. în timpul ceremoniei funerare toate rubedeniile se adunau în necropolă. Aflăm că familia cuprinde pe tată, mama,

[1] Pap. *d'Orbiney,* VIII, 7, 8.

[2] *Ibid.,* IX, 3, 9.

[3] *Pap. Wesîcar;* Maspero, *Contes populaires,* ed. IV, 23.

[4] *Pap. moral de Boulag,* II, 13, 17 ; Maspero, *Histoire, II,* 502. Aceeaşi ameninţare în *Maximele lui Ptah-iiotep,* ed. Devaud, 287—3 : ,,E o clipă scurtă ca un' vis. Ajungi Ia moarte voind s-o cunoşti".

prietenii, asociaţii, copiii, femeile, o creatură desemnată cu un termen neexplicat de *int-hnt,* iubitele şi servitorii.[1] Se cunosc cazuri de poligamie, deşi e drept că sînt puţin numeroase. Unul din bandiţii care au participat la jefuirea unor morminte a avut patru neveste, dintre care două trăiau cînd s-a ocupat tribunalul de el şi acestea se înţelegeau foarte bine. [2] într-o ţară în care bătaia era ceva obişnuit, soţul avea dreptul să-işi bată nevasta, fratele şi sora, dar cu condiţia să nu exagereze. Înjurătura era însă pedepsită. Un individ trebuia să-şi ia angajamentul în faţa judecătorilor, că nu-şi va mai înjura nevasta, sub pedeapsa de a primi o sută de lovituri şi de a fi lipsit de toate bunurile achiziţionate împreună cu ea. Tatăl soţiei era cel care ceruse pentru ea protecţia autorităţilor. [3] Bine făcuse, dar nu trebuie să uităm că Maruf era egiptean şi că poate multe creaturi viclene şi-au bătut joc de bărbaţii lor, ou sprijinul autorităţilor.

UI. Copiii

Scribul Any sfătuieşte pe cititorii săi să se căsătorească devreme şi să aibă mulţi copii. Sfatul era de prisos, căni egiptenii iubeau copiii. „Vei ajunge în ţara ta în două luni, anunţă şarpele cel bun pe

* *Coffin texts,* cap. 146, II, 180 ssq.
* *Br Mus., 10052,* XV, 4. Alt hoţ de morminte era tot poligam (Peet, *Meyer papyri,* 13, E, 6; cf. Erman-Ranke, Aegypten.... 177.
3 *Bull. I.F.A.O.,* 1937, 41, 509.

naufragiat, îţi vei umple casa de copii şi vei duo- o viaţă mai bună în căminul familiei tale". * Vi/itind mormintele memfite, amaniene sau tebane, examinând stelele de la Abydos sau grupurile sculptate, vezi peste tot copii. Un mare proprietar, ca Ti, vizitîndu-şi domeniul, ajunse pe locul de unde-i putea zări pe secerători şi munca de pe arii. Reped* în/tinse o rogojină pe pămînt. Se aduseră scaune, familia se strînse în jurul şefului. Imaginile ni-i înfăţişează pe copii ţinând în mînă bastonul tatălui lor. Dacă plăcerea lui Ti este să se urce în barcă să-i observe pe pescari, sau dacă vrea să-şi încerce îndemânarea vînînd păsările cuibărite în inflorescenţele înalte sau dacă vrea s-o adore pe frumoasa zeiţă Hathor, soţia lui Imau *şi* a Sicomorului, bucuria tu» n-ar fi completă dacă soţia şi copiii nu l-ar însoţi. Băieţaşii învaţă să arunce săgeata şi harponul şi reuşesc foarte bine. Amenhotep al II-iea se ocupa cu exerciţiile fizice încă de pe vremea cînd nu era decît un băieţel drăguţ, şi tatăl lui era foarte mîn-dru de el.[2] Capiii păstorului îşi întovărăşesc tatăl pe eîmp. Dacă bătrânului îi e sete, un copil se înalţă pe vîrful picioarelor ca să ajungă cu ulciorul la buzele lui. Fiul muncitorului se învîrte prin atelier, străduindu-se să fie folositor. Akhenaton şi regina Nefertiti sînt întovărăşiţi de copiii lor, cînd se plimbă. Cînd se află în palat, prinţesele stau lingă ei, nu numai în clipele de odihnă, ci chiar şi cînd se ocupă cu afacerile de stat. Ei se caţără pe genunchii

» *Naufrage,* 168—169. > *Bull. I.F.A.O.,* XLI, 31.

regelui şi ai reginei şi îi mîngîie pe bărbie. Cei mari iau parte la împărţirea decoraţiilor. Cuprinşi de o pornire de dragoste, fericiţii părinţi îşi strîng copiii în braţe şi-i acoperă cu sărutări. însuşi Ramses al II-lea era foarte mîndru de cei o sută şaizeci şi Ceva de copii ai săi.

Strabon notează cu mirare că un obicei special la egipteni, la care ei ţineau mult, era acela de a creşte toţi copiii care li se năşteau.[1] Această fecunditate a familiilor, în contradicţie cu obiceiurile greceşti, ţine de rodnicia ţării şi de blîndeţea climei. După cum spune Diodor, copiii nu-i costă nimic pe părinţii lor. Cit sînt mici, umblă goi, băieţii împodobiţi cu un colier, fetiţele cu un pieptene şi un cordon. Toţi se hrănesc fără multă cheltuială, cu tulpini de papirus şi cu rădăcini crude sau fierte. [2]

Deşi toţi copiii erau bine primiţi, băieţii erau cei mai doriţi. Ştim ce părere avea despre acest lucru marele preot Ptah Pchernaptah. ,.A fost odată, aşa începe *Povestea prinţului predestinat,* un rege care n-avea nici un copil de parte bărbătească. Inima lui era foarte întristată. El ceru zeilor din ţara lui un fiu, şi zeii hotărîră să-i dăruiască unul." Rostul fiului e să facă să dăinuie numele tatălui său. Datoria lui, pe care-o amintesc sute de inscripţii, este de a-t înmormînta şi de a veghea la întreţinerea mormîn-tului său. [s]

' Strabon. XVII, 2, 5.

[1] Diodor, I, 80.

[5] A se vedea, de exemplu, recomandările lui Hapi-Djefai către fiul său, la începutul inscripţiei contractelor (Siut, 269, 272?.

Cum egiptenii erau foarte dornici să cunoască viitorul, ei sperau să afle soarta noilor născuţi de la o pleiadă de şapte divinităţi, pe care le numeau Hat-hor. Ele şedeau, nevăzute, la capul copilului şi prevesteau, fără putinţă de «apel. felul cum avea să moară. „Va muri de cuţit", spun ele despre fata pe care zeii vor s-o dea ca tovarăşă lui Bytau.[x] Sentinţa ior pentru fiul pe care regele îl dorise atîta vreme este că „va fi ucis de crocodil, sau de şarpe, sau de cîine".[a] Cum ele au uitat să spună la ce vîr-stă se va produce accidentul fatal, viaţa bietului prinţişor este călăuzită în aşa fel, încît să-1 apere de asemenea primejdii pînă cînd, ajuns mare, tînă-rul se va putea apăra singur. Nu ştim dacă zeiţele Hathor se ocupau de toată lumea, dar orice tată de familie putea să stabilească horoscopul copilului său. „între alte descoperiri, spune Herodot, egiptenii au aflat cărei divinităţi aparţine fiecare lună şi fiecare zi şi, după ziua naşterii, ştiau ce soartă îi e pregătită copilului, cum va muri şi ce va ajunge." [3] In adevăr, după calendarul zilelor faste şi nefaste, cine se naşte în ziua a patra a primei luni din *perit,* va muri ca cel mai bătrîn dintre ai săi şi va ajunge la o vîrstă mai înaintată decît tatăl său. Aceasta era o zi bună. La fel de bine era să se nască cineva în ziua de nouă în a doua lună din *akhit,* căci murea de bătrîneţe şi încă şi mai bine era să vină pe lume în ziua de 29, căci murea respectat. Dimpotrivă, zilele de 4, 5 şi 6 din aceeaşi lună nu prevesteau nimic bun. Cei care

[1] *Pap. d'Orbrney.* tX, 8—9.
[2] *Pap. Harris,* 500, V—IV, 3, 4.
[3] Herodot, II, 82.

se năşteau în aceste zile mureau de febră sau de dragoste sau de beţie. Cine se născuse în 23, trebuia să se teamă de crocodil şi nici în 27 nu era mai bine, căci trebuia să se teamă de şarpe.[1] împrejurările cele mai neînsemnate în aparenţă erau pline de urmări. Papirusul medical Ebers înregistrează cîteva cazuri. Dacă copilul mic zice „hii", va trăi. Dacă zice „mbi" va muri. Dacă ţipă ca un bolnav, va muri. Dacă îşi întoarce faţa spre pămînt, va muri.[2] Oamenii care cunoşteau bine religia, ştiau că Osiris, dus aproape de Byblos, fusese înghiţit de un brad miraculos. Ţipătul unui copil amintind de scîrţîitul brazilor, cunoscuţi de cei care călătoreau în Siria, nu putea fi un semn bun.

Liniştiţi sau nu, părinţii se grăbeau să dea copilului un nume. Nu puteau să se lipsească de acest lucru, deoarece egiptenii nu aveau nume de familie. Fiica faraonului, cînd adoptă copilul găsit în coş, îi dă un nume care avea să devină ilustru. Mulţi şi-au închipuit, chiar şi în antichitate şi în timpurile moderne, că acest nume trebuia să amintească împrejurările în care copilul fusese găsit şi s-au încăpăţînat să-i afle o etimologie. Moise nu înseamnă „scăpat din ape". Nu e decît transcrierea cuvîntului egiptean *mose,* finalul de la Tutmose, sau Tutmes, Ahmose şi alte nume de acelaşi fel. Prinţesa care a salvat un eopil, presupus orfan, s-a substituit pur şi simplu părinţilor, ca să-i dea un nume.

[1] Pap. *Sallier,* IV, (Biblio theqi ie <$gypto3ogîque, t. XII, 153, 154, 1(30, 161). , [2] *Pap. Ebers,* 07, 13, î 4 i'reţete), 838. 839.

Numele egiptenilor sînt cîteodată foarte scurte, Ti, Abi, Tui, To. Altădată formează o frază întreagă : „Djeh-Ptah-inf-ankh : Ptah zice că va trăi". S-a întîmplat ca substantive comune, adjective sau participii să fie transformate în nume proprii : Djâu, băţ ; Chedu, burduf ; Nekhti, puternic ; Chery, mic ; Ta-mit, pisică. Cei mai mulţi din părinţi preferau să-şi pună copilul sub protecţia unei divinităţi. Finii zeului Hor se numesc Hori, cei ai zeului Seth, Setui, cei ai lui Amon, Ameni. Istoricul Manethos spunea că este finul zeului teban Montu. Numele poate spune că zeul e favorabil celui ce-1 poartă, ceea ce a dat numeroşi Amon-hotep, Khnum-hotep, Ptahrho-tep (care stă alături de copil) Amon-emhat (care-1 apără sau care-i este tată). Cei din familia Sanusert, nume pe care grecii l-au transcris Sesostris, sînt fiii zeiţei Usert, cei din neamul Siamon, ai zeului Amon. Mutnedjem înseamnă că zeiţa Mut e suavă. Se poate astfel vedea de ce încredere se bucurau unele divinităţi de-a lungul istoriei. Patroana oraşului By-blos devine naşa multor egipteni în Imperiul de Mijloc. De la urcarea lui Rarnses I pe tron şi pînă la Războiul desfrînaţilor, se cunosc nume ca Seth-nekhti, Seth-em-uia (Seth în barca lui Ra), pentru că familia domnitoare era mîndră de a descinde direct din ucigaşul lui Osiris. După război, Seth va fi considerat peste tot ca un zeu demn de ură şi nici un copil nu-i va mai purta numele. Regele este de asemenea considerat ca zeu şi protecţia lui nu-i mai puţin eficace. Sub dinastia a XVIII-a se cunosc nume ca Djeserkaresenb, Menkheperresenb, Nimârenekht.

Apoi cel de Ramses-nekht se înmulţi în timpul a două dinastii.

Precum se vede, lista era vastă. Alegerea numelui putea fi determinată de o împrejurare exterioară, de exemplu de un vis. Setna Khamois n-avea copil de sex bărbătesc. Soţia lui petrecu noaptea în templul lui Ptah. Zeul îi apăru în vis şi-i dădu o poruncă pe care ea se grăbi s-o îndeplinească. Rămase însărcinată. La rîndul lui, soţul visează că fiul lui va tre-, bui să se numească Senosiris.[1]

După ce părinţii au ales un nume pentru copilul lor, ei nu mai au altceva de făcut decît să-1 înregistreze la autoritatea competentă. „Am născut acest copilaş care se află în faţa ta, spune prinţesa Ahuri, soţia lui Nenoferkaptah. I-am dat numele de Merab şi l-am înscris în registrele Casei vieţii."[2] Casa vieţii, despre care vom avea ocazia să vorbim de mai multe ori, era un fel de Academie a Egiptului, în care astronomii, gînditorii, istoricii păstrau toate cunoştinţele dobîndite şi se sileau să le sporească. Poate că această Casă a vieţii aduna, pe lingă savanţi, şi simpli scribi, care înregistrau naşterile, căsătoriile, decesele. Cum această presupunere nu este sigură, poate că e mai înţelept să admitem, împreună cu Maspero, că părinţii îi aduceau pe copii la Casa vieţii ca să li se facă horoscopul şi ca să ia măsuri pentru amînarea relelor prevestiri ale soartei. Căci Merab, fiul lui Nenoferkaptah şi al Ahuri-ei nu e un copil de rînd. Oricum ar fi, autorităţile civile ţineau,

[1] Maspero, *Contes populalres,* ed. IV, 135, 137.
[2] Gardiner, *The house of life, J.E.A.,* XXIV, (1938), 175 ; ci. Maspero, *Gontes populaires,* ed. IV, 130, nota 1.

desigur, un registru de naşteri, de căsătorii şi de decese.

In documentele judiciare, acuzaţii şi martorii sînt strigaţi cu numele lor. urmat de numele tatălui şi al mamei şi de numele meseriei pe care o aveau. Ori-cît de numeroase erau numele ce se puteau da unui copil, totuşi omonimele abundă. Amenliotep, marele favorit al regelui Amenliotep al III-lea, era poreclit Huy. Erau atîţia Amenhotepi, încît chiar Amenho-tepii porecliţi Huy sînt destul de numeroşi. Favoritul lui Amenhotep al III-lea a luat bunul obicei de a adăuga numelui şi poreclei sale numele tatălui său, Hapi. Aceste adăugiri nu erau făcute la întîmplare, ci aveau un caracter oficial. Ele sînt o nouă dovadă de grija pe care-o aveau autorităţile pentru evidenţa stării civile.

Copilul mic şedea cu mama lui, care-1 purta de obicei la piept, într-o traistă agăţată de gît, ce-i lăsa mîinile libere.[1] Scribul Any laudă devotamentul mamelor egiptene : „înapoiază mamei tale tot ce ea a făcut pentru tine. Dă-i pîine din belşug şi poart-o aşa cum te-a purtat ea. A purtat greu sarcina ta. Cînd te-ai născut, după atîtea luni, ea te-a mai purtat în spate şi trei ani în şir sînul ei a fost în gura ta. Ei nu-i era scîrbă de murdăriile tale". [2] Reginele, şi probabil şi alte femei, rtu-şi dădeau atîta osteneală. Mama lui Qenamon avea titlul de mare doică, cea care 1-a crescut pe zeu. Acest zeu, care nu e altul decît faraonul Amenhotep al II-lea, a rămas recu-

[1] Bassorelief la Berlin, 14506, *Wr. Alt,* I, 387.
[2] *Papyrus moral de Boiilaq,* VI, 17 ssq ; cf. Masoero, *His-toira,* II, 502, 503.

noseător faţă de doica sa. El o vizita şi i se aşeza pe genunchi ca pe vremea copilăriei. ' Prinţişorii erau adesea încredinţaţi unor mari personaje, care îmbă-trîniseră în serviciul regelui. Paheri, prinţ de Tjeni şi guvernator în Nekhabit, e reprezentat în mormîn-tul lui ţinînd pe genunchi un copilaş gol, al cărui obraz drept e acoperit de o buclă de păr. Este fiul regal Uadj-mose. Importantul guvernator adaugă la titlurile sale pe acela de îngrijitor al fiului regal[2] Un veteran din războaiele de eliberare, Ahmose de Nekhabit povesteşte : „Am ajuns la o strălucită' bă-trîneţe, fiind printre cei care trăiesc pe lîngă rege... Divina soţie, marea soţie Mâkare, mi-a reînnoit favorurile. Eu am crescut-o pe fiica ei cea mai mare, fiica regală Neferure,. de cînd era un copil de ţîţă*.[:J] Bătrînul militar nu poate consacra mult timp copilului, căci îi mai cunoaştem şi alt tată-doică, pe arhi-tectul-şef Senmut, căruia i se datorează unul din cele mai frumoase temple din Egipt, Deir el Bahari şi care a ridicat obeliscurile de la Karnak. Marele artist şi copilul se înţelegeau de. minune. Mulţi sculptori au exprimat eu forţă şi naivitate această tandreţe reciprocă. O statuie a lui Senmut' are aspectul unui cub acoperit în întregime cu hieroglife, din care apare numai capul tatălui-doică şi, în faţă, căpuşorul prinţesei.

Cînd sosea ziua în care copilul nu mai putea purta numai un simplu colier drept veşmînt i se dădea bă-

[1] Davics, *Qen-Amun,* pi. 51 şi p. 0. [1] *Pahfrri,* 4.
* *Urli.,* IV, 34.

ita

iatului o bucată de pînză cu care îşi acoperea coapsele şi o centură, iar fetiţei o rochie. înmînarea acestor obiecte era un eveniment în viaţa copilului, Bătrîni curteni ca Uni sau Ptah-Chepses n-au uitat că şi-au prins centura sub cutare rege. E adevărat că ziua aceasta a coincis poate cu intrarea lor la şcoală. La felahi şi la meşteşugari, copilul rămînea acasă, învăţa să păzească turmele sau să mînuiască uneltele, ca să exercite la rîndul lui meseria tatălui său.

IV. Servitorii şi sclavii

Nu e totdeauna uşor să deosebeşti, în jurul unui mare personaj, pe cei care-1 ajută în funcţiunile lui, de cei care sînt in serviciul său şi al familiei sale. Egiptenii nu-i confundau. Hapi-Djefai, nomarhul din Slut, se serveşte cînd de bunurile casei tatălui său, adică de averea sa personală, cînd de bunurile casei prinţului, adică de bunurile Statului, pe care le administra el. Cm bunurile tatălui său, el retribuie pe cei care sînt însărcinaţi cu cultul său funerar. Putem admite deei :că servitorii erau retribuiţi şi întreţinuţi de cel careţi întrehuinţa, cu propriile sale mijloace.

Mai mulţi termeni egipteni corespund aproape cuvântului „servitor" : ascultătorii, adică cei care ascultau porunca, paharnicii, *ubau,* al căror nume e reprezentat printr-un vas, *chemsu.* Acest ultim cuvînt se scrie cu ajutorul unui semn complex, format din-tr-un baston lung, curbat, dintr-o rogojină rulată şi legată cu o curea şi dintr-o măturică. *Chemsu* îşi întovărăşea stăpînul cînd acesta pleca, iar cînd se oprea

undeva, desfăşura rogojina, o întindea pe jos, îi punea în mînă bastonul şi dădea din cînd în cînd cu măturică. După aceea stăpînul putea să-şi primească intendenţii şi să asculte un raport. Un alt *chemsu* purta sandalele stăpînului în timpul mersului. Cînd se oprea, el îi ştergea picioarele • şi i ie încălţa. Paharnicii, *ubau,* erau însărcinaţi cu servitul la masă. Capabili să primească confidenţe, să strecoare un cu-vînt la momentul potrivit, ei se bucurau de mare trecere. Paharnicii faraonului făceau parte din toate marile comisii de anchetă.

Cei pe care i-am numit erau, dacă nu ne înşelăm, servitori liberi. Ei puteau să părăsească serviciul stăpînului lor, să exercite un meşteşug, să-şi cumpere o proprietate şi să guste, dacă aveau posibilitate, fericirea de a fi serviţi la rîndul lor. În povestea amintită, după ce fratele mai mare i-a făcut o atît de mare nedreptate, Bytau declară că nu mai vrea să-1 servească. Anupu n-are decît să-şi îngrijească singur animalele. Aici, stăpînul şi servitorul sînt fraţi, dar sîntem în drept să. credem că chiar dacă n-ar exista între ei o legătură de familie, Bytau tot şi-ar părăsi locul. Femeia care a născut trei regi, Buddidit, a pus s-o biciuiască pe servitoarea cu care s-a certat. Servitoarea pleacă fără nici o explicaţie. E adevărat că ea e pedepsită mai întîi de fratele ei, apoi de cro-cod-il, instrument al răzbunării divine, dar ea e pedepsită pentru că vrea să dezvăluie regelui secretul lui Buddidit şi nu pentru că şi-a părăsit locul. Bine-

[1] Davies, *Ken-Amun,* 33 ; grup de servitori în spatele scaunului stăpînului lor.

înţeles că stăpînul putea să-şi alunge servitorul cind voia.

Dimpotrivă, oamenii care se numesc *hemu* sau *beku* pot fi consideraţi, cel puţin în Noul Imperiu, ca adevăraţi sclavi. Nu numai că sînt trataţi cu asprime, dar dacă iug, sînt căutaţi. Un scrib scrie superiorului său că „doi oameni au fugit din faţa şefului grajdului, Neferhotep, care poruncise să fie bătuţi. De cînd au dezertat, nu mai are cine să are. Am trimis aceasta ca să-1 informez pe stăpîn".[1] Doi muncitori au fugit într-o zi de la reşedinţa lui Ram-ses, fie pentru că au fost bătuţi, fie pentru că voiau să fie liberi. Şeful arcaşilor, Ka-kem-ur, din Tjeku, e trimis să-i caute. Plecînd de la Pi-Ramses, el ajunge a doua zi în împrejurimile de la Tjeku. Fugarii fuseseră văzuţi îndreptîndu-se spre sud. Ofiţerul se prezintă în cetate, dar află că cei căutaţi au trecut zidul la nord de Setui-Merenptah. Renunţă să-i urmărească mai departe şi nu poate face altceva decît să claseze afacerea. [2] Nu toţi sclavii aveau însă asemenea noroc. In mormîntul lui Neferhotep, un scrib face apelul sclavilor în faţa stăpînului. Un sclav, cu mîinile legate, e tras de un căpăstru. Alţi doi sînt pedepsiţi şi logofătul se pregăteşte să-i lege fedeleş". Scena s-ar putea intitula : „întoarcerea fugarilor." [3]

De cele mai multe ori, dacă nu totdeauna, aceşti sclavi sînt de origine străină. Capturaţi în cursul unei campanii victorioase în Nubia, în Liban, în deşertul oriental sau în Siria, ei au fost atribuiţi de către fa-

[1] *Bibi. aeg.,* VII, 3.
[2] *Ibid.,* VII, *6S,* 67.
[3] Davies, *Neferhotep,* 43.

raon sau de reprezentantul său celui care-i prinsese, dacă e vorba de un act individual, sau repartizaţi între războinici, dacă a fost prinsă dintr-o dată o mulţime de duşmani. Viteazul Ahmose a strîns astfel, în timpul lungii sale cariere, nouăsprezece sclavi, zece femei şi nouă bărbaţi, dintre care mulţi poartă nume străine : Pa-Medjaiu, Pa-Amon, Istarumini, liedit-Kucb. Ceilalţi sclavi, care poartă nume egiptene, au fost daţi poate lui Ahmose în cursul campaniei din Deltă, dacă nu cumva stăpînul lor le-a schimbat numele cananean sau nubian cu un nume egiptean, cum s-a întîmpîat cu Iosif. *

Stăpînul putea să-şi vîndă sau să-şi închirieze sclavul. Un om, care avea nevoie să i se lucreze nişte haine, închiriază pentru două sau trei zile, serviciile unei sclave siriene. Nu se spune ce lucru se aştepta de la această sclavă, dar preţul care se cerea era foarte ridicat. [2] Un cetăţean din Teba este bănuit că a participat la jefuirea unor morminte, pentru că se constatase că felul lui de a trăi se îmbunătăţise brusc. Judecătorul întreabă pe soţia lui : „Prin ce mijloace a dobîndit sclavii care erau cu el ?" Ea răspunde : „N-am văzut banii cu care i-a plătit. Era în călătorie cînd îi avea". [3] Un papirus din Cairo, editat de cu-rînd, dă cîteva indicaţii despre felul cum se cumpără un sclav. Un negustor numit Raia propune clientului său cumpărarea unei tinere sclave siriene. Ei cad de

» *Urk.,* «V, 11.

* Qardiner, *Four papyri of the 18-th dynasty jrom Kahun,* AZ XLIII, 27869.

[3] *Pap. Br. Mus.,* 10054, XI, 4, 9. O aîtă inculpată spune că şi-a procurat sclavii cu produsele moşiei ei *(Ibid.,* X, II ssq).

acord. Preţul nu e plătit cu argint, nici cu aur ci cu diferite articole care sînt socotite în greutatea argintului. Jurămintele sînt auzite de martori şi înregistrate la tribunal. Sclava devine proprietatea celui care a plătit-o şi care-i dă imediat un nume egiptean. *

La un moment dat, guvernul ia măsuri drastice împotriva furturilor din morminte, în care sint implicaţi un mare număr de sclavi. Tribunalul nu-i menajează, ci-i pedepseşte cu o bastonadă dublă şi triplă, dar nici acuzaţii liberi nu sînt mai bine trataţi.

Stăpînul îşi bătea sclavul; bătuţi erau insă şi pastorii, funcţionarii sau contribuabilii recalcitranţi. Rari erau aceia care puteau spune, ca un oarecare Ned-jem-ab, (a trăit sub Vechiul Imperiu), că nu fuseseră niciodată bătuţi de cînd se născuseră. De altfel, cine ştie dacă acest fericit muritor n-a primit în secret, şi fără martori, destule lovituri de băţ, cu care nu se lăuda. în definitiv, dacă ţinem socoteală de greutăţile pe care le întîmpinau oamenii de jos pentru a ieşi din situaţia lor, vom vedea că nu e mare deosebire între persoanele libere din categoria de jos şi cei pe care-î numim sclavi. Am citat mai înainte un document care stabileşte că un fost sclav al ţinui bărbier obţine de la stăpînul său un act de eliberare, îi urmează în meserie şi se însoară cu nepoata Iui. Sclavii care ştiau să se descurce ajungeau deci să se elibereze şi să se amestece în masa populaţiei.

[1] Oardiner, *Lawsuît arising from ihe purmase oi* siat»», J.E.A., XXI (1935), 140—14(3. [1] *Urle,* i, 75.

Cîinele, care este tovarăşul şi ajutorul omului la vînătoare, are voie să intre în casă. El se instalează cuminte, sub scaunul stăpînului său, ca să doarmă cu ochii deschişi, după obiceiul clinilor. ' De asemenea, cîinele ciobanului nu-şi părăseşte stăpînul, care-i porunceşte, cu vorba şi cu gestul, să adune turma şi să-i călăuzească mersul. [2]

Cîini ciobăneşti sau cîini de pază, ei sînt de cele mai multe ori ogari cu picioarele lungi, cu coada lungă, cu botul ascuţit, cu urechile mari şi blegi, alteori ascuţite şi drepte. în timpul Noului Imperiu, nu se mai văd vechii copoi africani cu coada în sus, nici cîinii de pază, de talie mijlocie, care aveau urechile drepte şi mai puţin basseţii, care au fost la modă în Imperiul de Mijloc. Totuşi, în afară de ogari, se cunoştea o rasă mică, numită *ketket.* Prinţului predestinat, care ceruse un cîine adevărat, i se prezintă un *ketket* şi el refuză cu indignare micul animal.

Ogarii sînt cîteodată legaţi, dar de cele mai multe ori sînt lăsaţi liberi. Un alt obişnuit al casei, maimuţa, îşi ia dreptul de a-i supraveghea pe cîini. Aşa face, la Montu-hir-khopechef[3], o maimuţă care a apucat cureaua cîinelui şi o ţine chiar foarte din scurt. Acest gest nu-i pe placul cîinelui, care se întoarce să protesteze, poate chiar altfel decît prin lătrat.

[1] Davies, *Five theban tombs,* 25. 26, 27. 28.
[e] *Mem. Tyt.,* V, 34.
[8] Davies, *Five theban tombs,* **4.**

Cîinii aveau şi nume. Sub prima dinastie', un cîine e numit Neb, adică „domn", El a fost îngropat alături de stăpînul său şi s-a găsit stela unde fusese gravat numele şi imaginea lui. Regele Antef dăduse celor patru cîini ai săi nume berbere. Era aşa de mîndru de ei, încît a poruncit să fie repi'ezentaţi toţi patru pe o stelă, care se poate vedea la Muzeul din Cairo. El pusese să se ridice în faţa mormîntului său o statuie, azi pierdută, care e descrisă într-un raport al unor magistraţi asupra furturilor din mormintele regale. Cîinele Bahika, cuvînt care în limba berberă înseamnă antilopă, şedea între picioarele regelui. La Abydos se afla un mormînt de cîini în mijlocul mormintelor de femei, de arcaşi şi de pitici. Altul se afla la Siut, de unde provine cîinele de calcar de la Lu-vru, care n-are înfăţişarea unui păzitor comod, cu tot clopoţelul atîrnat de zgardă.

Egiptenii n-au refuzat dinilor onorurile funebre sau divine, dar se cuvine să remarcăm că artiştii nu l-au reprezentat niciodată pe om mîngîind animalul sau jucîndu-se cu el. Distanţele erau păstrate.

Maimuţa era mult mai aproape de inima omului, încă din Vechiul Imperiu, ea era ţinută în casă. Distra pe toată lumea prin strîmbăturile şi săriturile ei şi de asemenea prin farsele la care se asociau piticii şi cocoşaţii, care făceau atunci parte clin personalul caselor mari.

Piticii apreciaţi erau cei aduşi de foarte departe. Harhuf a obţinut recunoştinţa suveranului său şi celebritatea printre egiptologi aducînd dintr-una din misiunile sale în Sud, un pitic care dansa. Un astfel de eveniment nu se întîmplase de. pe vremea domniei

tai Asesi, cu un secol în urmă. Unul din cele mai luxoase morminte care înconjoară piramida lui Khe-fren este cel al piticului Senb. Nomarhii din Menat-Khufu ţin şi ei pitici şi cocoşaţi, dar aceştia nu se mai găsesc în Noul Imperiu, nici în anturajul regilor, nici pe lingă particulari. In schimb, preferinţa pentru maimuţe nu scade. V. Loret a găsit în mormîntul lui Tutmes al III-lea un cinocefal mumificat ce se afla acolo nu atît cu titlul de reprezentant al zeului scrierii şi al ştiinţei, cît pentru că înveselise pe rege cît trăise şi se credea că va face la fel şi în împărăţia lui Osiris, ca şi mumia cîinelui aşezată la intrarea mormîntului lui Psusennes. Maimuţelor le plăcea scaunul stăpînului.[x] în lipsa piticilor şi a cocoşaţilor, copiii casei şi negrişorii sînt tovarăşii lor obişnuiţi şi cîteodată şi victimele lor. [2] Cînd fructele s-au copt, maimuţele se caţără în pomi. [3] Fără îndoială că ele mănîncă mai multe curmale şi smochine decît culeg, dar grădinarul nu se supără. Egiptul e atît de roditor, şi apoi, toată lumea trebuie să trăiască. Araon a creat toate fiinţele şi Hapi aduce apa spre folosul a tot ce arc viaţă. Maimuţa se înţelegea destui de bine cu dinele şi cu pisica, mai puţin cu gîsca de Nil, care era cam certăreaţă şi pe care-o pedepsea uneori.[4]

Pînă în Imperiul de Mijloc, pisica nu pare a fi reuşit să se introducă în casă. Ea îşi are vizuina în mlaş-

« *Miss. Fr.*. V, 547.

[1] J. Vandier d'Abbadie, *Catalogue des Ostraca figuris de Deir el Mcdineh,* 2035, 2037, 2033, 2040.

[3] *lbid.,* 2003, 2004.

[4] UT. *Atl.,* I, 123.

tini şi pustieşte cuiburile, ca şi geneta şi alte mici carnivore care trăiesc pe seama lumii înaripate. * Concurenţa vînătorilor nu o deranjează deloc. In vreme ce aceştia alunecă fără zgomot printre tufele de papirus, înainte de a-şi fi aruncat bumerangul, pisica a şi sărit pe pradă. Avea dinainte în dinţi o raţă sălbatică şi a mai prins şi o pereche de granguri. [2] Fără să-şi piardă independenţa şi fără să-şi uite instinctele de vînător, ea a devenit oaspetele casei. Şi ea stă sub scaunul stăpînului, dar, mai îndrăzneaţă decît cîinele, sare pe genunchii lui şi-şi vîră ghearele în frumoasele~i veşminte de in. [3] Acceptă să i se pună o zgardă de gît. Această podoabă n-are nimic neplăcut, dar cînd o leagă de piciorul scaunului şi-i pun o strachină cu lapte mai departe decît poate ajunge, înţelege că au vrut să-şi bată joc de ea. Părul i se zburleşte, îşi scoate ghearele şi trage cu toată puterea de curea. * De obicei, se împacă bine cu celelalte animale de casă, cu maimuţa ea şi cu gîsca. Pe un monument, o pisică şi o gîscă stau faţă în faţă. Calmul lor este impresionant, dar nu trebuie să uităm că in cazul acesta ele reprezintă pe puternicul zeu Amon şi pe cumătră sa Mut. Conştiente de rolul lor de animale sacre, ele ştiu să se poarte. Sînt în stare să facă *uz* de gheare şi de cioc şi nimic nu dovedeşte că, dacă s-ar

[1] Newbcrry, *Benl-Hassan,* IV, 5.
[2] *Tir. Mus.,* 37977 în *Wr. AU.,* I, 423.
[3] *Mem.* Ti/t, V, 25.
* *Mis. fr.,* V, 522, pe ostraconul 21443 di» Berlin (Erroan, La *religion des Egyptiens,* pi, 11) o pisică se joacă cu o maimuţa.

supăra serios, pisica ar ieşi învingătoare din luptă. [1] Egiptenii ştiu că pisica este spaima şoarecilor.[2] Pentru a o ataşa şi mai mult de casă, stăpînul îi dăruieşte un peşte frumos, pe care ea îl devorează sub scaunul lui. [3] într-o zi, Apuy, ducîndu-se cu barca lui, de forma unei raţe, să vîneze păsări de baltă. împreună cu soţia şi un servitor, a luat şi pisica, aceea pe care am văzut-o înfigîndu-şi ghearele în hama stăpînului. întocmai ca strămoşii ei sălbatici, animalul dă asalt la cuiburi, dar stăpînii ei vor avea grijă s-o cheme şi s-o aducă acasă la plecare.[4]

Printre păsările de curte, egiptenii au domesticit devreme gîsca de Nil, *smon,* pe care naturaliştii o numesc *chenalopex.* [5] în loc s-o închidă în coteţ cu semenele ei, o lasă să intre în curţi, în grăaini. şi chiar în casă. De aceea Khufu, cînd vrea să încerce ştiinţa unui vrăjitor care se lăuda că poate pune la loc un cap tăiat, se gîndeşte imediat să aducă un *smon.*

Gîsca împarte cu pisica spaţiul privilegiat de sub scaunul stăpînului. Avînd o fire foarte independentă, ea nu abuza de acest privilegiu şi se întorcea adeseori pe malurile Nilului. Pagubele pe care le aducea erau numeroase. în anotimpul cald, strica curmalele, în lunile de iarnă, fructele palmierului şi, în restul anului, alerga în urma plugarului, nelăsîndu-1 să

[1] *Arhivele Muzeului de Istorie Naturală din Lt/nn.* *XIV,* El ; mormîntul 217 din Teba.

[2] Ostracon 2201 din Deir el Modineh.

[3] *Mem. Tyt.,* I, 10.

* *Mem. Tyt.,* V, 30.

[5] Kunetz, *Voie du Nil. Arhivele Muzeului de Istorie Naturală din Lyon,* XIV, 1—64.

arunce sămînţa pe pămînt. Şi totuşi, egiptenii, care o socoteau un animal urîcios şi care renunţaseră s-o prindă şi s-o sacrifice pe masa zeilor, erau indulgenţi cu ea. Se distrau cu lăcomia ei, cu caracterul ei agresiv, cu ţipătul ei răguşit. ' Poate că ea ştia să fie în unele ocazii un bun păzitor, tot aşa de vigilent şi de credincios ca şi cîinele. Şi, dacă era nevoie să fie pedepsită, avea grijă de asta maimuţa, chiar cu riscul cîtorva lovituri de cioc.

[1] *Bibi aeg., VII, 102 (Pap. Lansing,* 3, 5, 8).

■*»

CAPITOLUL IV

OCUPAŢIILE CASNICE

I. Grija de curăţenie

Egiptenii erau foarte curaţi şi aveau multă grijă atît de trupul, cit şi de hainele şi de locuinţele lor.[1] Cînd Sinuhit se întoarce în Egipt, e o bucurie pentru el, printre multe altele, să-şi lepede hainele de lînă colorată pe care le purtase la beduini. [2] Ca şi Ulise cînd ajunsese la feaci, el alungă anii de pe trupul său. Se rade, se piaptănă. Se fricţionează, de astă dată nu cu suc de copac, ci cu tumîie de bună calitate, dintr-un vas de obsidian şi de aur, ca acela pe care regele din Ityblos, Abichemon, 1-a primit de la Amenemhat al IlI-lea, şi se îmbracă cu haine de in.[3]

Ei se spălau de mai multe ori pe zi, dimineaţa la sculare, înainte şi după principalele mese. Obiectele de toaletă se compuneau dintr-un lighean şi un

[1] Herodot, II, 37. Cîteodată sînt reprezentaţi oameni care spală : *Wr. Aii.,* I, 57. Farina, *La pittura egiziana,* 165 v [E] Sinuhit B., 291—292.
[8] *Ibid.,* 293—2S5, Montet, *Byblos et l'Egypte,* Gl«.

vas cu cioc, care se aşeza de obicei sub o măsuţă încărcată cu bucate. Numele ligheanului, *châvuty,* pare a deriva din *châ* „nisip" şi numele cănii, *hes-menyt,* de la natriu, *hesmen.* Aceasta ne face să credem că se punea natriu în apa din cană şi nisip în lighean. Apa de spălat gura era dezinfectată cu o altă sare, numită *beb.* Sub numele de *suabu,* verb factitiv derivat din *uâb,* „curat, pur", era cunoscută o pastă solidificată, care conţinea o substanţă de-gresantă şi spumoasă, de exemplu cenuşă sau argilă.[1]

După o primă spălare, bărbaţii se lăsau pe mina bărbierului, a pedichiuristului, a manichiuristului, a coaforului. Scularea regelui reprezenta, la curte, un eveniment. Cele mai mari personaje considerau o cinste în a asista şi un merit în a fi punctuali la această sculare.[2] Vizirii, înalţii magistraţi sau guvernatorii, obişnuiau să facă din scularea lor o ceremonie. Fraţii şi clienţii se adună în jurul şefului. Scribii se aşază pe vine ca să noteze ordinele, cu pana de scris pregătită, sau desfăşoară un papirus care conţine, nume, cifre, munci efectuate şi care mai sînt de efectuat. Pedichiuriştii şi manichiuriştii pun stăpînire pe mîinile şi picioarele lui. Frizerul îi tunde barba şi părul. El utilizează o lamă cu multe curburi şi cu un cîrlig, mai comodă decît vechiul brici, întrebuinţat încă în Vechiul Imperiu, brici care avea forma unei dălţi de tîmplărie. Bricele erau aşezate în cutii de piele, prevăzute cu o

[1] Jequier, *Les frises d'objets.*
[8] De exemplu vizirul Ptah-Mcse. stela RS din Lj'on, publicată de Variile, *Mclanges Loret, Bull. I.F.A.O.,* 1930, 497.

toartă, iar cutiile în scrinuri elegante de abanos, unde încăpeau şi cleştele, cuţitaşele şi foarfecele de pedichiură şi de manichiură.[1] Omul nostru ieşea de acolo curat şi fercheş, cu barba scurtată, tăiată pătrat, cu părul ras sau măcar tuns. In acest moment, interveneau negustorii care aduceau parfumuri şi uleiuri în vase de cristal, de alabastru, de obsidiană, pecetluite, şi, în mici săculeţe legate cu un şnur, praf verde (malachită) şi praf negru (galena), cu care se conturau ochii.[2] Ochii alungiţi erau pe placul egipteanului. De altfel, era un mijloc de a apăra ochii delicaţi de oftalmiile produse de lumina soarelui, de praf, de vînt şi de insecte.

Nu lipseau nici produsele de cosmetică. Pentru a combate, în timpul căldurilor mari, mirosul urît al trupului, se fricţionau mai multe zile la rînd cu un ulei pe bază de terebentină *(sonte),* cu tămîie, *(ânti),* care se amesteca cu seminţe neidentificabile şi cu parfum. Alte produse trebuiau aplicate la încheieturi. Existau produse pentru înfrumuseţare, pentru frecarea pielei, pentru întărirea muşchilor şi altele împotriva petelor şi a coşurilor de pe faţă. Pentru a întări muşchii, de exemplu, se întrebuinţau praful de alabastru, de natriu, sau sare din nord amestecată cu miere. Alte reţete aveau la bază lapte de măgăriţă. Părul era obiectul unor îngrijiri neîncetate. Trebuia înlăturat părul cărunt, evitată în-

[1] **Quibell, *The tombs of Hesy,* pi. 21. .** [2] **Jequier, *op. cit., Ancient egyptian Materials and Pap.* Ebers, 65, 10—11, reţetele 453—463** : **66, 7—9,** ihduătrii.e, **ed. II** : **79—84, reţetele 464—465 : 66, 15, reţetele 463.**

cărunţirea sprîncenelor, înlăturată chelia, or ajutat părul să crească. Se ştia că pentru această igienă specială uleiul de ricin era minunat. Dar se ştia de asemenea cum se înlătură părul şi puful de prisos ; femeile mai au la dispoziţie şi o altă reţetă prin care fac sa cadă părul unei rivale. [1]

Un preparat cu deosebire savant, care se află consemnat la sfîrşitul unui tratat de chirurgie, are un titlu cam ambiţios : *Pentru a transforma un bă-trîn în tînăr.* In acest scop, se iau nişte păstăi de plante leguminoase (helba arabă). Cînd s-au uscat, se despică şi se separă de seminţe. Se face o pastă din seminţe şi se fărîmiţează păstăiile. Se evaporă apa. Se pisează. Din praful obţinut astfel se face o pastă care se încălzeşte : la suprafaţa ei se vor vedea apărînd pete mici de ulei. Uleiul acesta adunat şi limpezit se varsă într-un vas de piatră, de exemplu de obsidiană. Cu acest ulei preţios se obţine un ten minunat. Chelia, pistruii, semne supărătoare ale bă-trîneţii şi toate roşeţile care urîţesc epiderma vor fi astfel vindecate. [2]

Produsul a fost aplicat cu succes de milioane de ori. N-avea decît neajunsul că se prepara greu, că nu se obţinea decît în cantitate mică şi prin urmare costa foarte scump.

Bărbaţii săraci căutau un bărbier instalat în aer liber, sub copaci. Aşteptîndu-şi rîndul, flecăreau sau

Pap. Hearst, 10, 4—II, reţetele 144—148 : *Pap. Ebers,* 86, 4, reţetele 705 : u7, 3—16, reţetele 714—720. *Pap. Ebers,* 67, 3. Pap. *Hearst,* 10, 15. 1, reţetele 157—158.

[2] Loret, *Pour transformer un vieillard en jeune ho^nme. Melanges Maspero,* I, 853—877.

trăgeau un pui de somn fără să se întindă, cu spatele îndoit, cu capul între umeri, eu fruntea pe genunchi. Cîteodată se aşezau cîte doi pe un scăunel. Clientul căruia îi venea rîndul, se aşeza pe un scăunel cu trei picioare şi-şi lăsa capul pe mîna bărbierului, de sub care ieşea neted ca o piatră de pe plajă. *

Toaleta unei doamne înstărite, ca şi cea a iotului ei, erau un eveniment important. Un basorelief ne dă ocazia să asistăm la toaleta unei favorite regale. [2] Această doamnă ia loc pe un fotoliu confortabil, prevăzut cu spătar şi cu braţe. Ţine în mină oglinda alcătuită dintr-un disc de argint şlefuit şi aintr-un mîner de abanos şi aur, înfăţişînd în mic, o coloană papiriformă. Coafeza, cu degetele ei lungi, subţiri şi îndemînatice, face un şir de codiţe, cu toate că părul favoritei e cam scurt. Cu un ac de fildeş, prinde bucla de păr pe care a lăsat-o deocamdată la o parte. Lucrul acesta cere timp. Ca stăpîna să nu-şi piardă răbdarea, un servitor aduce o cupă. El varsă în ea conţinutul unei sticle. „în numele lui Ka al tău", îi zice el, în timp ce stăpîna duce cupa la gură. Mai modestă, soţia lui Anupu, mic proprietar ţăran, se ocupă singură de coafura ei, în vreme ce soţul şi cumnatul ei sînt la cîmp. Nu-i place să fie deranjată. Dacă s-ar întrerupe, i s-ar strica coafura şi totul ar trebui luat de la început. [3]

[1] *Wr. Aii.,* I, 44.
[2] *Cairo, cat. gen.,* Ben£dite, *Objets de toilette:* Erman-Ranke, *Aegypten...* pi. 17. De asemeni : Farina, *La pittura egiziana,* 17.
[3] *Pap. d'Obiney,* 2, 9, 3, 2.

în timp ce-şi face toaleta, bărbatul e îmbrăcat în ţinută de dimineaţă, cu capul gol, cu şorţ scurt, cu podoabe puţine sau deloc. După ce-şi va termina toaleta, va putea să-şi păstreze şorţul de dimineaţă, chiar dacă trebuie să plece undeva. îşi va pune pe braţ una sau mai multe perechi de brăţări, un inel în deget şi-şi va atîrna la gît un grumăjer cu cinci sau şase rînduri de perle, cu două închizători imitînd un cap de şoim. Dacă adaugă un pandantiv de jad sau de cornalină, atîrnat de un lănţişor lung, egipteanul nostru e foarte prezentabil şi poate să-şi viziteze proprietăţile, să-şi primească oamenii de afaceri, ori să intre în vreo instituţie. El putea de asemenea să înlocuiască şorţul cu o fustă bufantă şi să se încalţe cu sandale.*

Sandalele erau cunoscute din cele mai vechi timpuri şi egiptenii aveau grijă să nu le uzeze fără rost. Bătrînul rege Narmer mergea cu picioarele goale, escortat de valeţii lui, dintre care unul îi ducea sandalele. Uni luă măsuri severe ca să-i împiedice pe soldaţii netrebnici să înhaţe sandalele din mîinile trecătorilor.[2] Din mîini, nu din picioare. Căci dacă sătenii aveau de făcut un drum mai lung, îşi purtau perechea de sandale în mînă sau legată la capătul unui băţ. Se încălţau cînd ajungeau la destinaţie. In Noul Imperiu şi mai ales sub Rames-sizi, sandalele erau folosite mai des. Se făceau san-

[1] Davies, *Five theban tombs,* 4, 26. *Th. T.* S., V, 9, 10 ; IV, 17. *Mern. Tyt.,* 12, 18 ; IV, 7, 8, 11 ; V, 30.
[2] *Urk.,* 1, 102.

dale împletite din papirus, din piele şi chiar din aur. De la talpă, pornea o curea care trecea printre degetul cel mare şi degetul al doilea şi se unea, la spate, cu alte curele, care se legau la călcîi. Dacă talpa era de aur, şi curelele erau tot de aur. In acest caz, desigur că-i făceau purtătorului răni, clacă nu cumva el le punea numai la vreo ocazie. [1] Papirusurile medicale ne informează că egiptenii suferea u deseori de picioare. [2]

Unii purtau rochii susţinute de bretele, rochii care cădeau drept, de la piept pînă la călcîie şi fără podoabe.[3] în locul acestei ţinute severe, cei mai mulţi egipteni preferau rochia de in plisată, care lăsa gîtul liber, mula torsul şi se evaza în jos. Mînicile, destul de scurte, erau şi ele evazate. Pe deasupra acestei rochii se lega o centură, făcută dintr-o eşarfă plisată, din aceeaşi stofă care, în faţă, forma un triunghi. Ţinuta de gală era completată printr-o perucă mare şi frizată, care încadra bine capul şi printr-o mulţime de bijuterii, coliere şi grumăjere, pectoral cu lanţ dublu, brăţări la încheietura mîinii, brăţări pentru biceps, sandale în picioare. [4]

Costumul unei doamne nu se deosebea prea mv.lt de cel al soţului ei. El era format dintr-o cămaşă foarte fină, iar pe deasupra dintr-o rochie albă, plisată şi transparentă ca şi cea a bărbaţilor. Aceasta

[1] Două perechi de sandale de aur au fost găsite în mormântul lui Psusennes : Montet, *Tanis,* 156.

[2] *Pap. Ebers,* 73, 4 ssq., reţetele 616, 617, 620 ; 81, 2, ssq : 647. 648. *Pap. Hearst.* 12, 8, reţetele 173—205.

[3] Davies, *El Amarna,* IV, 26 ; *Medinet-Habu,* 75, 112.

[4] Davies, *Neferhotept* 36, 37, 41, 50. *Th. T. S.,* IV, 6. *Mem. Tyt.,* IV, 1, 5 ; V, 1, 7, 9, 25.

se prindea pe sinul sting şi lăsa descoperit cinul drept, se deschidea sub centură şi cobora pînă jos. Mînecile, împodobite cu franjuri, lăsau antebraţele descoperite, pentru a putea fi admirate mîinile lungi şi fine şi încheietura încărcată de brăţări. Brăţările acestea erau confecţionate în toate felurile : fixe, sau cu două plăci de aur cizelate reunite prin două articulaţii. în degete, inele de aur masiv, şiraguri de perle la gît, ciucuri şi panglici de aur. Peruca frizată acoperea spatele şi umerii. In păr strălucea o diademă frumoasă de turcoaze, de lapis-lazuli sau de aur. Părul era legat la spate cu două şnururi cu ciucuri. Pe edificiul complicat al coafurii stătea, ca prin minune, în echilibru, un con. Nu i se cunoaşte compoziţia, dar se bănuieşte că era o pomadă parfumată. Bărbaţii purtau foarte adeseori un con asemănător. '

Costumul pe care l-am descris e potrivit pentru cei care trăiesc în trîndăvie. Mulţimea celor de jps însă are o Îmbrăcăminte mult mai practică. Ţăranii şi meşteşugarii se mulţumeau, ca şi altădată, cu un şorţ tăiat drept, strîns cu un cordon lat cit palma, fără broderii sau podoabe, fără ciucurii care garnisesc sariul asiaticilor. Oamenilor modeşti le plăceau podoabele şi bijuteriile tot aşa de mult ca şi celor bogaţi. în lipsa aurului, ei' se mulţumeau cu bijuterii de ceramică şi de bronz. Muzicantele de profesie purtau, ea şi doamnele, rochie lungă şi transparentă. Adeseori ele nu-şi mai puneau nici un veş-

[1] Davics, *Neferholep,* 15, 36, 37, 50, 52. *Mem. Tyt,* IV, 1, 5 : V, 1, 7, 9, 23.

mint, ci numai cîteva bijuterii, cordon, colier, brăţări, cercei. Servitoarele casei, pe care nu-i totdeauna uşor să le deosebeşti de copii, umbla goal', mai ales cmd stăpînii lor primesc musafiri, şi-şi oferă cu îndrăzneală admiraţiei acestora corpul subţire şi sprinten.

III, Hrana

Egiptenii, care se bucurau de dărnicia pămîntului lor, şi munceau din greu, se temeau de foamete. Ei :ştiau că o inundaţie neîndestulătoare sau prea puternică era urmată de recolte slabe. Datoria guvernului era de a face aprovizionări serioase, după cum 'îl sfătuieşte şi Iosif pe faraon, interpretînd visul cu vacile şi cel cu spicele. Această datorie elementară a fost, desigur, neglijată în anii care au precedat căderea Ramessizilor. O femeie, întrebată despre provenienţa aurului găsit la ea, răspunde : „L-am •dobîndit pentru orz, în anul hienelor, cînd era foamete". [1] Era pe vremea Războiului netrebnicilor. Banditii se vîrau peste tot, prin temple, prin palate, pe moşii, ucideau, furau, dădeau foc. Ţăranii rm vindeau merindele decît măsurate cu aur. Asemenea aenorociri făceau ca lumea să regrete invazia hieso-şilor. Dar între aceste două perioade îngrozitoare, generaţii întregi de egipteni trăiseră în belşug. 'Siib -Setul şi mai ales sub marii Ramses, recolta fusese

[1] *Pap. Br. Mus.,* 18052, XI, 7—8 ; ct Yandier, *La Jcmine dans l'Egypte ancienne,* Cairo, 1931.

extraordinară. Privind basoreliefurile templelor sau picturile din mormintele particulare, vedem peste tot îngrămădite ofrande sau oameni care aduc merinde ori mină animale. în marele papirus Harris, care ne dă amănunte despre dărnicia lui Ramses al IH-lea faţă de zei, sînt adesea menţionate produsele alimentare ca şi metalele preţioase, veşmintele şi parfumurile. Toate acestea dovedesc că egiptenilor le plăcea să mănînce bine, nu numai acasă la ei, dar şi în călătorie. Sinuhit găseşte în ţara Iaa, în Siria, smochine şi struguri, mai mult vin decît apă, miere şi untdelemn, tot felul de fructe, orz şi grîu, nenumărate turme, adică aproape toate produsele unei proprietăţi bogate din Egipt. „Făceam prăjituri ca de obicei, aduceam vin pentru masa de toate zilele, păsări fripte şi animale sălbatice prinse în capcana anume pentru mine, fără să mai vorbesc de ceea ce prindeau copiii mei." ' Nici în Egipt nu s-ar fi simţit mai bine. Pe de altă parte, nici naufragiatul, în insula lui din Marea Roşie, n-a dus-o rău. „Găseam acolo smochine şi struguri, tot felul de legume, praz minunat, castraveţi şi pepeni verzi, pepeni galbeni, peşti şi păsări sălbatice. De toate se găseau." [2]

Să ne întoarcem acum în Egipt şi să facem inventarul resurselor alimentare.

Să începem cu carnea. Egiptenii au fost totdeauna mari consumatori de carne. Scenele de măcelărie şi procesiunile de animale destinate consumaţiei aco-

[1] *Sinuhit B,* 86—88.
[2] *Naufrage,* 47—52.

■ peră în. mare parte pereţii mormintelor. Boul era i cel mai mare furnizor de carne. Sub numele de ; *ina* era cunoscut boul african, animal cu trupul mare, : cu coarne măreţe, cu umbletul sprinten. Mulţumită ! unei îngrijiri deosebite, el creştea enorm, iar cînd : aproape nu mai putea merge, socoteau că venise vremea să-1 jertfească, după cum se poate vedea în procesiunile de ia Abydos şi de la Medinet-Habu.[1] După ce-i petrece o frînghie prin nas, prinzîndu-i şi buza inferioară, păzitorul îl mînă cu uşurinţă. Animalele alese pentru jertfă sînt împodobite cu pene de struţ, care se fixează între coarne şi cu banderole duble. La intrarea templului, cortegiul este primit de un preot, care întinde mîna în care ţine căţuia cu tă-mîie aprinsă. Scena e explicată prin aceste cuvinte : „Consacram boul cu gura curată abatorului curat din templul lui Ramses-Miamun, care se uneşte cu Ta-ur". Controlorii nu vor să primească decît animale sănătoase şi ele vor fi examinate din nou după tăiere,

Boii mult mai mici şi în genere fără coarne sau cu coarne scurte, erau numiţi *undju,* iar boii cu coarne mari, înalţi, dar mai fioroşi decît *iua* şi care nu se lăsau îndopaţi, se numeau *nega.* Niciodată nu sînt înfăţişaţi decît slabi. Unele expresii care definesc categorii de animale de măcelărie sînt greu de interpretat, ca boi de la gura turmei, boi de qite (qite este o mică unitate de greutate). Boul numit *herysa* este, presupun, cel mai frumos din grajd.

[1] *Wr. Aii.,* II, 185—188. *Medinet-Habu,* 173.

Cîteodată sînt menţionaţi boi de muncă din Siria şi boi din regiunea Kuch. '

Sub Vechiul Imperiu, animalele mărunte din pustiu aduceau o contribuţie importantă la hrana oameniloi˙. Egiptenii se duceau în pustiu să vîneze oryxul, gazela şi antilopele şi erau fericiţi cînd le prindeau vii şi încercau să le domesticească în parcurile lor. Creşterea acestor animale a pierdut mult din importanţă în vremea Ramessizilor. Ramses al III-lea trimitea vînători în deşert ca să-i aducă oryxi. în timpul domniei sale, el a oferit templului lui Amon 54 de oryxi, o antilopă-vacă, 81 de gazele, într-o listă complimentară, pe lingă 20620 de boi, se găsesc 367 de oryxi, mufloni şi gazele. - în procesiunea de la Abydos se remarcă un frumos oryx cu coarne drepte, din grajdul lui Ramses, numit în mod ciudat bou-oryx. în scenele de sacrificiu, boul este înlocuit din cînd în cînd cu un oryx. Dar nu l-am găsit niciodată în scenele de măcelărie sau cind e înfăţişat un praznic. De unde se poate trage concluzia că anhualele din pustiu nu contau în alimentaţie, dar se credea eă zeilor le face plăcere să li se sacrifice un oryx sau o gazelă, în amintirea vremurilor cînd egiptenii trăiau din vînâtoare mai mult decît din creşterea vitelor.

Cind boul era dus la abator, sarcina păstorilor era încheiată. începea cea a măcelarilor.' Aceştia, în număr de patru sau cinci, atacă hotărîţi animalul

[1] *Pap. Harris, l* 13, 7—S ; *20 a,* 3—11 ; 35 *b,* 8—14 ; 31 *a,* 13.

[2] *Pap. Harris, I,* 20 a, 13—15 .; 71 *b,* 9--10.

[3] Montet, *Vie privee,* cap. V >i pentru Nou! Imperiu, *Wr. Atl,* 138, *Medinet-Habu,* 173.

şi-i vin de hac printr-o metodă care nu s-a schimbat din vremurile vechi. La început, i se leagă boului piciorul sting cu un laţ şi capătul celălalt al frîn-ghiei se aruncă pe spate. Un om apucă de el şi-1 sileşte să-şi ridice piciorul legat. Animalul se află acum într-o poziţie nestabilă. O mulţime de oameni se agaţă de el. Cel mai îndrăzneţ îi sare pe grumaz, îl apucă de coarne şi-i trage capul îndărăt. Altul se agaţă de coadă. Cel din urmă încearcă să-i ridice un picior dindărăt. îndată ce animalul e trîntit, i se leagă picioarele dinapoi de piciorul din faţă prins în laţ. Acesta nu-i putea fi de nici un folos animalului învins, care încerca să întîrzie momentul uciderii, înfuriindu-se. Un vlăjgan zdravăn îl apucă de cap, i-1 trage spre spate şi-1 ţine nemişcat, cu coarnele lipite de pămînt, cu botul în sus. Măcelarii n-au alt instrument decît un cuţit cu miner solid, cu vîrful rotunjit, ca să nu perforeze pielea, ceva mai lung ca mîna şi piatra de ascuţit legată de colţul şorţului. Maestrul măcelar sîngerează victima. Sîngele e strîns într-un vas. Dacă scena are loc în abatorul unui templu, un preot se apropie şi varsă pe rană lichidul aflat într-un ibric. Se poate ca preotul să fie în ace-laţi timp un funcţionar în serviciul sănătăţii publice. Măcelarul îi pune sub nas mîna stropită de sînge, zicînd : „Vezi acest sînge ? — E pur', răspunde funcţionarul, care s-a aplecat ea să-şi dea mai bine seama.

Din această clipă, tăierea în bucăţi se face cu o rapiditate extraordinară. Piciorul drept, care fusese lăsat liber în timp ce victima era dohorîtă, va fi cea dintîi bucată desfăcută. Aiutorul de măcelar îl

ţine vertical, îl trage spre el, îl împinge la nevoie, ca să uşureze munca măcelarului, care taie tendoanele şi introduce cuţitul în încheieturi. Piciorul tăiat e lăsat pe seama hamalilor, în vreme ce se separă capul de trunchi, se despică trupul căruia i se scoate inima şi se jupoaie pielea. Cele trei picioare sînt dezlegate şi tăiate ia rîndul lor. Picioarele dindărăt formează trei bucăţi, coapsa, *sut,* pulpa, *iua* şi piciorul, *inset.* Se scot apoi rînd pe rînd laturile, desfăcîndu-se în mai multe părţi, fileul mare, care este carnea cea mai aleasă şi fileul mic. Dintre măruntaie, splina şi ficatul erau foarte apreciate. In ce priveşte intestinul, măcelarul are prudenţa de a-1 ridica încet, ca să-1 golească. Munca înaintează în mijlocul exclamaţiilor, al poruncilor : ,,Crăbeşte-te, amice ! Mai repede, pe cinstea mea ! Termină cu piciorul acela ! Termină odată cu inima !" Cînd se lucrează într-un templu, sosirea maestrului de ceremonii, uneori chiar numai pronunţarea numelui său fac să sporească zelul : „Sus, grăbeşte-te, băiete, scoate şirul de coaste înainte ca maestrul de ceremonii să vină să lucreze pe masă ! Iată fileul ! Du-1 pe măsuţă !" Cel certat răspunde fără să arate vreo grabă : „Fac cum vrei ! Fac ce-ţi place !'' Cîteodată măcelarul vorbeşte singur, pentru că ajutorul 1-a părăsit : „Mi-e greu să fac singur toate astea !"

Cocoşul şi găina nu erau cunoscute încă, dar creşterea şi consumarea păsărilor se făceau pe scară întinsă. In marele papirus Harris ele se numără cu sutele de mii. Intr-o donaţie în care se numără 3029 de patrupede, se înregistrează 126250 de păsări. Figurează 57810 porumbei, 25020 de păsări acva-

tice prinse de vii în mlaştini, 6820 de gîşte *ro, 1534* de gîşte *terp.* Clocitoarele sînt în număr de 4060, cocori 160, iar prepeliţele part se ridică la cifra enormă de 21700. Totuşi, această listă e destul de re-strînsă dacă o comparăm cu ceea ce se poate găsi cer-cetînd în mormintele din Vechiul Imperiu şi din Imperiul de Mijloc scenele de vânătoare şi de creştere a păsărilor. Se distingeau trei specii de prepeliţe : *djat, âiu* şi *ga.* la care se adăuga cele numite *ndjâ.* Gîş-tele, raţele, porumbeii şi lişiţele se împărţeau în vreo cincisprezece specii, care fără îndoială că nu dispăruseră pe vremea lui Ramses, dar crescătorii ajunseseră să pună mai mult preţ pe un mic număr dintre cele pe care le credeau mai folositoare.[J] Pe stela lui Plankhi se citeşte că etiopianul, după ce a cucerit Egiptul, n-a consimţit să primească la masa lui pe prinţii din Sud şi din Deltă, care erau desfrî-naţi şi mîncători de peşte, ceea ce constituia pentru palatul regal o nelegiuire, exceptîndu-1 pe Nemarot, care nu mînca peşte, poate pentru că locuia într-un oraş de teologi, la Chmunu. [2] Nici în Noul Imperiu, nici în vremurile vechi, lista de mîncare a mortului nu cuprindea peşte. In unele nome, în unele oraşe şi în anumite epoci, era interzis să se consume anumite feluri de peşti. Toate acestea arată că dacă Piankhi nu glumea în legătură cu ceea ce era sau nu era curat, majoritatea populaţiei, chiar şi cei din temple, nu-şi făceau nici o problemă din a se hrăni cu peşte, evitînd, cred, speciile mai puţin gustoase, cum era peştele *bu,* „scîrbosul" şi peştele *chep* „ne-

■ ' *Meăînet-Habu,* 148. 160, 152. *Pap. Harris,* I. 20 *b, 5?> b. * Vrk„* III, 54 (Piankhi, 150—153).

curatul". Locuitorii Deltei şi riveranii lacului Fayurrt < erau pescari de profesie. Un grup de granit desco perit de Mariette la Tanis, reprezintă doi bărbaţi pu ternici, cu barbă şi plete, care merg in pas, purtînd o masă de pe care atîrnă minunaţi chefali. Papirusul Harris înregistrează cantităţi considerabile de peşte printre distribuirile de merinde făcute în templele din Teba, On şi Memfis : 441000 de peşti întregi, mai ales chefali, peşti de mărime mijlocie, alţii mari şi unii chiar atît de mari, încît era nevoie de doi oameni ca să-i ducă.* Trecîndu-le o prăjină prin branhii, îi pun pe umeri şi pleacă cu pasul sprinten, în vreme ce peştii mătură pămîntul cu coada. Puteau să se hră nească cu ei familii întregi. ,

Legumele sînt cuprinse în calendarul de la Medi-', net-Habu sub denumirea generală de *renput,* „pro- .* duse anuale'-. Ele sînt expuse pe mese sau strînse în i mănunchiuri. Se meţionează ceapa şi prazul, care erau cunoscute din cele mai vechi timpuri. Un ne gustor din Vechiul Imperiu spune clientului său care se prezintă cu o pîine în braţe : ,,Aşează-te şi am să-ţi dau nişte ceapă frumoasă *(hedju)". Prazul (iaqet)* e menţionat în papirusul medical Ebers, în *Istoria lui Khuju şi a magicienilor,* şi naufragiatul îl recol tează în insula sa, unde sînt de toate. Usturoiul era foarte apreciat. Herodot pretinde că muncitorii care lucrau la piramida lui Cheops mîncau ridichi, ceapă şi usturoi de 1600 de talanţi de argint. Poate să fie adevărat, cu toate că această informaţie n-a fost să pată pe monument, cum a crezut Herodot. Oricum

[1] Pap. *Harris.* I. 20 t>, 12—21 a, I ; 65 c, 7—8.

r
ar fi, au fost găsite în mormintele tebane pachete cu usturoi. Numele hieroglific al usturoiului, *khizan,* a fost recunoscut de V. Loret în marele papirus *Harris* şi în versiunea coptă a *Bibliei.*» Ramses al III-lea a pus să se distribuie în temple cantităţi mari. în drum spre Ţara Făgăduinţei, evreii regretau castraveţii, pepenii verzi, prazul, ceapa şi usturoiul, pe care le aveau din belşug în Egipt.[2] Pepenii verzi, castraveţii, ca şi pepenii galbeni, apar mereu pe mesele cu ofrande, alături de mănunchiuri de papirus, pe care unii le-au luat drept legături de sparanghel. Autorii clasici au pretins că religia le interzicea să mănînce bob şi năut, ca să înveţe pe oameni să renunţe la unele bunătăţi, după cum presupune Diodor. [3] Preoţii din On şi din Memfis întrebuinţau bobul, sub domnia lui Ramses al III-lea.[4] Este adevărat că năutul seamănă uimitor cu un cap de şoim şi mai ales cu capul de şoim care se afla deasupra celui de al treilea vas funerar numit *Qebehsenuf.* Acesta nu era un motiv ca să nu-1 mănînce, decît poate în anumite locuri şi în anumite zile. Salata era cultivată în grădini, pe lingă casă şi era foarte bine udată. Era planta zeului Min, a cărui statuie se înălţa adeseori în faţa unui strat cu salată. Autorul certei dintre Hor şi Seth povesteşte că Isis, ducîndu-se în grădina lui Seth, îl întrebă pe grădinar cu ce fel de legume se hrănise Seth. „El n-a mîncat nici o legumă

[1] V. Loret, *L'ail chez Ies anciens egyptiens, Sphinx,* 1905, 135—147.
[2] *Nombres,* XI, 5.
[3] Herodot, M, 38 ; Diodor, 1, 2, 33.
[4] V. Loret, *La flore pharaonique,* nr. 152, 128—129, 157.

în prezenta mea, răspunse servitorul, în afară de salată." A doua zi, Seth vine din nou in grădină, după obiceiul lui de fiecare zi şi mănincă iar salată. Seth trecea drept desfrînat, dar Min îl întrecea. Se observase că salata îi făcea pe bărbaţi să se îndrăgostească şi pe femei, fecunde, aşa că era consumată în mare cantitate. Pe mesele de ofrandă, se văd adesea salate frumoase şi verzi. Fără îndoială că se mîncau crude, cum obişnuiesc arabii astăzi, cu untdelemn şi sare. '

Vechii egipteni, mai puţin favorizaţi decît cei de azi, nu cunoşteau nici portocalele, nici lămîile, nici bananele. Perele, piersicile, migdalele, cireşele nu şi-au făcut apariţia pe mese decît în epoca romană. Totuşi, in toute vremurile, ei au putut să se sature de struguri în timpul verii, de curmale, de smochine de sicomor, mai mici şi mai puţin bune decît cele din alte locuri. Curmalele nu sînt prea bune în Egipt, în afară de regiunea Tehaidei. Cele din palmierul african, comestibile, servesc mai curînd drept medicamente. Nuca de cocos era pentru cei privilegiaţi o curiozitate foarte apreciată. Rodia, măslinul şi mărul, introduse pe vremea hiesoşilor, n-au încetat a fi cultivate şi a da fructe bune. Untdelemnul de măsline servea la luminat, ceea ce nu înseamnă că nu era întrebuinţat şi în bucătărie: înainte de a cunoaşte măslinul, egiptenii cultivau alţi arbori care produceau ulei, dintre care cel mai însemnat era *moringa ; bakiil, mimuşopul. bnianitid, jiijubierul,* pot fi şi ei adăugaţi pe lista pomilor fructiferi. Nu trebuie să

[1] *Pap. ChesSer Bealtij. I.* II, 10—12 ; [.. Heimer. *Die C,ar-tenpjlanzen ivi alten Aeyypten.* 1—6.

iau

uităm că multe nume de arbori şi multe numiri de plante nu sînt indentificate şi nu putem completa lista fructelor şi legumelor. Sărăcimea se mulţumea adeseori să mestece măduva tulpinelor de papirus, cum se face astăzi cu tulpina trestiei de zahăr şi ri-zomii unor plante acvatice, din care s-au găsit în . morminte cupe pline. •

Laptele era o adevărată delicatesă. Era strîns în vase de formă ovoidală, astupate cu un smoc de iarbă, ca să-1 apere de insecte, dar neînchizîndu-se total gura vasului. Unele cuvinte indică produse lactate, smîntînă, unt, brînză, dar traducerea nu-i sigură. Sarea se pune în unele leacuri şi în unele mîn-căruri de regim. Nu-i deci un motiv să credem că sarea nu era utilizată pe seară largă. Ca să dea gust dulce băuturilor şi alimentelor, egiptenii foloseau mierea şi boabele de roşcovă.[z] Semnul *nodjein,* care înseamnă dulce, dulceaţă, este reprezentat printr-o păstaie a acestui arbore. Egiptenii se duceau să caute mierea şi ceara albinelor sălbatice foarte departe, în pustiu. Era o îndeletnicire specială. Strîngătorii de miere se întovărăşeau cu culegătorii de răşină de terebint din oaze. Regele avea grijă să-i apere împotriva primejdiilor la care se expuneau aventurîn-du-se departe de valea Nilului, poruncind arcaşilor să-i însoţească. Se creşteau însă albine şi în grădini. Ulcioarele de lut serveau drept stupi. Crescător!')

? Diodor, I, 34.

[2] V. Loret, *La flore pharaonique,* nr. 146. Vizirul Rekh-mare strînge boabele de roşcov si mierea (Urk. IV 1040 — 1041). *Medinet-Habu,* 146, l\ 281.' *Pap. Harri.% 1 ->$'* 46 48

14P, *M»*

umbla fără frică prin mijlocul albinelor. El le îndepărta cu mîna ca să strîngă fagurii. Mierea era păstrată în vase mari de piatră, sigilate.'

IV. Bucătăria

Utilajul bucătăriei e destul de rudimentar. El cuprinde de obicei cuptoare mobile de lut, de formă cilindrică, înalte de aproape un metru, prevăzute jos cu o uşiţă, ca să intre aerul şi să se scoată cenuşa. În interior, un grătar sau nişte bare susţineau combustibilul. Exista, bineînţeles, şi o gaură pentru fum, dar desenatorii n-au reprezentat niciodată un cuptor cu horn. Deasupra cuptorului, se punea o oală cu două toarte, mai mult sau mai puţin adîncă, al cărei diametru depăşea puţin cuptorul. La nevoie, bucătarii se puteau lipsi de cuptor. Ei aşezau oala pe trei pietre şi puneau dedesubt cîteva lemne şi cărbuni. Existau de asemenea şi lămpi de gătit, din metal, avînd forma unei lăzi fără fund, nu prea înaltă. Pe masa găurită era răspîndit combustibilul. Am găsit în mormîntul lui Psusennes o mică lampă de gătit da-tînd din vremea lui Ramses al II-lea, care semăna cu cea descrisă. Tirajul era desigur defectuos. Supraveghind fiertura, bucătarul trebuia să manevreze în-tr-una f oalele. [2]

Cărbunii de pămînt nu existau nici în Egipt, nici în ţările vecine. Bucătarii, ca şi toţi meşteşugarii care aveau nevoie de un cuptor, adică olarii, cera-

[1] Steindorf şi Wolf. *Die Thebanische Gräberwelt,* Leipzig. 1932, 18.

[2] Davies, *Ken-Amim,* 58—9 ; *Wr. Aii.,* I. 255. 325—6. 336.

miştii, cei care lucrau bronzul, n-aveau la dispoziţie decît mangal, jăratic sau lemne. Mangalul, *ăjâb'et,* este menţionat în contractele de la Siut ca un articol de preţ. Cantităţile de mangal înregistrate în calendarul de la Medinet-Habu şi în papirusul Harris, sînt dintre cele mai modeste. Se livra în saci sau în coşuri.

Pentru a face focul, egiptenii aveau ceea ce numeau ei lemne de foc. Şi acestea erau destul de rare. Un templu aşa de important ca cel de la Karnak nu dispunea decît de şaizeci de bucăţi pe lună, adică de două pe zi. Lemnul era cunoscut din cele mai vechi timpuri, deoarece un semn hieroglific apar-ţinînd celui mai vechi repertoriu ne reda o imagine a lui. Obiectul se compunea din două părţi, o tijă ascuţită la vîrf, mai groasă la bază şi un fel de cupă. Acestea veneau din ţările sudului. In insula sa din Marea Roşie, naufragiatul din poveste găseşte unul la îndemînă şi aprinde focul, după care pregăteşte o ofrandă pentru zei şi o mîncare pentru el. în gospodăriile egiptene care nu aveau parte de distribu-ţiile oficiale, oamenii aprindeau focul destul de greu. Nu aveau altceva de făcut decît să roage pe un vecin binevoitor şi prevăzător să le dea cîţiva cărbuni aprinşi.

In afară de cuptor, lampă de gătit, provizie de combustibil şi lemne de foc, ustensilele de bucătărie mai cuprindeau oale, lighenaşe, căni şi ulcioare de lut, fără să mai vorbim de ulcioarele, baloturile, sacii, coşurile şi panerele care serveau la transportarea proviziilor, mese cu trei sau patru picioare pentru a toca sau a tăia carnea ori peştele, sau pentru a cu-

răii legumele, mese joase pentru a putea lucra stînd pe vine. grinzi de care se agăţau carnea şi păsările.

Se cunosc, în limba egipteană, două verbe care se referă la prepararea alimentelor : *psy* şi *achcr.* Cel dinţii se aplică atît laptelui, cîl şi cărnii. Se pare deci că am putea să-1 traducem prin ,,a fierbe'-. In unele cazuri, se punea pe vatră o oală adincă. Bucăţile de carne depăşeau marginile, ceea ce ne face să presupunem că pluteau într-o zeamă, dar nu ştim dacă acea carne fiartă era servită aşa cum era. sau tocată şi amestecată cu legume şi condimente, sub formă de chiftele sau plăcinte. Egiptenii n-au lăsat cărţi de bucate, dar ne putem face o idee despre ingeniozitatea lor în această privinţă din papirusurile medicale în care au fost consemnate reţete înpotriva bolilor intestinale. Ei ştiau că untul sau sinîutîna *(smy),* grăsimea de gîscă, grăsimea de viţel, sînt foarte bune pentru pregătirea bucatelor. * în bucătăria lui Rekhmare, oala care s-a pus pe cuptor e prea puţin înaltă pentru supă. In clipa cînd bucătarul pune grăsimea, după cum spune legenda, un ajutor mestecă în oală cu o unealtă cu mîner lung, care nu ştim dacă se termină cu o furculiţă sau cu o lingură. Deci probabil că nu era vorba de supă. ci de vreo mîncare cu sos.'

Cuvîntul *acher* se întrebuinţa pentru fripturi la grătar. De preferinţă, păsările erau fripte la grătar. După ce bucătarul jumulea şi curăţa o gîscă sau o raţă. îi tăia capul, vîrful aripilor şi labele, o punea în frigare şi o ţinea întinsă deasupra unei sobile.

[1] *Pap. Harris,* 6, 14. 10, 12, 1,'i, 13, 20. 20. *Pap. Hearst, 2.* 12, 3, 12, 34.

Nu numai păsările erau pregătite astfel, ci şi carnea care se numeşte *acher,* „friptă la frigare'[4]. Muşchiul, care înseamnă „carne aleasă", „pulpa, *hă,* in genere „carne", erau, de asemenea, după toate probabilităţile, fripte la frigare.

Iată ce a observat Herodot în legătură cu peştii şi păsările. „Ei mănîncă anumiţi peşti uscaţi la soare şi nefierţi, alţii ţinuţi în saramură. Dintre păsări, mănîncă crude prepeliţele, raţele şi păsărelele, pe care întîi le sărează. Peştii şi celelalte păsări se mănîncă fierte." ' De altfel, documentele figurate şi textele confirmă această observaţie. Chefalii şi alţi peşti, aduşi în paporniţe, sînt vărsaţi pe jos. Un om aşezat pe un scăunel ia un cuţit şi-i taie ca să~i pună la uscat. Stăpînul şi soţia lui se interesează de această operaţie şi nici măcar nu-şi feresc nasul. Icrele de chefal sînt puse de o parte, pentru a fi pregătite şi conservate.[2] Mari cantităţi de peşti spintecaţi erau expediate în temple odată cu peşti întregi, proaspeţi. Templele primeau de asemenea vase pline cu peşti. Cîteodată erau spintecate şi păsări de baltă lîngă locul unde se puneau peştii la uscat, evident ca să fie şi ele sărate şi uscate. Păsările de baltă, care se trimiteau templelor,, erau cînd vii, cînd curăţate spre a fi mîncate repede, cînd, în sfîrşit, spintecate şi uscate spre a se putea păstra cîtva timp.[3]

[1] Herodot, II, 77.
[2] *Wr. Atl.,* I, 84 ; *Mem. Tyt.,* I, 22, 11. *Bull. Inst. d'Egţjpte,* XXI, 215.
[3] *Pap. ■ Harris,* I, 16, 20 b, 3*3 o, 65 *c; Mem. Tril.* 1, 26 ; *Wr. Atl,* I, 16, 22.

în pancartele Vechiului Imperiu se pot număra cincisprezece cuvinte care înseamnă pîine sau prăjituri. Altele pot fi dibuite ici şi colo prin diferite texte. Este imposibil să descriem aceste piini sau prăjituri, care se deosebeau prin calitatea făinii, prin formă, gradul de coacere, prin produsele care se amestecau în ele, ca miere, lapte, fructe, ouă, grăsime sau unt. Făina provenea din trei feluri de cereale : orz, *iot,* grîu, *boţi* şi un alt fel de grîu, sui: Oamenii bogaţi îşi aveau proviziile de grîne alături de casă sau în hambarele de pe acoperiş. Se putea măcina şi face pîinea la domiciliu. Acelaşi lucru se făcea şi în temple, dar putem presupune că existau morari şi brutari liberi, care trăiau pe socoteala lor şi care munceau pentru o clientelă săracă. Boabele, curăţate de impurităţi, erau lăsate pe seama unei echipe care cuprinde mai mult femei decît bărbaţi. • Cea dinţii muncă era făcută de bărbaţi. Se punea o cantitate mică de boabe într-o piuă de piatră. Doi sau trei vlăjgani le pisau în cadenţă, cu nişte măciuci grele, lungi de doi coţi. Femeile cerneau aceste boabe zdrobite, puneau la o parte tărîţele, destinate animalelor şi restul îl dădeau la măcinat. Piatra de moară conică nu se întrebuinţa pe atunci. Utilajul se compunea dintr-un jgheab cu două compartimente şi dintr-o piatră marc. Boabele erau puse în despăr-ţitura de sus. Morar iţa, îndoită de spate, plimba

' *Wr. Atl., 1,* 130, 33(5; Montei, *Vie privee,* 233, 236 ; Da-vies, *Five theban tombs,* 38.

IJ

piatra peste boabe şi făina cădea în compartimentul de jos. Se cernea şi operaţia era reluată pînă ce făina căpăta fineţea dorită, în timp ce lucrătorii cîntau : „Toţi zeii acestei ţări să dea stăpînului nostru putere şi sănătate î" Nu se pregătea decît cantitatea de făină necesară pentru pîinea zilei. în adevăr, pe picturi se vede cum brutarii lucrează alături de morari şi adeseori în mijlocul lor. Fără zăbavă, o femeie aşază deasupra unei vetre nişte forme conice. în aşa fel, încît interiorul să fie ars de flacără. Ea întreţine focul cu ajutorul unor foaie şi-şi apără ochii cu mîna liberă. Cînd formele au atins temperatura potrivită, puse pe o scîndură cu găuri rotunde şi sînt umplute cu aluatul care-a fost frămîntat şi amestecat cu drojdie. Cînd pîinile sînt coapte, s'nt scoase din forme. Sînt numărate, căci în Egipt totul se numără şi coşurile pline se duc fericiţilor care vor mînca pîine.

Acest fel de a face pîine era practicat încă din vremea Vechiului Imperiu. Se făcea greu şi cerea un personal numeros, care trebuia bine hrănit, dacă nu era plătit. O pictură ne arată un copil care vine cu o străchinuţă în mînă, în clipa cînd mama lui e gata să întindă aluatul cu amîndouă mîinile. El o roagă să-i dea o plăcintă, căci îi e foame.

Ea îi zice hipopotam şi-1 ocărăşte că mănîncă mai mult decît un sclav de-al regelui. [x]

în Noul Imperiu se proceda în acelaşi fel, dar acum existau cuptoare în care se puteau coace mai multe

[1] ***Th. T.S.,*** **II, 11.**

pîini deodată.[1] Dealtfel, egiptenii au ştiut totdeauna să coacă plăcintuţe în nisipul fierbinte, aşa cum fac şi acum beduinii.

VI. Băuturile

Berea era băutura naţională a egiptenilor. [2] Se bea bere peste tot, acasă, pe ţarină, în barcă, în cîrciumi. Cînd Sinuhit, graţiat, se întoarce cu barca de la Calea lui Horus la Ity-taui, el se obişnuieşte din nou cu viaţa egipteană bînd bere, de care fusese lipsit atîta timp. Berea egipteană se făcea din orz sau din grîu şi din curmale. Utilajul era alcătuit din nişte vase asemănătoare cu cele ale brutarului, dar mult mai mari, un coş şi un întreg sortiment de ulcioare şi de ligheane de lut. Se începea prin fabricarea pîinii. Ca şi în brutării, în jurul vetrei se ridica o piramidă de vase. în acelaşi timp, se pregătea un aluat numit *uadjit,* „proaspăt", care se vărsa în tiparele fierbinţi, dar care nu rămînea acolo decît atît cît trebuia ca să se rumenească coaja. Interiorul trebuia să rămînă crud. Aceste pîini coapte pe jumătate erau fărîmiţate într-un lighean mare şi amestecate cu un lichid îndulcit cu curmale. Se amesteca totul cu malţ şi se filtra. în curînd, lichidul începea să fermenteze. Nu rămînea decât să fie pus în ulcioare, astupat cu un căpăcel şi cu puţin ipsos. Astfel pregătite, ulcioarele puteau să călătorească. Pentru consumaţie, be-

[1] Pendlebury, *Les fouilles de Teii el Amarna,* **139.**
[2] Montet, *Vie privee,* 242—254 ; Davies, *Ken-Amun,* 53 ; *Th. T. S.,* II, 8—10 ; Davies, *Five **theban tombs.*** **39.**

rea era vărsată în căni de unul sau doi litri. Băutorii aveau pahare de piatră, de faianţă sau de metal. Berea amară, pe care nubienii o fabricau cam în acelaşi fel, nu se păstra decît puţin timp. Regelui defunct i se promiteau pîini care nu se vor sfărîma şi bere care nu se va înăcri. Aceasta însemna că berea celor vii se înăcrea adeseori.

Gînd Egiptul începu să fie guvernat de o dinastie din Deltă, amatorii de vin, darul divin al lui Osiris, care nu lipsise niciodată, deveniră mai numeroşi ca oricînd. Pe atunci, se făcea un comerţ întins cu vin. Inscripţiile ne vorbesc despre un funcţionar de la palatul regal, însărcinat cu aprovizionarea, care ajunge în apropiere de Pi-Ramses cu trei corăbii ale lui şi cu nişte şlepuri furnizate de castelul de milioane de ani a lui Usirmara. El îmbarcă 21 de persoane, 1 500 de ulcioare sigilate cu vin, 50 de ulcioare cu o băutură numită *chedeh,* 50 cu o altă băutură numită pa-ur, apoi coşuri cu struguri şi granate, şi altele al căror conţinut nu este semnalat. * Se poate presupune că una din cele două băuturi este grenadină şi cealaltă un lichior derivat din vin. Oricum ar fi, *che~ deh-ul* este adeseori amintit alături de vin. Studenţii tineri se îmbătau atît de bine şi cu una şi cu cealaltă, spre marea supărare a bătrinilor scribi.

In Ramesseum s-a găsit un mare număr de ulcioare de vin, sparte bineînţeles, care purtau, cu scriere hieratică, interesante indicaţii privind mai ales provenienţa lor. [a]

[1] *Bibi. aeg.,* VII. 41—
42. * *AZ.* LVIII. 25.

Cea mai mare parte din podgorii se aflau în Deltă şi mai ales fn regiunea ei orientală. Se indică „vin bun de a opta oară" sau „vin de a treia oară" sau „vin dulce". Aş presupune că vinul dulce este vin nou, că a treia, a opta oară înseamnă a treia, a opta pritocire. Pritocirile sînt dese, în adevăr, unul din mijloacele prin care vinul e împiedicat de a se altera ; un alt mijloc este fierberea. Am impresia eă o pictură de la Beni-Hassan, nu prea bine conservată, se referă la această operaţie. * Nu ştiu dacă egiptenii ungeau cu răşină interiorul ulcioarelor, aşa cum făceau grecii. Ne îndoim, căci calitatea pe care-o apreciau ei la vin era dulceaţa, care întrecea dulceaţa mierii.

VII. Masa

Am terminat inventarul principalelor resurse de care dispuneau familiile egiptene pentru a se hrăni în cursul anului. Lipsesc documentele care ne-ar ajuta să descriem în amănunt mesele luate acasă. Un lucru cel puţin este sigur : egiptenii mîncau stînd jos, singuri sau cîte doi, în faţa unei măsuţe pe care erau aşezate diferite feluri de mîncare : carne, păsări, legume şi fructe. Copiii se aşezau pe perne sau chiar pe rogojină.

Familia nu se aduna pentru gustarea de dimineaţă. Tatăl era servit îndată ce-şi termina toaleta. I se

[1] Newberry, *Beni-Hassan*, II, 6 ; *Bull. IF.A.O.,* IX, 8, 9.

aducea pîine şi bere. o bucată de carne şi o prăjitură (chens). La fel şi mama. lua gustarea în timp ce era coafată sau îndată după aceea. Intr-o pictură tebană [1], se vede cum servitoarea aduce un pahar stăpînt i care ţine încă oglinda în mînă. Alături, pe o masă, se află un coşuleţ şi două vase. Lista celor două mese importante cuprindea, după toate probabilităţile, carne, legume şi fructele sezonului, pîine şi prăjituri, totul stropit din belşug cu bere. A'u este deloc sigur că egiptenii, chiar cei din clasa mai înstărită, mîncau carne la toate mesele. Nu trebuie să uităm că Egitul e o ţară caldă şi comerţul cu amănuntul era abia la început. Puteau să taie un bou numai cei care erau siguri că-î vor consuma în trei sau patru zile, marii proprietari care aveau un personal numeros, oamenii templelor, cei care dădeau un ospăţ, iar oamenii de jos numai pentru sărbători şi pelerinaje. Nu cunosc decît un singur basorelief reprezentând oameni gata să ia masa. El se află într-un mormînt din El-.'marna şi mesenii sînt Akhenaton şi familia.[2] Regele mănâncă cu poftă un muşchi împănat şi regina o pasăre. Regina-mamă duce ceva la gură şi cu cealaltă mînă întinde o bucată uneia din micile prinţese, aşezată lingă ea pe o pernă. Alături se văd cîteva mese încărcate cu bucate, dar nu există nici farfurii, nici cupe. nici talere, nici castroane. Acest fapt e cu atît mai surprinzător, cu cît colecţiile noastre arheologice cuprind o veselă numeroasă şi variată, care era întrebuinţată pentru servi-

[1] Farina, *La pittura egiziana,* 17.
[2] Davits, *El Amarua.* III, 4—6.

rea supelor, a bucatelor garnisite cu sos, a compoturilor, a dulciurilor şi a cremelor. îmi închipui aşadar că la un moment dat, se împărţeau mesenilor nu numai farfurii, dar şi cuţite, linguri şi furculiţe, căci obiecte de acest fel, chiar dacă nu sînt prea frecvente, există totuşi în muzeele noastre. Luvrul posedă o admirabilă serie de linguri de lemn, ale căror cozi sînt împodobite cu cea mai graţioasă fantezie, dar care poate n-au fost întrebuinţate niciodată. Am găsit deasupra mormăitului lui Osorkon al II-lea o lingură a cărei adîncitură era ţinută de o mînă şi se termina printr-o coadă dintr-un tub de metal. Observăm pe de altă parte că un serviciu de toaletă, compus dintr-o cană şi un lighean, este de obicei aşezat sub masa încărcată cu alimente. * Toate acestea dovedesc că egiptenii mîncau cu degetele.

După prînz, se servea o gustare pe la ora patru sau cinci, care era urmată fie de o nouă etapă de lucru, fie de distracţii.

VIII. Seara

Toamna şi iarna, ţăranul nu se întorcea de pe ţarină decît la căderea nopţii. Atunci, el se aştepta să-şi găsească locuinţa luminată. Intrînd în casa scufundată în întuneric, Anupu are imediat presimţirea unei catastrofe. în timpul serii, chiar şi ţăranii puteau avea lumină. în zilele scurte, şcolarii şi meşteşugarii

[1] *Th. T. S.,* III, 6. Basorelief din mormîntul Jui Haremheb (Berlin, 20365).

îşi continuau lucrul la lumina lămpilor. [1] Lămpile ardeau fie cu ulei de ricin, fie cu untdelemn de măsline. Muzeele noastre nu sînt bogate în materiale de luminat, într-un mormînt din prima dinastie, am găsit o frumoasă lampă de piatră, care are forma unei corole de papirus, prevăzută cu un inel orizontal prin care trecea fitilul. [2] Alte lămpi au formă de crin. Există la Luvru cupe mici de lut, rotunde şi plate, în care a rămas de atunci o bucată de fitil ca o sfoară înnegrită, ce trebuie să fi fost unsă cu grăsime. Sînt lămpi cu totul obişnuite, de care s-au servit muncitorii din necropole pentru a lucra în morminte. Se fabricau de asemenea şi luminări de seu, care se aprindeau în temple in seara şi noaptea de Anul nou sau în noaptea sărbătorii *uaga.* Erau obiecte preţioase, căci funcţionarul templului care le păzea era plătit foarte scump şi după ce erau folosite le preda preotului dublului lui Hapi-Djefai, care lumina cu ele statuia stăpînului său. [3] Cel ce murea trebuia să-şi aibă lampa aprinsă pînă la răsăritul soarelui şi i se ofereau, cu ocazia celor cinci zile epagomene, cinci ustensile de formă conică, prevăzute cu un tnîner, care evocau un copac. Partea superioară, unsă cu ceară, se putea aprinde. Aceste lămpi luminau singurătatea mormîntului, dar n-avem dovezi că ar fi folosit şi celor vii. [4]

[1] Erman-Ranke, *Aegypien...,* 218.
[2] *Kerni,* VIII.
[3] Suit, I, contractele V. VII şi IX.
[4] Davtes, *A peculiar form of N.* K. *lamp, J.E.A.,* X, 9—14 ; *Urk.,* IV, 117: „Să fie aprinsă lampa pentru tine, în timpul nopţii, pînă ce soarele răsare din nou* !

Aceste cîteva informaţii nu ne dau o idee prea clară despre luminarea locuinţelor. De altfel, serile nu erau prea lungi. Egiptenii se sculau în zori şi se culcau devreme, cu excepţia preoţilor şi a gărzilor care făceau serviciu de noapte. Regele Amenemhat I, descriind lovitura de stat care 1-a convins de ingratitudinea oamenilor, spune că după masa *mesyt,* venind noaptea, se odihnise o oră, apoi, culcîndu-se în patul lui, pradă oboselii, nu întirziase să adoarmă.[1] Astfel, după masa de seară, egiptenii şedeau o oră sau două de vorbă în jurul unei lămpi fumegînde, apoi în casă se făcea linişte.

IX. Ospăţurile

Ocupaţiile unui egiptean bogat îi lăsau destul timp liber, pe care el se pricepea cum să-1 folosească. 11 atrăgeau vînătoarea în deşert, plimbarea, pelerinajele, pescuitul şi vânătoarea în mlaştini, ca şi cîrciu-mile. Dar mai avea la îndemînă şi alte distracţii tot aşa de plăcute. De acestea vrem să ne ocupăm mai întîi.

Una din marile plăceri ale egiptenilor era aceea de a aduna la ei, pentru prîiiz sau pentru cină, un mare număr de rude şi de prieteni. în morminte au fost adeseori prezentate banchete date în locuinţele eterne, în palatele veşnice. Mesenii erau înfăţişaţi ca nişte umbre, dar aceste banchete sînt imaginea ace-

[1] Maspero, *Les enseignemenis d'Amenemhat I-er ă son fils Sanuasrît* I, p. 10.

lora pe care stăpînul mormăitului Ie oferise pe cînd se afla în viaţă. Aceste picturi, precum şi cîteva pasaje ale moraliştilor şi povestitorilor ne vor ajuta să descriem o masă prietenească într-o casă cu vază.

Masa era, desigur, precedată de o mare agitaţie prin magazine, în bucătărie şi în toată casa. Se tăia un bou, după metodele cunoscute. îl îmbucătăţeau, din părţile cele mai bune se pregăteau fripturi la grătar, la tavă, apoi sosurile. Se frigeau la frigare cîteva gîşte. Berea era pregătită în ulcioare ca şi vinul şi lichiorurile. Fructele, aşezate în piramide în fructiere şi în coşuri. Totul era ţinut la adăpost de muşte şi de praf. Se scoteau din dulapuri cupele de aur şi de argint, vesela de alabastru şi vasele de ceramică pictată. Apa se răcea în amfore. Casa fusese spălată, dereticată, lustruită, aleile grădinii măturate, frunzele strlnse. Se aduceau muzicanţi, cîntăreţi şi dansatori de ambele sexe. Portarii pregătiţi aşteptau invitaţii.

Dacă erau aşteptate personaje importante, stăpînii casei stăteau în picioare, lîngă intrare şi străbăteau grădina împreună cu oaspeţii lor. Aşa făceau şi preoţii cînd regele se ducea la templu. însuşi stăpînul casei, dacă se întorcea de la palat încărcat cu darurile suveranului, îi găsea pe ai săi adunaţi în faţa uşii principale. Se putea întîmpla ca stăpînii să se afle în sala de recepţie, iar faraonul în sala de audienţe. Atuncii oaspeţii erau primiţi de copii şi de servitori.

Egiptenii foloseau mult complimentele. Dacă erau în stare să epuizeze toate resursele vocabularului pentru propriul lor elogiu, de pe stelele destinate posterităţii ne dăm seama că mesenii întrebuinţau faţă

de cei eare-i invitase, aproape aceiaşi termeni pe ca-re-i citim pe un papirus ramessid. „Mila lui Arnon să fie în inima ta ! Să-ţi dăruiască o bătrîneţe fericită ! Să-ţi petreci viaţa în bucurie şi să ajungi la înalte demnităţi. Buzele tale sînt sănătoase, membrele tale puternice. Ochi ui tău vede departe. Eşti îmbrăcat în haine de in. Ai un echipaj, biciul cu miner de aur e în mina ta. Dîrlogi noi sînt în stăpînirea ta. Sint înhămaţi mînji din Siria. înaintea ta aleargă negri ca să-ţi înlesnească plimbarea. Cobori în barca ta de brad, împodobită de la proră la pupă. Ajungi la casa ta, pe care tu însuţi ai construit-o. Gura ta e plină de vin, de bere, de pîine, de carne şi de prăjituri. Boii sînt tăiaţi în bucăţi. Vinul e desfundat. Un cin tec suav răsună alături ele tine. In jurul tău se răspîndesc parfumuri. Şeful grădinii tale îţi prezintă ghirlande. Păzitorul .oazelor tale îţi aduce prepeliţe, mai marele pescarilor îţi aduce peşti. Corabia ta a sosit din Siria încărcată cu toate bunătăţile. Staulul tău e plin cu viţei. Torcătoarele tale lucrează. Eşti sănătos şi duşmanii tăi cad. Ceea ce se spune despre tine (rău) nu există. Intri în faţa Eneadei zeilor şi ieşi de acolo triumfător." *

Gazdele puteau alege între mai multe formule. Ei puteau şopti, pe un ton uşor protector, un „bine aţi venit, bine aţi venit- sau ,.pîine şi bere" sau ehe-mînd binecuvîntarea zeilor asupra celor veniţi : „Viaţă, sănătate, putere. Să fii în graţiile lui Amon-rasonter. Rog pe Pra-Harakhte, pe Seth şi pe Nepii-

[1] *Bibi. acq.,* VII, 37, 38. t^T^râri asemanătoare, *Bibi. aeg.,* VII, 24.

tys, pe toţi zeii şi pe toate zeiţele din cer să-ţi dăruiască sănătate, să-ţi dăruiască viaţă, ca să te pot vedea sănătos şi să te strîng în braţe." *

Iată o urare pentru un curtean : „Rog pe Pra-Ha-rakhte, de cînd se scoală şi pînă se culcă, pe toţi zeii de la Pi-Ramses, pe marele Ka al lui Pra-Harăkhte, să-ţi îngăduie să fii în graţiile lui Amonrasonter. Banre-Miamun, viaţă, sănătate, putere, bunul tău domn să-ţi dea viaţă, sănătate, putere, in fiecare

După ce au terminat cu complimentele, după ce s-au îmbrăţişat cum se cuvine, nu mai rămînea decît să se aşeze. Stăpînii casei se aşază pe jilţuri cu spătar înalt, cu lemnăria încrustată cu aur şi argint, cu turcoaze, cornalină şi lapis-iazuli. La dispoziţia cî-torva invitaţi sînt puse jilţuri tot aşa de luxoase. Ceilalţi se mulţumesc cu taburete în formă de X şi chiar cu scăunele cu picioare verticale. La cei săraci, invitaţii se aşază pur şi simplu pe rogojini. Fetele preferă perne de piele foarte frumos lucrate. Bărbaţii se aliniază de o parte, femeile de alta. [3] Moralistul Ptah-hotep, care ştie la ce trebuie să se aştepte, recomandă tinerilor şi chiar bărbaţilor maturi, invitaţi într-o casă prietenă, să nu se uite prea mult înspre femei.[i] Cînd bărbaţii şi femeile se amestecă,

[1] *Bibi. aeg.,* VII, 5—6 ; Ann. S.A.E., XL, '305.
[2] *Bibi. aeg.,* VII, 7.
[3] Scenele cu banchete sînt frecvente în mormintele te-
bane : *Păheri,* 6—7; Davies, *Neferhotep,* 18; T7i, *T. S.,* I, 6,
15 ; III, 4—6 ; III, 21 ; *Metru Tyt.,* I, 15 ; IV, 5 ; Wr. *Á ti.,* I,
7 ; I, 10 ; 8, 9, 91.
[4] *Ptah-hotep, că.* Devaud, maxima 18, 277, 278.

cei căsătoriţi nu sînt despărţiţi. Dacă vrea, invitatul poate sta lingă soţia sa.

Servitorii şi servitoarele încep să circule printre convivi, împărţind flori şi parfumuri. Servitoarele sînt întotdeauna tinere şi drăguţe. Rochia transparentă nu ascunde nimic din farmecele lor. Adeseori chiar, ele n-au pe trup decît un grumăjer şi o centură. In curind, toate doamnele şi toţii bărbaţii au o floare de lotus în mînă. îndată, fiecare va avea pe cap un con de culoare albă. Servitoarele îl confecţionează dintr-o pomadă parfumată, pe care o scot dintr-o cupă mare. Stăpînii, fetele casei şi servitoarele poartă şi ele pe cap acest accesoriu, indispensabil unei recepţii. La acest fapt făceau aluzie cuvintele din omagiul citat mai sus : „In jurul tău se răspindesc parfumuri". Nu există zi fericită fără parfum. Era necesar pentru a îndepărta mirosul berei, al vinului, al fripturilor la grătar. Servitoarele care poartă conul pe cap nu par să fie stingherite în serviciul lor din această pricină. Desenatorii, care nu pierd niciodată ocazia ele a reprezenta episoade" nostime sau groteşti pînă şi în morminte, n-au pictat niciodată acest accesoriu căzînd de pe cap. în timp ce-1 confecţionează cu mîini îndemînatice, servitoarele îndreaptă grumă-jerul unui invitat, care pare să se fi deranjat.

A sosit momentul să se servească tot ce-au pregătit bucătarii şi cofetarii pentru recepţie. Se găsesc de toate, ca să satisfacă chiar şi pe cei mai pretenţioşi, căci bătrînul Ptah-hotep, dacă recomandă invitaţilor să fie discreţi cu ocheadele şi cu vorbele, te sfătuieşte, pe de altă parte, să-i satisfaci pe oaspeţi după mijloacele de care dispui, ca să meriţi lauda

zeului şi să capeţi un bun renume. Pentru aceasta, trebuie să adaugi la plăcerile gurii şi bucuria auzului. In timp ce mesenii se instalează, muzicanţii intră cu instrumentele lor.

Egiptenii au iubit întotdeauna muzica. Ei au iubit-o chiar şi înainte de inventarea instrumentelor, pe cind nu ştiau decît să bată din palme spre a acompania vocea. Flautul, oboiul, harpa şi-au făcut apariţia de pe vremea piramidelor. i\ceste instrumente se asociază pentru duete sau trio-uri şi se poate asocia harpa sau vreunul din cele trei instrumente sau toate trei deodată cu vocea şi cu mîinile. începînd din Noul Imperiu, în parte şi datorită exemplului popoarelor învecinate, posibilităţile instrumentale sînt într-un adevărat progres. Harpele sînt mai voluminoase. Corpul sonor şi-a dublat volumul şi coardele sînt mai numeroase. Se construiesc harpe portative, harpe de mărime mijlocie prevăzute cu picior şi harpe monumentale, care sînt adevărate opere de artă, acoperite cu ornamente florale sau geometrice, împodobite cu un cap de leu aurit, care se fixează la extremitatea superioară sau se adaugă la bâză. Ţitera este importată din Asia. Nomazii din Amu se prezintă guvernatorului nomei Oryx cîntînd din ţiteră. Muzicanţi cu figuri străine cîntă cîteodată dintr-o ţiteră cu picior. Titerele portative, adeseori foarte elegante, n-au decît cinci coarde. Flautul dublu nu mai e ca altădată, format din tuburi paralele, aşezate unul lîngă altul, ci din două tuburi care formează un unghi ascuţit. Lăuta este o cutiuţă alungită, turtită în ambele părţi şi prevăzută cu un gît lung, împodobit cu banderole, pe care sînt întinse

patru corzi. Tamburinele sînt rotunde sau pătrate : se foloseau mai ales la serbările populare şi religioase. La fel şi celelalte instrumente de percuţie, crotalele şi sistrele, căci zeiţa Hathor, căreia îi erau consacrate, era protectoarea banchetelor şi a muzicii. Crotalele. in limba egipteană *niznai,* erau făcute din două plachete asemănătoare de fildeş, sau de lemn, care atîrnau de un cordon. Sistrele reprezentau un cap al zeiţei Hathor pus pe lin miner. Coarnele erau înlocuite prin două anexe mult mai lungi, de metal. între care erau întinse fire, tot de metal, şi care traversau mici cimbale din acelaşi material. Mişcînd sistrele, se produceau, după voie, sunete lungi sau scurte, foarte potrivite pentru a acompania cîntecul sau a-i da ritm. Crotalele corespundeau castanietelor noastre. Cei care in zilele de azi au aplaudat pe Argentina sau pe vreo altă dansatoare spaniolă. îşi pot închipui cu uşurinţă cum foloseau egiptenii crotalele şi sistrele. De altfel, cîn-tăreţele se acompaniau singure, bătîncl din palme. Dansul completa distracţiile. Cîteodată se producea şi c'te o acrobată. Aplecată pe spate, părul i se revărsa pînă jos. [1]

După ce foamea era potolită, reuniunea se prelungea cu cântece, muzică şi dansuri. Acum se con-

[1] |*Yr. Al!..* I 143 ; Davies. *El Amarna.* V, 5 şi V. I.oret, *Note sur Ies instriiments de muskjue de VEgyple ancienne,* în *l.'Encyclopedie de la musiqxie,* de Lavignac, Paris., 1913, i—34 ; Th. Gerold. *H'istoire de la musîque des origmes ă la fin du XJV-e siecle,* Paris. 1936. cap. I. Un acrobat ; *Wr. Aii. I,* 179 ; Altul : Maspero, *Histoire,* H, 52S.

sumau cu mare plăcere dulciuri, deoarece ele satisfăceau doar plăcerea gustului. La nevoie, eîntăfeţii improvizau versuri care ridicau în slavă dărnicia gazdei sau bunătatea zeilor. „...Perfecţiunea sa se află în toate inimile... Ptah a făcut aceasta cu propriile sale mîini. Canalele sînt pline eu apă proaspătă. Pămîntul este inundat de iubirea sa". „E o zi fericită, zicea altul, ziua în care ne gîndim la frumuseţea lui Amon. Ce bucurie să se poată auzi lauda noastră pînă în cer !" Era bine să mulţumeşti zeilor, dar toţi ştiau că aici, pe pămînt, ne bucurăm puţin timp de darurile lor. Să profităm deci din plin de această zi frumoasă, în care mila zeilor şi dărnicia gazdei se completează de minune. Harpistul lui *Ne*-ferhotep amintea la un banchet aceste adevăruri : „Trupurile mor, de pe vremea cînd zeii trăiau pe pămînt, şi tinerele generaţii le iau locul. Atîta vreme cit Ra va răsări dimineaţa şi Tum va apune la Mânu, bărbaţii vor procrea, femeile vor zămisli, nasurile vor respira, iar ceea ce s~a născut îşi va afla locul. Fă o zi fericită, o, preot ! Să ţi se dea parfumuri din cele mai bune, esenţe pentru mirosul tău, ghirlande şi crini pentru grumazul tău şi pentru gruma--zul sorei tale iubite care stă alături de tine, să fie cîntece şi muzică înaintea ta. Uitind deci de toate relele, nu te mai gîndi decît la bucurii, pînă cînd va veni ziua în care va trebui să treci în lumea liniştii. Fă o zi fericită, Neferhotep, cu judecată dreaptă, minunat părinte divin, cu mîinile curate. Am auzit tot ce li s-a întîmplat (strămoşilor). Zidurile lor sînt distruse. Locul lor nu mai există. Ei înşişi sînt ca şi cînd n-au existat niciodată. Numai zidurile tale sînt

puternice. Tu ai plantat sicomori pe marginea lacului tău. Sufletul tău stă sub ei şi bea din apa lacului. Urmează-ţi îndemnurile inimii atîta vreme cît eşti pe pămînt. Dă pîine celui care nu are, ca să-ţi cîştigi pentru totdeauna un bun renume. Fă o zi fericită... Gîndeşte-te la ziua cînd vei fi condus în ţara care-î amestecă pe oameni. Nu există om care să-şi fi luat cu el acolo toate bunurile. De acolo nu te mai poţi întoarce." *

Un alt cîntăreţ din harpă vorbeşte despre inutilitatea eforturilor omeneşti de a învinge moartea.. In vremea Ramessizilor, Egiptul era de mult o ţară veche şi oricine putea să vadă ce se întîmplase cu piramidele ! „Zeii care-au fost odinioară şi care se odihnesc în piramidele lor şi chiar manii care sînt înmormântaţi în piramidele lor din care s-au construit castele, nu mai sînt ! Ce s-a întîmplat cu ei ?... Am auzit cuvintele lui Imhotep şi ale lui Hardidif care se cîntă în cîntece al căror număr e mare. Zidurile lor sînt distruse, locurile lor nu mai există, ca şi cînd n-ar fi fost niciodată. Nu se mai duce nimeni să slăvească darurile şi faptele lor.

Urmează-ţi dorinţele inimii, atîta vreme cît trăieşti. Imbracă-te în veşminte de in. Unge-te cu tot ce e mai minunat din parfumurile zeului... Urmează-ţi inima şi fericirea atîta vreme cît vei fi pe pămînt... Nu-ţi întrista inima, pînă nu va veni ziua

[1] *Br. Mus.* 37984. Benedite. *Le tombeau de Neferhotpu; Miss. fr.,* V. pi, 4, p. 529—531 şi Masporo, *Etucles egyptien-nes, l,* 172—177.

cînd te vei ruga, cînd zeul, a cărui inimă nu mai bate, o să-i asculte pe cei care-1 imploră..."[4 1]

în epoca mai nouă, egiptenii nu se mai mulţumeau să compare prin cuvinte tristeţea împărăţiei morţilor cu bunurile vieţii şi să îndemne pe convivi să profite de acestea din urmă. După unii autori greci, care de data aceasta par bine informaţi, aflăm că la banchetele celor bogaţi, după ce masa lua siirşit, se aducea o figurină de lemn într-un sicriu, pictată şi sculptată exact ca un mort, desigur ca mumie şi nu ca schelet, cum ar crede poate modernii. Ara găsit la Tanis, într-o casă particulară, statuete de mumii care măsurau cam un cot lungime şi care poate au servit în acest scop. Gazda arată deci această figurină fiecăruia dintre meseni, jdeîndu-i : „Ultă-te la aceasta şi apoi bea şi bucu-ră-te, căci odată mort, vei fi ca ea". Iată ce fac egiptenii cînd sint adunaţi la băutură. Cel puţin aşa afirmă Herodot şi Plutarh. Lucian, vorbind în calitate de martor ocular, pretinde că morţii erau consideraţi prezenţi la ospăţ. Din ce in ce mai bine, dar nimic nu dovedeşte că Neferhotep ar fi invitat pe cei morţi să stea cu cei vii şi că ar fi arătat o mumie sau un schelet de argint, ca acela al bogătaşului Trimalcion. -

De altfel, mesenii ascultă cu plăcere de avertismentul melodiosului harpist. Sub pretextul că sărbătoresc o zi fericită, se îmînrplă ca reuniunea

[1] Maspero, *Riudes egyptîennes,* I, 178, ssq. (Leide K *6).* [3] Herodot, II, 78; Phitarc, *Isis şi Osiris,* 17; J,ueıan, *De Luciu, 21* ; Petroaiu, *Satiriöon. 34.*

familială să se transforme într-un adevărat chef. lată, de exemplu, o recepţie la Paheri şi soţia lui.' Stăpînii casei sînt aşezaţi unul lingă altul. O maimuţă, legată de piciorul scaunului lui Paheri, scoate smochine dintr-un Coş şi le ronţăie. Servitorii sînt adunaţi în spatele lor. In faţă, aşezaţi pe jilţuri frumoase, stau părinţii lui Paheri. Unchii, verii şi prietenii sînt aşezaţi pe rogojini. De altfel, nici ei nu sînt uitaţi. Servitorii trec printre ei pur-tînd cupe cu ornamente în relief, alţii circulă prin-tre doamnele invitate. „Pentru al tău Ka, zice unui dintre ei, întinzînd o cupă plină, bea pînă o să te îmbeţi. Să ai o zi fericită ! Ascultă ce spune tovarăşa ta !" Musafirul răspunde servitorului : „Dă-mi optsprezece măsuri de vin. Vezi ? îmi place să mă îmbăt". Un alt servitor e tot atît de îmbietor : „Nu te sfii, căci iată, n-am s-o las din mîini (stacana cu vin)". Vecina, care-şi aşteaptă rîndul, intervine : „Bea, nu face pe delicata. Îmi dai voie să iau paharul? Iată, vinul acesta e regele băuturii". Mai departe, două invitate, uitate de cei care servesc, fac un gest ca şi cum ar respinge o ofertă imaginară. La Paheri, ne găsim în Nekbabit, la sfîrşitul războiului de eliberare. Aceşti provinciali sînt cam grosolani la petrecere. Cu toate acestea, şi la Teba se practica *maneros,* cuvînt care, după cum spune Plutarh, av vrea să însemne că în orice împrejurare trebuie să procedezi cu măsură. Nu arareori se vede în scenele cu banchete cîte un conviv căruia excesul de băutură şi de mîncarc i s-a urcat la cap şi i-a în-

* Paheri, 7. .

tors stomacul pe dos.* O ţîşnitură scîrboasă i-a scăpat din gură. Vecinii, pe care incidentul nu-i deranjează peste măsură, susţin capul bolnavului sau al bolnavei. Dacă e nevoie, îl vor culca pe un pat. Urmele vor fi repede şterse şi petrecerea va continua.

X. Jocurile

Banchetele nu aveau loc în fiecare zi. Cînd erau singuri, stăpînul şi stăpîna casei simţeau plăcerea să se aşeze în grădină, sub un chioşc, să bea ceva răcoritor, respirînd aerul suav din nord sau să facă înconjurul lacului lor cu barca şi să se lase în voia bucuriei de a pescui cu undiţa. O distracţie foarte apreciată de soţi era jocul de dame. Se juca pe o tablă dreptunghiulară, împărţită în treizeci sau treizeci şi trei de pătrăţele. Pionii negri sau albi au aproape forma pionilor noştri de şah. Jucătorii se instalează pe taburete, cu o pernă sub picioare. Adeseori soţii joacă unul împotriva celuilalt. Tatăl este asistat de fiica lui, care i-a trecut braţul pe după gît. Petosiris joacă, după prînz, cu prietenii săi, aşteptînd momentul să se răcorească în camera cu băuturi. Un teban nu mai aşteaptă, ci preferă să bea în timp ce joacă dame. - Nu ştim nimic des-

[1] Davies, *Nejerhoiep,* 18 ; *Wr. AU.,* I, 392 (Bruxelles E 2877; *Wr. Mi.,* I, 179.

[2] *Wr. Ml,* I, 49, 418 ; *Dull. I.F.A.O.,* XXVII, pi. 7 (Mormîntul 219 de la Deir el Medineh) ; Lefebvre, *Petosiris,* 50 ; *Piankhi,* 133rA-

pre mersul jocului. Se pare că se întrebuinţau zaruri şi nu se practica manevrarea liberă, ca în jocul nostru de dame.

în epocile vechi, jocurile erau mai numeroase şi mai variate. Cel mai apreciat era jocul cu şarpele, *mehen,* care se juca pe o măsuţă, unde se afla gravat sau încrustat un şarpe încolăcit, cu trupul împărţit în compartimente. Jucătorii dispuneau de trei lei, de trei leoaice, de bile albe şi roşii. Cînd partida se termina, toate aceste lucruri erau aşezate într-un mic sipet de abanos. Acest joc nu se mai în-tîlneşte după Vechiul Imperiu. * Totuşi, nu se poate afirma că ar fi fost părăsit. Două morminte din prima dinastie, care ne-au păstrat cele mai frumoase scrii de lei şi de leoaice de fildeş, au conservat de asemenea nişte piese foarte curioase de joc, făcute din acelaşi material ; unele reprezintă o casă formată din trei clădiri cu acoperiş ascuţit ; altele seamănă cu regele şi cu turnul de la jocul nostru de şah. Pionii sînt nişte cilindri cu extremitatea superioară rotunjită şi terminată printr-un buton. E greu să credem că feluritele jocuri, inventate de strămoşii lor ingineri, ar fi fost părăsite şi că s-ar fi păstrat numai unul sau două, căci egiptenilor le plăceau jocurile. Soţii sau prietenii jucau să le treacă timpul. Chiar şi duşmanii puteau să rezolve printr-un joc o neînţelegere oarecare. [2]

Copiii jucau şi ei jocuri care nu cereau nici o pregătire. Dacă băieţii erau în grup, se împărţeau în

[1] Montet, *Vie privee,* 372—376 ; Junker, *Giza.* IV, 37.
- Maspero, *Contes populaires,* ed. IV, 142 (S!'tna-Kha.:*;>:* şi mumiile. *Ibid.,* 2..,.

două tabere. în fiecare tabără, fiecare jucător cuprindea cu braţele trupul tovarăşului din faţă. Cei doi dinţii se înfruntau picior peste picior, îşi încrucişau mîinile, trudindu-se să se doboare. Cei din spate îşi încurajau şeful : „Braţul tău e mai tare ca al lui. Nu te lăsa !•'• Ceilalţi răspundeau : „Tabăra noastră e mai tare. Puneţi mîna pe ei !tf

Jocul de-a capra e un fel de „săritură peste un obstacol.' Doi băieţi se aşază jos unul în faţa celuilalt, cu braţele şi picioarele întinse, cu degetele de la arini răsfirate, cu călcîiul stîng pe vîrful piciorului drept. El formează obstacolul şi ceilalţi jucători trebuie să sară pe deasupra lor> fără să se lase prinşi. Jucătorii care alcătuiesc acest obstacol vor încerca să apuce piciorul celui care sare şi să trintească jos „capra". Cel ce sare n-are voie să înşele, ci să anunţe cînd porneşte, zicînd : „Ţin-te bine ! Sosesc acum !" Alţi copii se întrec la fugă, dar, cum ar fi prea uşor să alerge cu picioarele, aleargă în genunchi, cu picioarele încrucişate sau ţinîndu-şi picioarele cu mîinile. Dacă în grup se află şi vreun băiat mai mare, el se va aşeza în patru labe şi doi mai mici, ţintn-du-se de mîini şi de picioare, se vor legăna pe spinarea lui. Copiii se mai joacă şi aruneînd cu săgeţi într-o ţintă desenată pe pămîtlt. Această ţintă poartă, nu se ştie din ce pricină, numele zeului Sechemu. zeul teascului, care e un zeu foarte respectat. Te-ai aştepta mai curînd Ia numele.ucigaşului lui Osiris !

[1] Montei *Vie privee.* 353. 372. O explicaţie diferită a acestui Joc a fost dată, după propriile sale amintiri Jin copilărie, de către an egiptolog eşip'eaa, Zaki Saad, *Khasa Lav'lza, Ann. S.A.E.,* XXXVII, 212 ssq.

Jocul de-a lupta avea destui amatori. Dacă sini numeroşi, o parte din jucători formează un fel de lanţ, fiecare întmzînd braţele pe umerii vecinului. Ceilalţi trebuie să treacă peste acest lanţ, fără să fie prinşi de cel care-1 păzeşte.

Cîteodată, jocul lua o întorsătură neplăcută. Copilul neîndemînatic sau viclean era pedepsit cu pumni sau cu lovituri de picioare. Altădată, vinovatul era chiar legat ca un adevărat criminal. Călăii lui îl băteau cu nişte beţe terminate eu o palmă.

Fetiţele preferau jocurile de agilitate. Cele mici. urcate pe umerii celor mai mari, îşi aruncau mingea. Se luptau şi corp la corp. Dar jocul lor preferat era dansul. Orice fată trebuia să ştie să danseze, nu numai cele care doreau să devină dansatoare de profesie, în acest scop, îşi legau o bilă de cosiţe şi ţineau în mină o oglindă sau un baston sculptat, pe care-1 împrumutau de la băieţii din apropiere. Astfel gătite, se învîrteau. săreau, se îndoiau, în vreme ce altele făceau o horă în jurul lor, cîntînd şi bătînd din palme. Cîntecul lor (care nu e prea limpede, pentru noi) invocă pe Ilathor, patroana tuturor plăcerilor. Iată un mod de a dansa, care nu-i lipsit de neprevăzut : două fete mai mari se aşază spate în spate şi întind braţele în lături. Alte patru fetiţe, ureîndu-se pe picioarele celorlalte două, se agaţă de mîinile lor întinse şi rămîn atârnate. I.a o poruncă, toate se în-vîrtcse cel puţin de trei ori, dacă nu cumva vreuna cade şi jocul se întrerupe.

în odăile femeiloi% se aflau totdeaun harpe, ţitere, lăute şi tamburine,[1] care nu şedeau degeaba. Pre-

[1] .Dav.;fs. K? Amanta, Vfi. 18.

supun că după cină, seara petrecută în familie era înfrumuseţată cu muzică, dans şi cîntece, dar şi cu •povestiri. Un papirus de la muzeul din Berlin, numit papirusul Westcar, ni-1 arată pe Keops, distrat, apoi extraordinar de interesat de poveştile cu vrăjitori, pe care fiii lui le spun pe rînd. Avem deci tot dreptul să credem că această regală trecere de vreme putea să fie la îndemîna oricui.

CAPITOLUL V

VIAŢA LA ŢARA

I. Ţăranii

Pentru scrib, orice îndeletnicire practică este de dispreţuit, dar meseria de agricultor e cea mai rea din toate. Oamenii se trec tot atît de repede ca şi ceea ce cultivă. Agricultorul este bătut şi exploatat de stăpînii lui şi de agenţii fiscului, furat de vecini şi de tîlhari, înşelat de natură, ruinat de lăcuste, de rozătoare şi de toţi duşmanii omului. * Soţia lui e arestată, copiii luaţi garanţie.

Dar grecii, care aveau o ţară săracă, unde puţinele merinde se obţineau cu preţul unei munci aprige, vorbeau cu totul altfel despre egipteni... „După ce cîmpurile sînt însămînţate, spune Herodot, ţăranul nu mai are altceva de făcut decît să aştepte liniştit, seceratul." Diodor adaugă : „în genere, la celelalte popoare, agricultura cere cheltuieli mari şi multe

« *Bibi. aeg.,* VII, 104 ; *Lansing,* V, 7 ; VII, 7 ; *Ibid.,* VII, 83 *(Sal ier,* I. V, VI, 9).

griji. Numai la egipteni ea se face cu puţine mijloace şi cu puţină muncă".'

Printre egiptenii care frecventau şcolile, erau totuşi destui partizani ai întoarcerii la ţară. Ţăranul clin oază nu ne apare ca un nenorocit. Lista produselor pămîntului său, încărcate pe măgari spre a fi vîndute la Nennisut. este lungă. E-l speră să cumpere, cu preţul mărfii, plăcinte bune pentru soţia şi copiii săi. Fără îndoială că un răufăcător, zărind caravana, pune mina pe măgari şi pe încărcătură. Dar cei de sus se interesează du el. Dacă sfîrşitul povestirii ar fi ajuns pînă la noi, am vodca cu siguranţă că justiţia îi face dreptate. într-o altă poveste, cel mai marc dintre fraţi, ajuns celebru, nu-i deloc un amărît. El are casă, ogoare, animale, ustensile, grîne. Nevasta lui trăieşte ca o doamnă, stă acasă, în vreme ce soţul şi cumnatul ei muncesc pe cîmp. Ea poale să-şi piardă vremea cu găteala ; va avea timp să facă şi gospodăria, să pregătească masa de scară, să aprindă lampa înainte de întoarcerea bărbatului ci, căruia îi va aduce mai îritîj cana şi ligheanul ca să se spele.

II. Stropitul grădinilor

Gmd am descris. locuinţa, am vorbit despre dragostea egiptenilor pentru grădini. La oraş. ca şi la ţară mai ales, orice proprietar vroia să aibă grădina sa, în care să cultive legume şi fructe. Stropitul grădinii cerea cea mai mare grijă. Dintre ţoale lucrările

* Herodot, II, 14 : Diodor, I. *26.*

grădinăritului, este singura muncă asupra căreia sîn-tem mai bine informaţi. Grădina de legume era împărţită în mici pătrate, prin şanţuri, care se între-tăiau în unghi drept'. Multă vreme, chiar şi în Imperiul Mijlociu, grădinarii umpleau ulcioarele rotunde de lut cu apă din bazin, le cărau, atîrnate, cîte două, de o cobiliţă şi le turnau în rigola care asigura stropitul întregii grădini. Era o muncă îndelungată şi grea.[x] Invenţia cumpenei trebuie să fi însemnat ua progres binefăcător. [2]

Pentru grădinărit era nevoie mai intîi de apă, caro se scotea din puţ.

Se înfigea în pămînt un stîlp gros, vertical, înalt de vreo trei metri. Putea fi folosit şi un copac fără crengi, dacă se afla vreunul prin apropiere. In vîrful stîlpului se atîrna o prăjină lungă, adică o cumpănă care se putea mişca în toate părţile. Do partea groasă a cumpenei se atîrna o piatră grea. La capătul subţire se agăţa o găleată de *piază* sau de lut de o frîn-ghie lungă de cinci ori şase coţi. Cu ajutorul frînghiei, omul umplea găleata şi o ridica la înălţimea şanţului. O golea şi o lua de la capăt. în grădina lui Apuy lu-crau în acelaşi timp patru cumpene. Cîinele grădinarului urmărea cu interes traiectoria găleţilor cu apă. Randamentul acestor instalaţii primitive era satisfă-cător, dovadă că-ele sînt.întrebuinţate pînă a'/i. Totuşi se pare că egiptenii din Imperiul Nou nu le întrebuinţau decît pentru irigarea grădinilor. Ele n-au fost niciodată găsite în tablourile care reprezintă muncile pe

[1] Moiiiet, *Vie privec,* 258—250.
[2] Reprezentări în Davies, *Ncjerhotep,* pi. 46—47 : Mem. *Tyt-,* V. pi. 20-29 : studiu în Davies, *Ncjerhotcp,* p. 70.

ogoare. Cit despre roata cu găleţi, al căror seîrţîit pare acum nedespărţit de ţarina egipteană, ea nu figurează în documentele faraonice. Nu ştim cînd a fost introdusă în valea Nilului. însă puţuri frumoase, cu diametrul larg. au fost descoperite în necropola preoţilor lui Tot, la Hermopolis, nu departe de mormîntul lui Petosiris, la Natione şi în templul de la Tanis. Cel dinţii a folosit, desigur, nevoilor templului, dar acest puţ nu poate fi mai vechi decît mormîn-tul lui Petosiris, care se crede că datează de pe vremea domniei lui Ptolemeu Soter.

III. Culesul viilor

Orice grădină avea cel puţin cîţiva butuci de vie, aliniaţi pe lingă zid sau mărginind de ambele părţi aleea centrală. Curpenii agăţaţi de araci sau de stîlpi formau o boltă, din care atîrnau, în miezul verii, ciorchini frumoşi cu boabe albăstrui, care erau un deliciu pentru orăşeni. Cultura viţei de vie era mai dezvoltată în Deltă, mai curînd pentru vin decît pentru consum. Se cunoşteau vinurile din Marais *(meh)*, cele din Imit, la nord de Faqus, din Sin în regiunea Pelusei, vinul din Abech, care se păstra în ulcioare de un tip special, apărate de o împletitură de nuiele, menţionate în pancarte. Chiar înainte de a se fi creat pancarta, produsul viei lui Seba-Horkenti-pet era transportat în ulcioare sigilate la reşedinţa faraonilor thîniţi. Mari băutori de vin, fiindcă erau originari din Âvaris, între Imit şi Sin, Ramessizii s-au ocupat insistent şi în egală măsură atît de cultivarea viţei de vie, cit şi de comerţul cu vinuri. Din timpul dom-

niei lui Ramses al II-lea, datează cea mai mare parte din cioburile de ulcioare de vin care au fost strînse din Ramesseum, din Qantir, ori din mormintele te-bane şi care ar permite să se întocmească o hartă provizorie a podgoriilor egiptene, dacă geografia faraonică n-ar fi încă la începutul ei.* Ramses al III-lea se exprimă astfel : „Ţi-am făcut podgorii în oazele din sud şi din nord, fără să pun la socoteală altele în număr mare în regiunea meridională. Ele s-au înmulţit în Deltă cu sutele de mii. Le-am pus grădinari luaţi dintre prizonierii din ţări străine şi am săpat bazine împodobite cu nuferi ; lichiorul şi vinul sînt ca apa care se scoate din ele, pentru a £i aduse în faţa ta în Teba cea victorioasă." [2]

Despre cultura viţei de vie şi despre viaţa podgo-reanului nu cunoaştem decît un singur episod, culesul. [s] Culegătorii se împrăştie pe sub bolţi. Ei rup cu degetele, fără cuţit, ciorchinii mari cu boabe albăstrui. Ferindu-se să nu-i strivească, umplu coşurile, fără să le îndese, şi se duc cîntînd, cu coşul pe cap, ca să arunce strugurii în cadă. Apoi se întorc iar în vie. După cîte ştiu, nicăieri nu se întrebuinţează animalele pentru transportul strugurilor. în regiunile unde via era cultivată pe mari întinderi, era mai

[1] Cele mai multe din aceste nume se pot găsi în Spiegel-
berg, *Bemerkungen zu den hieratischen Amphorinschriften*
des Ramesseums ; AZ, LVI1I, 25 ; *cî.* Montet, *Drame d'Avaris,*
153—1.14 şi *Meni. Tyt,* V. 19. In drumurile lui Horus. la estu] Deltei, se cultiva, de asemenea vita.

[2] *Pap. Harris,* I. 7, 10, 12.

[3] Reprezentări în *Paheri,* pi. 4 ; *Wr. Atl.,* I, 338, 335, 282,
265 ; T/i. *T. S.,* III, 30 ; Davies, *Neferhotep,* pi. 48 ; *Mem.*
Tyt., I, '22 ; V, 30, 68, 345, 12, 230 ; Lefebvre. *Petosiris,* pi. 12.

avantajos să se folosească bărcile pentru transportul coşurilor din podgorie pînă la cramă, tot pentru a se 'evita zdrobirea strugurilor şi pierderea preţiosului suc.

Căzile erau rotunde şi joase. Nu ştim din ce erau făcute. Egiptenii, care nu ştiau să fabrice butoaie, nu erau în stare să meşterească nişte căzi de lemn, cu toate că, la urma urmei, construirea unei bărci era mult mai grea. Presupun că aceste căzi erau din piatră. Gipsul, lutul, faianţa s-ar fi stricat repede, pe cînd o piatră dură şi care s-ar fi lustruit frumos, ca granitul sau şistul, era bună pentru construit căzi solide şi uşor de întreţinut. Adeseori ele sînt ridicate pe un suport înalt de doi sau trei coţi şi decorate cu basorelieful! Din două puncte diametral opuse pleacă două colonete sau două prăjini despicate, dacă proprietarul n-are pretenţii de eleganţă, care susţin o grindă de care atîrnă patru sau cinci frînghii. După ce s-a adus o cantitate îndestulătoare de struguri, culegătorii se urcă în cadă şi, ţinîndu-se de frînghii, probabil pentru că fundul nu era plat, calcă strugurii cu nădejde. La Mera, vizirul regelui Pepi I, doi muzicanţi, aşezaţi pe un covor, cîntă acoinpaniindu-se cu crotalele de lemn, pentru a-i stimula pe podgoreni să lucreze toţi, la unison.* Nu există nici un motiv să credem că un obicei atît de bun ar fi fost părăsit. Totuşi, in Noul Imperiu, aceşti auxiliari au dispămt: la urma urmei, storcătorii puteau cînta şi singuri în timp ce călcau strugurii. Zeama se scurgea într-un bazin, printr-una sau două deschizături.

[4] Movi'ct, *Vie* priree, 2G7.

După ee se scurgea tot ce se putea scoate, strugurii, striviţi erau puşi într-un sac solid, prevăzut eu cîte o prăjină la fiecare capăt. Patru oameni ţineau sacul ridicat deasupra unui hîrdău, şi, învîrtind prăjinile în sens invers, storceau sacul. Acest procedeu avea multe inconveniente. Muncitorii suportau greutatea sacului şi-n acelaşi timp manevrau prăjinile. La cea mai mică mişcare greşită, vinul curgea pe jos. De aceea, un ajutor şedea între cei patru oameni, ca să împiedice deplasarea sacului şi să-1 menţină deasupra hîrdăului. In Noul Imperiu, podgorenii întrebuinţau un teasc făcut din doi stîlpi bine înfipţi în pă~ mint, cu două găuri în care se introducea sacul eu struguri. Toată forţa muncitorilor era întrebuinţată cu folos şi nu se pierdea nici o picătură de vin.'

Strîns în hîrdaie cu gura largă, vinul era tras în ulcioare cu fundul lat, unde fermenta. După fermentare, era tras în alte ulcioare făcute anume pentru .călătorie, lungi, ascuţite, prevăzute cu două toarte şi cu gît strimt, care se astupa cu gips. Aceste ulcioare se duceau pe umeri. Cînd erau prea mari şi prea grele, erau atîrnate de o prăjină şi duse de doi oameni. Nelipsitul scrib asista la toate aceste treburi. El număra coşurile pe măsură ce erau aduse de culegători şi nota pe ulcioare indicaţiile necesare, an, podgorie, numele podgorenilor, pe care apoi le trecea şi în registre. Cîteodată, proprietarul ţinea să supravegheze el însuşi culesul şi tescuitul. Prezenţa lui era imediat observată şi muncitorii improvizau cîn-

[1] O reprezentam fidelă în mormînUil lui Puyemre, *Mevu Tyt-,* U. 12.

tece spre lauda lui. Astfel, la Petosiris : „Vino, stă-pîne, îţi vei vedea viile care îţi sînt di-agi, în vreme ce în faţa ta, podgorenii sînt gata să tescuiască. Belşug de struguri pe viţă. Şi ei au mult must, mai mult ca în fiecare an. Bea, îmbată-te şi fă ce-ţi place. Totul va fi după inima ta. Doamna din Imit a făcut să crească via ta, pentru eă-ţi doreşte fericirea.

Podgorenii culeg strugurii, copiii îşi iau partea lor. Este a opta oră a zilei, «cea care-şi împreună braţele». Noaptea vine. Rouă cerului cade din plin pe struguri. Să ne grăbin să-i călcăm şi să-i ducem în casa stăpî-nului nostru.

Toate se întîmplă prin voinţa zeului nostru. Stă-pînul nostru va bea cu plăcere, mulţumind zeului pentru al său Ka.

Să facem o libaţie pentru Ka (geniul viei), ca să dea struguri mulţi în ait an." •

Egiptenii nu erau nerecunoscători, dar erau prevăzători şi profitau de bunăvoinţa divinităţii ca să-i ceară noi daruri. Cîteodată se observă, lingă cadă, un şarpe cu gura umflată, gata de atac. El poate avea pe cap discul, ca Isis sau Hathor, şi stă într-un tabernacol elegant, cînd nu preferă vecinătatea unui desiş de papirus. Mîini pioase au aşezat lingă el o măsuţă încărcată cu pîine, o legătură de lăptuci, un buchet de lotus şi două cupe. Acest şarpe e zeiţa Renutet, zeiţa secerişului, de care depindeau de altfel grîna-rele, strugurii, cramele. Sărbătoarea ei principală

[1] *Petosiris,* textele 43 şi 44.

avea loc la începutul anotimpului *chemu,* începutul secerişului. La rîndul lor, podgorenii o sărbătoreau după ce sfîrşeau tescuitul.

IV. Aratul şi semănatul

In vremea Ramessizilor, cultura principală erau cerealele. Cîmpurile cu orz şi cu grîu se întindeau din mlaştinile Deltei pînă la cataracte. Ţăranii egipteni erau mai ales plugari. Atîta vreme cît Egiptul se afla sub apă, în timpul celor patru luni din anotimpul *akhit,* ei n-aveau mare lucru de făcut, dar îndată ce Nilul reintra în albia lui, trebuiau să profite de zilele în care pămîntul afînat de inundaţie era uşor de lucrat. în cîteva din picturile care reprezintă aratul, băltoacele care se văd în planul al doilea arată că nici nu aşteptau ca Nilul să-reintre complet în albia lui. Numai aşa erau scutiţi de aratul pregătitor care se făcea în ţările Europei. Este momentul pe care 1-a ales autorul povestirii despre cei doi fraţi, ca să-şi înceapă istorisirea. „Cel mai în vîrstă zice celui mai mic : Hai să ne pregătim de muncă. Uite că pâ*mîntul a ieşit din apă şi e numai bun de arat. Tu ai să te duci pe cîmp cu sămînţa, ca să începem aratul mîine dimineaţă.

[1] Reprezentări aîe culturii cerealelor : *Mem-Tyt..* I, 18 (Nacht) ; *Mem. Tyt.,* V, 30 (Apuy); *Th. T. S.,* III, 9 ; *Wr. AU..* 424 (Br. Mus., 37982): *Wr. Atl,* 231, 234 (menna); *Wr. Atl..* I. 9, 51, 193—5 (Khaomhat) ; *Wr. Atl.* **1.** 83, 38*5. 422, 261. 58, 279, 366, 20, 11. 14, 142. 61, 112, 19, *Paheri,* 3.

Astfel zice el. Fratele cel mic începe să facă toate pregătirile despre care i-a vorbit fratele cel mare. Cînd soarele răsări a doua zi de dimineaţă, ei se duseră pe cîmp cu sămînţa şi începură să are.[1]

După cum se vede, semănătorii şi plugarii lucrau împreună, sau, mai curînd, spre deosebire de ce se petrece în ţările noastre, mai întîi se semăna şi apoi se ara, spre a se acoperi eu pământ seminţele şi nu spre a trage brazde. - Semănătorul umplea cu seminţe un coş cu două toarte, înalt de un cot şi cam tot aşa de lung. Din sat pînă la cîmp, îl purta pe umăr şi cînd sosea, şi-1 agăţa de gît cu o fringhie destul de lungă, aşa încît să poată lua uşor seminţele din el, pe care apoi le împrăştia pe pămînt.

în vremea lui Ramses, plugul era încă un instrument rudimentar, aşa cum îl construiseră primii plugari. Dar nici în epoca mai nouă nu va fi altfel. E bun doar să zgîrie un pămînt foarte uşor de fărîmitat, fără buruieni sau pietre. Două coarne verticale, unite printr-o stinghie, la capătul căreia este pi'ins brăzdarul de metal sau de lemn. Oiştea trece printre cele două coarne şi se sprijină de stinghie, de care e fixată cu o frînghie. O altă stinghie de lemn, fixată ia capătul oiştei, se sprijină pe grumaxul celor două animale care trag plugul ; ea e legată de coarnele lor.

Pentru arat, sînt întrebuinţate vacile, niciodată boii; Statura lor mică dovedeşte că nu se cerea de

» *Orbiney,* II, 2.

[2] *Se* lucra aşa încă din Vechiul Insperîu : Afontet, *Vie privee,* 183 ssq.

la ele un efori pi'ea mare. Se ştie că vacile puse la muncă dau puţin lapte. Existau deci destul de multe vaci spre a satisface şi nevoile legate de consumul laptelui şi cele ale plugarilor. Cît despre boi, aceştia erau rezervaţi înmormîntărilor. Ei trăgeau sarcofagul. Tot ei cărau blocurile mari de (piatră. Deci, dacă se ara cu vacile, înseamnă că ele făceau foarte bine această muncă. Paguba ce rezulta de aici în ce priveşte producţia de lapte fiind doar momentană, nu se renunţa la folosirea lor.

Plugarii munceau în genere cîte doi. munca cea mai obositoare fiind a celui care ţinea coarnele plugului. La plecare, cu trupul încordat, eu o mînă pe coarne, el plesnea din bici. îndată ce animalele porneau, îndoi ndu-şi trupul, el apăsa cu toată puterea pe coarnele plugului. Tovarăşul lui n-avea altceva de făcut decît să conducă vacile, dar în loc să meargă înaintea lor. stătea alături şi mergea în acelaşi sens. Cîteodată,, acest însoţitor era un copil gol care purta un coşuleţ. Buclele părului îi acopereau obrazul drept. Nu l-ai fi crezut în stare să mînuiască un bici sau un băţ. dar el îndemna vitele, strigînd la ele. Cîteodată, nevasta plugarului împrăştia seminţele.

Lungile zile de muncă nu treceau totdeauna fără incidente. Cei doi fraţi din povestea noastră au terminat provizia de seminţe. Vedem că Bytau trebuie să se întoarcă în mare grabă acasă. In altă parte, s-a produs unul din acele supărătoare accidente, prevăzute de scribul căruia nu-i plăcea agricultura; O vacă s-a izbit de un obstacol şi s-a prăbuşit. Era gata să rupă oiştea şi să tragă după ea şi "pe cealaltă vacă.

Plugarul aleargă, dezleagă animalul şi-1 ridică. După o clipă, atelajul îşi reia munca şi mai sprinten. *

Cu toate că ţarina egipteană părea cam monotonă, ea nu era totuşi lipsită de arbori. Sicomorul stufos. perseaua, cătina, pomii fructiferi, balamiţii, înveseleau, cu pete verzi, culoarea neagră a pămîntului arat. Aceşti copaci furnizau lemnele pentru uneltele agricole, iar umbra lor era o binefacere pentru plugar care, îndată ce sosea, îşi agăţa burduful de ramurile unui sicomor, îşi sprijinea de trunchi coşul cu provizii şi un ulcior mare cu apă proaspătă. Din cînd in eîiid trebuia să laşi vacile sa răsufle. Plugarii schimbau între ei observaţii : „Ce zi frumoasă ! E răcoare ! Animalele trag bine. Cerul e de partea noastră. Să muncim pentru prinţ". Prinţul Paheri tocmai a sosit să vadă cum se munceşte. El coboară din car, în vreme ce vizitiul ţine frîiele şi linişteşte caii. Un plugar îl zăreşte şi-şi vesteşte tovarăşii : .,Grăbeşte-te şi strigă la vaci ! Prinţul se opreşte să ne vadă". Dar cum Paheri n-avea încă destule vaci pentru toate plugurile, căci dacă ar fi întîrziat o zi, pămîntul se putea usca prea tare, patru oameni se înhămau şi apucau oiştea. Ca să-şi mai uşureze munca aspră cîntau : „Iată-ne cum muncim. Nu ne temem de nimic cînd sîntem pe cîmp. E atît de frumos !" Conducătorul, un semit, care putea fi, ca şi tovarăşii lui, un fost prizonier de război, mulţumit cu soarta lui, răspundea în glumă : „Bun e cuvîntui

[1] *Wr. Atl.,* I, 112 (Panehsy).

tău, băiete ! Frumos e anul eînd e lipsit de nenorociri, larba-i deasă pentru viţei. E mai bun ca orice !;t [1]

Cînd venea seara, animalele erau dejugate şi îmbărbătate cu cuvinte bune şi cu hrană : „*Hu* (elocvenţa) este în boi, *Sia* (înţelepciunea) în vaci. Să le dăm repede să mănînce." [2] Turma se adună şi lua drumul satului. Plugarii duceau plugurile pe umeri. Dacă le lăsau pe cîmp, s-ar Ti putut să nu le mai găsească. După cum zice şi scribul : „Nu-şi va găsi vitele unde le-a lăsat. Are să-şi piardă trei zile cău-tîndu-le. Le va găsi în praf, dar nu le va mai găsi pielea. Le-au mîncat lupii." [3]

Plugul nu era singura unealtă întrebuinţată pentru a acoperi sămînţa. După felul terenului, se putea folosi hîrleţul sau sapa. Hîrleţul era tot la fel de rudimentar ca şi plugul. Era alcătuit dintr-o frînghie, o lopată de lemn şi o stinghie. Avea forma unui A mare cu laturile inegale. Hîrleţul se uza mai repede deeît plugul şi plugarul trebuia să-şi petreacă noaptea reparîndu-1. Acest lucru nu-1 împiedica să fie vesel : „Am să muncesc şi mai mult pentru stăpîn. zice un lucrător. Linişte !" Altul răspunde : „Prietene, grăbeşte-te. Ajută-ne să terminăm mai repede !« [4]

Pe terenurile multă vreme inundate, se puteau lipsi de această trudă dînd drumul, după semănat, unei turme. Cum boii şi măgarii erau prea grei, în vremurile vechi se recurgea la o turmă de oi. Păsto-

[1] Paheri, 3.
[2] Petosiris, 13.
[3] Bibi. aeg., VII, 104 (Pap. Lansing). * Paheri, 3.

rul lua puţină hrană pe care-o dădea oii din frunte, iar restul turmei o urma docil. Pentru motive necunoscute de noi, în Noul Imperiu preferau să dea drumul pe cîmp* porcilor şi tot de porci vorbeşte şi Herodot. [x]

îngroparea seminţelor sugera egiptenilor idei funebre. Grecii remarcaseră că in această epocă ei săvîrşeau ceremonii asemănătoare cu cele de înmor-mîntare sau de doliu. Unii socoteau aceste obiceiuri, extravagante ; alţii le justificau. [3] Documentele faraonice care ne sînt accesibile şi cu ajutorul cărora am descris muncile anotimpului *perit,* nu conţin decît puţine urme ale acestor rituri. Păstorii care veneau pe ţarină cu oile lor intonau un cîntec de jale, pe care ii cîntau atunci cînd oile călcău în picioare spicele întinse pe arie :

„Păstorul stă în apă în mijlocul
peştilor. Stă de vorbă cu somnul,
Schimbă bineţe cu mormirul.
Occident! Unde este păstorul, păstorul
din occident ?•' [s]

Al. Moret a fost cel dintîi care a bănuit că acest cîntec nu se trăgea clintr-o legendă ţărănească plîn-gîndu-1 pe păstorul care se bălăcea în noroi. Căci peştii nu stau în noroi şi aria unde erau împrăştiate spicele nu era noroioasă. Acest păstor din occident nu e altul decît înecatul Osiris, tăiat în bucăţi de

[y] Bterodot, II, 14 ; *Wr. Atl,* T.
[2] *De Islde et Osiride,* 70.
[3] Monte', *Vie privee,* 191 ; Moret, *La mise ă mort du dieu en Egypte,* Paris, 1927, 33—33.

Seth şi aruncat în Nil, unde peştii îi înghiţiseră organele genitale. Deci. eu ocazia semănatului şi a treieratului se evoca zeul care dăruise omului plantele folositoare şi care se identifică aşa de bine cu aceste plante, încît adeseori sînt reprezentate spice şi arbori care cresc din cadavrul său.

Hcrodot credea, cu naivitate, că. după arat şi semănat, ţăranul n-avea decît să stea cu mîinilc în sîn pînă la seceriş. Dacă ar fi fost aşa, recolta lui ar fi i'ost compromisă, căci nici chiar în Deltă nu ploua destul încît să nu mai fie nevoie de irigarea cîmpu-lui. Tn Egiptul de Sus mai ales, pământul s-ar fi uscat repede şi cerealele ar fi fost compromise, ca orzul din grădinile lui Osiris, cînd era lăsat în voia soartei. Irigarea era deci obligatorie. Acest lucru îi aminteşte şi Moise poporului său, cînd îi vorbeşte despre bucuriile care-1 aşteaptă în ţara Canaanuluî : „Căci pămintul spre care mergi tu ca să-1 sîăpîneşti, nu-i ca pămîntul Egiptului, din care ai ieşit, unde, semănînd sămînţa. o udai cu ajutorul picioarelor tale, ca pe o grădină de legume. Ci pămîntul spre care te îndrepţi ca să-1 stăpîneşti este o ţară cu munţi şi cu văi şi se adapă cu apă din ploile cerului." [1] Din acest pasaj, s-a tras concluzia că apa era ridicată pe cîmp cu ajutorul unei maşini mişcată cu piciorul, dar nici textele, nici documentele nu ne permit să credem în existenţa unei asemenea maşini. Ceea ce este de crezut e că inginerii care reglau ecluzele lacului Moeris le deschideau cînd agricultorii aveau nevoie de apă. Canalele se umpleau. Cu ajuto-

[1] *Devteronom,* 11. tO—11.

rul cumpenei sau, şi mai greu, cu găleţile, apa era distribuită în şanţuri. Se deschideau, se astupau pe rînd, se construiau altele noi, se făceau baraje, toate acestea cu picioarele, căci pe o pictură tebană vedem cum se călca cu picioarele lutul întrebuinţat la fabricarea olăriei.

V. Secerişul

Cînd spicele începeau să se îngălbenească, ţăranul îşi vedea cu îngrijorare ţarina invadată de stăpfeii lui sau de reprezentanţii stăpînilor însoţiţi de o droaie de scribi, de măsurători, de slujbaşi şi de jandarmi, care începeau mai întîi să măsoare pămîntul. * După aceea, măsurau grînele cu baniţa şi ne putem închipui cam ce avea de dat ţăranul fie agenţilor vistieriei, fie administratorilor unui zeu ca Amon, care poseda cele mai bune pămînturi din ţară.

Proprietarul sau reprezentantul lui pleca de acasă devreme. Mîna singul carul, ţinînd zdravăn hăţurile'. In urma lui veneau pe jos servitorii, aducînd scaune, rogojini, saci şi lădiţe, tot ce le trebuia pentru inspecţie şi măsurătoare. Carele se opreau lîngă un pîlc de arbori. Oameni veniţi, nu se ştie de unde, puneau mîna pe ele, deshămau caii, îi legau de trunchiul unui copac, le aduceau apă şi nutreţ. In acelaşi timp, aşezau trei ulcioare la umbră. Scoteau din lădiţe pîini şi diferite bucate pe care le puneau pe farfurii şi în

[1] Scene de rrjăsurătoare : Th. T. S., Kt, 10 ; Wr. AU., I. 11, **191,** 232 ; cf. Suzanne Berger, *Some Scenas of land measure-ment, J.E.A.,* XX, 51 şi **pi. X.**

coşuleţe, ba chiar şi un serviciu de toaletă. Vizitiul se aşeza la umbră şi adormea, ştiind sigur că poate să se bucure de cîteva ore de linişte. Stăpînul venea în mijlocul măsurătorilor. Era îmbrăcat în hainele de zile mari, cu perucă, o cămaşă cu mîneci scurte, legată cu cordon pe deasupra şorţului, grumăjer, baston şi sceptru. Picioarele îi erau încălţate cu sandale şi pulpele apărate împotriva mărăcinilor de jambiere cu şireturi. Ajutoarele lui purtau doar şorţuri. Unii aveau sandale în picioare, alţii mergeau cu picioarele goale. La Menna, măsurătorii aveau pe deasupra şorţului o cămaşă cu mîneci scurte şi o fustă plisată. Îşi împărţeau uneltele, adică rulouri de papirus, palete, saci şi genţi din care urmau să scoată călimările şi penele de scris, suluri de frînghii şi ţăruşi lungi de trei coţi. Cînd operaţia se făcea pe domeniul lui Amon, cel mai bogat şi cel mai lacom dintre zeii egipteni, sfoara era înfăşurată pe o bucată de lemn în care se înfigea un cap de berbec, căci berbecul era animalul sacru al zeului.

Şeful măsurătorilor descoperea o piatră de hotar pe cîmp. Constata, invocînd pe marele zeu, că piatra este exact la locul ei. O atingea cu sceptrul, asemănător simbolului nomei tebane, în timp ce nişte servitori întindeau sfoara. Copiii făceau gesturi largi ca să alunge prepeliţele ce zburau pe deasupra spicelor grele. Ar fi greşit să credem că la această operaţie nu se adunau decît cei interesaţi. Pe lîngă cei care munceau, se îngrămădeau curioşii şi cei care dădeau sfaturi. Muncitorii ar fi obosit repede dacă o servitoare grijulie nu le-ar fi adus o gustare, în vreme ce sub un sicomor se pregătea o masă substanţială.

Secerişul şi treieratul dădeau de lucru agricultorilor timp de mai multe săptămîni. Pentru această muncă, însă. populaţia obişnuită nu era totdeauna -suficientă. Pentru domeniile statului şi proprietăţile marilor zei. se recrutau echipe mobile, care începeau munca în nomele de sud. Cînd terminau, se îndreptau spre nord, unde găseau ţarini gata de secerat. Cînd în Egiptul de Sus şi de Mijloc toate grînele erau strînse, secerişul în Deltă abia începea. Existenţa acestor grupuri de lucrători care mergeau din loc în loc, pentru a secera, este atestată de un decret al lui Setui I, prin care scutea de această muncă doar personalul templului său din Abydos. *

Secerătorii tăiau spicele cu o seceră cu miner scurt, pe care o ţineau strîns în mînă. Lama, destul de lată spre miner, se ascuţea spre vîrf. Spicele nu se tăiau de jos. Muncitorul se apleca puţin, lua un mănunchi cu mîna stingă, îi reteza spicele şi le punea jos, lă-sînd pe loc paiele decapitate. In urma secerătorilor veneau femeile care adunau spicele în coşuri şi le duceau la marginea ţarinei. Unele din ele aveau cîte o strachină, în care strîngcau boabele căzute pe jos. E puţin probabil că paiele să fi fost lăsate acolo, dar n-avem nici o informaţie în această privinţă.

Cîtcodată şi proprietarii sînt reprezentaţi gata să secere şi să adune spicele. Pentru aceasta, nici măcar uu-şi dezbracă frumoasa rochie albă cu pliuri. Am putea crede că doar inaugurează munca, lăsînd i'c-pede locul adevăraţilor secerători. în realitate, de-coratorii au reprezentat un episod din viaţa de pe

[1] Bibi. aeg.. nr. 4 şi J.E.A,. XUT. 193 ssq.

cîmpiile de la Ialu, foarte roditoare, dar unde fiecare trebuia să-şi cultive singur ogorul. * In genere, stăpînii se mulţumesc doar să asiste Ia seceriş. Astfel face Menna, aşezat pe un scăunel în formă de X, la umbra unui sicomor, cu merindele la îndemînă.

Munca, începută în zorii zilei, nu se sfîrşea decît seara. Sub soarele de amiază, secerătorii se întreru-peau din cînd în cînd, puneau secera sub braţ şi goleau un ulcior cu apă : „Dă mult ţăranului şi dă-mi. apă ca să-mi potolesc setea". ?. Oamenii de altădată erau mai pretenţioşi : „Bere, zice altul, pentru cel care taie orzul'- (orzul, *becha,* din care se fabrică berea :J). Cei care se întrerupeau prea des erau certaţi, de supraveghetor : „Soarele arde, precum se vede. N-am primit încă nimic din mîinilo tale. Ai făcut vreun snop ? Nu te mai opri să tot bei fără să fi muncit".

In vreme ce secerătorii trudeau din greu, cîţiva oameni stăteau la umbră, cu capul pe genunchi. Cine sînt aceştia ? Muncitori care au scăpat de supraveghere, cîţiva curioşi sau servitorii stăpînului, care aşteaptă să se termine inspecţia ? Mai descoperim, în aceeaşi lucrare, aşezaţi pe un sac, un muzicant care suflă în flautul lui dublu. Este o veche cunoştinţă, căci-în mormântul lui Ti, care datează din Vechiul Imperiu, un. muzicant cu un flaut lung de doi coţi venea în urma secerătorilor. Un muncitor proptit în faţa Iui, bătînd din palme, fără să lase

| tt>. *AH, i,* 14, 19.
[3] *Petosiris,* inscripţia 52.
[3] Montet, *Vie privea.* 202.

secera din mină, cîntă cîntarea boilor, apoi alta care începe cu : „Am plecat la drum !" Asprimea supraveghetorului era deci mai mult aparentă decît reală. La Paheri nu mai există flautist, dar secerătorii in-provizează un dialog cîntat : „Ce zi frumoasă ! Ieşi din pămînt. Vîntul de nord începe să bată. Cernii e alături de inimile noastre. Ne place munca noastră". Culegătorii de spice nu aşteaptă să se secere tot lanul ca să adune spicele căzute sau să cerşească. Acest lucru îl fac femeile şi copiii. O femeie întinde mîna şi-şi însoţeşte gestul de rugămintea : „Dă-mi numai un pumn de boabe. Stau aici de aseară. Nu fi rău şi auzi-mă ca şi ieri !" Un secerător, solicitat la fel, răspunde cam aspru : „Lasă jos ce-ai luat. Aş putea fi alungat din pricina ta". In vremurile foarte vechi era obiceiul ca la sfîrşitul muncilor să se lase secerătorilor orzul sau grîul pe care puteau să-1 secere într-o zi. Acest obicei s-a menţinut în toate epocile faraonice. La Petosiris, cînd secerătorii lucrau pentru stăpîn, ziceau : „Eu sînt bunul plugar care duce grînele şi umple cele două hambare prin-munca braţelor sale, în anii răi, cu toate ierburile cîmpiilor cînd vine *akhit".* Acum le-a venit şi lor rîndul : „De două ori bucuroşi cei care fac să înflorească ziua cîmpului. Ţăranii părăsesc ceea ce au muncit!" In alt grup se spune că plata e modestă, dar că merită să agoniseşti : „Un mic snop pe zi, dar muncesc pentru el. Dacă-ţi dai osteneala să seceri ca să capeţi un snop, razele soarelui vor cădea peste tine ca să-ţi lumineze munca." [1]

[1] *Petosiris,* inscripţia 51 şi 52.

De teama hoţilor şi pentru a nu lăsa zburătoarelor o parte prea mare, recolta se ridica pe măsură ce secerătorii înaintau. In regiunea memfită, transportul se făcea cu măgarii. Minaţi de stăpînii lor, şirul de măgari sosea în fugă, ridicînd nori de praf. Snopii erau aruncaţi într-o desagă de sfoară. Cînd se umpleau, se mai puneau pe deasupra şi alţi snopi, care erau legaţi cu frînghii. Măgarii îşi duceau povara şi-n faţa lor se zbenguiau măgăruşii, alergînd în toate părţile, fără să le poarte nimeni de grijă, urmaţi de păstori cu ghioage care glumeau sau cîrteau : „Am adus patru oale cu bere ! în vreme ce tu şedeai degeaba eu am cărat 202 saci pe măgarii mei." *

Poate că în Egiptul de Sus să se fi folosit şi măgari [2], dar, de cele mai multe oii, oamenii transportau singuri recolta. Poate, pentru a nu lungi la infinit această corvoadă, se luase obiceiul să se taie spicele de sus şi să se lase paiele pe loc. Cei care le cărau purtau un sac de reţea, întins pe un cadru de lemn şi prevăzut cu două cârlige de agăţat. Cînd era bine îndesat şi nu mai încăpea nici măcar un pumn de spice, se înfigea în cîrlige o hulubă lungă de patru, pînă la cinci coţi. Se fixa cu un nod. Doi oameni luau huluba pe umeri şi se îndreptau spre arie cîn-tînd ca şi cînd ar fi vrut să dovedească scribului că soarta lor era mai bună decît a lui : „Soarele arde în spatele nostru. La Ciiu, preţul orzului va fi plătit în peşte !'•' Un binevoitor insinua că dacă hamalii nu

[1] Basorelief la Leyda, cat. nr. 50 (Wr. Aii., XX, I, 422). Basoreliefurile memfite din Vechiul Imperiu arată că recolta
e purtată tot de măgari (Montet, *Vie privee,* 206).
[2] *Wr. Atl.,* I, 61 (Pa-iehsy).

mergeau mai repede, îi va ajunge Inundaţia : „Gră-biţi-vă. Luaţi-vă picioarele la spinare. Vine apa. Cuprinde snopii !** Binevoitorul exagera, căci primele valuri ale inundaţiei trebuiau să apară abia peste două luni. *

Abia plecau cei doi, şi apăreau alţii. Un hamal înhaţă un sac. Celălalt, care apucase huluba, părea a nu se prea grăbi, căci observă : „Huluba nu vrea să stea pe umărul meu. Cit e de tare, o, inima mea !"

Spicele erau împrăştiate pe arie, unde pămîntul fusese bătătorit cu grijă. Cînd stratul era destul de gros, oameni şi boi, primii înarmaţi cu bice, năvăleau pe arie. In vreme ce boii tropăiau pe loc, oamenii întorceau într-una spicele. Căldura şi praful făceau această muncă foarte grea. Totuşi, boarul îşi îndemna animalele : „Călcaţi pentru voi, călcaţi pentru voi. Paiele sînt hrana voastră. Boabele sînt pentru stăpînii voştri. Nu vă opriţi. Vremea e răcoroasă !" Din cînd în cînd, un bou îşi apleca enormul cap şi-şi umplea gura cu ce găsea, paie sau boabe, dar nimeni nu zicea nimic. ~

După ce boii erau luaţi de acolo, se putea face o sumară separare a paielor de boabe. Gunoaiele, mai uşoare decît boabele, se ridicau la suprafaţă. Cea mai mare parte din ele erau date la o parte cu o măturică. Pentru a le curăţa bine, se întrebuinţau nişte unelte care se asemănau cu un făraş. Muncitorii apucau făraşul de coadă, îl umpleau cu boabe şi ri-dieîndu-se pe vîrful picioarelor, întindeau braţele

[1] *Paheri,* Reprezentări analoage, Wr. Atl.. I.
[2] Wr. Atl. î. 193, *3i6.* 231.

cît puteau de sus şi lăsau boabele să cadă. Vîntul ducea pleava.

După ce boabele erau curăţate apăreau scribii, eu tot ce le trebuia pentru scris şi măsurătorii cu baniţele. Nenorocire ţăranului care ascunsese o parte din recoltă sau care, chiar dacă era de bună-credinţă, nu putea livra oamenilor legii atîta cit cereau aceştia, îl întindeau pe pămînt şi-1 biciuiau, dacă nu cumva îl aşteptau nenorociri şi mai mari. Oamenii de corvoada ieşeau de pe arie cu baniţa plină de boabe, treceau prin faţa scribilor şi intrau într-o curte mărginită de ziduri înalte, unde silozurile se ridicau sus de tot. Erau nişte construcţii în formă de căpă-ţînă de zahăr, tencuite cu foarte mare grijă în interior şi spoite cu alb pe dinafară. Pe o scară, se ajun-gea la o fereastră, unde fiecare îşi golea pe rînd ba-niţa. Mai tîrziu, cei care vor avea nevoie să ia boabe de aici, se vor servi de o uşiţă aflată la nivelul solului.

în genere, aceste munci grele se făceau cu voie bună. Cîteva lovituri de bici se uită repede. Felahul era obişnuit cu ele. Se mîngîia cu gîndui că în ţara lui putini erau iertaţi de băţ, că acesta atingea şi umeri mai puţin aspri de cît ai Iui. Plînscseră cînd îngropaseră sămînţa în pămînt; acum puteau să se bucure, dar trebuiau să facă şi zeilor parte.

In timp ce vînturau boabele, se puneau sub protecţia unei zeiţe ciudate, care avea forma unui corn îngroşat la mijloc.[1] In zilele noastre, ţăranii din Fayum pun în vîrful caselor sau agaţă la uşă, în epoca treieratului, un fel de manechin făcut din spice,

[1] *Mem. Tyt.,* I, 64 şi Miss. Winifred S. Blackmann, *Same vecurence* oj" *tlie Corn-aruseh. J.K.A.,* VIII, 233.

pe care-1 numesc *aruseh,* logodnica. Ei oferă acestei logodnice o cupă, ouă, pîine. S-a crezut că idolul îa formă de corn era tot o *aruseh.* Acest fapt nu-i scutea pe proprietari să ofere zeiţei-şarpe Renutet, pe care am mai văzut-o cinstită şi de podgoreni, daruri mai importante : snopi de grîu, păsări, castraveţi, pepeni verzi, pîine, fructe diferite. La Siut, orice fermier oferea zeului local, Up-uayt, trufandalele recoltei sale. Fără îndoială că peste tot zeul local primea asemenea ofrande. Însuşi regele oferea un snop de grîu lui Min, zeul fertilităţii, în faţa unei adunări a poporului, în timpul unei sărbători celebrată în prima lună a anotimpului *chemu.* * De la cel mai mare, pînă la cel mai mic, fiecare mulţumea zeilor, stăpînii tuturor lucrurilor şi aştepta cu încredere noua inundaţie, care urma să aducă din nou ciclul muncilor agricole.

VI. Inul

Inul creşte înalt şi des şi de obicei se smulge cînd
e încă în floare. Pe documentele în culori, în mor
mântul lui Apuy, sau în mormîntul lui Petosiris, fi
rele se termină printr-o mică floare albastră. Prin
tre ele cresc albăstrele.[2] .
„, -

[1] Gautier, *Les fetes du dieu Min, 225.*
[2] *Mem. Tyt.,* V. 30 ; *Wr.* AS., I, 19, 422 (Leyda, cat. nr. 50),
193, 346. Smulgerea inului este de altfel reprezentată in mor
mintele Imperiului de Mijloc, la Beni-Hassan, El Bercheh,
Meir ; cf. *Petosiris,* pi. 13.

Pentru a smulge inul, se face un mănunchi de fire, care se apucă de sus, cu amîndouă mîinile, avînd grijă să nu se rupă fibrele. Tulpinele se scutură de pămînt şi se aşează în aşa fel, încît jos să fie egale. Apoi, potrivind mănunchiurile, cînd într-un sens, cînd în altul, se obţin snopi, care se termină cu flori la ambele capete ; se leagă la mijloc cu un curmei făcut din cîteva tulpini sacrificate. Se ştie că fibrele sînt mai frumoase şi mai rezistente dacă inul e smuls înainte de maturitate. De altfel, un document spune limpede că se proceda astfel. în acelaşi timp, o parte din recoltă trebuia rezervată pentru seminţele viitoare.

Oamenii poartă snopii pe umeri, copiii pe cap. Cei norocoşi, care au măgari, umplu desagii şi poruncesc conducătorilor să aibă grijă să nu cadă încărcătura. La capătul drumului, hamalii găsesc, instalat la umbră, un om care a şi început să meliţeze mănunchiul de in cu ajutorul unei scînduri. Ei îi strigă : „Grăbeşte-te, nu pălăvrăgi atîta, bătrîne, căci oamenii de pe cîmp merg repede". Bă'trînul răspunde : „Chiar de mi-ai aduce 1109 snopi, tot i-aş meliţa la vreme !" Servitoarea lui Ruddidid, împinsă de cine ştie ce diavol, îl găseşte pe fratele ei chiar în clipa cînd se apuca de această treabă, ca să-i povestească secretele stăpînei ei. Şi-a găsit beleaua, pentru că tînărul tocmai avea în mînă ce-i trebuia ca să-i administreze o chelfăneală în lege pentru indiscreţia ei.[1]

* Maspero, *Contes populaîres, că.* IV, 43.

Ştim mai dinainte că recoltele erau ameninţate de numeroşi duşmani. Legenda spune că atunci cînd orzul dădea în spic şi inul era in floare, trăsnetul şi grindina loviră cîmpiile în toată ţara Egiptului, precum şi oamenii şi animalele. Aceasta fusese a şaptea plagă şi cum inima faraonului rămînea tot împietrită, căci griul cure se coace mai tîrziu, fusese cruţat, vîntul de est aduse un nor de lăcuste care mistui tot ce mai lăsase grindina : nu mai rămase nici o picătură de verdeaţă în copaci, nici pe cîmp. împotriva unor astfel de duşmani, ţăranul nu putea face altceva docît să se roage zeilor şi mai ales zeului — lăcustă. Dar putea să se apere eu folos împotriva a doi duşmani supărători, care vizitau grădinile primăvara şi toamna : grangurul, *genu* şi dumbrăveanca, *surut.*[J] Aceste păsări, pe de o parte folositoare, pentru că distrug multe insecte, sînt totuşi nedorite pentru că sînt nişte lacome mâncătoare de fructe. Artiştii le reprezintă zburind în jurul pomilor fructiferi. "Vânătorii reuşesc să le prindă întinzînd pe deasupra panilor o phsă mare, ale cărei colţuri sînt susţinute •de ţăruşi. Această plasă nu împiedică păsările să se aşeze pe pomi. Cînd se strîngeau în număr destul de mare. cîţh[r]a copii se apropiau şi scoteau ţăruşii. Plasa înfăşură pomul şi păsările. Vînătorii se băgau

[1] Guillard, .Sur *deux oiseaux figures dans les tombeaux de Beni-Hassan, Kimi,* II *19*—40.

în această cuşcă fragilă şi culegeau păsările ca pe nişte fructe, punîndu-le în cuşcă. Această metodă nu-i împiedica să utilizeze şi capcanele cu arc, cunoscute din cea mai veche antichitate şi apreciate întotdeauna. [x]

In epoca migraţiei lor, prepeliţele sosesc în Egipt ca nişte nori deşi. Sînt atît de obosite, încît cad jos şi oamenii preferă să le prindă vii. O pictură din Muzeul de la Berlin arată un număr de şase vînători, folosind o plasă cu ochiuri dese întinsă pe un cadru dreptunghiular. Costumul vînătorilor ne reţine mai ales atenţia. Sînt încălţaţi cu sandale, ca să nu se înţepe prin mirişti şi şi-au legat o eşarfă albă în jurul trupului. Cînd prepeliţele trec în stoluri peste cîmpul secerat, vînătorii se reped deodată şi, fluturîndu-şi eşarfele, provoacă panică printre păsările care nu mai zboară, ci se reped în plasă. Multe îşi agaţă ghearele în ochiurile plasei şi, îngrămădite de tovarăşele lor, nu se mai pot desprinde la timp. Patru vînători ridică plasa şi ceilalţi doi tovarăşi prind cîte prepeliţe vor. - Prepeliţele erau desigur apreciate de familia ţăranului, dar nici zeii nu le dispreţuiau. In vremea domniei lui Ramses al III-lea, Amon a primit 21.700 de bucăţi.[i] Acest număr înseamnă cam a şasea parte din numărul total de păsări diferite oferite acestui zeu în acelaşi timp.

[1] **Montet, *Vie privee,*** 260—265.
[2] *Wr. **Atl., I,*** 33 (Berlin, ar. 18340).
[3] Pap. *Harris,* I, 20 *b,* 8.

încă de la origini, egiptenii au ezitat multă vreme înainte de a se hotărî ce animale era mai bine să domesticească. Omul şi cîinele s-au împrietenit la vînătoare. Boul şi măgarul au fost găsiţi buni de povară. Lîna oilor era apreciată de beduini, în vreme ce egiptenii o ocoleau, şi pentru cei morţi, şi pentru cei vii. Ei preferau caprele. In afară de aceste animale, care au fost repede domesticite, ca şi porcul, egiptenii prindeau la vînătoare şi creşteau în parcuri gazele, cerbi, antilope de tot felul, mufloni şi chiar hiene scîrboase. * In Imperiul de Mijloc, guvernatorul clin Oryx creştea în staulele sale cîteva antilope de la care noma sa îşi luase numele. Aceste obiceiuri s-au păstrat şi în Imperiul Nou. Un şcolar este astfel certat : ..Eşti mai rău decît antilopa-vacă din pustiu, care trăieşte alergînd. Ea nu ară şi nu-i bună de arie. ci trăieşte de pe urma boilor, fără să se amestece cu ei". [2] Cea mai mare parte din crescătorii de vite se mărginesc deci la adevăraţii prieteni ai omului : calul, boul şi măgarul, capra şi oaia, porcul, gîş-tele şi raţele.[a] Cămila nu-i cunoscută decît de locuitorii din "Delta răsăriteană. Cocoşul avea să apară mult mai tîrziu. Bineînţeles că şi alte animale sînt îngrijite alent şi chiar cu duioşie, dar numai în

[1] Gaillard, *Les lâlonnements des Egypiiens de l'Ancien Empire a. la recherche des animauX ă domesliqucr*, *Reviie d'ethnogiaphie et de sociologie,* 1912. , 2 *pap, Lansing,* pi. 3, 8, 10.
[s] Prinţul din El Kab înregistrează 122' boi, 100 oi, 1 200 capre, .1 500 porci *(Uri;.!*"IV, 75).

temple şi pentru raţiuni religioase. Noi nu vorbim aici decît despre creşterea animalelor agricole.

Cu puţin înainte de epoca Ramessizilor, calul fusese introdus în Egipt, şi nu era încă prea răspîndit, cu toate contribuţiile de război impuse popoarelor asiatice.* Huy posedă un grajd deosebit de staulul boilor şi al măgarilor, dar Huy, fiul regal din Kuch, este un foarte mare personaj.[2] El face parte dintre cei privilegiaţi, care se urcau în car atunci cînd erau convocaţi la palat, cînd se plimbau sau cînd îşi vizitau moşia. Proprietarii de cai nu riscau niciodată să încalece. Numai de două sau de trei ori, după cîte ştim, un artist egiptean a reprezentat un bărbat călare. [3] Beduinii erau mai îndrăzneţi. In timp de război, cînd carul nu mai putea înainta, ei deshămau calul, săreau pe spinarea lui şi figeau în galop. La păşune, caii nu se amestecau cu celelalte animale.

Staulul boilor era aşezat aproape de casa stăpînu-lui şi de coşarele cu grîne, în aceeaşi curte. Servitorii îşi aveau locuinţa tot acolo, ca să păzească animalele de hoţi şi să fie mai repede gata dimineaţa. în-aceste modeste case făcute din lut, negre pe dinăuntru şi pe dinafară, ei îşi aveau un colţişor unde-şi

[1] Ramses al IlI-lea s-a străduit să mărească şeptelul egip
tean : „Am făcut pentru tine (Amon). turme în sud şi în nord,
cu boi şi păstori şi animale mici, cu bouari, scribi şi mulţi
păstori în urma lor". *(Pap. Harris,* I, 7, 9). Antilopa este ori-
cînd o ofrandă plăoutâ zeilor, şi Ramses al IlI-lea trimite
vînători s-o prindă din pustiu *(Pap. Harris,* I, 28).

[2] *Th.T.S.,* IV, 8.

[3] Ostracon. Deir el Medineh, 2159; M.aspero, *Histoire,* t. II, 219 (cavalerul din mormîntul lui Horemheb la muzeul din
Bologna).

pregăteau cina şî-şî păstrau proviziile. Merg împovăraţi de greutăţi în fruntea sau în urma turmei. Ca să se mai uşureze, ei împart povara în două părţi egale şi o pun în ulcioare, în coşuri sau în panere, pe care le agaţă de o cobiliţă. Dacă n-au decît o boccea, o duc în spate, legată de un băţ. Acesta e felul de viaţă al lui Bytau, dar el e un vlăjgan voinic. Femeile îl privesc cu ochi dulci. Cei mai mulţi păstori sînt însă nişte sărăntoci, dărîmaţi de o viaţă de muncă, cheli, cu o barbă încurcată, cîteodată burtoşi, sau de o slăbiciune înfiorătoare, ori infirmi. într-un mormînt din Meir, un desenator nemilos i-a înfăţişat cum erau, fără să-i înfrumuseţeze.[1]

Această viaţă îşi avea farmecul ei. Cînd păstorul îşi iubea animalele, el stătea de vorbă cu ele. Cunoştea locurile unde creştea iarba care le plăcea şi le ducea într-acolo. Animalele îl răsplăteau pentru îngrijirile lui ereseînd, îngrăşîndu-se şi dînd numeroşi viţei.

Trecerea peste mlaştini era totdeauna un lucru greu. Acolo unde omul şi animalele mari se înămo-leau, un viţel .putea să se înece. Păstorul îl lua atunci în spate apucîndu-1 de picioare, şi intra cu curaj în apă. Vaca venea după el mugind, cu ochii măriţi de spaimă. Celelalte vaci o urmau. Boii înţelepţi, duşi de alţi păstori, înaintau în ordine. Dacă apa era adîncă pe lingă trestii şi papiruşi, trebuiau să se ferească de crocodili. Păstorii din vremurile vechi ştiau ce trebuie să spună ca să prefacă duşmanul într-un butuc inofensiv sau să-1 orbească.[2] Numai că docu-

[1] Maspero, *Hkfypte,* în *Ars Una.* * Monte-t, *Vie privee.* Cap. ITI.

mentele recente sînt mute în această privinţă. Un mormînt din El-Bercheh ne-a păstrat cîntecul unui păstor care străbătuse multe ţări : „Aţi plimbat boii pe toate drumurile. Aţi călcat nisipurile. Acum tăvăliţi iarba. Mîncaţi plantele frunzoase. Iată-vă sătui. Totul vă prieşte." * La Petosiris, păstorul dă vacilor nume poetice : Aurita, Strălucitoarea. Frumoasa, ca şi cum ele ar fi încarnat-o pe zeiţa Hathor, care poseda toate aceste însuşiri.[2]

Naşterea viţelului sau luptele cu tauri, odată cu deplasările, sînt principalele ocazii pe care le avea păstorul de a-şi arăta ştiinţa şi devotamentul. Dacă nu reuşea, cu atît mai rău pentru el. Dacă crocodilul înhăţa un viţel, dacă hoţul punea mina pe un bou, dacă epidemia decima turma, nu exista nici o explicaţie. Vinovatul era întins pe jos şi biciuit crîncen. [3]

0 măsură excelentă împotriva furtului era însemnarea animalelor. Acest lucru se făcea mai ales pe domeniile lui Amon şi ale zeilor mari, precum şi pe domeniul regal. Vacile şi viţeii erau adunaţi într-un colţ al păşunii şi fiecare animal era prins pe rînd în laţ. I se legau picioarele. Era răsturnat, ca şi cînd ar fi trebuit să fie tăiat. Operatorii înroşeau fierul pe o sobiţă şi-1 aplicau pe partea dreaptă. Bineînţeles că scribii erau prezenţi cu tot echipamentul şi păstorii sărutau cu respect pămîntui în faţa acestor reprezentanţi ai puterii. *

[1] Ncwborry. *El Bersheh,* I, 18.
[2] Lefebvre, *Petosiris.* textele 46. 43.
[3] *Mem Tyt.,* II, 12 (Puyemre) : *Wr. Atl,* I, 264 (Arma).
« Th. T.S., III 31 ; Wr. Atl., I, 183 (Userhat).

Altă scenă. O turmă de capre e adusă într-un boschet ai cărui copaci trebuiesc tăiaţi : într-o clipă sînt curăţaţi de frunze.* Fac bine că se grăbesc, căci tăietorul de lemne a şi sosit. Dă prima lovitură de secure. dar caprele nu se gîndesc să plece. Iezii fac tumbe. Nici ţapii nu-şi pierd vremea. Dar iată că păzitorul de capre, care poartă, mîndru, o bîtă asemănătoare cu sceptrul din Teba, îşi adună turma. Agaţă de capătul unei cobiliţe un sac greu, şi de celălalt, un ied. Poartă şi un fluier, dar nici Theocrit şi nici Virgiliu n-au cîntat iubirile păstorilor şi ale păzitorilor de capre de pe malurile Nilului.

Creşterea păsărilor se făcea în locuri speciale, care nu şi-au schimbat deloc forma între Imperiul Vechi şi cel Nou : o curte decorată cu o stelă şi cu statuile lui Renutet. într-o parte, se vede o magazie plină cu ulcioare şi baloturi şi o balanţă de cîntărit grînele. în partea cealaltă, un teren împrejmuit cu gard, în mijlocul căruia se află o baltă. Gîştele şi raţele se scaldă pe margini, iar servitorul le aduce porţia de boabe. [2]

IX. Locuitorii mlaştinilor

Mlaştinile acoperă o mare parte a văii Nilului. Cînd fluviul intră din nou în albia lui, el lasă în fiecare an, pe marginea terenurilor cultivate, bălţi mari, care-şi vor păstra apa pînă la sfîrşitul anotimpului *chemu.* Aceste mlaştini sînt acoperite cu nuferi, mărginite cu stuf,. papirus şi alte plante acvatice. Stu-

[1] Mem. Tyt., V. 30 şi 34.
* Wr. Atl., I, 395.

fisurile de papirus sînt adeseori atît de dese, încît nu îngăduie să pătrundă nici cea mai mică rază de Iu» mină şi atît de înalte, încît păsările cuibărite în inflorescenţele lor se simt în siguranţă. Cele mai pricepute execută exerciţii de acrobaţie aeriană. O cucuvea nemişcată aşteaptă să vină noaptea. Cu toate acestea, duşmanii neamului înaripat, cum sînt civeta, sau pisica sălbatică, se caţără pe tulpini pînă la înălţimea cuiburilor. Tatăl şi mama puilor luptă cu curaj împotriva agresorului, în vreme ce puişorii piuie disperaţi şi-şi mişcă aripile fără pene. Peşti sprinteni se strecoară printre tulpini. Se observă mai ales chefali, somni şi alţi peşti uriaşi, „creaţi de natură", după cum spune Maspero, într-un moment de bună dispoziţie. *Batensoda* înoată pe spate. Aşa de mult îi place poziţia aceasta, încît spatele i s-a albit, în vreme ce pînteeele i s-a întunecat. O femelă de hipopotam şi-a găsit un colţ liniştit ca să fete. Un crocodil 6 pîndeşte cu ipocrizie şi aşteaptă clipa cînd îi va înghiţi puiul, dacă nu cumva tatăl nu va sosi mai înainte. Va începe o luptă fără îndurare, în care crocodilul va fi învins. Hipopotamul îl va înşfăca cu fălcile lui formidabile. Duşmanul va încerca zadarnic să-1 muşte de picior, crocodilul îşi va pierde echilibrul şi trupul îi va fi zdrobit.[1]

[1] Montet, *Vie privee,* tot cap. I ; *Wr. Atl., 1,* 433 (Br. Mus. 37 977) ; *Wr. Atl.,* I, 117 (Baki) ; *Wr. Atl.,* I, 343 (Senemioţ) ; *Mem. Tyt., I,* 24 (Nakht) ; II, 9 (Puyemre) ; Wr. *Atl, 1, 2* (Menna).

Cu cît înaintai spre nord, cu atît mlaştinile erau mai întinse şi tufişurile de papirus mai dese. Numele egiptean al Deltei, *mehit,* indică tot o mlaştină mărginită de papirus. Această limbă, atît de bogată în sinonime, care indică tot ce se află în natură, avea şi alţi termeni care însemnau mlaştinile acoperite de nuferi, *cha,* cele unde creşteau trestiile, *sekhet,* cele frecventate de păsări, *iun,* bălţile formate după retragerea inundaţiilor, *pehu.* Aceste mlaştini erau paradisul vînătorului şi al pescarului. Aproape toată lumea din Egipt se ocupa, în timpul liber, cu pescuitul şi vînătoarea în mlaştini, chiar şi scribii. Doamnele şi fetiţele le aplaudau îndemînarea şi erau fericite să aducă acasă o pasăre vie. Băieţaşii învăţau foarte repede să arunce bumerangul şi harponul. Ei erau amatori, dar populaţia din nord trăia de pe urma mlaştinei.

Oamenii scoteau de acolo mai întîi materiale pentru case şi pentru lucrul lor. După ce smulgeau tulpinele de papirus, le făceau snopi şi, aplecaţi sub povară, se întorceau încet, adeseori poticnindu-se, în sat. Recolta se întindea jos şi se alegeau tulpinele cu care se construiau colibele.

Casele de cărămidă sînt înlocuite aici cu case de papirus, care se lipesc cu lut. Pereţii sînt subţiri. Tencuiala cade deseori, dar crăpăturile se astupă uşor. Cu fibrele papirusului se fac frînghii de toate grosimile, rogojini, scăunele şi colivii, care se vînd celor de pe uscat. Din frînghii şi ramuri se confecţionează bărci elegante şi practice, fără ' de care nu se putea nici vina, nici pescui. Dar înainte de a porni în urmărirea vînatului, materialul cel nou trebuia încercat. Cu co-

roane de flori de eîmp pe cap, cu un nufăr ia piept, fiecare se urcă în barca sa şi vîsleşte cu o lopată bifurcată, întrecerea începe cu înjurături adeseori foarte grele. Ameninţările şi loviturile plouă. S-ar zice că distracţia va lua o întorsătură rea, dar nimeni nu intenţionează decît să-şi rostogolească adversarul în apă şi să-i răstoarne ambarcaţia. Cînd nu mai ră-mîne decît un jucător în picioare în barca lui, petrecerea ia sfîrşit. Învingători şi învinşi se întorc în sat, şi, împăcaţi, îşi reiau meseria pe care satiricul egiptean o socoteşte cea mai aspră dintre toate.[1]

Pescarii, care voiau să facă o expediţie mai lungă, se urcau într-o barcă de lemn, prevăzută cu un catarg. Intre cabluri erau întinse frînghii pentru uscarea peştilor spintecaţi. O pasăre de pradă se aşeza pe catarg. [8]

Existau multe feluri de a pescui. Pescarul singuratic se instala, cu merindele lui, într-o bărcuţă şi îndată ce găsea un Ioc liniştit, îşi arunca undiţa. Dacă un clarias frumos era atras de momeală, el trăgea undiţa cu grijă şi ucidea prada cu o lovitură de măciucă, în mlaştinile mai puţin adînci, se aşezau nişte plase simple, în formă de sticlă sau chiar plase cu două despărţituri. Chefalii atraşi de momeală găseau intrarea, dar nu mai puteau ieşi. în curînd, plasa devenea un adevărat eleşteu. Pescarul, sigur de succes, nu se temea decît de vecini, care erau în stare să-i ia locul. Pe lîngă găleata de scos apa din barcă, era nevoie şi de răbdare şi de o mînâ foarte sigură. Pescarul se oprea într-un loc unde erau foarte mulţi peşti. îşi

[1] Montei *Vie privee, TA, Metn. Tyl.,* II. 15, 18, 19. Satira meseriilor, oap. *19 şi* 20.
[2] *Wr. AH.,* I, 250.

scuiurrda unealta şi aştepta. Cînd peştii se cuibăreau în plasă, el o smucea foarte repede. Pescuitul cu năvodul cerea vreo zece oameni, cel puţin două bărci şi o imensă plasă dreptunghiulară, prevăzută pe o parte cu ilotoare şi pe partea opusă cu greutăţi de piatră. Se întindea această plasă într-un lac şi se stîrneau peştii. Apoi plasa şi peştii se trăgeau încet la ţărm. Era o treabă delicată, căci sinodontul era un peşte foarte ager şi viguros şi sărea înapoi din plasă. Pescarul trebuia să-1 prindă din zbor.[1] Harponul era cea mai bună unealtă împotriva enormului lates, aşa de mare, încît coada lui mătura pămîntul cînd doi pescari îl duceau atîrnat de o lopată.[2] Harponul se întrebuinţa şi la vinerea hipopotamului, dar harponul pescarului -, s-ar fi sfărîmat ca o jucărie de trupul monstrului. Era deci nevoie de o armă solidă, formată dintr-un eîrlig de fier înfipt într-o lance de lemn, legată cu o frîn-ghie de un şir de flotoare. Cînd harponul îşi atingea ţinta, lemnul se rupea şi cîrligul rămînea înfipt în carnea monstrului, care-o lua la fugă. Vînătorii puneau mîna pe flotoare şi trăgeau de frînghie ca să scurteze distanţa. Hipopotamul îşi întorcea spre vînă-tori capul lui enorm, deschidea fălcile în stare să zdrobească şi o barcă, dar era doborît cu lovituri de harpon.[3]

[1] *Wr. Atl,* I, 250 (Horemhob) ; *Mem. Tyt,* V, 30 şi 35 (Apuy) ; *Mem. Tyt,* II, 65 (Puyemre" ; Montet, *Vie privee,* 23—41.

[2] *Wr. Atl,* I, 354 ; **117,** 40, 343, 70, 294, 2, 183, 88 ; *Mem. Tyt.* I, 24 ; Davies, *Ken-Amun,* 51.

a *Th.T.S.,* pi. I şi p. 28 (Amehemhat) ; *Wr. Atl, X,* **271** (Aimenemheb).

Vînătoarea cu bumerangul era mai curînd un sport pentru oameni bogaţi, decît o muncă de barcagii.

Iată-l pe Apuy care a luat loc într-o barcă de lux, de forma unei raţe uriaşe. Insă cea mai mare parte din vînători se mulţumesc cu o luntre de papirus de tip obişnuit. E bine să ai pe bord o gîscă de Nil, dresată să servească la atragerea în cursă a păsărilor. Vî-nătorul aruncă bumerangul, care se termină cu un cap de şarpe. Arma şi victima se întorc la locul de pornire. Tovarăşii vînătorului, soţia şi copiii lui le prind în grabă. Un băieţel, încîntat, îi spune tatălui : ,.Prinţe, am prins un grangur !" Dar, în acelaşi timp, o pisică sălbatică a prins ea singură trei.[1]

Vînătoarea cu plasa captura dintr-o singură lovitură un mare număr de r ăsări vii. Acesta era un sport de echipă. Prinţi sau bărbaţi cu situaţie înaltă luau parte la ea ca şefi sau pîndaşi. Pe un teren neted, se alegea o baltă de formă dreptunghiulară sau ovală, lungă de cel puţin cîţiva metri. De o parte şi de alta a bălţii, se întindeau două plase de aceeaşi formă, care, dacă se uneau, puteau să acopere balta în întregime. Trebuia să se găsească posibilitatea de a se lăsa brusc în jos cele două plase, în acelaşi moment, în aşa fel ca păsările care coborîseră pe baltă să fie prinse. Se înfigeau, în pămînt patru ţăruşi, doi de o parte şi doi de alta a bălţii. Se legau de ei cele două plase, ale căror colţuri exterioare erau prinse două de un ţăruş gros. înfipt la o mică distanţă de mijlocul bălţii şi două de o frînghie care se putea manevra, lungă de vreo douăzeci sau chiar mai mulţi metri. Cîhd totul

■ *Mem. Tyi,. M.* 30 ; *Mem. Tyt..* I. 24 : *Wr. Atl.,* I. 2. 3-13, 42*!.

era gata, un pîndaş se aşeza în dosul unui paravan găurit. Păsări dresate se plimbau pe marginea bălţii. In curînd, se aduna un mare număr de raţe. Trei sau patru vînători apucau frînghia. Stăteau destul de departe de mlaştină, ca să nu sperie păsările, care puteau zbura la cel mai mic zgomot. Pîndarul ridica braţul sau agita o basma. La acest semnal, ceilalţi, dîndu-se brusc îndărăt, aruncau capcana. Cele două plase se ridicau şi se lăsau peste grămada de păsări, care era prinsă în întregime. Zadarnic încercau cele mai vioaie să se zbată şi să zgîlţîie plasa. Fără să le lase timp să scape, vînătorii, aruncaţi la pămînt de efortul făcut, se ridicau şi alergau cu coliviile. Dacă după ce se umpleau mai rămîneau păsări sub plasă, ele erau prinse, li se îndoiau aripile şi li se smulgeau penele, ca să ajungă vii măcar pînă în sat. [1]

Toate aceste procedee cereau îndemînare, răbdare şi curaj, însuşiri care ar fi rămas fără rezultat, dacă vînătorii n-ar fi fost ajutaţi de o divinitate pe care o numeau Sekhet, „Păşune". Ea avea înfăţişarea unei ţăran ci îmbrăcată cu o rochie strimtă. Părul lung îi acoperea umerii. însăşi plasa aparţinea unui zeu special, zeul Plasă, fiul „Păsunei". Ocupaţiile pe care le-am descris sînt ocupaţiile zeiţei „Păşune". Peştii şi păsările sînt ale ei, dar ea nu e zgîrcită, ci le împarte bucuroasă vînătorilor şi pescarilor, care sînt tovarăşii şi prietenii ei. [2]

[1] Monîet, *Vie privee,* 42 ; *Mem. Tyt.,* V, 30 ; *Wr. Atl.,* I, 184. 24, 344 ; *Mem. Tyt.,* I, 22—23 ; *Mem. Tyt.,* II, 15 ;*Wr. Atl,* I, 249.

[2] Montet, *Vie privee,* 6—8. 66. In templul de la Edfu, zeiţa Sekhet spune regelui „Iti dau toate păsările care sînt pe lac-, (Ed. II, 164).

X. Visătoarea îu pustiu

Ymătoarea în pustiu era o distracţie pentru nobili şi prinţi, pentru alţii însă era o meserie. Nu există mormînt decorat în care stăpînul să nu fie înfăţişat străpungînd cu săgeţile lui sigure antilopele şi gaze-ic-le adunate grămadă, ca într-o grădină zoologică, într-un teren îngrădit. Arcaşii, care păzeau pustiul şi erau însărcinaţi cu apărarea muntelui de aur de la Coptos, cînd se duc să dea socoteală de misiunea lor marelui preot al lui Amon, Menkheperresenb, sînt întovărăşiţi de un maestru de vînătoare, care-i prezintă un dar măreţ : ouă şi pene de struţ, struţi şi gazele vii, precum şi animale ucise. [1] Ramses al III-lea organizase echipe de arcaşi şi de vînători de profesie, care în timp ce-i întovărăşeau pe strîngătorii de miere şi de răşină, aduceau antilopele oferite zeului Ra la toate sărbătorile sale, căci ofranda de animale din deşert rămînea, în plină epocă istorică, la fel ca şi în epoca în care omul trăia mai ales din vînătoare, cea măi plăcută zeilor. [2]

Amatori sau profesionişti, toţi vînătorii ocoleau vînatul căruia natur-a i-a dăruit picioare sprintene, ca să nu se rătăcească şi să devină ei înşişi o pradă pentru hiene şi păsări răpitoare. Cunoscînd obiceiurile animalelor, şi mai ales locurile unde se duceau să se adape, ei căutau să atragă un număr cît mai mare de animale într-un loc anume pregătit, unde să le poată prinde sau ucide. Se alegea fundul unei văi cu vegetaţie deasă, cu malurile atît de

[1] *Th.T.S.,* V, 9.

[2] Pap. *Harris,* I. 28. 3—4.

abrupte, *încît* animalele să nu poată fugi nici Ia dreapta nici la stînga. Se întindeau două rînduri de plase pe ţăruşi, la o distanţă potrivită, dar pe care noi n-o putem aprecia după picturi. Plasa din fund era pusă în aşa fel, încît împiedica orice fugă. In partea cealaltă, se lăsa o deschizătură pentru trecerea animalelor şi a vînătorilor. In interior se punea apă şi hrană.[1] In curînd, ţarcul se umplea. Animalele se simţeau bine aici, de parcă nu le-ar fi păscut nici o primejdie. Boi sălbatici zburdau în toate părţile. Struţii dansau salutînd răsăritul soarelui. O gazelă îşi alăpta puiul. Un măgar sălbatic îşi lungea gîtul gata * să adoarmă. Un iepure instalat pe o movilită, adulmeca aerul. [2]

Odinioară, vînătorii plecau pe jos. Stăpânul mergea cu mîinile goale. Servitorii lui duceau merindele, arcurile, săgeţile, cuştile, frînghiile şi coşurile. Un valet ţinea de zgardă copoii şi hienele îndopate şi dresate pentru vînătoare. De cînd se răspîndise între-buinţarea carului, stăpînul pleca în car, ca la război, cu arcul şi săgeţile alături. *Chemsu* îl urma pe jos, purtînd pe cobiliţă ulcioare, burdufuri, coşuri, saci şi frînghii. Cînd mica ceată ajungea la destinaţie, şeful cobora din car cu armele lui. Un valet ţinea de zgardă haita de copoi.[3] De multă vreme se renunţase la hienele pe care vînătorii din Vechiul Imperiu reuşiseră să le dreseze.

Vînatul era surprins de o ploaie de săgeţi şi de apariţia neaşteptată a copoilor sîngeroşi. Nenorocitele

[1] *Th.T.S.,* II, 6—7 ; *TH.T.S.,* I, 9 ; *Nr. Atl,* I, 53 ; *Mem, Tyt,*
II, 7. Davies, *Five theban tombs,* 12, 22, 40.
[2] Davies, *Ken — Amun,* 48.
[3] Davies, *Five theban tombs,* 12:

animale căutau zadarnic o ieşire. Malurile abrupte şi plasele le ţineau pe loc.

Desenele ne înfăţişează nişte cerbi şi nişte boi sălbatici loviţi de săgeţi. Un struţ se apără cu ciocul de un cîine care-1 atacă. O femelă fată sărind. Un copoi sfîşie dintr-o dată puiul care abia s-a născut. O antilopă se repede sărind disperată, dar cade în gura duşmanului. Un copoi a doborît o gazelă şi-i frînge gîtul. După o pictură din mormîntul unui oarecare Usir, se pare că în ţarc au fost puse capcane, dar pictura nu e bine conservată ca să se poată descrie mecanismul lor. Totuşi, existenţa acestor curse e sigură. Dacă vînătorul n-ar fi avut decît săgeţi şi cîini, nu s-ar înţelege cum putea prinde un număr atît de mare de animale vii, aşa cum fac acest Usir şi un anume Amenemhat.[1] La întoarcere, aceşti vînători duc cu ei, legaţi de cîte un picior, un muflon, o gazelă, o antilopă, un struţ, toate în stare să meargă. Un servitor poartă pe umeri un pui de antilopă. Alţii ţin de urechi iepuri ucişi. O hienă moartă atîrnă de o prăjină. Alţi vînători, dispreţuind profitul şi ne-temîndu-se de primejdii, nu se dau la o parte să urmărească antilopele cu carul lor iute ca fulgerul. Aşa procedează şi neobositul prinţ Amenhotep. Un oarecare Usirhat porneşte şi el în car în deşertul fără margini, conducînd singur şi trăgînd cu arcul. El mînă înaintea lui o turmă de antilope, printre care se amestecă nişte iepuri, o hienă, un lup. [2]

[1] Davies, *Five theban tombs, 23*—24 ; *Wr. Atl., I,* 53 32.
[2] Wr. *Atl., I,* 26.

f i

C APITOLUL VI

ARTELE ŞI MEŞTEŞUGURILE

Poporul egiptean nu era format numai din agricultori, scribi şi preoţi. Dacă ar fi fost aşa, n-ar fi existat piramidele, nici templele, nici hipogeele. Prinţesa Klmumit nu şi-ar fi pus în părul ei negru o diademă care pare a fi opera unor zîne. A scoate din carieră un bloc de granit lung de mai "mult de treizeci de metri, a-1 transporta de la Assuan la Teba, a-i tăia în formă de obelisc, a grava pe el hieroglife impecabile, în sfîrşit, a-1 ridica pe soclu, e un tur de forţă, pe care egiptenii puteau să-1 săvîrşească în şapte luni şi care s-a repetat d<e multe ori în timpul fiecărei domnii din Noul Imperiu. Scribii socoteau pe aceşti meşteşugari uimitori mai prejos decît ei. Să încercăm să ne facem o idee despre munca şi felul lor de trai.

1. Muncitorii din cariere

In cele două pustiuri ce mărgineau valea Nilului. Egiptul poseda roci admirabile, care furnizau arhitecţilor, sculptorilor şi giuvaergiilor materiale pentru

cele mai mari, ca şi pentru cele mai mici opere. Calcar se găsea peste tot, între Memfis şi lunyt, la sud de Teba. Cel mai fin, cel mai alb era extras din carierele de la Roiau, nu departe de izvorul rîului Heluan. Calcarul din muntele teban era şi el de bună calitate. Cuarţul, roşu ca lemnul de cedru, *mery,* venea din Muntele Roşu, domeniul zeiţei Hathor, la nord-est de On. Cariera era în plină exploatare sub dinastia a XII-a. Dezertorul Sinuhit reuşise să fugă din Egipt amestecîndu-se printre muncitorii casre plecau din satul lor la carieră. Sub Ramses al II-lea, se lucra acolo mai mult ca oricînd. Intr-o zi, s-a descoperit, sub ochii faraonului, care făcea o vizită în pustiul On, pe domeniul lui Ra, un bloc de granit mai lung decît un obelisc, curn nu se mai văzuse de pe vremea zeului. Toată lumea a crezut că însăşi maiestatea sa îl crease cu privirile sale. Ea însărcina pe meşterii săi de elită să-1 lucreze şi exact peste un an blocul luă forma unei statui colosale, care primi numele de Zeul Ramses. Şeful lucrărilor fu răsplătit cu aur şi argint. Toţi cei care participaseră la această lucrare îşi avură partea lor din darurile regelui. Maiestatea sa îi supraveghea zilnic şi ei lucrau cu multă tragere de inimă. In apropiere de această carieră, fu descoperită încă una. Se scoaseră de acolo alţi coloşi pentru templul lui Ptah de la Memfis, pentru templele lui Ptah şi Amon de la Ramses. ?

Grezie mai puţin frumoasă decît cea de la Muntele Roşu, dar destul de bună, se găsea din belşug în cele trei nome din Sud. Regiunea Assuan este regiunea

’ Stelă din anul VIII găsită la On : *Arin, S. A. E.,* 219.
-

granitului. De acolo se procurau cele trei varietăţi : roz, cenuşiu, negru, la mică distanţă de oraş, ca şi din insulele Abu, Satit şi Semnul Un obelisc, un sarcofag, un colos osirian dovedesc activitatea muncitorilor din carierele vechi. Lucrările pregătitoare se observă peste tot. Regiunea granitului se întinde destul de departe, spre sud. Plecînd dintr-un loc numit Idahet, spre vest, se ajunge, după trei zile de mers, în regiunea carierelor de diorit, părăsite în timpul Imperiului Mijlociu. Regiunea era aşa de săracă, exploatarea cerea un efort atît de mare şi atîtea sacrificii, încît Ramessizii, care totuşi nu cruţau deloc prizonierii de război, nu încercară să reia lucrul acolo. [i] In Egiptul de Mijloc, ei puteau să-şi procure, cu puţină cheltuială, pietre excelente, cum erau alabastrul de la Hatnub, la cîteva ore de capitala părăsită Ak-henaton, şi mai la sud, în valea Rohanu, la trei zile de Coptos, un şist asemănător cu grezia, care se lustruia foarte frumos, *bekhen,* ca şi brecia verde si bre-cia obişnuită. Aproape în toate carierele vechi există inscripţii, dar inscripţiile gravate din valea Rohanului sînt singurele care, în loc să se mărginească la liste de ciume şi de titluri, abundă în detalii pitoreşti. [2] Exploatarea nu era nici permanentă, nici regulată. Cînd faraonul avea nevoie de piatră bekhen, trimitea o expediţie de mii de oameni, care rămînea de po-

[1] Engelbach, *The Quarries uf the western mibiăn desert and the ancient road t-o Tuskha ; Ann. S. A. E.,* 193-8. 369: pf, Sethe, *Die Bau — wid Denk — malsteine der alten Egypter und ihr Namen,* Berlin, 1933, p. 49.

[2] Couyat şi Montet, *Les inscripiîons hieroglyphiques el hieratiques du ouâdi Hammâtnât,* Cairo', 1912.

mină în domnia lui. Ramses al IV-lea, întrecînd pe toţi înaintaşii lui, organiză o mare expediţie, pentru care mobiliza 9 368 de oameni. Regele o pregătise amănunţit, consultînd cărţile Casei vieţii şi trimiţînd înainte un grup de cercetători. Statul-major cuprindea treisprezece personaje importante, printre care marele preot al lui Amon, însoţit de subalternii săi. Apoi veneau scribii trupei, în număr de 20. Aceşti scribi erau tehnicieni de merit, cărora li se cerea să rezolve probleme inginereşti, cum ar fi ridicarea unui obelisc de treizeci de coţi, construirea unei rampe de cărămizi nearse sau chestiuni administrative, organizînd de exemplu o expediţie în Siria. Şefii grajdurilor, călăreţii, vizitiii echipajelor numărau 91 de persoane, poliţiştii gradaţi 50 şi funcţionari de diverse categorii tot 50. Se notează cu mirare prezenţa a 200 de şefi de cete de pescari, care se explică fără îndoială prin faptul că anotimpul *clieniu,* în timpul căruia avea loc expediţia, nu era favorabil pescuitului. Grosul trupei era format din 800 de auxiliari străini *(aperu).* In acest efectiv se mai numărau 900 de funcţionari ai guvernului central, dar aceştia întovărăşeau expediţia de departe. Această veritabilă armată era însoţită de mai multe care trase de boi. Specialiştii propriu-zişi, adică un şef al artiştilor, trei şefi ai muncitorilor din cariere, 130 de muncitori şi cioplitori de piatră, 2 desenatori şi 4 gravori, formează-o mică parte a trupei. Aceasta pentru că cea mai mare parte era ocupată fie cu transportarea pietrelor cu săniile, fie cu transportul hranei. Marea grijă a conducătorilor era să poată hrăni aceste mii de oameni in plin deşert, să distribuie fiecăruia puţină

apă, puţină bere, puţină pîine, să asigure specialiştilor şi şefilor o mîncare ceva mai consistentă şi, în sfîrşit, să mulţumească, după cuviinţă, zeilor, stăpînii muntelui de *bekhet,* în primul rînd lui Min, Horus şi Isis, fără de care minunea n-ar fi avut loc. In stilul lor figurat, egiptenii numeau aceasta „a schimba deşertul într-o regiune cultivată şi drumul într-un canal". Dar. de asemenea, ce plăcere să poţi scrie pe o stelă că nici măcar un măgar n-a căzut, că nimănui nu i-a fost sete pe drum şi că nimeni nu s-a descurajat nici o clipă. în adevăr, aceşti oameni de corvoadă n-aveau dreptul să se plîngă, hrăniţi cum erau cu pîine şi bere, ca în Egipt, în zilele de sărbătoare.*

Metoda de lucru era cu totul primitivă. Oamenii nu-şi dădeau osteneala să atace un filon stîncos şi să scoată din el blocuri întregi. Se alegeau dintre blocurile desprinse, cele care aveau dimensiunile dorite şi puteau să dea fie un sarcofag, fie o lespede, fie o statuie sau un grup. Cei dintîi sosiţi ridicaseră blocurile care zăceau la marginea drumului. Cei care veneau în urmă erau siliţi să escaladeze pantele şi să rostogolească blocurile de sus pînă jos. Foarte adesea acestea se spărgeau şi pînă jos nu mai rămâneau decît aşchii. Un şef de lucrări, anume Mery, avu ideea, în adevăr genială, de a tăia în flancul coastei un drum în pantă, pe care să alunece blocurile. Invenţia reuşi de minune şi ingeniosul inginer aduse pe socoteala lui zece statui de cinci coţi. Acest lucru nu se mai văzuse niciodată. Nu fusese nevoie decît de

[1] Ibid.. inscripţiile 231—237, 240, 223. 12. 222. 219 şi 67, 1, 19.

vreo zece secole pentru ca procedeul să fie pus la punct.*

Oricînd gata să interpreteze semnele intervenţiei divine, egiptenii ţineau seama de cel mai mic incident, care sfîrşea prin a lua proporţiile unui miracol. In timp ce tăietorii de piatră rătăceau pe muntele de *bekhen* în căutarea unui bloc pentru regele Nebta-nire, o gazelă, trimisă cu siguranţă de zeu, le arătă drumul : „o gazelă gata să fete apăru în drum, în-torcîndu-şi faţa spre oamenii care se aflau înaintea ei. Ochii ei priveau pe cei care căutau s-o prindă, dar ea nu se întoarse pînă ce nu ajunse în locui de pe muntele sacru unde se afla o lespede de sarcofag. Ea născu deasupra ei. Soldaţii regelui, care văzuseră aceasta, îi tăiară gîtul. Apoi se opriră, aduseră ofrande şi coborîră în linişte. Majestatea acestui zeu venerabil, stăpînul deserturilor, făcuse acest dar fiului său Nebtanire, să trăiască în veci, pentru bucuria lui, pentru ca el să fie viu pe tronul său, pentru totdeauna şi să aibă o infinitate de aniversări." [2]

Odată piatra găsită, adusă intactă lingă drum, pusă pe o sanie şi gata de plecare, şefii expediţiei nu puteau da semnalul de pornire înainte de a ridica zeilor muntelui de *hekhen,* printre care cel mai venerat era Min, stăpînul ţinuturilor Coptos şi Ipu, un monument demn de el. Erau cu atît mai obligaţi să facă acest gest, cu cît un al doilea miracol urmase de aproape pe cel cu gazela. In mijlocul văii, se descoperi un rezervor plin pînă la gură cu apă, care măsura zece coţi de fiecare parte. Se luară măsuri ca

[1] Ibid., inscripţia 19, ci. p. 24.
[2] Ibid., inscripţia 110.

antilopele să nu-1 poată murdări şi să fie ascuns de nomazi.

„Soldaţii regelui făcuseră poteci pe margini, dar nici un ochi nu le zărise, nici o faţă de om nu le privise. Rezervorul nu se deschisese decît pentru ma-jestatea sa. Cînd cei care locuiesc în To-mery, rek-hyt-ii care sînt în Egipt, în nord ca şi în sud vor auzi acestea, îşi vor pleca fruntea la pămînt. Ei vor mărturisi perfecţiunea maiestăţii sale în toate timpurile şi pentru totdeauna." x

Pînă la urmă, după douăzeci şi două de zile de la sosire, expediţia pleca înapoi spre Egipt, ducînd o piatră foarte frumoasă, care măsura opt coţi în lun-gime şi patru în lăţime, groasă de doi coţi, după ce sacrificase boi şi antilope şi arsese răşină în onoarea zeului binevoitor.

Egiptenii practicau această metodă aşa de simplă oriunde era posibil, ca să scape de orice efort. Presupunem că descoperirea blocului de grezie mai înalt decît un obelisc, în carierele Muntelui Roşu, a fost tot un dar al lui Hathor. Cînd era nevoie, nu ezitau să spargă roca, nici să sape galerii.[2] Munca aspră pe care şi-o impuneau ca să găurească stîncile din muntele teban avea un dublu rezultat : construia defuncţilor locuinţe veşnice şi procura celor vii pietre de toate formele. Mulţi muncitori şi tăietori în piatră erau prizonieri de război sau condamnaţi, dar se cunosc şi numeroşi egipteni liberi care munceau aici. Sub domnia ultimului Ramses, cînd aflară că Egiptul

* *Ibid.,* inscripţia *191.*
*Xucas. *Ancient egyplian materials and iiidustries,* cd. Iî. Londra, 1934, p. 63.

at(i

era sfîşiat de un război civil, toţi aceşti prizonieri îşi rupseră lanţurile, trecură de partea duşmanilor lui Amon, şi, răspîndiţi în toată ţara, săvîrşiră mii de nelegiuiri şi de cruzimi. Aceasta dovedeşte că mai înainte nu fuseseră prea mulţumiţi cu soarta lor.

II. Minerii

Aur se găsea din belşug, răspîndit în deşert, între Nil şi Marea Roşie. Trei locuri aurifere sînt cu deosebire de semnalat. In multe texte şi chiar şi în papirusul Harris, este adeseori vorba despre aurul de la Coptos.[1] In realitate, aurul de la Cop-tos se afla în muntele de *bekhen.* Natura potrivise bine lucrurile, concentrînd aproape de un izvor, la întretăierea mai multor drumuri care traversau deşertul, la egală depărtare de Nil şi de mare, minele de aur şi carierele care furnizau o piatră atît de apreciată de sculptori. Regiunea era frecventată de păzitorii munţilor auriferi de la Coptos, de şefii vînătorilor care prindeau struţi, iepuri, gazele, de poliţiştii din Coptos, răspunzători de securitatea oamenilor ce circulau prin deşert, pur-tînd preţiosul metal.

Alte regiuni aurifere erau mult mai puţin favorizate decît muntele de *bekhen.* într-o zi, regele Setui, studiind problemele referitoare la munţii din deşert, simţi dorinţa să vadă minele de unde se

[1] *Th. T. S.,* IV, 4 ; Inscripţia lui Ameni la Bcni-Hassan („Newberry, *Beni-Hassan,* I, 8; *Pap. Harris,* I, 12 la 7. Harta minelor de aur din muzeul de la Torino.

aducea aurul.[1] Vizitînd canalele care le deserveau pornind de la Edfu, majestatea sa se opri în drum ca să se sfătuiască cu inima sa : „Cit e de greu drumul fără apă ! Cum poţi să mergi cînd gîtlejul ţi-e uscat ? Cine le va potoli setea ? Ţara e departe. Pustiul e întins. Omul căruia îi e sete pe munte, se plînge. Cum îi voi ajuta ? Voi găsi oare posibilitatea să-i ajut să trăiască ? Ei vor mulţumi zeului în numele meu de-a lungul anilor care vor veni. Generaţiile viitoare mă vor pomeni pentru energia mea, căci eu sînt clarvăzătorul care se gîndeşte la orice călător."

După ce majestatea sa s-a gîndit la acestea în inima sa, a străbătut dpşertul să caute un loc unde să sape un puţ. Tăietorii de piatră primiră porunca să sape un puţ în munte, ca apa lui să-1 întărească pe cel doborît de arşiţă, să-1 răcorească pe cel ars de soare. încercarea reuşi de minune, aşa încît regele putu să scrie : „Iată că zeul mi-a îndeplinit dorinţa. El a făcut să vină apa pe munte. Drumul, cumplit de cînd există zei, a devenit minunat în timpul domniei mele."

Totuşi, acesta nu era decît un început. Regele înţelegea că trebuie să întemeieze un oraş cu numele marelui Menmatre, „cel care răspîndeşte apa în mare cantitate întocmai ca cele două bulboane de la Abu". Or, cum nu exista oraş fără templu, şeful lucrărilor regale fu însărcinat să-1 construiască. Muncitorii din carierele necropolelor se pu-

[1] Inscripţia din templul de la Radesieh : Golenischeff, R ; *Recueil de travaux,* XIII, 75 ssq. şi *Bibi. aeg.,* IV, nr. 4.

seră pe lucru şi în curînd, la poalele muntelui, fu înălţat un templu de mici proporţii, care, prin frumuseţea figurilor şi inscripţiilor, nu e mai prejos de alte lucrări din această epocă. Aici se adora un mare număr de divinităţi : Amon, Ra, Osiris, Horus, fruntea zeilor din care făcea parte însuşi regele. Setui veni să-1 inaugureze şi adresă zeilor, părinţii săi, această rugăciune : „Glorie vouă, zei puternici care aţi creat cerul şi pămîntul după voinţa voastră, care mă protejaţi pentru veşnicie şi faceţi ca numele meu să dureze veşnic. Căci eu sînt bun cu voi. Veghez asupra lucrurilor pe care le iubiţi... Fericit cel ce se mişcă după voinţa zeului, căci acesta îşi va realiza dorinţele. Voi respecta deci cuvîntul vostru, căci voi sînteţi stăpîni. Mi-am folosit viaţa şi puterile pentru voi, căutîndu-mi binele în voi. îngăduiţi ca monumentele mele să dăinuiască pentru mine şi numele meu să dăinuiască prin ele." La rîndul lor, minerii recunoscători se închinau fără încetare zeilor pentru regele lor care, săpînd o fîntînă şi construind un templu plăcut zeilor, realizase o operă fără seamăn. Ei ziceau din gură în gură : „Amon, acordă-i veşnicia, lungeşte-i domnia. Zei care sînteţi în izvor, faceţi-1 nemuritor ca voi, căci el ne-a deschis drumul care era închis ochilor noştri. Noi trecem pe acest drum şi sîntem sănătoşi. Cînd picioarele noastre îl ating, simţim cum ne dă viaţă. Drumul greu dinainte a devenit un drum bun. Mulţumită lui, drumul spre aur este ca vederea şoimului."

Templul a devenit proprietatea minelor. Tot aurul scos din munte trebuia dus acolo, înainte ca o

parte din el să îmbogăţească tezaurul regal. O ceată de arcaşi' împreună cu comandantul lor au primit misiunea de a apăra templul şi pe muncitorii săi. Nici alţi căutători de aur, care circulau prin deşert, nici arcaşii, nici gărzile nu trebuiau să schimbe nimic din dispoziţiile date de rege. Nimeni n-avea dreptul să rechiziţioneze sub nici un motiv pe muncitorii care spălau aurul pe socoteala templului, nici să se atingă de aur, „care este trupul zeilor". Regii care vor urma şi care vor ţine socoteală de voinţa lui Setui, vor fi ajutaţi de Amon, Harakte şi Ptah Tatenen.

„Ei vor guverna ţara cu blîndeţe. Vor stăpîni deşertul şi Ţara Arcului. Sufletul lor va fi veşnic. Ei vor îndestula pe cei de pe pămînt. Dar nenorocire celor, regi sau simpli muritori, care vor fi surzi la vorbele mele. Osiris îi va urmări, Isis le va urmări femeile şi Horus pe copiii lor cu ajutorul tuturor prinţilor lui To-Djuser care colaborează cu el."

Situaţia minerilor pe care regele îi trimitea în Nubia era şi mai vrednică de milă.[x] „Se află mult aur, se spunea, în ţara Ikaita (la est de a doua cataractă), dar, din cauza lipsei de apă, drumul spre el e deosebit de greu. Cînd muncitorii care spală aurul pleacă acolo, numai jumătate din ei reuşesc să ajungă. Ceilalţi mor de sete pe drum, împreună cu măgarii care merg înaintea lor. Apa din burdufuri nu le ajunge nici la dus, nici la întors. Nu se

[1] După stela lui Ramses al II-lea, găsită la Kuban, la 180 km.' spre sud de Assuan,' în prezent la muzeul din Gre-noble : Tresson, *La stele de Kuban,* Cairo, 1922.

mai poate deci aduce aur din această regiune din cauza lipsei de apă." Regii de altădată, spunea raportul fiului regelui din Kuch, încercaseră să sape puţuri, dar fără succes. Tatăl lui Ramses, regele Menmatre, care reuşise atît de bine la est de Edfu, nu fusese mai norocos aici. El plănuise să sape un puţ adînc de 120 de coţi, dar părăsise lucrarea începută, căci apa nu se ivea. Acest eşec nu descurajă pe ingineri care, încă de la începutul domniei lui Ramses al II-lea, siguri de sprijinul pe care Hapi, părintele zeilor, avea să-1 dea fiului său iubit, re-luară lucrul, de data aceasta cu succes. Apa care se afla în Duat ascultă de rege şi urcă în puţ. Minerii nu mai mureau pe drum, dar munca lor rămînea tot atît de grea. După cum spune Diodor, pe care sîntem siliţi să-1 cităm din lipsa unor texte mai vechi, * ca să se spargă mai uşor, roca se înfierbînta, apoi era lovită cu nişte unelte ascuţite de metal, în direcţia filonului aurifer. Fragmentele detaşate erau duse la intrarea galeriei, zdrobite şi spălate pînă ce praful de aur ieşea curat şi strălucitor. De fapt, aurul bijuteriilor egiptene era, în genere, amestecat cu argint, aramă şi alte impurităţi.[2]

Egiptenii găseau în Sînai preţioasa turcoază, *majaket*[3], întrebuinţată de giuvaergii, precum şi

[1] Diodor, III, 11—13.

[2] Statuetele găsite în sarcofagul lui Hornekht de la Tanît (*Kemi,* IX, nr. 94—102) se vede eă sînt făcute din aur foarte amestecat.

[3] Lucas, *Ancient egyptian materials and Industries,* 352; V. Loret. *La tonrquoise chez Ies anciens Egypiiens, Kemi, I,* 99—114.

alţi compuşi ai aramei, ca malachita, *sechmet.*[1] începută pe vremea bătrînului rege Seneght, exploatarea minelor era mai activă ca oricînd sub Rame-ssizi. Nici chiar lipsa de apă nu era o piedică. Beduinii, care în trecut îi atacaseră de nenumărate ori pe mineri şi pe însoţitorii lor, erau acum domoliţi sau înfrînţi. Dar minerii erau oricînd expuşi la neplăceri de felul celor arătate de un inginer din vremea dinastiei a XII-a, numit Horurre, pentru că ele ţineau de natura lucrurilor. Acest inginer, însărcinat să întreprindă cercetări în mină, sosise acolo în a treia lună din *perit,* atunci cînd anotimpul nu mai era potrivit pentru scoaterea pietrelor. A doua zi după sosirea sa, el se sfătuise cu tehnicienii cei mai experimentaţi, care îi spuseră cu toţii : „în. munte există turcoaze pentru eternitate, dar în anotimpul acesta trebuie să ţinem seama de culoare. Totdeauna am auzit spunîndu-se acelaşi lucru : gemele din mină se pot scoate, dar culoarea nu mai e frumoasă în acest anotimp nepotrivit din *chemu."* „în *chemu,* adăugă Horurre, pustiul e arzător. Muntele parcă-i încălzit cu fierul roşu şi culoarea (pietrelor) se tulbură." In adevăr, inginerul socotea să se apuce de treabă la sfîrşitul iernii. Căldurile mari nu veniseră încă, dar n-aveau să mai întîrzie mult. Dar dorinţa de a-1 servi pe rege, încrederea pe care-o avea în stăpîna cerului, Hathor, care era şi stăpîna turcoazelor şi protectoarea minerilor, nu-1 lăsară pradă descurajării. Tot personalul lui

[1] Lucas. *op., cit.,* 348 ; Newberry, în *Stndies presented to FU. Grijfith,* 320.

sosise întreg, fără să sufere pierderi. De la primele rezultate, inginerul nu mai avu nici o îndoială. Men-ţinînd mereu acelaşi ritm, îşi termină lucrul în prima lună din *chemu,* fără a simţi căldurile care tulburau culoarea turcoazelor. Şi, vesel, încheie : „Am adunat această gemă preţioasă. Am reuşit mai bine decît orice om venit înaintea mea şi chiar mai mult decît mi se ceruse. Nici nu puteam dori mai mult. Culoarea (turcoazelor) era perfectă şi ochii se bucurau (admirînd-o). Gemă era chiar mai frumoasă decît în anotimpul potrivit... încredeţi-vă deci în Hathor. Faceţi aşa. O să vă meargă bine. Veţi reuşi şi mai bine decît mine. Noroc I'[11]

Astfel, mulţumită inginerilor şi rezistenţei unui personal încercat, şi de asemenea mulţumită zelului negustorilor, despre care vom vorbi în alt capitol. Egiptul îngrămădea în depozitele sale mari cantităţi de materiale necesare în industrie, pietre, metal, lemn.

Sâ-3 vedem acum pe meşteşugari la lucru. în atelier.

III. Munca tn ateliere

Dacă cercetăm picturile, destui de numeroase, din mormintele Noului Imperiu, care reprezintă jiîttnca în ateliere, ca şi legendele care servesc de titlu., sîn-

[1] V. Lore*. *op. cil., in K&mi. 1,* **111**—113.

tem ispitiţi să credem că toţi meseriaşii erau adunaţi într-un singur loc : sculptori în piatră şi în lemn, olari, giuvaergii, bijutieri, şlefuitori de pietre scumpe, fabricanţi de vase de metal, armurieri, tîmplari şi carosieri. Poate că totuşi nu-i decît un artificiu de compoziţie.

Aceste munci erau supravegheate de un director general, de o statură uriaşă, în vreme ce meşteşugarii care trudeau sub ochii lui păreau nişte pitici. O inscripţie hieroglifică îl încadra şi-i preciza activitatea. Iată, de exemplu, ce spune inscripţia unui oarecare Duauneheh, şeful domeniului lui Amon : „Venit pentru a inspecta atelierul, pentru a deschide cele două case de aur şi de argint, pentru a organiza lucrările, pentru a executa toate lucrările care depind de şeful etc..." [x] Nimic nu ne poate opri săj credem că atelierele specializate se înşirau de-a lungul unei străzi, ca în bazarele din Cairo sau din Damasc şi că şeful le inspecta pe rînd, dar pe de altă parte observăm că statuia de lemn şi chiar de piatră este împodobită cu încrustaţii, că mobilele, carele, armele sînt sculptate, în unele părţi decorate cu aur, şi pietre scumpe, că un vas de piatră putea fi încrustat cu aur, turcoaze şi lapislazuli. Sau acelaşi meşteşugar poseda mai multe tehnici, sau mai mulţi specialişti, luerînd unul lîngă altul, îşi treceau obiectul din mînă în mînă pînă la finisarea lui.

" Lepsius, *Denkmăler,* III, 26, 1 ; cf. *Wr. Aii., 1,* 64, 341, 342.

Totuşi, sculptorii în piatră prefera să se izoleze. La Duauneheh, pe care l-am amintit mai înainte, ei finisează o poartă monolită, cu două canaturi, un lin-tou şi o cornişă, faţada unui edificiu ajurat şi o coloană monolită cu capitel palmiform, cum sint coloanele de la Tanis şi Ahnas. Unii se servesc de o teslă, alţii de un foarfece sau de un polizor, lucrînd în picioare sau aşezaţi pe un scăunel sau chiar pe blocul de granit. Fără să mai aştepte ca aceştia să termine, desenatorii, într-o mînă cu o pană de scris şi în cealaltă cu o paletă, trag contururile hieroglifelor, care vor fi apoi săpate şi colorate în albastru sau verde. In atelierul lui Rekhmare, care depinde tot de domeniul lui Amon [1], sînt în curs de execuţie un rege-coios aşezat pe un scaun pătrat cu spătar puţin înalt, un colos in picioare rezemat de un stîlp, un sfinx şi o masă de sacrificiu. Artiştii se aşază pe labele sau pe spatele sfinxului, pe masa de sacrificiu, ori pe un eşafodaj mobil de lemn, care le permite să lucreze la faţa sau la coafura coloşilor. Unii se trudesc cu ciocanul de lemn şi cu dalta. Alţii freacă granitul cu polizorul. Desenatorul trasează cu pana hieroglifele de pe stîipul dorsal. Pictorul aplică culoarea cu pensula pe care o înmoaie într-o oală. Te întrebi dacă operaţii atît de deosebite puteau avea loc în acelaşi timp. în realitate, sculptorul care cizela vreun detaliu al feţei şi gravorul ocupat cu hieroglifele d.e pe stîlp şi de pe soclu, nu se deranio[11] unul

[1] *Wr. AH,* I, 5.

pe altul, dar polizorul n-ar fi putut interveni decît atunci cînd sculptorul şi gravorul nu mai aveau nimic de făcut. Pictorul venea cel din urmă. Autorul scenei i-a grupat deci, în acelaşi atelier, pe toţi cei care lucraseră aici pe rînd.

Vom vedea însă aplicată aceeaşi metodă de lucru şi la alte obiecte. Fără îndoială că egiptenilor le plăcea să înceapă lucrul din mai multe părţi. La un moment dat, polizorul se izbea de daltă sau de acul de gravat. Cineva scotea un ţipăt. Cel lovit îl înjura pe celălalt, care răspundea cu o glumă. Statuia, terminată într-un timp record, era gata să fie expediată în templu sau în palat, pentru a dovedi mulţimii plină de admiraţie bunăvoinţa cu care regele îl copleşea pe servitorul său, sau dragostea pe care zeul o purta faraonului.

Transportarea statuii pînă la templu era un prilej de adevărată sărbătoare. Cînd statuia era colosală şi drumul greu, se făcea de asemenea dovada tehnicii şi a bunei organizări. O statuie de alabastru, înaltă de 13 coţi, trebuia să fie dusă dintr-un atelier situat la periferia oraşului, pe drumul carierelor de alabastru, pînă la un edificiu numit, după numele donatorului său, „Dragostea lui Thuty-hotep pentru Unit este permanentă" '. Printr-o extraordinară bunăvoinţă a regelui, acest edificiu a primit numele unui particular şi o asemenea statuie va fi transportată cu mare pompă. Mai întîi, va fi aşezată pe o sanie solidă, formată din două bîrne groase, ridicate într-o parte, reunite prin traverse puternice şi legată cu frînghii. Ala-

[1] Nowberry, *El Bershch, l,* 16—36.

bastrul fiind o piatră moale, s-a luat precauţia să se pună perne în toate locurile care ar risca să fie stricate de frecarea frînghiilor. De această sanie, care suportă o greutate de cinci sau şase tone, sînt legate patru frînghii foarte lungi, de care vor trage hamali împărţiţi în patru grupe, oameni care vin din vestul provinciei şi din est, infanteria şi, în sfîrşit, personalul templului.

Doi oameni s-au urcat chiar pe statuie. Cel dinţii, instalat pe genunchii ei, întoarce cădelniţa spre faţa de alabastru şi o învăluie în fum de terebint. Al doilea împrăştie picătură cu picătură apa dintr-un ibric, aşa cum se face în templu înaintea statuii zeului. Cărătorii de apă stau pe lîngă statuie şi aruncă apă pe drum, ca să-1 facă alunecos. Alţii aduc o bîrnă foarte solidă, care pare a servi la tras, dar a cărei întrebuinţare nu se explică limpede.

Se dă semnalul de plecare. Responsabilitatea aparţine şefului lucrărilor, care supraveghează statuia şi adjunctului său, care comunică ordinele unor oameni ce ştiu cum să vorbească, adică ştiu cum să atragă atenţia acestei armate de trăgători, să-i însufleţească printr-un discurs care se va termina printr-o *haya* irezistibilă. Statuia se urneşte şi o apucă pe drumul pe care muncitorii l-au curăţat de pietrele ce-1 făceau anevoios. O mulţime imensă s-a îngrămădit pe margini, ca să se bucure de spectacol. O trupă de soldaţi a alcătuit un cordon de ordine. în canalul paralel cu drumul, corăbiile însoţesc cortegiul. Marinarii şi pasagerii îşi amestecă ovaţiile cu ale mulţimii. Pe chei au fost ridicate altare. Provizii destule vor permite celor ce muncesc, ca şi celor care se mulţumesc

numai să strige şi să vedâ, sa-şi întărească forţele. Eroul zilei, Thuty-hotep, venit într-o lectică, însoţit de fiul său, de cîţiva soldaţi şi de servitori care poartă evantaie de pene şi rogojini, asistă la această treabă. El se gîndeşte că niciodată n-a fost oferit provinciei sale un spectacol mai frumos : „Prinţii care au trudit înainte, administratorii care au muncit pentru eternitate în acest oraş pe care l-am înzestrat cu altare pe malul fluviului, nu şi-au închipuit ce voi face eu, pentru mine. Iată că mi-am desăvîrşit opera pentru veşnicie, după ce mormîntul meu a fost terminat pentru totdeauna."

Scena pe care am descris-o s-a petrecut în vremea Imperiului Mijlociu, dar ea nu e atît de neobişnuită cum crede guvernatorul din provincia Iepurelui. Asemenea scene s-au repetat ori de cîte ori regele a autorizat un particular să-şi,; ducă statuia în templu şi de asemenea la transportarea statuilor regale. Egiptenilor le plăcea să lucreze în grupuri. Strigau tare, beau mult. Fiecare se întorcea acasă mulţumit de ziua lui. Un oarecare Qenamon s-a bucurat de o favoare şi mai mare, deoarece statuile transportate în cortegiu erau în număr de trei. [1] *O* mare mulţime de oameni le întovărăşea ţipînd şi gesticulînd, prin fumul de terebint. Bărbaţii purtau umbrele de papirus. Preotesele zeiţei Hathor, protectoarea Tebei, cîntau din sistre şi din crotale. Dansatoare şi acrobaţi distrau lumea cu fel de fel de figuri.

[1] Davies, *Ken-Amun,* 33—40.

Industria vaselor- de piatră, care ajunsese la o m perfecţiune încă din vremea primei dinastii, era în floare şi în epoca Ramessizilor. Aceste vase se confecţionau din alabastru, din şist, din brecie şi luau forma de ulcioare, căni şi amfore, castronaşe, pahare şi ligheane, adeseori împodobite cu figuri umane sau animale. Utilajul era foarte simplu. Piesa cea mai caracteristică era un burghiu cu un mîner de lemn, acoperit la extremitatea superioară cu piele. Meşteşugarul îl invîrtea cu mâinile, ţinînd strîns între genunchi blocul de piatră. Tot perforînd, cîteodată piatra se spărgea, dar această nenorocire se putea repara. Se decupa porţiunea deteriorată şi se lipea altă bucată. Mormîntul lui Tutankamon ne-a păstrat piese care mărturisesc mai multă virtuozitate decit gust, din care cauză mulţi cunoscători le vor prefera frumoasa amforă din mormîntul lui Puyreme,* al cărei singur ornament este o inscripţie hieroglifică.

Lucrarea metalului dădea de lucru unui marc număr de meşteşugari. Tezaurul de la Bubasta, cu vasele sale de aur şi de argint, paterele (vase de libaţii), cerceii, brăţăriie, bijuteriile din mormîntul iui Sip-tah, cele din Serapeum, care se află la Luvru. constituie fără îndoială, pentru epoca Ramessizilor, un ansamblu mai puţin bogat şi mai puţin variat decît fantastica colecţie a lui Tutankamon şi a lui Psusen-nes ; dar dacă consultăm marele papirus Harris, vedem că dărnicia lui Ramses al III-lea falâ de zei era

[1] *Mem Tijt..* II, 23.

şi mai mare. Este vorba de aur, de argint, de aramă, de lapis-lazuli şi de turcoaze veritabile. Uşile sanctuarelor tebane erau de aur sau de aramă care strălucea ca aurul. Mesele de sacrificiu, vasele cu toartă erau de argint. Decretele date în cinstea lui Amon erau gravate pe mari tablete de aur, de argint sau de aramă. Luxai sălii de ceremonii şi a vasului sacru limitau orice încercare de descriere. Templul lui Turn, în On, poseda o balanţă de aur cum nu mai exista alta la fel de pe vremea zeilor. Prins de suport, un cinocefal de aur asista la măsurători. Se numără statui ale Nilului din douăzeci de materiale diferite. Statuile de lapis veritabil şi de turcoaze erau în număr de 13 568, cele din aur şi alte metale scumpe atingeau jumătate din această cifră, ceea ce e, oricum, foarte mult. Nu exista templu care să nu-şi aibă tezaurul lui. Ca să ne facem o klee despre activitatea meşteşugarilor ce lucrau metalul, să adăugăm şi tot ce posedau regii şi particularii la ei acasă şi în găteala lor.

In ateliere, lucrul începea cu cîntărirea aurului şi argintului, înainte de a-1 da pe mîna celor care trebuiau să-1 transforme. ' Balanţele nu serveau deeît pentru această treabă şi de asemenea pentru a cîn-tări sufletele în faţa lui Osiris şi a zeilor din Amentit. Cerealele erau măsurate cu balanţa. Lingourile de aramă asiatică erau numărate. Balanţa se compunea dintr-un suport terminat cu capul zeiţei Maât, zeiţa Adevărului, prevăzut cu un cuţit do metal şi cit o tijă avînd în mijloc Un ac, de care erau atîmate

[1] *Th. T. S..* V. II, III, G.

două talgere asemănătoare. In clipa cîntăririi, era de ajuns să pui tija cu toate accesoriile sale pe cuţit şi să verifici dacă talgerele erau în echilibru. Greutăţile. aveau forma unui .bou culcat. Metalul era prezentat sub formă de inele. Operatorul oprea cu mîna oscilaţiile talgerelor şi controla poziţia cântarului, care trebuia să coincidă cu verticala. Scribul, care îşi scosese din cutie paleta şi pana, înregistra rezultatele, în prezenţa şefului meşteşugarilor din templu, care lua aurul cîntărit şi-1 împărţea lucrătorilor.

Aceştia vor avea nevoie de fire pentru lănţişoare, de plăci şi de fîşii pentru bijuteriile cloazonate, de plăci mari pentru vase şi cupe, de tuburi pentru brăţări, de lingouri.* Deci, metalul trebuia mai întîi topit, ca să se obţină aceste forme diferite şi pentru asta se introducea într-un creuzet, care era pus pe foc. Egiptenii topeau aurul şi argintul pe foc. O jumătate de duzină de oameni aşezaţi în cerc, în jurul vetrei, aţîţau flacăra suflînd în nişte ţevi terminate printr-un tub de lut cu o gaură mică. Ei glumeau, deşi munca era extenuantă. Această metodă, care data din vremurile vechi, a fost întrebuinţată la începutul Noului Imperiu. Ţevile s-au adaptat la nişte burdufuri aşezate pe sol şi prevăzute cu o frînghie care deschidea sau închidea, după voie, o gaură din partea opusă. Cel care sufla se urca pe cele două burdufuri egale. Ţinînd în fiecare mînă cîte o frînghie, apăsa cînd pe unul, cînd pe celălalt. Trăgea de frînghie şi-i dădea drumul cînd apăsa pe burduf, ca să

[1] Vernier. *La bijouterio et la joaillerie egyptienne.* Cairo, 1907, partea a Ii-a.

iasă aerul pe ţeava. Astfel, doi oameni făceau, cu mai puţină osteneală, munca a şase persoane.[1] Cînd metalul era topit, doi oameni, care erau obişnuiţi şi cu căldura şi cu fumul, apucau creuzetul cu două cîrlige de metal. Conţinutul era vărsat în formele aflate pe o masă. Cuburile scoase erau încredinţate lucrătorilor, care se serveau de o piatră mare drept nicovala şi de o a doua, care ţinea loc de ciocan. Cu acest utilaj simplu obţineau fire, bare sau plăci. Bătutul cu ciocanul întărea metalul, chiar dacă era foarte curat ; supleţea îi era redată încălzindu-1 din n,ou. Lucrătorul apuca placa cu un cleşte şi o apropia de foc, pe care-1 aţîţa cu un suflător. Firele erau trase printr-o filieră, ca să fie din ce în ce mai subţiri. Prin aceste procedee foarte simple se puteau realiza aproape toate formele de care avea nevoie giuvaergiul. Ku-i mai rămînea decît să le decupeze şi să le combine. Lucrătorul, care voia să facă o cupă de aur sau de argint, se aşeza pe un scăunel, în faţa unui stîlp înfipt solid în pămînt. şi ciocănind continuu dădea plăcii forma dorită. După ce obiectul era terminat, urma decorarea lui. Gama decorativă a egiptenilor era de o infinită bogăţie. Ei puteau tot aşa de bine să împodobească un crater sau amforă cu motive geometrice sau florale care să încadreze o scenă de familie sau o scenă religioasă, după cum, cuprinşi de un exces de sobrietate, să se mulţumească doar cu o scurtă inscripţie hieroglifică, perfect gravată pe un vas de

[1] *Wr. Atl.,* I, 316—317 ; Newberry, *RekhmarS,* 18. A se vedea urmarea operaţiilor în atelierele de orfevrerie în *Th.TS.,* III. 8 ; V, 11—12 ; *Mem. Tyt.,* II. 23 ; *Wr. AU.,* I, 2C3, 59, 50, 229.

o formă foarte graţioasă. După retuşările finale şi o ultimă curăţire, piesa finisată era expusă pe o etajeră, care. ia sfîrşitul zilei, se umplea cu cele mai variate obiecte.

VI. Lucrarea lemnului

Tîmplarul întrebuinţa salcîrnul, roşcovul, ienupă-rul şi alte lemne locale neidentificate, abanosul care venea din sud şi esenţele siriene, pinul şi bradul *ach,* precum şi lemnul care semăna cu cuarţitul d"'n Muntele Roşu, *mer.* Cu ajutorul unor fierăstraie, trunchiurile copacilor erau transformate în scîncluri. Dulgherii tăiau grinzi cu ajutorul unor topoare cu coadă lungă. Tesla, care se compunea dintr-o daltă de metal fixată pe un mîner lung de un cot, servea la aceiaşi lucru ca şi cuţitoaia sau rindeaua noastră. Găuri rotunde se făceau cu un burghiu învîrtit de un mîner. Caneiurile se scobeau cu dalta şi cu un ciocan de lemn. Tejgheaua de tîmplăric nu era cunoscută. Dacă cineva voia să despice un lemn în lungime, îl lega de un ţăruş înfipt în pămînt. Mişcările fierăstră-ului provocau vibraţii care spărgeau lemnul. Acest neajuns era preîntîmpinat prin metode ingenioase. Dacă lemnul nu era prea gros, lucrătorul îl sprijinea de pămînt cu o mînă şi-1 tăia cu cealaltă. Făcea acelaşi lucru dacă lucra cu tesla şi se mai ajuta şi cu picioarele. Pentru asamblare, erau de preferat cuiele de lemn, cepurile, cleiul şi cuiele de metal care serveau mai eurînd la fixarea plăcilor de metal pe lemn. Tot cu tesla înlătura cele mai mici imperfecţiuni. Cî-

teodată mobila sau sipetul erau încredinţate unui pictor, care-şi lua sarcina să-1 decoreze.[1]

Două mobile mari, lucrate sub conducerea lui Apuy, pentru templul regelui divinizat Amenho-tep I, arată pînă unde putea merge bogăţia ornamentaţiei şi felul cum se lucra. - Ele au aproape de două ori înălţimea unui om. Cea dinţii e aşezată pe o estradă, unde ajungi pe o scară cu cinci trepte. Coloane papiriforme susţin o cornişă decorată cu simbolul şarpelui. Acoperişul are forma bombată obişnuită. Pe faţadă, lîorus şi Seth leagă plantele simbolice din nord şi din sud în jurul regelui sfînt. Celălalt naos are trei etaje. Fiecare etaj e susţinut de colonete. Etajul inferior e lăsat liber, ca să se poată aşeza acolo un pat, o pernă, un scăunel, o masă, o oglindă. Faţada celorlalte etaje e ajurată şi sculptată. Se observă în aceste sculpturi emblema lui Horus, chipurile lui Isis şi Osiris, şoimi încoronaţi, Bes eîn-tînd din tamburină şi Tueris sprijinindu-se pe simbolul său. Meşteşugarii, care finisează aceste două naosuri, sînt adevăraţi acrobaţi. Cei care gravează hieroglifele de pe cele două coloane n-au nevoie să se mai urce pe ceva ; dar ceilalţi doi, care lucrează la cornişă, s-au căţărat pe coloană cu uneltele în mînă. Unul îşi sprijină piciorul pe banderolele înnodate pe capitel şi amîndoi, ţinîndu-se cu o mînă de simbolul şarpelui de pe cornişă, bat cu mîna liberă, cu cioca-

[1] Montet, *Vie privee,* 298—311 ; *Wt, AU.,* I, 314,-313, -120,
384 ; *Meni. Tut.,* IV, 11.

[2] *Mem. Tyt, V,* 37.

nul. Pe al doilea naos, sosirea neaşteptată a unui supraveghetor îi ia prin surprindere pe meşteri. Un lucrător, aşezat pe treapta de sus nu prea pare grăbit să pună mina pe unealtă. Un altul se caţără repede pe o colonetă ca să pună o distanţă cit mai mare între persoana sa şi reprezentantul autorităţii. în partea cealaltă, pictorul se distrează mîzgălind obrazul vecinului, care atîta aşteaptă ca să lase lucrul. Supraveghetorul trece pe lingă el fără să-1 vadă, căci atenţia îi este atrasă de un lucrător care doarme în faţa lucrului său neterminat. Supraveghetorul îl strigă. Unul din oamenii de la etajul superior e atît de speriat de acest strigăt, încît îşi pierde echilibrul. Pe acoperiş, doi oameni s-au şi repezit la uneltele lor. Cel dintîi dă o gaură, al doilea lustruieşte lemnul ; un al treilea îl zgîlţîie pe cel adormit.

In Vechiul Egipt, ca şi în zilele noastre, se prefera ,„ munca în echipă şi nu munca de unul singur. Dacă voiai randament, era nevoie de supraveghetori numeroşi şi atenţi, care dispuneau de *un* vocabular bogat şi nu ezitau să se servească de băţ, precum şi de supraveghetori ai supraveghetorilor. . începînd cu Noul Imperiu, se dezvoltă un meşteşug nou, caroseria, care de altfel nu e decît o specializare a meseriei de tîmplar. [1]

Carul este construit în întregime din lemn. Roţile n-au fost niciodată încercuite cu o bandă metalică, dar pe caroserie se puteau aplica plăci de metal. Piesele carului sînt foarte numeroase şi un poem

• *Th.T.S.,* V, 11—12 ; III, 10 ; *Mem. Tyt,* II. 23 ; *Wr. Atl.,* I, 307, 227.

enumera vreo cincizeci, fără să epuizeze lista. Cel mai greu lucru era obţinerea roţilor perfect rotunde. Ele aveau patru sau şase spiţe. Carul era făcut din mai multe segmente, tăiate dintr-o seîndură de grosime convenabilă şi asamblate.

0 altă specialitate a tîmplarului era confecţionarea arcurilor, săgeţilor, suliţelor, bastoanelor şi sceptrelor de tot felul, necesare faraonului, marilor persoaje religioase, militarilor şi civililor, precum şi a instrumentelor muzicale.[1] Cozile acestor obiecte sint cînd perfect drepte, cînd elegant curbate. în atelierul lui Menkheperresonb, un om încearcă un arc, vecinul lui cîntăreşte în mînă o săgeată şi verifică dacă e perfect dreaptă. Ca să curbeze ramurile, egiptenii le încălzeau înainte de a le coji şi le introduceau într-un fel de tejghea primitivă de tîmplar, constînd dintr-un ţăruş bifurcat, înfipt în pămînt. Ramura încălzită, odată introdusă în această menghină, i se dădea curbura dorită cu ajutorul unei bare auxiliare.[2] Bastoanele, sceptrele, instrumentele muzicale puteau fi împodobite, ca şi mobilele, cu incrustaţii sau placaje, sau adăugîndu-se un cap sculptat. Un cap feminin, de lemn, de la Muzeul Luvru, este prins do o harpă.[3] Bastoanele lui Tutankamon sint prevăzute cu minere de fildeş sau de abanos, terminate cu un cap de negru sau de asiatic.

[1] *Th.T.S.,* V. 12.
[2] Montet, Vie priree, 311, 314
[3] *Encyclopeăie photographique de* Part., *Les aniiquites âgyptisnnes du Louvre,* 74—77.

VII. Lucrarea pielei

Industria pielăriei exista încă din vremea Vecinului Imperiu. Un industriaş din acea epocă, Uta, confecţiona sandale, foi de pergament pentru uzul funcţionarului care dirija ceremoniile religioase sau profane, precum şi genţi pentru păstrarea manuscriselor. Se mai produceau coifuri, echipamente, tolbe de săgeţi, scuturi de piele întărite cu cuie, cu cadre şi plăci de metal. Mai tîrziu, tolbele de săgeţi şi scuturile au început să fie decorate cu ornamente împrumutate în parte din repertoriul decorativ sirian, dar redate cu o eleganţă pe care n-au cunoscut-o niciodată în ţara lor de origine. *

Egiptenii practicau doar argăsirea cu grăsime, adică ceea ce noi numim tăbăcărie cu grăsimi de peşte. Pielea se întindea bine pe o masă. Apoi se în-muia într-un vas cu ulei. După care se scotea şi începea să se usuce, se bătea cu ciocanul ca să pătrundă bine uleiul în ea. Astfel, pielea căpăta calităţile celei tăbăcite, devenea suplă, impermeabilă şi nu putrezea.

VIII. Situaţia artiştilor şi a meşteşugarilor

Pe măsură ce sînt finisate în ateliere, obiectele sînt expuse pe mese, aşezate pe etajere, supuse aprobării şefului lucrărilor şi.socotite demne de a figura în magazinele zeului sau ale regelui. De altfel, existau şi expoziţii generale, unde se aduceau şi se expu-

[1] Montet, *Vie privee,* 315—318; *V.'r. Aii.,* 312—313; Ncw-berry, *Rekhmare,* 17, 18.

neau toate produsele industriei egiptene. în mormîn-tul lui Qenamon, s-a reprodus un fel de catalog ilustrat al darurilor oferite regelui cu ocazia Anului nou. * In templul din Karnak, se află un alt catalog, admirabil gravat cu tot ceea ce oferă regele lui Amon.” Statuarul este bogat reprezentat prin statui regale, aşezate în naosul care se ridică pe o barcă ■de tip arhaic, statui de bărbaţi sau de femei, în picioare, aşezate sau îngenuncheate, sfincşi cu cap de om, cu cap de şoim, cu sau fără coroană, arta animalieră înfăţişată prin gazele, antilope, mufloni. Vaselor de piatră, care amintesc de vremea veche, li se adaugă amfore cu pîntecele rotund aşezate pe un picior minuscul. Se apreciază mult vasele cu toarte (craterele) şi cupele cu picior decorate cu dungi pe partea bombată, dungi care înconjoară o grădiniţă artificială, formată din lotuşi, papirus, crizanteme, rodieri, în mijlocul cărora se află o broască cocoţată pe un soclu. Sosierele au formă de păsări. Cîteodată, coada vasului este un cap de raţă întors spre interior, deoarece conţintul îi face poftă, sau pentru că o ră-ţuşcă înoată acolo. Şi mai uimitoare sînt vasele mari, care servesc de piedestal unei fortăreţe asiriene cu apărătorii ei sau unui edificiu pe care nişte pantere se pregătesc să-1 atace, ca să prindă o pasăre frumoasă, aşezată pe acoperiş.

Mobilierul e format mai ales din sipete, fotolii, scăunele. Giuvaergiii expun coliere cu mai multe şiruri, a căror închizătoare e formată din plante cu flori. Armurierii şi carosierii au trimis care cu toate

[1] DdVies, *Ken-Amun,* 13—24.
[2] *Wr. AU.,* 23 ; *Vrk.,* IV, 02(3—012.

accesoriile lor, hamuri, cuverturi, arcuri, spade, bice, săbii, scuturi, zale, tesle, topoare, pumnale, coifuri. Printre obiectele casnice, amintim oglinzi, umbrele din pene de struţ, cu mîner de abanos împodobit cu aur, capete de păsări cu cioc lung şi gît imens, a căror întrebuinţare nu se poate explica, fără îndoială pentru că n-aveau nici una. Se adoptă din ce în ce mai mult mobilele şi obiectele de ceremonie, deasupra cărora se află palmieri încărcaţi cu fructe, prin care se zbenguie o întreagă familie de maimuţe. E în adevăr o expoziţie frumoasă. Meşterii din atelierul regal şi din atelierul lui Amon au meritat răsplata stăpînului lor.

Întrebarea care se pune acum este de a şti dacă aceşti admirabili meşteşugari, dintre care mulţi erau adevăraţi artişti, erau răsplătiţi după meritul lor. Cînd Puj-emre, al doilea profet al lui Amon şi şeful general al lucrărilor din templul acestui zeu, cere să i se prezinte lucrările executate în atelierele sale şi primeşte pe şeful artelor, subordonaţii săi îi spun : „Inima ta e fericită pentru tot ce i s-a adus", dar Puyemre n-are nici un cuvînt de mulţumire. El priveşte aceste minuni de ingeniozitate şi de tehnică tot aşa cum priveşte coşurile cu ofrande, eşantioanele, minereuriie, produsele alimentare adunate de strîn-gătorii de impozite. [1] Nimic nu dovedeşte că ar fi spus o vorbă bună, un cuvînt de felicitare pentru cei mai pricepuţi dintre meşterii lui. Cînd Rekhmare vizitează atelierul templului lui Amon, el ne informează că, în calitatea sa de şef al lucrărilor, arată

* *Mem. Tijt.,* II, 37—38,

fiecărui om ce are de făcut, dar, dacă cu această ocazie el nu uită să amintească de titlurile şi de sarcinile sale, în schimb nu se gîndeşte să evidenţieze pe cei care au lucrat mai bine. Supraveghetorul vorbeşte artiştilor ca unor simpli muncitori manuali : „Mişcaţi-vă mai repede -manile. Să. facem ceea ce laudă acel magistrat cînd desâvirşeşte monumente pentru stăpînul său în împărăţia lui Amon, al cărui nume se va răsfrînge asupra lor, pentru toţi anii ce vor veni." [x] Atelierul lucrase pentru gloria lui Amon, a regelui, a vizirului sau a profetului, dar opera era anonimă şi posteritatea avea să ignore numele maeştrilor cărora le revenea cel mai mare merit. Nimeni nu pare a~şi da seama că un mare sculptor este un dar al zeilor.

Totuşi, în anul al VUI-lea al domniei sale, Ramses al II-lea puse să se ridice o stelă în templul din On, cu ocazia vizitei pe care o făcuse la carierele din Muntele Roşu, cînd descoperise un bloc colosal; el se laudă cu interesul pe care-1 poartă tuturor celor care participau la crearea sfineşilor, a statuilor în picioare, aşezate sau îngenuncheate, cu care popula toate sanctuarele din Egipt : „Ascultaţi ce vă spun. Iată bunurile pe care le stăpiniţi. Realitatea este asemenea cuvintelor mele. Eu, Ramses, sînt acela care creez şi fac să trăiască generaţiile. In faţa voastră se află merinde şi băuturi, încît nu mai aveţi ce vă dori... Eu vă fac viaţa mai bună, ca. voi să lucraţi pentru mine cu dragoste, eu care sînt întărit prin urările voastre. Ca să lucraţi vă sînt aduse provizii multe, în speranţa că veţi trăi ca să realizaţi aceste

[1] *Uri;.,* IV, 115-1.

lucrări... Aveţi aici hambare cu cereale, ca să nu vă las nici o zi fără hrană. Fiecare din voi e plătit pe o lună.

Pentru, voi am umplut magazii întregi cu tot felul de lucruri, pîine, carne, dulciuri ca să vă hrăniţi,, sandale, haine, pari'umuri diferite ca să vă ungeţi capul o dată la zece zile, ca să fiţi îmbrăcaţi tot anul, să aveţi încălţăminte bună în picioare în fiecare zi, ca să nu fie printre voi nici unul care să-şi petreacă noaptea temîndu-se de sărăcie. I-am însărcinat pe oamenii mei să vă hrănească chiar şi în anii de secetă, pe cei din bălţi să vă aducă peşte şi vînat, alţii să vă socotească (ce aveţi de primit). Am clădit un atelier de olărie care să facă vase în care se va răci apa voastră în anotimpul *chemu.* Corăbii navighează pentru voi din sud spre nord. Altele plutesc pentru voi de la nord spre sud, fără oprire, cu orz, grîu, sare şi bob.

Am făcut toate acestea zicînd : «Atîta vreme cît trăiţi lucraţi pentru mine într-un singur gînd»".[1]

Iată un lucru bine gîndit. Regele vrea să-şi eternizeze numele pe monumentele care să desfidă veşnicia, dar în acelaşi timp vrea ca artiştii lui să fie bine hrăniţi şi bine îmbrăcaţi, să fie fericiţi că muncesc pentru un suveran liberal. Şi Ludovic al XlV-lea dădea pensii funcţionarilor săi. Ceea ce putea face faraonul şi ceea ce făcea în adevăr Ramses, era să înfiinţeze un imens domeniu, pus în valoare de un personal numeros, ale cărui venituri să uşureze viaţa artiştilor dintr-un atelier ca cel de la On. Totuşi,

[1] Stela din anul VIII al domniei lui Ramses al II-Iea : *Ann. S.A.E.,* 1939. Satira meşteşugarilor, & III, *în Pap.*

am fi şi mai recunoscători ceîui mai ilustru dintre faraoni, dacă ar fi distins, printre at'Hia meşteri buni, vreun artist adevărat şi i-ar fi arătat satisfacţia sa, în timpul uneia din acele scene de recompensă ai cărei beneficiari sînt totdeauna un înalt funcţionar, un curtean sau un mare preot. Scribul avea poate dreptate cînd spunea : „In ambasadă n-am văzut nici. un sculptor, nici un turnător însărcinat cu vreo misiune, dar am văzut pe fierar la lucrul său, la gura cuptorului. Degetele lui parcă sînt de crocodil • el pute ca ouăle de peşte." *

Putem totuşi spicui cîteva dovezi despre consideraţia arătată artiştilor celor mai \ [7]aloroşi. Stela pe care un artist din Imperiul de Mijloc a gravat-o, arată mai întîi ce caz făcea singur de el însuşi :

„Eu cunosc secretul cuvintelor divine şi mersul sărbătorilor. Am practicat toate magiile, fără să-mi scape nimic. Nimic din ce se leagă de aceste lucruri nu mi-e ascuns. Sînt stăpînul secretului. 11 văd pe Ra în manifestările sale." [3]

Artistului trebuiau să-i fie familiare slujbele religioase, mitologia, precum toate atributele regale şi divine. Acesta nu era un merit oarecare. Fenicienii, care copiau cu abilitate modelele egiptene, comiteau în această privinţă greşeli care ar fi scandalizat publicul egiptean. Apoi, artistul, îşi laudă propria lui tehnică :

„De altfel, sînt un artist excelent în arta mea, un bărbat deosebit de ceilalţi prin cunoştinţele mele. Cu-

[1] *SaHier,* II, 3, 9 ; *Pap. Anastasy,* VII, I, 1.
[2] Luvru, C, 14 ; cf. Sottas, în *Recueil de travaux,* XXXVI,
303.

nosc care trebuie să fie atitudinea unei statui [de bărbat], poza unei femei, statura sa..., felul cum se mişcă unul care loveşte cu harponul, aerul buimac al celui care se deşteaptă, ridicarea braţului aruncătorului cu lancea, atitudinea aplecată a alergătorului. Ştiu să fac incrustaţii care rezistă la foc şi care nu se dizolvă în apă. Nu există altul care să se distingă în asemenea lucruri în afară de mine şi de propriul meu fiu mai mare. Cind zeul porunceşte, el lucrează şi o scoate la capăt. Am văzut opere ieşite din mîiniie lui pentru folosinţa şefului lucrărilor, în orice fel de piatră scumpă, în aur şi argint, fildeş şi abanos..." Sperăm că nişte calităţi aşa de mari au fost recunoscute şi de alţii, nu numai de cel care le poseda. In mormîntul unuia din numeroşii Amenemhat de la Teba, se remarcă un tablou care poate că nu există în repertoriul cunoscut de noi.[x] Amenemhat invită cu vorba şi cu gestul patru bărbaţi aşezaţi pe rogojini, în faţa lui, să-şi împartă între ei darurile puse la îndemîna lor, pîine, carne, legume şi fructe, băuturi şi parfumuri. Unul din aceşti patru bărbaţi este desenatorul Ahmose ; altul un sculptor de statui, al cărui nume nu ni s-a păstrat. Această masă, în imagine, era oferită artiştilor care decoraseră mormîntul, ca o răsplată supremă. Artiştii trebuiau să simtă aceeaşi plăcere pe care o avea Amenemhat la vederea bogăţiilor reprezentate în mormîntul lui. Chiar din epoca piramidelor, un majordom cu numele de Meni se lăuda că-i răsplătise pe cei care participaseră la con-

» *Th.T.S., L* 3.

struirea şi decorarea mormîntului său : „Orice om care a făcut asta, nu se va căi niciodată. Artist sau tăietor de piatră, eu l-am răsplătit".[x] Primul profet al lui Kekhabit, Setau, încredinţa, pe vremea lui Ramses al IX-lea, decorarea mormîntului său unui artist vestit, Meryre, ale cărui calităţi şi originalitate i-a plăcut să i le recunoască : „El a făcut inscripţiile cu propriile lui degete ciad a venit să decoreze mor-mîntul lui Setau... Cît despre scribul de cărţi divine. Meyre, el nu este un [simplu] copist. Inima lui îl inspiră. Scribul cu degete îndemânatice şi priceput la toate nu are un stăpîn care să-i fie model". [2]

Se poate deci afirma că regia, prinţii, clerul, publicul într-un cuvînt, nu erau ingraţi faţă de cei care lucrau atît de bine pentru gloria lor. li plăteau şi le mulţumeau după obiceiul timpului. Un artist, care a trăit în vremea lui Ramses al M-lea şi Ramses al IV-lea, şi care a avut de decorat un morniînt important de la Deir el Medineh, s-a reprezentat pe sine îp plin lucru, pictînd statuile regelui Amenhotep I şi a mamei sale. [3] Abandonînd măsuratul cu compasul pe care 1-a întrebuinţat în executarea comenzii, el s-a reprezentat într-o atitudine firească, stînd pe vine pe un soclu, cu picioarele goale, încrucişate, cu picioa-rul sting peste cel drept, cu părul lung răsfirat pe spate, cu pensula într-o mînă, cu paleta în cealaltă. Acest tablou n-a trecut neobservat. Un elev i-a făcut o copie pe o bucată de calcar, care a ajuns pînă la

[1] *Vrk.,* I, 23.
[2] *Recueil de travaux,* XXIV, 105.
» MormintUl 359 la Teba, ci'. AZ, XLII, 128—131.

noi.* Mai puţin bună decît modelul, această copie este foarte preţioasă, pentru că citim pe ea, îaa de numele artistului, titlurile de prinţ şi de scrib. Artişti contemporani cu Akhenaton, ca Djehutimose sau Huya, par să fi fost oameni bogaţi şi stimaţi. Vedem la sfirşitul epocii ramesside un pictor care a parvenit la o situaţie înaltă şi care e considera unui guvernator de provincie.

IK. Zidaii şi meserii marmite

Trecem acum la meserii mai grele, exerci . ales de prizonieri străini sau de oameni liberi, şi ia meserii mai umile, care n-au dat niciodată nîrr. titlul de prinţ.

Zidarul egiptean se ocupă mai ales cu modelarea şi asamblarea cărămizilor crude. Orice oraş este înconjurat de un zid gros de vreo cincisprezece metri şi înalt de vreo douăzeci. Numai porţile sînt de pis iar zidul e construit din cărămizi. Clădirile administrative, precum şi casele particulare, erau clădite mai mult din cărămizi decît din piatră, ca şi zidul înconjurător. Cînd Ramses.al II-lea întreprinse construirea vilei sale favorite de la Ramses, pe care egiptenii o numeau mai curînd Pi-Ramses şi a antrepozitelor de la Pithom, el ordonă să se adune fiii lui Israel, puse peste ei şefi de corvoadă şi-I sili, prin-

[1] Ostracon 21 447 din Berlin, în AZ, LIV, ?8 ; cî. Robichoa şi Variile, *Le temple du scribe royal Amenholep fils de Ha-pon,* Cairo, 1336, p. 9, unde se contestă că titlurile de prinţ şi de scrib aparţin unui pictor de meserie.

tr-o aspră asuprire, să facă toţi cărămizi. [1] Era o muncă plictisitoare, dar nu prea grea. Se lua mîl din Nil şi se amesteca bine ou nisip şi cu paie tocate mărunt. Pentru ca amestecul să fie bun, aceste materiale trebuiau înmuiate, călcate multă vreme cu picioarele şi din cînd în cînd amestecate cu un hîrleţ. Muncitorul punea acest amestec într-o formă care se afla alături de el, o umplea bine, dădea Ia o parte ce prisosea, cu o lopăţică de lemn, apoi scotea forma, fără să strice cărămida. O lăsa să se usuce timp de opt zile, după care era bună de întrebuinţat. De preferinţă, cărămidarii se stabileau lingă un bazin. Hamalii cărau apă. Alţii se duceau pe miriştile secerate să smulgă paie ca să le toace. Cînd faraonul pretinse fiilor lui Israel să se ducă singuri să caute paie, fără să reducă numărul de cărămizi pe care trebuiau să le facă în fiecare zi, soarta li se agrava, dar murmurele nu serviră la altceva decît să atragă pe spinarea lor băţul şefilor de corvoadă. Cărămizile se transportau pe două talgere egale, atîmate de o cobiîiţă.

Acelaşi cuvînt *iqdu* indică două meserii în aparenţă foarte deosebite, zidar şi olar. Totuşi, cel dintîi era calificat *iqdu inebu* „zidar de ziduri" şi al doilea iqdu *nedjesit* ,,zidar de lucruri mici".[2] Ambii se serveau de acelaşi material, mîlul din Nil, dar adevărata explicaţie e dată de limba egipteană. Rădăcina *qued* înseamnă „rotund". Casele primitive erau rotunde ca oalele. Ele nu erau altceva decît nişte oale mari. Olarul frămînta lutul cu picioarele. El punea o gră-

[1] *Wr. Atl.,* 3J9—321 ; *Exodul,* I, 11—IR ; cf. A. Mallon, *Ies Bebreux en Egyple,* Roma, 1921. 134—138.
[2] *Satira meseriilor, &* VIU. |*Vb„* V., 75 şi II, 385.

măjoară de argilă pe masa lui, formată dintr-un simplu disc de lemn care se învîrtea pe un pivot. Sub degetele sale îndemînatice, argila lua forma unei oale burtoase, a unui castronaş, a unei căni sau ulcior, sau a acelor ulcioare mari cu fundul ascuţit, în care se păstra vinul şi berea, sau cu fundul rotunjit semă-nînd cu sacii.[x] Cînd se obţinea vasul dorit, modelajul cu degetele era terminat. Vasele erau duse la cuptor, un fel de sobă rotundă, cam de două ori mai înaltă deeît un om şi cu un diametru de doi coţi, cum putem constata dacă ne încredem în documentele figurate, dar e necesar să repetăm că desenatorii egipteni ţineau prea puţin seama de dimensiunile reale ale fiinţelor şi lucrurilor. în Noul Imperiu, meşterii nu se mai mulţumesc numai cu fabricarea vaselor de formă mai mult sau mai puţin elegantă şi colorate uniform. Olarul ştie să picteze pe căni şi pe ulcioare motive variate, împrumutate din repertoriul gravorilor sau inspirate din fantezia lui, frize de ornamente geometrice sau florale, frunze de viţă, vegetale, o pasăre de baltă înghiţind un peşte, un taur în galop. [2] Clientela modestă putea să-şi ofere, în lipsa pieselor de metal, o veselă de lut care nu era lipsită de frumuseţe.

Bărbierul umbla din cartier în cartier, apoi se instala la o răspîntie, într-un loc umbrit unde :'era; asaltat de clienţi.[3] Aşteptarea acestora ameninţa să fie lungă. Cîteodată, un cîntăreţ sau un povestitor o scurta. Cearta era însă un mijloc şi mai bun de a face

[1] Davics, *Ken-Amun,* 59.
[2] *ThT.S.,* III, 1.
[3] *Wr. AU,,* I, 44.

să treacă vremea. Asta fac şi doi bărbaţi dintr-o pictură, aşezaţi spate în spate pe acelaşi scăunel, numai ea în vreme ce un client e aşezat confortabil, celălalt stă numai pe margine şi riscă să cadă la cea mai mică atingere. Indiferenţi la această neînţelegere, alţi clienţi preferă să doarmă, cu bărbia sprijinită pe genunchi, cu capul vîrît între braţele încrucişate.

Unii după alţii, clienţii se vor aşeza pe scăunelul cu trei picioare, cu mîinile puse cuminte pe genunchi şi-şi vor da capul pe mîna bărbierului, care-i va uşura de păr şi de barbă. Un vas cu picior conţine apă cu săpun. Briciul e o lamă ceva mai scurtă decît mîna, de formă neregulată, prevăzută cu un închizător. Bărbierii particularilor bogaţi posedau un sortiment de scule, cleşti, foarfeci şi brice pe care le purtau în pungi de piele aşezate în sipete elegante de abanos. Ei veneau la domiciliu. Situaţia lor era foarte bună. Unii erau şi doctori. în consiliul ceresc, exista şi un zeu bărbier. Dar bietul bărbier ai sărăcimii inspira mai mult mila decît invidia. *

X. Patroni şi muncitori

Marele preot al lui Amon, Rome-Roy, merită să fie citat ca exemplu de bun patron egiptean. „O preoţi, scribi din casa lui Amon, servitori minunaţi ai ofrandelor divane, brutari, berari, cofetari, care veţi intra în acest atelier, aflat în casa lui Arnon, cinstiţi-mă pentru faptele mele bune, căci am fost un om cinstit.

[1] Moatet, în *Kemi,* IV, 178—179: *Satira meseriilor.*

Am găsit această încăpere cu toiul ruinată, pereţii gata să cadă, lemnăria putrezită, pervazurile de lemn se distrugeau ca şi picturile care acopereau basoreliefurile. Eu am refăcut-o în întregime, mai mare clecît fusese, am ridicat-o, am lărgit-o. I-am făcut pervazuri din piatră de grezie ; i-am pus uşi de brad curat. Am făcut un atelier confortabil pentru brutarii şi berarii care sînt aici. Am făcut un lucru mai bun ca înainte, pentru protecţia personalului zeului meu Amonrasonter." *

Un alt mare preot al lui Amon, Bakenkhonsu, pare a fi meritat acelaşi elogiu : „Am fost un părinte bun pentru supuşii mei, învăţînd pe cei tineri, dînd o mînă de ajutor celor care erau nefericiţi, asigurând existenţa celor care erau în nevoie şi făcînd lucruri folositoare în templul său, în calitatea mea de mare şef al lucrărilor din Teba, pentru [...] Ramses al II-lea." [2]

Să sperăm că supuşii, dacă ar fi fost întrebaţi, nu l-ar fi dezminţit. Morala obişnuită interzicea să pui pe servitori şi pe muncitori să lucreze mai mult decît era raţional.[3] Nu e mai puţin adevărat că poporul muncitor s-a plîns de multe ori. Nemulţumirile luau câteodată chiar aspectul unei revolte. Muncitorii îşi primeau raţia de alimente.şi de îmbrăcăminte cînd o dată pe lună, cînd de două sau chiar de patru ori. Cei neprevăzători găseau totdeauna, şi probabil fără

[1] Lefebvre, *Hiatoire des grands prelrcs d'Arnon de Karnak,* 161—2.

[2] *mă.,* 128.

[3] In mărturisirea negativă, *Cartea morţilor,* 123 A, fraza a şasea, defunctul declară : „N-am silit în fiecare *zi* pe oameni să muncească peste puterile lor".

să facă excese, mijlocul de a-şi epuiza proviziile înainte de noua distribuţie : „Crăpăm de foame şi mai sînt încă optsprezece zile pînă luna viitoare." [1] Muncitorii se adunau într-o piaţă, lingă un monument : „Nu ne întoarcem, spuneţi-o şefilor voştri care sînt adunaţi acolo". Un funcţionar făcea o dare de seamă asupra situaţiei: „Ne-am dus să-i ascultăm şi ei ne-au spus lucruri adevărate". Cei flămînzi pornesc cu grămada spre magazie. Totuşi, nu încearcă să forţeze uşile. Unul din ei ţine acest discurs : „Venim siliţi de foame, siliţi de sete, nemaiavînd haine, nemaiavînd ulei, nemaiavînd legume. Trimiteţi la faraon, stăpî-nul nostru, trimiteţi la rege, domnul nostru, ca să ne dea posibilitatea să trăim !" Această plîngere e repetată în faţa unui magistrat, dar tovarăşii lui se tem şi sînt gata să spună că la urma urmei totul merge bine. Alţii refuză să se împrăştie, dacă nu li se distribuie imediat alimente. Magistraţii se decid s-o facă. Ei cheamă un scrib contabil şi-i spun : „Iată grînele pe care le-ai primit, dă-le oamenilor din necropolă". „Chemară deci pe Pe-Montu-Nebiat şi ne dădură raţii de grîu în fiecare zi !"

Astfel, ameninţarea cu greva este îndepărtată. Soarta muncitorilor nu era prea nefericită cînd stă-pînii lor îşi dădeau osteneala să le construiască, aţa cum făcuse Bakenkhonsu şi Rome-Roy, locuinţe şi ateliere proprii, aerisite, comode, cînd hrana şi veşmintele erau distribuite regulat şi cînd vreo raţie suplimentară potolea pe cei neprevăzători. Concediile şi zilele de sărbătoare erau dese. Nimic nu ne împie-

[1] Maspero, *Histoire, 11,* 540—541 ; *Pap. de Turin,* 42, 2—'5, 46—47.

dică să credem că cei mai serioşi şi mai pricepuţi, puteau deveni supraveghetori, contramaiştri, să strîngă oarecare avere şi să-şi sfirşească zilele ca mici proprietari sau patroni. Cînd veniră vremurile tulburi, cînd începu lupta între Amon şi Seth, muncitorii suferiră mai mult decît ceilalţi şi îngroşară cu grămada elementele de dezordine.

XI. Comerţul ^i moneda

Pe domeniile statului şi pe domeniile marilor zei, se ţinea o contabilitate foarte strictă a mărfurilor şi produselor care intrau zilnic şi a ceea ce era consumat de personal. Era un circuit închis. Magaziile şi antrepozitele erau pline cu mărfuri, dar aceste mărfuri erau destinate unei mici părţi din populaţie. Cînd toate nevoile colectivităţii erau satisfăcute, prisosul era dat în comerţ. Citeodată, două domenii îşi schimbau produsele, sau produsele unui domeniu erau vindute negustorilor, care le desfăceau, dar cu risc şi primejdii. Alături de marile proprietăţi colective, existau o mulţime de proprietari particulari, mari, mijlocii şi mici, crescători de vite sau agricultori, producători de fructe şi de legume, care trebuiau să-şi procure îmbrăcăminte, mobile, obiecte de găteală sau de lux şi care nu puteau face asta decît vînzînd prisosul de recolte sau de vite. De asemenea, existau meşteşugari liberi, care exploatau un atelier propriu şi care trăiau din ceea ee fabricau. în sfîrşit, se aflau şi negustori care nu produceau nimic, dar care cumpărau şi vindeau tot ce se cerea în regiune.

Toată această lume de cumpărători, vinzălori şi negustori, se întilnea îa tîrg. Ţăranul din poveste şi-a încărcat măgarii cu toate produsele bune din Oaza Sării. Dacă nu avea să fie jefuit pe drum, dacă putea ajunge cu încărcătura lui în frumosul oraş Nen-nisut, avea să-şi etaleze sarea, păsările de baltă, peştii săraţi şi avea să le schimbe cu patiserie, stofe, veşminte. El însă a avut ghinion. în vremuri normale, cînd poliţia stătea de pază, fiecare ajungea la tîrg fără necazuri. In mormîntul iui Khaemhat *, artistul a înfăţişat nişte negustori care expun baloturi şi saci şi gesticulează, aşezaţi sau în picioare, vociferînd. Aceşti negustori sînt de un tip mai special : capul lor e enorm, părul bogat şi rebel. Clienţii care sosesc cu sacul pe umeri gesticulează şi ei, şi, fără îndoială, vocabularul lor nu e nici mai puţin bogat, nici mai puţin colorat decît al negustorului. Sosirea unei corăbii străine, care venea fie de pe Nilul de Sus, fie din Siria, atrăgea, odată cu toţi curioşii care se distrau să vadă străinii în costume pestriţe, şi negustori care instalau o dugheană şi vindeau provizii fenicienilor. Aceştia Ie dădeau în schimb un corn decorat sau un cap prins de un colţ de elefant. [2]

Schimbul mărfurilor era uşurat prin obiceiul luat de multă vreme de a evalua mărfurile sau produsele manufacturate cu ajutorul unei unităţi numită *ched.* într-un document din vremea dinastiei a IV-a, o casă

[1] *Wr. Atl,* i, 200.

[2] Daressy. *Uns jlailttle pkcnicienne, d'spres inie pcbi'vro egyftienne,* Revae arcbeoiogiqus, 1393, 286—292 şi pi. 14—15 ; Moiuet, *Reliques de l'art syrien,* 12.

este evaluată în *chât.*[1] într-un papirus din vremea dinastiei a XVIII-a, o sclavă sau serviciile unei sclave pe un timp oarecare sînt evaluate in acelaşi fel. [2] Totuşi, această unitate era cu totul ideală. In mediile oficiale, nimeni n-a avut niciodată ideea de a decupa rondele de metal de o greutate uniformă, controlate şi marcate, dar negustorii şi clienţii cunoşteau greutatea de aur, de argint sau de aramă care corespundea unui *chât.* Deci nu se puteau schimba mărfuri contra monedă. Dar cel care voia să vîndă o casă şi care putuse să se înţeleagă cu un cumpărător, asupra valorii ei în *chât,* primea animale sau grîne de aceeaşi valoare. Situaţia era simplă. Dacă se schimbau animale sau obiecte a căror valoare nu era echivalentă, trebuia să se evalueze diferenţa în *chât* şi să se găsească o marfă pe care una din părţi putea s-o furnizeze şi cealaltă voia s-o primească. Acest fapt nu se petrecea fără discuţii. Se pare că acest *chât* a căzut în desuetudine în epoca Ramessizilor, pentru că nu uşura tranzacţiile. Nu se vorbeşte niciodată de asta în marele papirus Harris, unde se notează foarte exact, în *debeni* de 90 de grame şi în *qites* de 9 grame, aurul, argintul, arama şi pietrele preţioase, fără să se indice valoarea în vreun fel oarecare. în acest document, ca de altfel şi în calendarul de la Medinet-Habu, se enumera baniţele cu cereale, coşurile cu fructe, sacii şi panei'ele cu diferite mărfuri. Animalele şi arborii sînt număraţi pe specii. Cînd ni se

[1] *Urk.,* I, 157 ; Sottas, *Etudes critiqiies sur un acte de vente immobilicre au temps des pyramides,* Paris, 1913.
[2] Gardiner, *Four papyri of the 18-th dynasty jrom Kahun, AZ,* 1906, 27—48.

spune numărul boilor, al boilor sălbatici, al antilopelor şi al gazelelor, Se adună aceste numere ca să dea totalul capetelor de vite şi se face acelaşi lucru pentru păsări, dar fără a simţi nevoia să se fixeze valoarea lor într-un fel oarecare. Dacă s-ar fi făcut, s-ar fi exprimat această valoare în aur, argint sau aramă. Preţul unui bou variază de la treizeci la o sută treizeci de *debeni* de aramă.[1] Dar, în genere, cumpărătorul nu este în stare să facă rost de aramă, şi încă şi mai puţin de argint sau de aur. Stabilirea de schimb în metal preţios nu s-a văzut decît sub ultimii Ramessizi, cînd jefuirea templelor şi a mormintelor a pus în circulaţie cantităţi destul de mari din aceste metale îngropate de secole în hipogee sau păstrate în temple. Un hoţ dă un *deben* de argint şi cinei *qites* aur cumpărînd un teren ; pentru doi *debeni* de argint, altul achiziţionează doi boi. Sclavul Dega a fost plătit cu doi *debeni* de argint, plus şaizeci de aramă. Cinci oale cu miere au fost cumpărate cu cinci *qites* de argint şi un bou cu cinci *qites* de aur. [2] înainte de această perioadă de anarhie, cumpărătorii, din lipsă de metal, plăteau în mărfuri cu care vînzătorul se mulţumea şi care ele însele erau evaluate în aur, argint sau aramă. Scribul Penanuqit, vînzînd un bou evaluat la o sută treizeci de *debeni* de aramă, primeşte în schimb o tunică de in valorînd şaizeci de *debeni,* zece saci şi trei baniţe şi jumătate valorînd douăzeci de *debeni,* perle dintr-un colier

[1] Gardincr, *The Chesier Beatty papyri,* nr. 1, Londra 1931,
p. 43—44.

[2] *Pap.* 10 052 din Br. Mus., pi. II, 14—30 ; Pap. 10 053, V,
pi. III, 5—16.

care valorau treizeci şi. în sfirşit, două tunici de zece *debeni.*[1] O tebană, achiziţionînd de la un negustor o sclavă la preţul pe patruzeci şi unu de *debeni,* enu-mără în faţa magistraţilor diferite articole, bucăţi de stofă, furnizate direct de ea. sau obiecte de bronz şi de aramă, adunate de la diferite persoane.[2]

Nici chiar statul n-avea altă posibilitate de sciiimb. Unamon, dueîndu-se să negocieze pe lingă regele din Byblos, Zekerbaal, cumpărarea unei cantităţi de lemn obţine numaidecît şapte bucăţi de lemn, pentru care lasă ca amanet piopria lui corabie. EJ cere să i se trimită din Tanis ulcioare şi vase de aur, cinci căni de argint, bucăţi de in regal, cinci sute de rulouri de papirus, cinci sute de piei de bou, cinci sute douăzeci de saci cu linte, cinci panere cu peşte uscat.[2] Istoria nu ne spune cu ce greutate de aur sau argint echivalau aceste mărfuri. Regele din Byblos nu se interesează de asta. El trimite să se taie copacii, să fie duşi pe ţărm şi, în sfirşit, ii predă trimisului lui Amon, dar mai întii îi face o scenă îngrozitoare. Sîntem îndreptăţiţi să credem că atît egipteanul, cît şi sirianul, au făcut fiecare o evaluare a acestor mărfuri în aur şi argint şi că cele două părţi erau egale. Oricum, lipsa unei monede adevărate făcea tranzacţiile difi-cile. Aceasta explică mimica expresivă a vînzătorilor din mormintul lui Khaemhat şi discuţiile nesfîrşite duse înainte de încheierea tîrgului între regele din Byblos şi cumpărătorul său egiptean.

[1] Pap. *Chester Beatty, I,* V D şi p. 43.
[5] Gardincr. *A lawsuit arisinq jrom ihc pvrr.hase of two slaves. J.E.A.,* 1935, 142. [3] *Ounamon II, 40*—42
(Bibi. acg)

CAPITOLUL VII

CĂLĂTORIILE

I. Deplasările în interiorul ţării

Contrar părerii exprimate de obicei, vechii egipteni călătoreau destul de mult. Intre sale şi capitala nomei, între capitale şi reşedinţă, era un du-te-vino neîntrerupt. Marile serbări religioase adunau pelerini din tot Egiptul. Unele oraşe ca Sile, Coptos, Sunu, Pi-Ramses, Memfis, erau însufleţite în orice anotimp de călătorii care plecau spre mine şi cariere, spre oaze, în Asia ori în Nubia şi se întorceau încărcaţi cu fel de fel de produse străine.

Cei săraci nu cunoşteau decît singurul mijloc de a călători pe care Jean-Jacques Rousseau îi considera cel mai plăcut din toate : mergeau pe jos. Ţinuta lor era uşoară : un baston, un şorţ şi sandale. [1] Sinuhit n-avea nimic în plus cînd, crezîndu-şi viaţa ameninţată, traversează Delta de la vest la est, i'ăcînd numeroase ocoluri ca să ajungă la Lacurile Amare. La chemarea fratelui său, Anupu îşi părăseşte satul, lu-îndu-şi bastonul, sandalele, o haină şi armele şi

[1] *Coffiii texts,* r, 10.

ajunge în Valea arborelui Ach, lingă Byblos | Ţăranul din oaza cu sare, care se ducea la Nen-nisut, mergea pe jos, în urma măgarilor încărcaţi cu tot felul de produse. El ar fi putut sa încalece pe unul din ei, cu riscul de a provoca, întocmai ca morarul lui La Fontaine, glumele trecătorilsr. Ceea ce i s-a întîmplat a fost mult mai grav, deoarece un individ ascuns într-un loc izolat, şi care nu era la prima lovitură, 1-a jefuit pe dată.

Soldaţii erau groaza călătorilor. Cînd aceştia în-tîlneau un om fără armă, cu un sac de făină în spate şi cu sandalele în mînă, erau gata să-1 jefuiască şi să-1 lase gol în drum. Uni luă măsuri ca să împiedice aceste abuzuri. [2] Un nomarh din Siut susţine că pe vremea lui, călătorul surprins de întuneric putea să doarmă liniştit, lăsindu-şi alături, pe drum, proviziile şi caprele. Teama pe care o inspirau jandarmii îi servea drept apărare.[3] Am vrea să-1 credem, dar măsurile pe care le luau unii administratori dovedesc dimpotrivă, existenţa tîlhăriei la drumul mare şi primejdia călătoriilor.

Drumurile erau numeroase. Erau tot atît de multe ca şi canalele, căci ori de cîte ori se săpa un canal, pămintul scos era folosit pentru ridicarea terenului în aşa fel, ca să nu fie acoperit de apă în timpul inundaţiei. Canalele şi drumurile erau întreţinute la fel. Curăţindu-le pe cele dinţii, îşi procurau pămînt pentru a repara stricăciunile celorlalte. Digurile acestea serveau la traficul pietonilor, la trecerea turme-

[1] *Orb.,* XIII, 1.
[2] *Ouni,* 19—20.
3 *Siut,* ***III,*** **10—11.**

lor, la remorcarea bărcilor. Nu se cunoaşte nici un cuvînt egiptean care să însemne „pod", dar există cel puţin un desen care reprezintă un pod pe basore-lieful oe arată întoarcerea lui Setui I, după campania sa triumfală din Palestina. Plasat deasupra unui lac mărginit de trestii şi plin de crocodili, acest pod leagă două construcţii militare, una pe ţărmul asiatic şi alta pe ţărmul african.[1] El trebuie să fi fost construit dm stâlpi, arhitrave şi traverse. Evident, n-au existat niciodată poduri peste Nilul cel mare şi nici chiar pe braţele secundare din Deltă. Podurile de piatră sau de lemn peste canale n-au fost niciodată prea numeroase. Cînd trebuia traversat un canal sau o mlaştină puţin adîncă, animalele şi oamenii nu ezitau să intre în apă. Mulţi egipteni ştiau să înoate. Se aruncau în Nil şi-1 traversau liniştiţi, fără teamă de crocodili, dar acest lucru nu era la mdemîna oricui.[2] Vânătorilor de păsări de baltă şi pescarilor le era foarte teamă de monstru, dacă e să credem ce spune *Satira meşteşugarilor.* Pentru personajele importante, era o datorie imperioasă să-1 ajute pe cel fără barcă să treacă apa, ca şi aceea de a da pîine celui flămînd şi veşminte celui gol. La Teba şi în oraşele mari, aceasta era o meserie. Un podar, acuzat că e complicele hoţilor de morminte, este chemat în faţa tribu-nalului. ' Zeii retraşi în insula din mijlocul fluviului, dau ordin podarului, zeul Ahti, să nu lase pe Isis să

[1] Maspero, *Bist,,* II, 123.
[2] Strabon, XVII, 44. Sînt reprezentaţi înotători în mormân
tul lui Merreruka şi pe un vas de libaţii al generalii;ui Busennes Undebaunded.
[3] *Papirus* 10 052, din *Br. Mus.,* p. XIII, **1—15.**

treacă.' Sinuhit, în fuga sa, găseşte pe ţărm o barcă fără cîrmă şi o ia ca să treacă fluviul.

Pentru deplasările mai mici, oamenii bogaţi au utilizat multă vreme scaunele portative. Erau luxoase, costisitoare şi puţin confortabile. Hamalii cîntau în ritmul paşilor : „Ne place mai mult ocupat decît gol"; dar trebuia să-i plăteşti sau ew puţin să-i hrăneşti. [2] în Noul Imperiu, regele nu se urcă pe scaun decît la unele ceremonii. Aşa face Horemheb cînd îşi celebrează triumful. De obicei, regele, ca şi particularii, preferă carul. Carul şi caii nu sînt considerate articole de lux. Ei fac parte din tot ceea ce orice om doreşte pentru sine şi pentru prietenii săi : „Te urci într-un echipaj, cu biciul de aur în mînă. Ai hăţuri noi. Ai înhămat mînji din Siria. Negri aleargă înaintea ta, după ordinele tale.[3] Al doilea profet al lui Amon, Amenhotep-sise, va pleca 'în plimbare.[4] Carul său elegant şi solid, împodobit cu figuri în relief şi în *ronde-bosse,* este tras de doi cai. Ei n-au nici zăbale, nici apărătoare de ochi. Hamurile sînt făcute din două benzi de piele, una pusă pe mijlocul gîtului şi foarte supărătoare pentru cal, cealaltă trecînd pe sub burtă, şi un căpăstru de care sînt prinse hăţurile. Amenhotep-sise mînă el însuşi, în picioare, fără vizitiu. Nişte negri merg în' faţa lui. Un grup de *chemsu* îl urmează fără prea mult efort. Ei poartă tot ceea ce va fi necesar stăpînului cînd va dori să se odihnească şi să-şi facă puţin toaleta.

[1] *Pap. Chestor Beatty,* V, 3—6 (Horus-Seth).
* Montet. *Vie privee,* 379—380.
* *Bibi. aeg.,* VII, 37.
* *Th.T.S.,* III, pi. VI.

Un car era necesar pentru o vizită la palatul regelui sau al vizirului, pentru un turneu de inspecţie ia ţară, pentru a merge la vînătoare. Dar cu el nu se putea merge prea departe în bune condiţii. Adevăratul mijloc de transport în Vechiul Egipt era corabia. Fiul regal Dedeftir pleacă cu corabia de la Memfis, trece prin Khent-khetyt, ca să se ducă în nord să caute pe ghicitorul care locuieşte în Dedi-Snefru şi-1 aduce tot cu corabia la curte. Cînd Sinuhit graţiat primeşte, la postul din Drumurile lui Horus, permisul de trecere, el parcurge cu corabia toată distanţa dintre istmul de Suez şi reşedinţa lui Ity-taui, la sud de Memfis. El îşi petrece vremea călătoriei mîncînd mîncăruri bune, pregătite sub ochii săi. Cînd ua egiptean făcea un pelerinaj la Abydos, el mobiliza adeseori o întreagă flotilă.[1] Pasagerii se urcau într-o barcă de tip arhaic, foarte înaltă în faţă, ca şi în spate. Se înţelegea că scopul călătoriei n-avea nimic profan. Se aşezau pe scaune, într-o cabină în formă de naos, ca în chioşcul din grădina lor. In faţa cabinei cu provizii se afla o masă. Partea din faţă servea drept abator şi bucătărie. Se tăia un bou, se prepara berea, pentru ca drumeţii să aibă plăcerea s-o consume praspătă. Această barcă, fără lopeţi, fără pînze, era remorcată de o barcă de tracţiune. Echipajul ei era format din doi marinari. Unul se ocupa de cablul de legătură şi-i regla lungimea, celălalt de cele două cîrme de lemn pictat, terminate cu capul zeiţei Hat» hor, stăpîna ţărilor îndepărtate şi protectoarea călătorilor. Barca de tracţiune era prevăzută cu un catarg

[1] *Th.T.S.,* I, pi. XII ; *Miss. fr.,* V, 582, 517 ; *Wr. Att„* I. 308.

prins solid de două cabluri, legate în faţă şi în spate. Centrul era ocupat de o cabină mare, împodobită cu o cornişă şi cu pereţii acoperiţi cu scene pictate. Cîrma era sprijinită de un catarg mic, aşezată într-o crestătură din spatele bărcii. Pilotul o manevra cu un braţ. Pe ea erau pictaţi doi ochi, organe foarte necesare unei cîrme care trebuie să evite orice obstacol. Cînd se naviga în sensul curentului, cînd se traversau mari întinderi de apă, şi nu era vînt, nu puteau să se lipsească de lopeţi. Vîslaşii erau în număr de zece sau doisprezece, cîteodată chiar mai mulţi. Căpitanul, stînd în faţă, ţinea în mînă o prăjină, cu care sonda fundul apei. Un secund, instalat pe acoperişul cabinei, era înarmat cu un bici, cu care şfichiuia din cînd în cînd umerii vîslaşilor leneşi. Pilotul completa acest stat-major. Dacă se naviga împotriva curentului, se ridica „pînza", o mare bucată de pînză dreptunghiulară, adesea mai mult lată decît înaltă, întinsă între două vergi şi care se manevra cu ajutorul unor cabluri numeroase. Vîslaşii şedeau pe băncile lor. Şefii se căţărau pe frînghii, ca să observe mai bine drumul. Atîta vreme cît se naviga pe Nil, se putea spera într-o călătorie relativ rapidă şi fără primejdii. Dacă trebuiau s-o pornească pe canale, care nu erau navigabile în orice anotimp, aveau nevoie de multe informaţii.

Iată-1, de pildă, pe regele Khufu, care ar vrea să se ducă la templul lui Ra, stăpînul de la Sakhebu, undeva în a doua nomă din Deltă, dar pe Canalul celor doi peşti nu e apă. ,,Puţin îmi pasă, zioe prietenul său vrăjitorul. Am să fac să vină patru coţi de apă în Canalul celor doi peşti." Uni, care n-avea un vraci

în serviciul lui. a călătorit-totuşi cu barca în anotimpul apelor joase. Lacul Moeris fusese amenajat pentru a furniza apă atît agriculturii, cît şi navigaţiei, dar nu ştim prin ce mecanism.

Corăbiile care trebuiau să urce Nilul pînă în Nubia. erau adevărate case plutitoare. *Dahabiehul* fiului regal din Kuch era o barcă lungă în formă de corn, a cărei „parte din faţă şi din spate nu se scufundă în apă" *. Un singur catarg la mijloc susţinea, cu ajutorul unui cordaj numeros, o pînză imensă. în loc de cîrmă în axă, avea o cîrmă la babord şi una la tri-bord, legate de un stîlp gros. Pasagerii stăteau într-o mare cabină centrală, prelungită cu o desparţitura pentru cai. In faţă şi în spate, se aflau două cabine mai mici.

Proprietatea pare a fi fost divizată. Bogătaşii te-bani aveau bunuri şi în Deltă. Amon stăpânea ferme şi chiar oraşe nu numai în tot Egiptul, dar şi în Nubia şi in Siria. Templul de la Abydos, întemeiat de Setui, avea proprietăţi in Nubia. Aceste mari colectivităţi, ca şi particularii bogaţi, dispuneau, pentru a-şi centraliza veniturile, pentru a importa şi exporta, de o adevărată flotilă, compusă din bărci mari cu fundul plat, şi ele în formă de corn, cu una sau două cabine în partea centrală. [2] Documentele înfăţişate nu dau, de altfel, deeît o idee incompletă despre numărul şi varietatea corăbiilor care coborau şi urcau pe Nil, căci numărul de cuvinte care înseamnă corabie este foarte mare în limba egipteană. Existau şi bacuri pentru

[1] *Th.T.S.,* IV, pi. XI—XII.
[2] *Th.T.S.,* IV, pi. XXXII—XXXIII ; *Wr. Atl.x* I, 199, 323 ; *El. Am.,* I, 29.

transportul blocurilor mari de piatră scoase din cariere, al obeliscurilor, al statuilor colosale. O statuie a lui Tutmes al III-lea este obiectul unor atenţii demne într-adevăr de un rege, în timpul călătoriei. Ea este adăpostită într-un naos şi din cînd în cînd este tămîiată. Barca pe care pluteşte este legată de o barcă de tracţiune. [1]. Bacurile fără cabine erau destinate mai ales ti-ansporturilor de animale. Corăbiile cu cabină centrală serveau la transportul cerealelor. Odată aduse la chei, lingă corăbii se aşeza un plan înclinat, prevăzut cu traverse la intervale egale. Hamalii, în rînd cîte unul, veneau să-şi golească coşurile. Cîntau, ca să meargă în pas şi ca să-şi omoare plictiseala : „Ne vom petrece vremea cărînd orzul. E lumină. Coşarele sînt pline. Sînt grămezi suficiente pentru gura lor. Corăbiile sînt atît de încărcate, încît orzul curge afară. Stăpînii ar vrea să mergem mai repede. Oare inimife noastre sînt de metal ?"' [2] Cînd flotila ajungea la destinaţie, animalele şi mărfurile erau coborîte pe chei. Negustorii soseau, aduceau o masă, o etajeră, aprindeau un foc şi matelotii, bînd şi mîncînd, sărbătoreau sfîrşitul călătoriei.

II. Călătoriile în deşert

Deşertul inspira egiptenilor teamă şi respect. In plină epocă istorică, ei nu uitau însă că strămoşii lor îl străbătuseră în toate direcţiile, înainte de a se fixa pe valea Nilului. Unul din marii lor zei, Min,

[1] *Wr. Atl,* I, 129.
[2] *Paheri,* pi. III.

care-şi avea principalele locuri de cult la Ipu şi la Coptos, domnea peste toată regiunea cuprinsă între acest din urmă oraş şi Marea Roşie. Reşedinţa sa favorită era „un munte venerabil, primordial, cel dinţii aşezat în ţara Akhetin (Akhit era ţara situată dincolo de pămînturile cunoscute egiptenilor), palatul divin dăruit cu . viaţa lui Horus, cuib divin unde trăieşte acest zeu, locul său de bucurie". [1]

Tot felul de primejdii pîndeau pe călătorul care se aventura nepregătit pe acest domeniu sacru, printre care foamea, setea şi mtîlnirile neprevăzute. Leul, care altădată se apropia de valea Nilului şi ataca boii, dispăruse, dar lupul, pantera, leopardul erau de temut. într-o zi, Horemheb se pomeni faţă-n faţă cu o hienă puternică. Din fericire, acest războinic mai văzuse şi altele. Era înarmat. întinzînd braţul stîng spre monstru, cu suliţa în mîna dreaptă, privindu-1 fix, îl sili să plece. [2] Regiunea de la est de Heliopolis era bîntuită de şerpi care se ascundeau în nisip. Unii călători zăriseră fiinţe stranii, grifoni cu cap de om, pantere înaripate, gheparzi cu gîtul mai lung decît girafa, ogari cu urechile pătrate şi cu coada ţeapănă ca o săgeată.[3] Aveai noroc dacă întîineai triburi de beduini, ca cel care s-a înfăţişat într-o zi la prinţul de la Menat-Khufu. Tribul era alcătuit din războinici înarmaţi cu praştii, arcuri şi suliţe, din femei şi copii conduşi de un şeic şi de un preot care cînta din ţiteră. [4] Acest trib era paşnic. Nu cerea decît să-şi

[1] *Ham.,* 192.
[2] Wr. AtL, 121 ; *Miss.* /?■., V, p. 277 şi pi. IU.
[3] Newberry, *Beni-Hassan,* I, pi. XXX, II, pi. IV.
[4] *Wr. AtL,* II, pi. IV.

schimbe grînele cu praf verde şi negru din care se fabricau fardurile şi eolirul. Dar alţi beduini nu se gîndeau decît la jafuri. Pentru securitatea călătorilor prin deşert, se amenajaseră din loc în loc un fel de capele. S-a descoperit, într-unui din aceste adăposturi, la marginea unor poteci care duc de la Helio-polis la Marea Roşie, un grup sculptat înfăţişîndu-i pe Ramses al III-lea şi pe o zeiţă, acoperiţi cu inscripţii luate în cea mai mare parte dintr-o veche culegere, în care se vorbeşte mult despre soţiile lui Horus.* Oamenii citeau aceste inscripţii, dacă erau în stare. Poate că era de ajuns să se uite la ele sau să le atingă. Ei îşi continuau drumul, siguri că vor beneficia de atenţia pe care zeii o aveau faţă de rege. Fie că nu ştiuseră să se asigure numaidecît de protecţia zeilor, fie că nu avuseseră mînă bună în alegerea călăuzei, se întîmpla ca unii călători să se piardă prin deşert : „Stăpînul meu, zice un anume Antef, care sub Amenemhat I primise misiunea de a ajunge la carierele de *bekhen,* mă trimisese la Rohanu ca să aduc această piatră minunată, cum nu se mai adusese niciodată alta la fel, de pe vremea zeilor. Nu era nici un vînător care să cunoască aşezarea ei şi să ştie cum să ajungă la ea. Petrecui opt zile străbătînd acest deşert, fără să dau de carieră. M-am aruncat la pămînt în faţa lui Min, Mut marea vrăjitoare şi a tuturor zeilor deşertului. Am ars pentru ei terebint. Dimineaţa pămîntul se lumină, începu o zi nouă şl noi ajunserăm pe acest munte al Rohanului superior" [2]. Şeful adaugă că ceata lui nu s-a împrăştiat

[1] *Ann. S.A.E., XXXIX,* p. 57.
[8] *Ham.,* 199.

în cursul acestor rătăciri şi că n-au avut de plîns nici un mort. Scăpase ieftin.

Acest demn inginer făcuse pe socoteala sa ucenicia vieţii în pustiu. Unii egipteni îşi petreceau toată viaţa acolo, inventariind resursele şi căile de acces, şi fără îndoială şi pentru că le plăcea viaţa nomadă. Un oarecare Sankh, care era şeful soldaţilor din deşert, intendent în Egipt, şeful harponarilor pe fluviu, conducea expediţii pentru care strînsese atîtea provizii în burdufuri, veşminte, pîine, bere şi legume proaspete, încît părea că transformase valea Rohanu într-o pajişte verde şi muntele de *bekhen* într-o întindere de apă. In vîrstă de şaizeci de ani şi şeful unei familii formată, ca şi cea a patriarhului Iacob, din şaptezeci de copii, el străbătea deşertul de la Taâu la Menat-Khufu pînă la Marea Verde, vînînd pe drum păsări şi mamifere. * Acestor neobosiţi cercetători le datorăm hărţi, ca aceea pe care o posedă muzeul din Torino şi care au fost numite, pe bună dreptate, cele mai vechi hărţi din lume. Ele au fost întocmite în regiunea carierelor şi a minelor de aur de la Coptos. Terenurile sînt pictate cu roşu aprins, iar munţii cu ocru întunecat. Paşi presăraţi pe drum indică direcţia. Un castel marchează locul ruinelor unde regele Setui pusese să se ridice o stelă. [2]

Am vorbit despre eforturile iui Setui şi ale fiului său ca să găsească apă în această regiune uscată. Ramses al III-lea îşi aminteşte cu mîndrie că a con-

[1] *Ham.,* I.

[2] Reprodusă în *Bibliotheque egyptologique,* X, p. 183—230 ; ef. Gardiner în *The Cairo scientijic journal, VIU,* p. 41.

struit un mare rezervor în pustiul Ayan, pe care 1-a înconjurat cu un zid puternic ca un munte de bronz... Porţile de la intrare erau de brad şi broaştele de bronz.[1]

In cîţeva oaze din pustiul oriental creştea un arbore foarte preţios, terebintul, a cărui răşină, *sonte,* era arsă în temple, în palate, în case. Fără îndoială că tămîia, pe care o aduceau tocmai din regiunea Punt, plăcea şi mai mult zeilor. Cînd naufragiatul s-a convins în sfîrşit că şarpele care stăpînea insula pe care a fost aruncat de furtună e mai puţin rău decît pare, îi promite răşină de terebint. Dar şarpele, zîmbind de naivitatea lui, îi răspunde : „Tu n-ai destulă tămîie, cu toate că posezi terebint. Dar eu sînt suveran în Punt".[2] Tămîie nu aveau întotdeauna, dar în lipsa ei, răşina de terebint aruncată pe cărbunii aprinşi din cădelniţă producea un miros plăcut zeilor şi chiar oamenilor. Era necesar să se ardă cînd se ucideau animalele în curtea templelor, ba se folosea chiar şi pentru a purifica apartamentele, pentru a lupta împotriva paraziţilor şi a insectelor şi de asemenea pentru toaletă. Albinelor le plăceau boschetele de terebint. Caravanele roiau în jurul acestor boschete, unele pentru a strînge răşina şi a-şi procura butaşi care aveau să fie plantaţi în grădinile templelor, altele pentru a strînge mierea sălbatică, foarte căutată. Ramses al III-lea constituise corpuri de poliţişti şi de arcaşi care să vegheze asupra acestor

[1] *Pap. Harris.* I, pi. 77—78. * *Naujrage,* 149—151.

caravane. Mulţumită lui, călătorul se simţea în siguranţă în pustiul neospitalier, tot aşa ca în To-mery, pămîntul iubit.*

III. Călătorii la B.rblos

Egiptenii concepeau marea, *iom,* ca pe un zeu lacom. Cînd acest zeu lom zări frumoasa creatură pe care zeii o dăduseră ca tovarăşă lui Bytau, el năvăli peste pămînturi, ca sa pună mîna pe ea. Totuşi, aşa cum n-au dat îndărăt în faţa primejdiilor din pustiu, ei îndrăzniră să-1 înfrunte şi pe acest zeu teribil. Marinarii lor erau de multă vreme obişnuiţi cu ţărmul sirian. în vremea în care zeii trăiau încă pe pămînt, sicriul lui Osiris, aruncat de Seth în Nil, coborîse pe braţul tanitic. Marea îl purtase pînă la Byblos, unde îl înghiţise un arbore. Isis Se dusese în acel loc. Aşezîndu-se lingă o fîntînă, în ceasul în care servitoarele reginei veneau să-şi umple ulcioarele, ea le aranja părul şi le umplu de parfumul delicios care emana din fiinţa ei. Cucerită de atîta drăgălăşenie, regina din Byblos înapoiase zeiţei arborele sacru care conţinea trupul soţului ei. Legăturile atît de bine începute nu aveau să se mai întrerupă. Egiptenii debarcau în micul port Keben, aduceau ofrande pentru doamna din Byblos, şi-i construiau un templu, cu concursul oamenilor din regiune. Regelui îi aduceau daruri, vase de alabastru, bijuterii, amulete. Se înapo-iau cu răşină, bîrne, scînduri şi chiar cu corăbii complet echipate, aşa încît cuvîntul *kebenit,* derivat din

[1] *Pap. Harris,* I. pi. 28. 3—4, pi. 48, 2.

numele egiptean al Byblos-ului, *Keben,* indica el singur corăbiile care navigau pe mare. Egiptenii şi asiaticii se certau oriunde se întîlneau, la Sinai, în Palestina, în Cârmei, în Reten-ul superior, dar în Siria se afla un loc, unul singur, unde erau bine primiţi. Locul era Byblos. Totuşi, într-o zi egiptenii fură măcelăriţi, dar autorii atentatului nu erau nici negustori,, nici marinarii gibliţi ; erau arabi, oamenii deşertului, perfizii duşmani ai Egiptului.[1] | Cu vremea, egiptenii îşi lărgiră zona de influenţă. Marinarii lor din Imperiul de Mijloc se duceau la Beyruth, la Qatna, la Ugarit şi lăsau ca amintire a trecerii lor statui şi sfincşi. Dar Byblos avea o situaţie şi mai privilegiată. Regele său era mîndru să poarte titlul de prinţ egiptean, mîndru de cultura sa egipteană. El pusese să i se clădească un mormînt imitat după mormintele faraonice, îl mobilase după gustul egiptean şi chiar cu obiecte preţioase trimise direct de la Ity-taui. Nu ştim dacă în timpul invaziei hicsoşilor, gibliţii şi-au trădat prietenii în primejdie. Oricum, în acel timp călătoriile pe mare fură întrerupte şi oamenii credincioşi se întrebau cum să-şi procure brazii, *âcli,* al căror lemn servea la confecţionarea sarcofagelor preoţilor şi răşina, pentru a le parfuma. întreruperea traficului mai avea şi alte urmări supărătoare, deoarece bărcile sacre, stîlpii cu flamuri ridicate în faţa templelor şi alte mobile, erau tot de brad. Aceste vremuri "grele au făcut loc unor zile mai bune. îndată ce Egiptul reintră în stăpînirea teritoriului invadat, ,el se reîntoarse la Byblos. Tutmes al III-lea nu uită să se oprească acolo în timpul

* Montet, *Drame d'Avaris,* 19—28, 36—43.

campaniilor sale triumfale şi obţinu de la aliatul său mai mult lemn şi mai multe corăbii decît ceruseră vreodată vechii faraoni. Mai tîrziu, cînd Siria unelti împreună cu duşmanii Egiptului, Ribaddi rămase fidel lui Amenhotep al III-lea şi urmaşului său. Ramses al II-lea puse să se graveze stele pe malul * fluviului Chien, între Beyruth şi Bybios. în valea Ach, unde un povestitor din vremea sa a plasat aventurile lui Bytau, el întemeie un oraş, căruia îi dădu numele său. Chiar şi la Bybios, aşează stele în templu. In epoca sa, regele din Bybios se numea Aiuram. Ca toţi supuşii săi, el vorbea şi scria în limba egipteană şi pentru propria sa limbă întrebuinţa o scriere alfabetică inventată poate chiar la Bybios, prin simplificarea scrierii hieratice.*

Faraonii războinici din a XVIII-a dinastie insistă asupra faptului că mesagerii lor străbăteau Siria în lung şi în lat, fără să fie împiedicaţîTFără nici o îndoială că aceşti mesageri erau bine primiţi în Bybios, dar ceva mai tîrziu, sub ultimii Ramessizi şi la începutul dinastiei a XXI-a, lucrurile se schimbaseră mult. Regele Zekerbaal, îndepărtatul urmaş al lui Melcandru, care se purtase atît de bine cu Isis, nu s-a temut să-i propună trimisului egiptean să-i arate mormintele mai multor mesageri ai lui Khaemhat, al zecelea Ramessid, care muriseră la Bybios după o lungă captivitate. [2] Mai fericit decît ei, Unamon ob-

' Montet, *Bybios et l'Sgypte,* 236—237, 295—305. Dunand, *Byblia Grammata,* Beyrulh. 1945.

[2] *Ounamon,* II, 51—52. Povestirea Iui Unamon este tradusă în întregime în Maspero, *Contes populcires,* ed. IV-a, 217—230.

ţine, după multă aşteptare, să părăsească portul cu încărcătura lui de lemne, dar el îşi datora reuşita zeului său Amon-al-călătoriilor, pe care avusese fericita idee să-1 ia printre bagajele sale.

Trebuie să recunoaştem de altfel că situaţia lui Unamon era puţin deosebită. însărcinat de marele preot al lui Amon să aducă o mare încărcătură de lemn pentru vasul sacru al zeului Amonsirhat, care, în plin anotimp al inundaţiei, naviga pe Nil între Karnak şi Luxor, Unamon se dusese mai întîi la Ta-nis, pe lîngă Smendes şi soţia sa Tentamon, care, fără să fie încă recunoscuţi ca rege şi regină, erau totuşi stăpînii regiunii. Acolo i se echipează o corabie pe care o comandă căpitanul Mengabuti şi în mai puţin de cincisprezece zile el intră cu ea în marca largă a Siriei. Face escală la Dor, oraşul Sakkalilor şi în vreme ce poruncea să se aducă pe bord hrană (zece coşuri cu pîine, un ulcior de vin, o pulpă de vacă), unul dintre mateloţii săi o şterge cu tezaurul, cinci *debeni* de aur şi treizeci şi unu de argint. Foarte impresionat, Unamon debarcă, se duce la regele ţării şi—1 înştiinţează de cele întîmplate. „La dispoziţia ta, răspunde Sakkal, dar vezi, nu ştiu nimic despre întîmplarea de care-mi vorbeşti. Dacă hoţul care a coborît în corabia ta şi ţi-a luat banii e din ţara mea, ţi-i voi înapoia din tezaurul meu, pînă ce va fi prins hoţul, dar dacă cel care te-a furat îţi aparţine, dacă face parte din echipajul, tău, rămîi aici cîteva zile ca să-1 caut !" Răspunsul era cinstit, numai că după nouă zile nu se găsiseră nici hoţul, nici banii. Unamon reuşeşte să ia cu împrumut treizeci de *debeni* de argint şi debar<f> la Bvblns pe o cora-

bie pe care-o găsise la Tyr. Timp de nouă zile, regele Zekerbaal refuză să-1 primească. El se decide numai cînd Amon, zeul teban, alegînd un tînăr din suita lui şi vorbind prin gura sa, îi ordonă : „Adu-1 pe mesagerul lui Amon, aici sus. Apoi lasă-1 să plece". A doua zi, Unamon urcă în palat; îl găseşte pe rege aşezat pe tronul lui, cu spatele spre balconul dincolo de care se zbuciumau valurile întinsei mări a Siriei, întrevederea fu lipsită de cordialitate. Faptele sînt împotriva lui Unamon. în loc să sosească ca un mesager oficial înto-o corabie închiriată de Smendes şi să arate scrisorile de acreditare, el coboară fără hîr-tii, dintr-o corabie de ocazie. Unamon reuşi totuşi să explice că venise să caute lemn pentru vasul sacru a lui Amonrasonter. Regele îi răspunde : „Odinioară ai mei îndeplineau această misiune pentru că faraonul, Viaţă, Sănătate, Forţă, ne trimitea şase corăbii încărcate cu produse din Egipt, care erau vîndute în antrepozitele mele. Tu îmi aduci ce mi se cu-vine ?" Zekerbaal încarcă pe o corabie un cap de proră un cap de pupă, o alta piesă şi patru grinzi pe care le expediază în Egipt însoţite de o scrisoare a lui Unamon. Smendes şi Tentamon trimit atunci mărfuri, aur şi argint. Zekerbaal se arătă mulţumit. înmagazinează mărfurile egiptene, strînge trei sute de oameni, tot atîţia boi, doboară copaci şi, după ce trece iarna, îi cară pe ţărm. Se pare că Unamon nu mai are altceva de făcut decît să plece cu lemnul lui, dar lucrurile nu sînt chiar aşa de simple. Zeker-baal socoate că nu i s-a plătit destul. Unamon, foarte serios, îl sileşte să graveze pe o stelă : .„Amonrasonter mi-a trimis pe mesagerul său, Amon-al-călăto-

riilor, Viaţă, Sănătate, Forţă, reprezentat de Una-mori*, să cumpere lemnăria vasului sacru al lui Amonrasonter. Am tăiat lemnăria. *Am* ridicat-o mulţumită corăbiilor şi echipajului meu. Am făcut-o să ajungă în Egipt, ca să obţin de la Amon cincizeci de ani în plus faţă de soarta mea. Amin !"

Comentatorii moderni au tras din această povestire concluzia că Egiptul era slab şi dispreţuit pe vremea lui Smendes. De fapt, chiar în perioada măreţiei sale, faraonul nu 1-a considerat niciodată pe regele din Byblos ca pe un învins, ca pe un sclav care trebuia să-şi dea lemnul pe nimic. Trimisul egiptean se prezenta cu scrisori oficiale, cu aur şi argint, precum şi cu mărfuri. Regele din Byblos încasa banii şi livra lemnul. După aceea, schimbau între ei binecuvîntări şi mulţumiri. Faraonul adăuga cîteva daruri care nu-1 costau nimic, talismane sau. statuia lui. Regele din Byblos, flatat, primea această statuie. El punea să se graveze pe ea, în limba feniciană, urarea ca zeiţa din Byblos să-i înmulţească anii de domnie.

Părăsind portul Byblos, Unamon scapă de urmărirea Sakkalilor care-1 pîndeau, apoi cade în mîna ciprioţilor care vor să-1 ucidă. Papirusul fiind rupt spre sfîrşit, nu ştim cum a scăpat din această nouă primejdie, dar sigur că a scos-o la capăt.

Sub domnia lui Ramses al II-lea, începe să se vorbească despre popoarele mării. încă din acele vremuri, prezenţa lor constituia, pentru navigatorii egipteni, o primejdie în plus, cu toate că traficul n-a încetat niciodată. Despre acest fapt avem mărturia formală a lui Ramses al III-lea : „Eu ţi-am făcut (lui

danţi de arcaşi, căpitani şi numeroase echipaje, pentru a transporta bogăţiile din ţara Feniciei şi din ţările străine, de la marginea pămîntului, în marile tale magazii din Teba victorioasă'[1].[1] E locul să notăm că faraonul nu contează numai pe Amon. Companii de arcaşi bine comandate şi bine înarmate aveau misiunea de a apăra corăbiile împotriva oricărei agresiuni şi de a face să-i fie respectaţi, pe uscat, mesagerii.

IV. Călătorii pe Marea Roşie

Scopul călătoriilor în Marea Roşie era ţara Punt dincolo de strîmtoarea Bab el Mandeb, pe coast: Somaliei. Aceasta era ţara tămîiei. Şarpele cel bun pe care-1 cunoaştem din *Povestea naufragiatului,* s socoteşte suveranul Puntului şi în acelaşi timp stă pîntul tămîiei *ânti.* Egiptenii vizitau ţara Punt de p vremea zeilor. Ei organizaseră, încă de pe vreme Vechiului Imperiu, o linie de navigaţie care lega Byblosul de pe coasta siriană cu ţărmul Puntului, vechile porturi ale bradului cu porturile tămîiei. '-Corăbiile plecau de la Byblos, ajungeau pe litoralul egiptean, urcau pe braţul tanitic al Nilului pînă la Bubasta şi ajungeau, printr-un canal, la Uadi Tumi lat, care poate fi considerat ca cel mai oriental bra al Nilului. Uadi nu era navigabil în tot timpul anu

[1] *Pap. Harris,* I, pi. VII, 8.

[a] Montet, *Drame d'Avaris,* 26—23.

lui, dar în epoca apelor mari putea purta galerele egiptenilor, deşi apa nu era iute. Traversînd Lacurile Amare, aceste galere ajungeau în fundul golfului Suez şi-şi urmau încet navigarea pînă în ţara Punt. Beduinii-care-trăiesc-prin-nisip, oricit erau ei de barbari, transportau pe uscat călători şi mărfuri din Siria şi Arabia, şi încercau să împiedice funcţionarea liniei maritime. Pepi I organizează mai multe expediţii împotriva lor, dar atentatele se ţin lanţ. Se pare că, după domnia lui Pepi al II-lea, s-a renunţat pentru o vreme la aceste călătorii, care începură din nou în Imperiul de Mijloc şi au fost iar întrerupte în timpul ocupaţiei hicsoşilor. Regina Hatchepsiut reluă tradiţia, pe care apoi o păstră şi Tutmes al III-lea, Amenemhat al II-lea, Horemheb, Ramses al II-lea şi Ramses al III-lea.[1] Pentru a face o legătură directă între reşedinţa sa din Deltă şi Marea Roşie, Ramses al II-lea a refăcut, cu mari cheltuieli, canalul dintre cele două mări, ale cărui vestigii s-au descoperit cînd s-a săpat actualul canal. El era jalonat prin oraşele Pi-Ramses, Bubasta şi Pitum şi prin stele de granit ridicate pe un piedestal înalt, care vorbeau navigatorilor uimiţi despre gloria regelui şi îndrăzneala realizărilor sale. [2]

[1] Cel mai însemnat document asupra călătoriilor egiptenilor în ţara Punt se află în templul reginei Hatchepsiut la Deir el Bahari (Naville, *Deir el Bahari,* III, 69—86 şi *Vrk.,* IV, 315—355). Pentru aceste călătorii sub Tutmes al III-lea, cf. *Vrk.,* IV, 1097, Wr. *Atl.,* I, 334 ; sub Amenofis al II-lea, *Wr. Atl, l,* 347—348 ; sub Horemheb, *Wr. Atl,* II, *60 ;* sub Ramses al II-lea, Ramses al III-lea, *Papirus Harris,* I, 77—78.

* Montet, *Drame d'Avqris,* 131—133.

Să ne închipuim deci că acele corăbii venite din Siria au descărcat călători şi mărfuri pe cheiul oraşului Pi-Ramses, şi că se duc să aducă altele din ţara Punt. Sînt *kebenil-e,* adică sînt corăbii de tip gibiit, construite fie la Byblos şi vîndute egiptenilor de către libanezi, fie în şantierele navale ale egiptenilor, dar cu lemn importat din Siria şi după modele din Byblos. Posedăm două reprezentări ale lor. Cea mai veche datează din vremea lui Sahure, a doua de pe timpul reginei Hatchepsiut.[1] Or, în acest interval de mai mult de un mileniu, tipul aproape că n-a variat. Corabia e alcătuită dintr-o carcasă lungă, prevăzută cu un pinten în faţă, cu partea din spate ridicată şi curbată, .sfîrşindu-se printr-o om-belă enormă. Are două posturi de observaţie, unuL în faţă, altul în spate, iar cîrma dublă. Un cablu enorm, susţinut de patru stîlpi bifurcaţi leagă cele două extremităţi ale corăbiei. Un catarg unic, susţinut de patru cabluri, ridicat nu departe de mijloc, susţine o singură pînză, mai mult lată decît înaltă. Echipajul e numeros, căci îndată ce vîntul nu mai umflă pînza, marinarii pun mina pe lopeţi. Aceşti marinari erau oameni experimentaţi, „care văzuseră cerul, care văzuseră pămîntul, care erau prudenţi, mai mult decît animalele sălbatice, ştiind să prevadă furtuna înainte ca ea să izbucnească". Printre călători, sînt reprezentanţi ai majestăţii sale, scribi, soldaţi. Corăbiile sînt încărcate cu produse alese din Egipt, pe care indigenii din Punt le apreciază foarte mult, obiecte de podoabă, oglinzi, arme. Flota por-

[1] *Ibid.,* 21.

neşte salutată de rege, intră în canale, trece dincolo de Pitum, unde evreii trudesc modelînd cărămizi şi ajunge în Marea Verde. De pe unul sau altul din ţărmurile pămîntului divin, un pîndar care stă de veghe a văzut şi a anunţat corăbiile egiptene. Regele, regina şi şefii ies din colibele clădite pe piloţi, într-o lagună, şi încalecă pe măgari ca să le iasă înainte egiptenilor. Sînt înalţi ca şi ei şi laţi în umeri. Au capul rotund. Barba le e împletită ca a zeilor din valea Nilului şi a faraonilor. Singura deosebire este aceea că e naturală, pe cînd a egiptenilor e falsă. La gît poartă un medalion rotund, cum e moda la sirieni. Regina e o persoană ciudată. O grămadă de cărnuri tremurătoare şi e de mirare că poate merge. Fiica ei, deşi tînără, e aproape la fel. Desenatorii egipteni privesc cu ochi mari această lume, atît de nouă pentru ei. Să fi schiţat ei oare pe ascuns, pe o bucată de papirus, trăsăturile gazdelor lor, sau au aşteptat să se întoarcă pe bord pentru a-şi fixa amintirile ? Ceea ce e sigur, e că au făcut un tablou impresionant şi că au reprodus cu o fidelitate extraordinară tot ce merita să fie notat, regele şi regina, satul şi locuitorii, peştii, şi crustaceii.

După ce corabia se opreşte, se ridică repede un cort şi se schimbă urări de bunvenit. Indigenii adoră cu respect pe Amonra, zeul care străbate ţările străine. Sînt cu toţii fericiţi să-i vadă pe egipteni şi ştiu perfect ce vor. Totuşi, se prefac miraţi şi întreabă : „Pentru care motiv aţi venit tocmai aici, în această ţară necunoscută de oameni ? Aţi coborît din cer ? Aţi călătorit pe apă sau pe uscat ? Cît de roditor e pămîntul divin pe care-1 călcaţi în picioare ? Ra este

regele din Tomery. Nu există tron depărtat pentru majestatea sa. Noi trăim prin suflarea sa !" Din porunca palatului, Viaă, Sănătate, Forţa, se oferă suveranilor pîine şi bere, vin, carne şi fructe şi toate lucrurile care se află în Tomery.

Iată acum lista lucrurilor ce urmează să fie îmbarcate pe corăbiile egiptene : lemne frumoase din Tonutir, grămezi de boabe de tămîie, arbori verzi de tămîie, abanos şi fildeş, aur curat de Amu, trei feluri de parfumuri *(tichepses, klasyt, ihmet)*, terebint, co-lir negru, două feluri de maimuţe, ogari, piei de pantere din sud, sclavi cu copiii lor. Toate acestea erau foarte preţioase, dar la urma urmei caravanele care veneau de pe Nilul de Sus aduceau şi ele abanos şi fildeş, piei de pantere şi alte produse, dar ceea ce nu aduceau şi merita truda şi riscul călătoriei, erau arborii de Tonutir, boabele de tămîie şi mai ales cei treizeci şi unu de arbori de tămîie ambalaţi ca de cel mai bun grădinar din Franţa, cu rădăcinile şi pămîntul originar. Să nu ne mirăm dacă fericiţii navigatori au fost primiţi cu aclamaţii cînd au acostat la cheiul din Apitesut. Hamalii, bucuroşi să trudească în serviciul regelui, se adresează artu> rilor verzi ca unor fiinţe : „Fiţi fericiţi cu noi, arbori de tămîie, care aţi devenit proprietatea lui Arnon, unde vă e locul. Makare (regina) vă va planta în grădina sa alături de templul său, cum a poruncit tatăl ei".

Puntienii îşi întrebaseră vizitatorii dacă veniser; pe uscat sau pe mare. Ca să mergi din Egipt în Punt aveai, în adevăr, de ales între aceste două feluri de a călători. înainte de Ramessizi si chiar înainte de

regina Hatchepsiut, sub dinastia a Xl-a, un explorator, numit Henu, plecase din Egipt în Punt şi se întorsese călătorind cînd pe uscat, cînd pe mare. Stă-pînul său îi poruncise să cumpere tămîie curată de la şeicii din pustiu. El trebuia de asemenea să răs-pîn'dească teama de faraon. Călătoria lui avea deci un scop dublu, comercial şi politic ; „Am plecat din Coptos, spune el, pe drumul hotărît de majestatea sa. Soldaţii care erau cu mine, erau din sud, de pe proprietatea lui Nabut, de la Gebelein pînă la Cha-bit. Oamenii regelui, oamenii din oraş şi de la ţară mergeau în urma mea. Cercetaşii deschideau drumul, pentru a înlătura pe duşmanii regelui. Copiii pustiului erau introduşi în gărzi. Toţi reprezentanţii majestăţii sale erau puşi sub conducerea mea. Ei ţineau legătura cu mesagerii. Printr-un singur ordin, majestatea sa înţelege milioane de ordine. Am plecat cu o armată de trei mii de oameni. Am călătorit apoi pe fluviu, am schimbat Ţara roşie într-un colţ de verdeaţă. Am dat un burduf, două ulcioare cu apă zilnic şi douăzeci de pîinî fiecărui om. Măgarii cărau ulcioarele. Cînd unul era obosit, îl înlocuia altul. Am construit pe drum douăsprezece bazine, două bazine la Idahet, care măsurau douăzeci de coţi pe treizeci. Am mai făcut unul la Iaheteb, care avea zece coţi de fiecare parte, ca să adune apele.

Iată că am ajuns în Marea cea Verde. *Am* făcut această corabie. Am echipat-o cu de toate. Am adus, pentru ea, un mare sacrificiu de boi sălbatici, de boi africani şi de animale mici. După ce am mers pe Marea Verde, am făcut ce poruncise majestatea sa

şi wm adus toate produsele pe care le-am găsit pe cele două ţărmuri ale pămîntului divin (Tonutir). M-am întors pe la Uag şi pe la Rohanu. I-am adus pietre minunate pentru statuile din sanctuare. Niciodată n-au sosit asemenea lucruri la reşedinţa regală: Nu se mai văzuse ceva asemănător încă de pe vremea zeului." '

După cum se vede, este vorba de o expediţie de mare amploare. Henu a traversat deşertul cu trei mii de oameni, călăuzit de copiii pustiului; rămî-nînd în legătură cu capitala, el s-a îndreptat spre sud-est, în loc să ia drumul obişnuit care ducea drept spre est. Tot săpînd bazine, el a atins punctul de pe litoral, unde se va afla mai tîrziu micul port Be-renice. Acolo, a construit o corabie, afirmă el, fără îndoială cu materiale importate din Liban şi venite pe mare. Ajunse în ţara Punt, vizită cele două ţărmuri ale pămîntului divin, cumpără tămiie şi toate produsele din aceste locuri. La întoarcere, corabia îl lăsă la Qosseir, de unde trecu în valea Rohanu. Se opri acolo nu pentru a se odihni, ci pentru a pregăti o încărcătură de pietre destinate atelierelor de sculptură. Henu îşi folosise în adevăr bine timpul şi a meritat ca numele său să fie citat printre exploratorii antichităţii, căci romanul Aelius Gallus aîn-tîmpinat, pe vremea lui August, mari necazuri ca să meargă pe urmele lui. [2]

Profitînd de experienţa dobîndită, sub Ramses al III-lea expediţiile care se făceau spre Punt utilizau

* *Ham.,* 114.

[2] Strabon, XVI, 22.

drumul pe uscat, dar şi pe mare. Acest rege organizase asemenea expediţii cu mijloace deosebite. Flota cuprindea mai multe corăbii mari şi bărci de escortă. Personalul se compunea din marinari, arcaşi cu comandanţii lor şi oameni care se ocupau cu aprovizionarea, îmbarcaseră enorme cantităţi de hrană şi mărfuri pentru hrana echipajului şi, în acelaşi timp, pentru a uşura tranzacţiile. După cum spune cronicarul egiptean, această flotă n-a plecat din Marea Roşie, ci din Marea Mu-qedi, care nu poate fi decît golful Persic, căci Mu-qedi, apa din ţara Qede, în Naharina, este numele pe care-1 dădeau egiptenii Eufratului.[1] Se poate ca Ramses să fi reuşit să care lemnul din Liban pînă la Eufrat, cum făcuse odinioară Tutmes al III-lea,[2] şi să fi construit o flotă pe ţărmurile acestui fluviu. Poate că a avut cu regele Babilonului o înţelegere, în urma căreia soldaţii şi funcţionarii săi, ajungînd la Eufrat, puteau să se îmbarce şi să-şi continue călătoria pe corăbii babiloniene. Oricum, flota care-i purta pe trimişii lui Ramses al III-lea trebui să coboare Eufratul şi să ocolească enorma peninsulă arabică, spre a ajunge,

[1] Această expresie nu se află decît în *Papyrus Harris* I şi pe o stelă a lai Tutmes I (Ga'uthier, *Dict. Geogr.,* III, 33). In genere se traduce *Mu-qedi,* apa inversată, pentru că egiptenii remarcaseră că Eufratul curgea, invers decît Nilul, adică de la nord la sud. De fapt, egiptenii, cărora le plăceau jocurile de cuvinte, au scris numele ţării Qede ca participiul verbului *qăy.*

[2] Inscripţia lui Tutmes al III-lea la Gebel Barkal, *AZ,* LXIX, 24—39; cf. C. *Iî. Academie des Inscriptions, 1933,* p. 331.

fără primejdii, mulţumită respectului pe care-1 inspira numele faraonului, în ţara Punt.

Lucrurile se petrecură atunci ca pe vremea reginei Hatchepsiut. Egiptenii luară contact cu indigenii şi le oferiră darurile faraonului. Apoi corăbiile şi bărcile fură încărcate cu produse din Tonutir, cu toate minunăţiile misterioase din munţii lor ; mai ales nu uitară tămîia uscată. Urcară apoi pe Marea Roşie pînă în golful Suez şi ajunseră în valea Nilului prin canalul Pitum. Dar, în acest timp, supuşii şefilor din Tonutir debarcaseră fie în regiunea Berenice, fie în Qosseir cu produsele lor. Se organizară în caravană şi încărcară mărfurile pe măgari şi pe oameni. Sosiră, pe fluviu, în perfectă stare la muntele Cop-tos, după care, bucuroşi intrară în Teba. „A fost o defilare de produse şi de minuni, conchide regele, în prezenţa mea. Copiii prinţilor lor salutau faţa mea sărutînd pămîntul şi se aşezau cu faţa la pămînt, înaintea mea."

Se poate presupune, cu toate că nu s-a spus direct, că aceste caravane au sosit la Coptos sau la Teba în acelaşi timp cu cei care-şi continuaseră călătoria cu corabia. Hotărîrea de a folosi amîndouă mijloacele de călătorie avea, desigur, drept scop să mărească şansele de a primi produsele din Punt, căci riscurile călătoriei pe apă erau foarte mari. Cîte corăbii au pierit, fără ca un singur supravieţuitor să poată povesti, ca naufragiatul poet : „Furtuna a izbucnit atunci cînd ne aflat în Marea Verde, înainte de a ajunge pe uscat. Vîntul a început să sufle şi să se înteţească. Ridica valuri de opt coţi. Am smuls o scîn-

dură. Iată câ corabia a pierit. Din cei care se aflau pe ea, n-a mai rămas nici unul !"

Era o călătorie frumoasă, dai' sub Ramses al -II-lea egiptenii efectuaseră unele şi mai îndepărtate, şi mai îndrăzneţe, despre care autorii clasici mai auziseră vorbindu-se. în adevăr, dintotdeauna egiptenii folosiseră piatra albastră de lapis-lazuli, care nu se află decît în pustiurile africane. * Toate pietrele de lazuli cunoscute de cei vechi erau furnizate de o singură ţară, Bactriana, care putea comunica cu Siria şi cu Egiptul, pe uscat, şi poate şi mai uşor coborînd pe Indus şi urmînd coasta, cum avea să facă Nearc, pînă la gurile Eufratului. Se ştia în Egipt că lapis-ul venea din Tefrer [2] şi numele acestui oraş era de altfel numele unei pietre provenind din acelaşi loc şi care nu e identificată.

Odată, faraonul, care se afla în Naharina şi era ocupat să primească omagiile prinţilor străini, chemă la el pe regele din Bakhtan care i-o oferi pe propria sa fiică şi daruri frumoase şi-i solicită alianţa. Faraonul primi şi se întoarse lâ Teba cu prinţesa. Cîtva

[1] Lucas, *Ancient egyptian materials and Industries,* ed. 2-a, p. 347.

[2] Lapis-lazuli din Tef-rer este deja citat în Imperiul Mij lociu, în inscripţia unui călător anume Khety *(J.E.A.,* IV, pi. IX) şi într-o listă de pietre scumpe (Chassinat-Palanque, *Fouilles d'Assiout,* p. 108 şi 212), ca şi într-o inscripţie a lui Ramses II (Pieii, Inscr. *hier.,* I, 145 *d).* Am găsit în mormîntul lui Psusennes un colier de lapis-lazuli, montat în aur, una din mărgele purtînd o inscripţie în cuneiforme, în eare d. Dhorme a descifrat numele unei ţări vecine cu Ela nul, al unui rege şi al unei prinţese *(C. R. Ac. des Inscr.,* 1945).

timp după asta, un trimis al regelui din Bakhtan ceru audienţă şi îndată fu primit, îl informă pe faraon că sora prinţesei era bolnavă. Faraonul trimise în ţara Bakhtan pe unul din cei mai buni doctori, ales din Casa Vieţii, dar prinţesa nu se vindeca şi un alt trimis făcu lunga călătorie din Bakhtan în Egipt. Deoarece doctorul nu reuşise, nu mai rămînea decit să trimită în ţara Bakhtan un zeu.' Fu ales zeul Khonsu, cel care hotărăşte destinul. El plecă într-o mare corabie, escortată de alte cinci mai mici şi ajunse în Bakhtan după un an şi cinci luni, lucru ce nu pare cu neputinţă, dacă ne gîndim că flotila traversase toată Marea Roşie, ocolise Arabia, urmase coasta Ichtyofagilor şi urcase Indul pînă la un punct unde pasagerii debarcară, ca să ajungă la reşedinţa regelui din Bakhtan. Zeul rămase în această reşedinţă trei ani şi nouă luni. Apoi regele îl lăsă, cu regret, să plece în Egipt cu numeroase daruri şi o escortă puternică de soldaţi şi cai. Cel dintîi mesager din Bakhtan sosise la Teba în anul XV. Zeul se întoarse "în anul XXXIII. In acest interval, a avut loc prima călătorie a trimisului şi întoarcerea lui cu medicul, a doua călătorie şi întoarcerea cu zeul şi, în sfîrşit, după trei ani şi nouă luni de aşteptare, întoarcerea zeului în Egipt. Distanţa dintre Teba şi Bakhtan a fost străbătută de cinci ori.

Stela de la Luvru pe care sînt povestite aceste întâmplări are peste tot înfăţişarea unui document oficial.[1] Ea începe printr-un protocol regal, în care

[1] Stela prinţului din Bekhtan este tradusă în întregime în *Contes populaires* de Maspero. O traducere mai recentă şi o fotografie a stelei au fost publicate de abatele Tresson în *Revue biblique,* 1933.

primele trei nume sînt luate din protocolul lui Tut-mes al IV-lea, primul suveran al Noului Imperiu, care s-a căsătorit cu o prinţesă străină. Credem că nu avem motive să datăm documentul dintr-o epocă veche şi să considerăm această poveste inventată de la un capăt la altul. Regii din antichitate îşi scriau mult şi medicii egipteni erau foarte solicitaţi în străinătate. [1] Amintirea expediţiei lui Sesostris în Marea Erythreei, era încă vie pe vremea lui Alexandru cel Mare. [2] Nu e nimic neobişnuit ca Ramses să fi voit să comunice direct cu ţara de unde Egiptul primea, de atîtea secole, o piatră preţioasă atît de apreciată.

[1] Ca Udjahorresne, medicul din Sais, pe care Cambyse 1-a chemat la el (Posener, *Premiere Domination perse en Bgypte, 1—2).*

[2] Arrian, *Vinde,* V, 5; Diodor, I, 55 ; Strabon, XVI, 4, 4.

CAPITOrEtTL VIII

FARAONUL

I. Datoria esenţială a regilor

Arta de a-i face pe oameni să trăiască în societate era supusă, în Egipt, unor reguli deosebite. Dacă zeii au ales ca suveran, Viaţă, Sănătate, Forţă, o fiinţă ieşită din carnea lor, ţara va cunoaşte pacea şi prosperitatea. O inundaţie abundentă face să crească orzul şi grîul. Turmele se înmulţesc. Aurul, argintul şi arama, lemnele preţioase, fildeşul, tămîia şi par-fumurile, pietrele, curg din cele patru puncte cardinale. Dar totul se schimbă dacă condiţia primordiala nu este îndeplinită. Atunci pămîntul Egiptului e lăsat ia voia întîmplării. Nu mai există autoritate, pentru că toată lumea vrea să poruncească. Oricine poate să-şi ucidă fratele. In curînd, ca o ruşine supremă, străinul ajunge stăpîn în ţară. Nilul nu mai inundă cîmpiile. Poporul nu mai are ce mînca. Nu mai soseşte nimic din Siria, nici din Kuch. Nu se mai aduc sacrificii în templele zeilor, care-şi întorc faţa *ae* la cei necredincioşi.

Deci, cea dinţii datorie a faraonului va fi de a dovedi recunoştinţă zeilor, stăpînii tuturor lucrurilor.

La începutul unui mare număr de stele oficiale se spune că majestatea sa se află la Memfis, la On, la Pi-Ramses sau la Teba, ocupîndu-se cu ceea ce le place zeilor, adică restaurînd ce era învechit, construind noi sanctuare, făcînd zidurile mai solide, populînd templele cu statui, înnoind mobilierul, bărcile sacre, ridicînd obeliscuri, împodobind altarele şi mesele de sacrificii, întrecînd în generozitate ceea ce făcuseră regii precedenţi. Să ascultăm rugăciunea şi mărturia lui Ramses al III-lea : „Cinste vouă, zei şi zeiţe, stăpînii cerului, ai pămîntului, ai oceanului, mari în barca de milioane (de ani), alături de tatăl vostru Ra a cărui inimă se bucură eînd vă vede perfecţiunea."

Eu sînt fiul vostru, pe care l-au născut cele două braţe ale voastre. Voi m-aţi făcut suveran Viaţă, Sănătate, Forţă, peste tot pămîntul. Voi aţi creat, pentru mine, perfecţiunea pe pămînt. îmi îndeplinesc menirea în pace. Nu-mi las inima să se odihnească, tot căutînd ce este util şi bun pentru sanctuarele voastre. Eu le înzestrez, prin înalte decrete, cu oameni, terenuri, animale, corăbii. Şlepurile se află pe Nil. Am redat prosperitatea sanctuarelor voastre care înainte erau decăzute. Am instituit pentru voi ofrande divine, în afară de cele care se aflau înaintea voastră. Am lucrat pentru voi în casele voastre cu aur, argint, lapis-lazuli, turcoaze. Am controlat tezaurele voastre. Le-am completat cu numeroase lucruri. Am umplut grînarele voastre cu grămezi de orz şi de grîu. V-am zidit castele, sanctuare, oraşe. Numele voastre sînt gravate acolo pentru veşnicie. Am mărit echipele voastre, completîn-

du-le cu un mare număr de oameni. N-am luat bărbaţii care se aflau în sanctuarele zeilor de cînd există regi, ca să-i trimit în armată şi în echipaje. Am emis decrete ca să-i las pe uscat pentru folosul regilor care[x] vor veni după mine. V-am consacrat sacrificii din toate lucrurile bune. V-am făcut vase smălţuite, de aur, de argint şi de aramă, cu milioanele. V-am construit bărci, care sînt pe fluviu, cu marea lor locuinţă acoperită cu aur." *1*

După acest preambul, Ramses enumără ce a făcut în principalele temple din Egipt. El explicase mai înainte, pe larg, ce dăruise lui Amon, stăpînul tronurilor celor două ţări, lui Turn, stăpînul celor două regiuni On, lui Ptah cel Mare, care se află la sud de zidul şi de paredrele lor. Lipsindu-se pe el şi jefuind Egiptul în profitul zeilor, Ramses al III-lea nu inova nimic. De cînd existau faraoni, se poate spune aproape despre fiecare din ei ce se citeşte pe stela de la Amada. „E un rege binefăcător prin lucrările întreprinse pentru toţi zeii, construindu-le temple, modelîndu-le chipurile."[2] Ramses al II-lea abia fusese încoronat, cînd simţi născîndu-se în el ambiţia să se poarte ca vin fiu pios, atît faţă de părinţii săi, . zeii, cît şi faţă de tatăl său pămîntesc Menmatre Setui-Merenptah, ale cărui vaste lucrări în cetatea Anhour şi Unnefer le făceau să semene, de cînd aceste lucrări fuseseră întrerupte, cu un şantier, iar în alte părţi cu nişte ruine. Stîlpii de hotar de[1] pe domeniul divin nu fuseseră bine înfipţi în pămînt şi

* *Pap. Harris,* I, 37, 3, ssq.
[2] Kuente, *Deux st'eles d'Amenophis,* II, 12.

oricine putea veni să-i smulgă. Ramses convocă deci pe curteni, pe nobilii regali şi pe conservatorii Casei cărţilor şi le ţinu acest discurs : „Iată, v-am chemat din cauza unei idei ce mi-a venit în minte. Am văzut construcţiile necropolei şi mormintele care se află la Abydos. Lucrările care s-au făcut acolo au rămas neisprăvite din vremea stăpînului lor pînă în ziua de azi. Un fiu a luat locul tatălui său, şi n-a reparat monumentul celui care i-a dat naştere. Atunci mi-am zis : «A ridica ceea ce a căzut, aduce fericire. E folositor să faci bine. Astfel, inima mă îndeamnă să fac lucruri utile în favoarea lui Merenptah». Voi face să se spună mereu, în curgerea vremurilor : «Fiul său a făcut să-i fie numele viu»." Regele continuă multă vreme pe acest ton şi încheie : ,,E frumos să faci monument peste monument, două lucruri bune în acelaşi timp. Aşa este fiul, aşa era şi cel care i-a dat naştere." Propunerea regală dezlănţuie entuziasmul supuşilor. După ce i-a ascultat, majestatea sa a dat ordin să se încredinţeze lucrările arhitecţilor. El alese soldaţi, zidari, gravori, sculptori şi desenatori, muncitori din toate corporaţiile, ca să construiască templul tatălui său, să pună în picioare tot ce era ruinat în necropolă. Făcu, odată pentru totdeauna, inventarul ogoarelor, plugurilor şi turmelor sale. Numi preoţi cu atribuţii bine definite, un profet.. Apoi, adresîndu-se direct regelui, tatăl său, Urismare, aminteşte ce-a făcut pentru el şi pentru templul său : „Totul va fi bine pentru tine, atita vreme cit am să trăiesc, atita vreme cit Ramses-Miamun, fiul lui Ra, va trăi". Şi regele Menmatre, vorbindu-i ca un tată fiului său, 51 asigură că i-a pledat cauza pe lingă Ra

- ""•«SW&,

şi cir toţi zeii,- Ra, Turn, Tbot, Unnofre. şi marea Knnoadă divină se bucură pentru ce-a făcut majes-tatea sa. [1] -

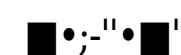
Nu se poate reţine decît un, lucru din tot ce spune marele Ramses. El n-are dreptate âcuzînd de indiferenţă pe predecesorii săi. Cu. un secol şi jumătate înaintea lui. Menkhepcrrc găsise templul/ lui Ptah-iebanul într-o stare nedemnă de un asemenea zeu. Zidurile erau de cărămidă, coloanele şi porţile de lemn şi totul cădea în ruină. Majestatea sa hotărî să refacă acest templu. îl ridică din nou, făcîndu-1 din piatră frumoasă şi albă de gresie. Zidul înconjurător fu consolidat pentru veşnicie. Porţile cele' noi craii de brad. balamalele de aramă adusă din Asia. „Niciodată nu s-a făcut ceva ia fel înainte de majestatea, irica, spune el, împărtăşind iluzia scumpă tuturor egiptenilor, l-am făcut mai. mare ca înainte. Am restaurat marea sa locuinţă în aur adus d'n ţările muntoase,. toate vasele sale le-am făcut din aur şi argint şi tot felul de pietre scumpe, hainele de in alb. l-am umplut templul cu toate lucrurile bune, boi, păsări, răşină, vinuri, daruri, legume, cînd majestatea sa s-a întors din munţii Retcnu."[1].

După ce regele îi copleşise astfel pe zei, restaurase vechile sanctuare şi construise altele noi. din materialele cele mai rare şi, le înzestrase, i se părea totuşi că nu făcuse încă destul. De aceea se trudi personal, să supravegheze executarea ordinelor.sale şi, cînd lucrările fură terminate, inaugura templul

[1] Gauthicr, *La grande înscription dedicatoirc. d'Abydos, A7...* XL. VIU, 52—60.

[5] *Urk*,* IV, 7G5.

-

şi-1 consacră zeilor.| Aruncă in jurul Iui boabe de *besin.* Lovi de douăsprezece ori cu măciuca în poarta templului, sfinţi naosul prin foc, alergă în jurul zidurilor purtînd un vas în fiecare mină, în alte cazuri, o vîslă şi un echer.

In timpul marii serbări de la Opct, regele trebuia să apară pe vasul sacru, lung mai bine de o sută de coţi, care era remorcat de la Karnak la Luxor.

Sărbătoarea lui Min, la începutul anotimpului *chemu,* nu era mai puţin populară. Regele trebuia să taie; atunci un snop de *boii.* Mai ales Ramses al IlI-lea nu putea să lase sarcina aceasta altei persoane, căci aniversarea încoronării sale cădea chiar în aceeaşi zi. Cînd Piankhi întreprinse cucerirea Egiptului, mai întîi el celebră la Napata, locul său de naştere, sărbătoarea Anului nou. Sosind Ia Teba în momentul marii călătorii a lui Amon, îl însoţi pe zeu. [2] Din acest moment, luptele şi ceremoniile se vor succeda pînă la victoria finală. El spune locuitorilor din Memfis : .,Nu vă ascundeţi. Nu luptaţi împotriva lui Chu. Cînd intru eu, intră el. Cind ies eu, iese el. Nimeni nu respinge hotărîrile mele. Eu voi aduce sacrificii lui Ptah şi divinităţilor. Zidului alb. Voi adora pe Sokari în sipetul său misterios. Voi contempla pe Cel-ce-se-află-la-sud-de-zidul-său. Şi mă voi întoarce în pace... lăsînd neatinsă noma Zidului Alb, pentru ca copiii să nu plângă. Iată nomele din miază-zi. Nimeni n-a fost ucis, în afară de

[1] Moret, *Du caractere religieux de la royaute. pharaoniqne,* Paris, 1903.
[2] Piankhi; 25—26, *Vrk.,* III, 14.

necredincioşii care-1 huliseră pe zeu" [1] După ce oraşul fusese luat, el 1-a purificat cu săruri şi prafuri, s-a dus în templul lui Ptah, s-a purificat în camera purificării, a îndeplinit toate ceremoniile rezervate regelui, a intrat în templu şi a oferit tatălui său Ptah Rîsanbuf un mare sacrificiu.

Curînd după aceea, reîncepură ceremoniile la On. După diferite acte preliminare care trebuiau să-i permită să se prezinte demn în sfînta sfintelor, după ce primise omagiile marelui preot şi ascultase rugăciunea care-i înlătura pe duşmanii regelui, el urca scara unei terase, ca să-1 vadă pe Ra în castelul Py-ramidion. Singur, el trase zăvoarele, deschise uşile şi-şi contemplă tatăl, barca lui Ra şi a lui Tum. Apoi închise uşile la loc, puse argilă şi imprimă sigiliul regal. Preoţii se prosternară înaintea majestăţii sale si-i urară viaţă lungă şi bună stare. [2]

Ramses I şi fiul său fuseseră, înainte de a se aşeza pe tron, mari preoţi ai lui Seth şi ataşaţi în diferite feluri cultului berbecului lui Mendes şi Uadjit, zeiţa-şarpe adorată în oraşul lor natal şi-n regiunea din jur.[3] La începutul domniei sale, Ramses al II-lea se mîndreşte cu titlul de mare preot al lui *Amon.* Aceasta nu-1 împiedică deloc să numească aproape imediat titular un mare preot, căruia un rege de vîrsta sa, înclinat către distracţii, vînătoare şi război, era desigur fericit să-i cedeze minuţioasele sar-

[1] Piankhi, 85—86. *Urk,* III, 27—28.
* Piankhi, 103—103 ; *Urk.,* III, 38—40.
* Montet, *Drame d'Avaris,* 108—110.

cini ale acestei funcţii.[1] Dar Ramses al 11-lea, ea şi înaintaşii şi urmaşii lui, nu s-au sustrat obligaţiilor pe care orice faraon le contractase faţă de zei. Prin aceasta, el cumpără, desigur foarte scump, pacea ţării, din moment ce poporul muncitor era, la urma urmei, mulţumit de soarta sa şi incapabil să se revolte în mod serios, iar cei care ar fi putut să tulbure liniştea aveau tot interesul s-o păstreze.

O. Toaleta regală

Scularea regelui se făcea desigur, cu ceremonial. Un înalt funcţionar aminteşte că s-a sculat de dimineaţă în fiecare zi, ca să fie cel dintîi care să-1 salute pe stăpîn.[2] Nu cunosc nici o reprezentare a sculării regelui, dar în mormîntul lui Ptah-hotep se poate vedea cum un mare personaj se lăsa aranjat de bărbier, de manichiurist, de pedichiurist, în prezenţa membrilor familiei şi a funcţionarilor săi. Regele făcea fără îndoială la fel.

Costumul regal nu numai că era mai bogat decît al prinţilor, al şefilor civili şi militari, dar el trebuia să indice şi calitatea celui care-1 purta. Regele nu apare niciodată în public cu capul gol şi chiar în intimitate el poartă aproape întotdeauna ceva pe cap. Părul îi era tăiat scurt, ca să-şi poată schimba uşor aceste accesorii. Cea mai simplă acoperitoare e o perucă rotundă, împodobită cu o diademă, care se

' Leîebvrc, *Histoire des grand prâtres d'Amon de Karnak,* 117, saq. * Sleia 88 din > J.yon, *Melanges* Loref, 505,

leagă la spate şi lasă capetele' să-i âtîrrie pe ceafă. Un ureus de aur se înfăşoară pe această diademă şi" guşă lui umflată se ridică în mijlocul frunţii. Coroana sudului, cea a nordului şi coroana dublă sîftt podoabe de ceremonie. Cea dintîi e formată dintr-c bonetă înaltă, care se ascute spre vîrf şi se termină printr-o proeminenţă; a doua, printr-o tocă. pre-lungită la spate cu o tijă, în vreme ce o panglică de metal, pornind de la baza acestei tije, coboară descriind o spirală. Coroana dublă e o combinaţie din celelalte două. Regele îşi pune pe cap, mai ales pentru parazite militare, şi pentru război, coiful albastru, împodobit tot cu un ureus şi cu două banderole pe ceafă.

Coroanele şi coiful sînt puse direct pe cap. A"ems-ul era destul de larg ea să cuprindă peruca rotundă. Se putea confecţiona dintr-o stofă ' care încingea fruntea, trecea pe deasupra urechilor, cădea de ambele părţi ale feţei, pe piept, şi forma în spate un fel de buzunar, care se ascuţea în mijloc. Aceasta Stofă era albă. cu dungi roşii. Se putea de asemenea pune pe capul regelui un *ncms* pregătit dinainte. Un inel de. aur îl ţinea strîns, ceea, ce era neapărat necesar şi atunci coroana dublă, de nord şi de sud, se punea pe deasupra Tze??îs-ului. Se mai puteau pune, deasupra nems-ului, fie două pene rigide, fie un *alef,* alcătuit din boneta Egiptului de Sus, flancată de două pene flexibile şi pusă pe două coarne de berbec, între care strălucea un disc de aur şi care suportau pe deasupra mai multe ureus-uri cu discul. Este evident că aceste podoabe erau rezervate

pentru ceremonii, când regele şedea aproape complet nemişcat.

Ţinuta de ceremonie cerea o barbă falsă, imitînd barba împletită care le plăcea locuitorilor din Punt, din ţara divină, numită astfel pentru că mai mulţi ■/.*ci* egipteni importanţi erau originari de acolo. Această barbă era prinsă, cu două suporturi, de coafură, oricum ar fi fost ea. De obicei, regele îşi rădea barba şi mustăţile, dar citeodată lăsa să-i crească o barbă scurtă, tăiată pătrat.

Piesa esenţială a costumului faraonilor, ea şi a egiptenilor de orice categorie, este şorţul, dar şorţul regal e plisat. El e susţinut de un cordon lat, împodobit la mijloc cu o cataramă de metal, pe eare e gravat numele său în hieroglife frumoase. La spate e legată o coadă de taur. Citeodată este agăţat de cordon un accesoriu în formă de trapez alungit. Acest accesoriu poate fi cu totul de metal, sau, dacă numai cadrul e de metal, interiorul e plin cu şiraguri de perle. Ureus-uri împodobiţi cu discul sînt agăţaţi la bază sau de o parte şi de alta. Regele nu dispreţuieşte mersul cu picioarele goale, dar dispune de un bogat sortiment de sandale de metal, de piele sau împletite.[1] Bijuteriile şi obiectele de podoabă completează acest costum. Colierele regelui sînt foarte variate. Citeodată, ele sînt formate din şiraguri de. bucăţele de aur găurite, de perle sau de mărgele, strînse într-o închizătoare plată, pe ceafă, de unde iese un fel de smoc de aur de un

[1] Reprezentări ale regelui în mare ţinută se .ailă la.Kar-nak, Luxor, Abydos şi în toate templele. '.| se-vedea eu deosebire *Medinct-Habu,* 123—124.

mare efect, format din lănţişoare şi floricele. Aceste coliere sînt o invenţie relativ recentă. Colierul clasic cuprindea mai multe şiruri de perle, susţinute de două închizători cu cap de şoim, care se legau la ceafă cu două funde. Perlele din ultimul şir aveau forma de lacrimi. Celelalte erau rotunde sau în formă de măsline. Aceste coliere cântăresc adeseori mai multe kilograme. Ca şi cum n-ar fi fost de ajuns atîta, regele îşi mai atîrnă de gît, cu un lanţ dublu, un pectoral în formă de faţadă de templu şi-şi pune cel puţin trei brăţări, una lingă umăr, alta la mină şi alta la picior.' Ise întîmplă să pună pe deasupra acestora o rochie lungă, uşoară şi transparentă, cu mîneci scurte, prinsă cu un cordon care se leagă în faţă.

Iii. Regele la lucru

Diodor, care se laudă că a examinat cu grijă faptele consemnate în *Analele preoţilor egipteni,* ne asigură că toată viaţa publică şi privată a regilor era sever reglementată. Faraonul se deştepta de dimineaţă şi începea prin a-şi citi corespondenţa. După ce se îmbăia şi se îmbrăca, punîndu-şi insignele regalităţii, el oferea un sacrificiu, asculta rugăciunile şi predicile marelui preot, care erau nişte poveşti edificatoare, iar după aceea timpul era

[1] Pe mumiile lui Chechanq şi Psusennes, la Tanis. am găsit o • bogată ■ colecţie de podoabe regale: Montet, *Tanis,* 146— 157.

împărţit între audienţe şi judecată, plimbare şi distracţii. Trebuia să păstreze sobrietatea şi să se poarte întru totul conform legilor. Cum acestea erau obiceiuri stabilite de mult, el nu se supăra şi se considera mulţumit cu soarta sa.[1]

Mulţi regi şi-au făcut, desigur, conştiincios datoria. Li se citeau depeşile. Erau ţinuţi la curent cu toate evenimentele. Dictau răspunsurile şi, dacă era cazul, convocau consiliul. Formula „I s-a spus maiestăţii sale..." se întîlneşte la începutul unui mare număr de stele oficiale. De cele mai multe ori, ceea ce i s-a spus rnajestăţii sale se referă la acţiunile duşmanilor săi. Regele Psametik, ai doilea cu acest nume, se afla la Tanis, gata să aducă sacrificii zeilor din acea regiune, cînd a fost informat că negrul Kuar ridicase armele împotriva Egiptului. [2] Războiul şi pacea depind deci de faraon, dar nici problemele tehnice nu-1 lasă indiferent. L-am văzut pe Setui preocupat să furnizeze apă căutătorilor de aur care exploatau regiunea de la est de Edfu. Această problemă îl preocupa atît de mult, încît se duse în persoană să-şi dea seama de suferinţa oamenilor care munceau, lipsiţi de apă, sub un soare arzător.[3] Ramses al IV-lea, voind să ridice monumente părinţilor săi, zeii şi zeiţele Egiptului, începu să se documenteze cu ajutorul cărţilor din Casa Vieţii asupra căilor de acces la muntele de *bekhen,* apoi el în-

[1] Diodor, I, 70.
[3] Kemi, VIII.
[:] inscripţia A din templul de la Radesieh, *Bibi,* cep,, IV.

•suşi străbătu muntele sacru.[1] Apoi începu să studieze posibilităţile de a găsi apă în groaznicul pustiu Ykayta. AşezîndU-se pe scaunul său de aur, cu dia-dema pe cap, împodobită cu cele două pene, el zise celui care ţinea sigiliul regal : „Cheamă pe- cei mari care sînt în faţa sălii pentru: ca majestatea mea să asculte părerea lor cu privire la această regiune. Voi discuta.pe faţă". Sfetnicii fură aduşi în faţa lui ca nişte vinovaţi, căci nimeni, nici chiar consilierii nu trebuiau să contemple, fără teamă, faţa augustă a faraonului. Sărutară pămintul şi li se spuse despre ce era vorba. Ar fi fost lipsiţi de cea mai elementară politeţe dacă ar fi răspuns direct şi dacă şi-ar fi pus în valoare ştiinţa. Gloria între-prinderii care urma să fie încercată revenea în întregime regelui. Ei răspunseră deci, ca şi curtenii pe care-i adunase Ramscs cu citeva luni mai îna-inte, ca să le anunţe intenţia lui de a termina templul din Abydos, printr-un elogiu călduros adus acestui rege fără seamăn, ale cărui proiecte concepute în timpul nopţii erau realizate îndată ce se făcea ziuă şi încheiară, după ce amintiră de eşecul încercărilor anterioare sau mai recente : „Dacă tu însuţi spui tatălui tău Uapi, părintelui zeilor, să ridice apa pe munte, el va face tot ce zici,.după planurile care se elaborează în faţa noastră, căci toţi zeii, părinţii tăi, te iubesc urai mult decît pe oricare rege care a venit de pe vremea lui Ra"[4]. Au-

[1] Hammamat, 340 şi 12. Totuşi. Aînn H. Gardiner crede că o puţin probabil ca regele să sa fi dus în persoană' ia Hammamat *(J.F.A.,* XXIV, 3 62).

clienta s-a -terminat. Tehnicienii n-au■ clecît să se pună pe luc:ru. Ei îl vor ţine pe rege la curent eu lucrările. O stelă de granit va eterniza reuşita întreprinderii. '

: Numirea înalţilor funcţionari şi a marilor demnitari aparţinea, desigur, tot regelui. Alegerea marelui preot al lui Amon era de asemenea ele cea mai mare importanţă. Ramessizii nu uitaseră conflictul care ridicase monarhia împotriva slujitorilor celui mai bogat şi mai ambiţios dintre zei. Ramses al II-lea îşi atribuise chiar, la începutul domniei, titlul de mare preot. După foarte puţin timp, hotărându-sc să numească pe altcineva mare preot în locul lui. el alese, fără să consulte cierul lui Amon. un personaj care, de altfel, era marele preot al lui Anhur din noma ihinită. Fără îndoială că regele îl remarcase atunci cînd vizitase construcţiile poruncite de tatăl său în această regiune. înainte de a se hotărî, el procedase la un fel de consultare a zeului, al căruL mecanism ne scapă. El îi prezentase personalul de la curte, pe şefii soldaţilor, pe profeţii zeilor, demnitarii casei sale fjind de faţă. Amon nu fu mulţumit de nici unul clin ei şi nu dădu semene de aprobare decît atunci cînd se rosti numele lui *Nc*-bunnef : „Fii binefăcătorul lui, zise regele terminînd. căci el te cerc''. La aceste cuvinte, curtenii şi Grupul celor treizeci lăudară împreună bunătatea regelui, prostemîndu-sc de nenumărate ori în faţa acestui zeu bun. Cînd concertul de laude luă sfîrşit. regele re-

. * E vorba do stela din Kuban. acum la muzeul din Grc-noble şi oublicată de Tresson : *La stele da Kouban,* Cairo, 1S22.

mise noului pontif cele două inele «e aur şi sceptrul de argint aurit. Întreg Egiptul fu înştiinţat cs-i e*a încredinţat domeniul lui Amon.'

IV. Dreptul de graţiere

Memoriile lui Sinuhit ne dau singurul exemplu cu noscut despre un vinovat graţiat de faraon. Narato rul ne-a explicat pe larg cum s-au petrecut lucrurile. Regele nu s-a mulţumit numai să ridice pedeapsa Iui Sinuhit şi să-1 autorizeze să se întoarcă acasă. El a voit să-1 şi vadă. Aventurierul a sosit la postul dru murilor lui Horus, pe frontieră. El şi-a părăsit prie tenii beduini, după ce le-a împărţit din darurile trimise de curte şi s-a încredinţat soldaţilor, care î-au dus pe o corabie pînă la reşedinţa de la Ity-ta/ui. Palatul fusese înştiinţat. Copiii regali erau adunaţi în corpul de gardă. Curtenii meniţi să-i introducă pe vizitatori în sala eu coloane, l-au îndrumat şi iată-1 pe supus în faţa suveranului său aşezat pe tronul cel mare, în sala de argint aurit. Sinuhit se aruncă la pămînt. Grozăvia greşelii sale îi umple cugetul. „Eram ca un om cuprins de întuneric. Su fletul mă părăsea. Membrele îmi tremurau. Inima nu-mi mai bătea în piept. Am cunoscut viaţa prin moarte." ,

I se porunceşte lui Sinuhit să se ridice. Regele, care-i vorbise cu asprime, se îmblînzeşte şi-J *M-*

[1] Aceste informaţii ne-au fost furnizate de însuşi Nefcun-nef în inscripţia mormîntului său din Teba, *AZ,* XLIV, 30—35 şi Lefebvre, *op. cit.,* 117, ssq.

deamnă să vorbească. Sinuhit nu va abuza de această permisiune şi-şi va termina scurtul discurs zicînd : „Iată-mă in faţa ta. Tu eşti viaţa, majesta-tea ta să facă cum vrea'.

Regele cheamă pe copiii regali. In vreme ce ei se pregătesc să vină, el spune reginei că Sinuhit s-a schimbat mult. Trăind printre asiatici, el a devenit asemenea lor. Regina scoate o exclamaţie de mirare şi copiii regali aprobă observaţia regelui : „In adevăr, nu este el, suverane, stăpînul meu£. Acestea zi-cînd, ei aduc crotalele şi sistrele şi le prezintă regelui : „Ambele tale mîini să se aşeze pe aceste lucruri frumoase, o rege, pune podoabele lui Hathor. Cea aurită să dea viaţă nasului tău, stăpîna stelelor să fie unită cu tine !il După ce au debitat o laudă destul de lungă, au cerut iertare pentru Sinuhit, care s-a purtat fără judecată. Zeiţa căreia îi aparţin sis-trele şi crotalele, numită şi Aurita şi Stăpîna stelelor, este zeiţa bucuriei, a dansurilor şi a banchetelor. Ea intervine aici, pentru a pregăti hotărîrea pe care o va lua regele în favoarea celui rătăcit. în sfîrşit, Sinuhit iese din palat nu numai graţiat, dar şi îmbogăţit, i se dăruieşte o casă şi va fi hrănit de acum înainte cu lucrurile delicioase pe care i le dă regele.[1]

V. Recompensele regale

Un curtean 1-a definit pe faraon drept „cel care multiplică binele, care ştie să dea. El este zeu, regele

[1] Maspero, *Ccnies populaires,* ed. IV-a, 79—163.

zeilor. El cunoaşte pe cel eare-1 cunoaşte. Răsplăteşte pe cel câre-1 serveşte. Protejează pe partizanii săi. El este Ra al cărui corp vizibil este discul-şi care trăieşte pentru veşnicie". *

în cursul războaielor de eliberare, faraonul a trebuit să răsplătească pe mulţi viteji, iar mai tîrziu s-a luat obiceiul ca şi civilii să-şi aibă partea lor. Do regulă, răsplata era acordată unui personaj izolat, dar, de obicei, se căutau mai multe personaje demne de a fi răsplătite, ca apoi să fie chemate odată toate la palat. Aceştia se îmbrăcau cu cele mai frumoaso veşminte. Cînd plecau din casa lor ea să se urce în car, servitorii şi vecinii se înşiruiau lîngă uşă ca să-1 felicite. în faţa palatului, carele erau adunate într-un pare. Vizitiii vorbeau între ei sau cu gărzile. Fiecare îşi lăuda stăpînul şi darurile cu care va fi copleşit. „Pentru cine se face petrecerea asta ? — Petrecerea asta se face pentru Ay, tatăl divin şi pentru Tăia. Iată-i devenind oameni bogaţi." Unul care n-a auzit, întreabă la rîndul lui : .,Pe cine sărbătoresc ? — Ia te uită ce întrebare ! Ceea ce face faraonul, Viaţă, Sănătate, Forţă, este pentru Ay, tatăl divin şi pentru Tăia. Faraonul le dă milioane de lucruri. Priveşte spre fereastră. Vom vedea ce se face pentru Ay, tatăl divin".[2] Cînd toată lumea se aduna, regele se instala pe un balcon r.flat în prelungirea sălii cu coloane.

[1] *Miss. fi:,* V. 49S. ,
[2] Davics. *El Amarna.* VI, 29—30. • '-;

De afară se zărea o înşiruire de apartamente regale, mobilate cu jilţuri şi cu sipete somptuoase. Darurile erau expuse pe mese, şi mesele erau împinse pe balcon, lingă rege. în restul palatului,. servitorii continuau să alerge încoace şi încolo, ca de obicei. Unii discutau liniştiţi. Femeile curtau, dansau, cin-tati din harpă. In curte, purtătorii de evantaie şi de umbrele, ofiţerii şi prietenii se ocupau de viitorii decoraţi şl-i introduceau pe fiecare, la piciorul balconului. Cel chemat îl saluta pe rege, dar numai cu bia- • ţele ; fără să se prosterneze, el rostea un scurt elogiu. Regele răspundea elogiindu-şi supusul. Ii lăuda fidelitatea; priceperea, devotamentul. Cîteodată îl şi avansa : ..Tu eşti marele meu servitor, ai ascultat poruncile privind misiunile pe care le-ai îndeplinit şi de care sînt-satisfăcut. Iţi dau această funcţie spunîndu-ţi : «Vei mlnea plinea faraonului, Viaţă, Sănătate. Forţă, stăpînul tău, în templul lui Aton»." Apoi îi arunca o cupă şi nişte coliere de aur. Ofiţerii prindeau din /.bor aceste obiecte preţioase. De gîtul cehii decorat se atîrnau colierele, adeseori trei sau patru. Cel decorat, împovărat, pătruns de bucurie şi de recunoştinţă, ieşea, urmat de ofiţerii care duceau obiectele pe rare nu şi le putuse atîrna de gît. Subalternii cărau, alimentele. Scribii înregistrau total. Afară clin palat, decoratul îşi regăsea prietenii, servitorii sau subalternii, care-şi manifestau bucuria. Omul se urca apoi în car şi se întorcea acasă escortat de un cortegiu zgomotos cari? creştea la fiecare pas. Era primit ele soţia sa, care-şi ridica braţele spre cer în faţa atîtor bogăţii. Aite femei cîntau din tam-

burînâ şi dansau. Rudele şi prietenii intrau şi ei şi veselia se prelungea multă vreme în casă. *

Aceste ceremonii nu erau un privilegiu al bărbaţilor. Ay, tatăl divin, pe care l-am văzut răsplătit de Akhenaton, a devenit faraon. El distribuia recompensele. După ce 1-a decorat pe Neferhotep, scrib şi şef al turmelor lui Amon, a hotărît să acorde o distincţie soţiei sale Meryt-Re. Scena are loc într-o casă de ţară a regelui, un cub de zidărie, cu mici ferestre pătrate în părţile laterale, iar pe faţadă avînd o fereastră mare, înaintea căreia se află un balcon cu coloane. Grădina care înconjoară această casă simplă e plantată cu butuci de vie aliniaţi în lungul aleii, curpenii agăţîndu-se pe nişte colonete în acelaşi stil ca şi cele ale casei. Vase, coşuri şi teancuri de farfurii sînt aşezate pe lîngă zid. Meryt-Re, foarte frumoasă în rochia ei transparentă, cu un corn parfumat pe cap, se apropie de faţadă şi primeşte, cu amîndouă mîinile, colierul pe care regele i-1 aruncă pe fereastră. La această ceremonie foarte simplă nu asistau decît puţini martori. O femeie aplaudă. Alta sărută pămîntul. Sînt aduse buchete de flori. O muzicantă angajată pentru această împrejurare, bea ceva mişcîadu-şi în acelaşi timp sistrul. Doi copii au reuşit să se furişeze în grădină şi privesc curioşi. Ei au atras atenţia unui *ghajir,* care-i ameninţă cu băţul. Odată audienţa sfîrşită, Meryt-Re se întoarce acasă

[1] Ceremoniile eu recompense sînt des reprezentate în mormintele Noului Imperiu : Davies. *El Amar na,* I, 6, 30 ; III, W—17; IV, 6; VI, 4—6, 17—-20 ; Davies, *Neferhotep,* 9—13; Luv.ru C. 213 ; *Miss. ir., V.* 496 ; mormîntul 106 la Teba (Porter *et Moss, 1,* 134).

pe jos, dînd braţul unui băi'bat necunoscut, poate soţul ei sau vreun ofiţer însărcinat s-o întovărăşească. Are mersul nobil, şi poartă cu mîndrie colierele regelui atîrnate de gît. In urma perechii se formează un cortegiu, în care regăsim pe cîntăreaţa din sistru, alături de care se află două fetiţe goale. Servitorii şi-au împărţit între ei ulcioarele, baloturile şi coşurile cu provizii, cu ajutorul cărora se va sărbători prmtr-o masă bogată o zi atît de însemnată. Darurile cele mai preţioase sînt închise într-un sipet. *

Aceste audienţe de recompense au loc cîteodată afară, fie pentru că personajul care trebuie decorat e prea important şi faraonul nu se poate mărgini să-i arunce cîteva coliere din înălţimea unui balcon, fie pur şi simplu pentru că publicul e prea numeros, în mijlocul unei curţi vaste, se înalţă un baldachin din materiale uşoare, din care meşteri pricepuţi vor face o minune plină de gust. Pe un soclu, decorat cu basoreliefuri care reprezintă sirieni, libieni sau negri îngenuncheaţi, întinzînd mîini rugătoare sau călcaţi în picioare de rege, metamorfozat în grifon, se ridică patru coloane papiriforme, sculptate şi încrustate de sus pînă jos, care suportă o cornişă cu mai multe etaje, pe care se sprijină un acoperiş bombat. Faraonul urcă scara mărginită de sfincşi cu cap de şoim şi se aşază pe un jilţ de o nemaipomenită splendoare. Personajul pe care-1 aşteaptă este Horemheb, care va fi mai apoi şi el rege şi care, avînd în sarcina sa un important comandament militar, ajutase pe beduinii persecutaţi de alţi nomazi. El capturase

[1] Davies, *Sfeferhotep,* 14—18.

-N*-"

întreg tribul agresorilor şi venise în capitală cu prizonierii şi cu cei pe care-i eliberase, aceştia.din urmă voind să ceară, umili, favoarea de a trece pe teritoriul egiptean împreună cu turmele lor, aşa cum făcuseră totdeauna. Şi unii. şi alţii, vor asista la răsplătirea lui Horemheb. Generalul, în mare ţinută, ridică braţul în semn de proslăvire, în timp ce cîţiva ofiţeri îi atârnară de gît colier după colier; alţi ofiţeri, aplecaţi sub greutate, aduc altele pe nişte platouri. Subalternii lui Horemheb arată lungul şir de prizonieri. Bărbaţi voinici cu barbă şi plete, cu trăsături pronunţate, se strîmbă de durere, pentru că mâinile le sint legate cu Mnghii. Femeile sînt lăsate libere şi calcă cu demnitate. Un soldat ţine de mînă o mamă, îmbrăcată într-o. rochie cu volane, care poartă un copil pe umăr şi altul mai mic într-o traistă. Altă femeie pare că vrea să înceapă o conversaţie eu un soldat care merge înaintea ei. Şi mai interesanţi decît aceşti captivi, care se vor duce să facă grămezi de cărămizi sau să taie pietre, sînt caii pe care un ofiţer egiptean îi ţine de Mu.

Acum, după ce Horemheb a fost răsplătit, el însuşi piedează cauza nomazilor care, fără intervenţia lai, urmau să fie jefuiţi de turmele şi de toate bunurile lor. împodobit cu coliere, în mînă cu un evantai cu mîner. el ţine faraonului o cuvîntare, îi laudă măreţia şi-i explică problema. Apoi se î-itoa:ee către interpret şi acesta va traduce nomazilor că faraonul binevoieşte să autorizeze şederea lor în Egipt. Aceştia B$nt libicni, care se recunosc după pana prinsă în

cap, după părul tăiat destul de scurt, pe frunte, după şuviţa groasă care le acoperă o parte din figură ; sînt amestecaţi cu sirieni îmbrăcaţi cu o rochie cu mîneci lungi şi cu un cordon lat. Ei îşi arătă recunoştinţa printr-o mimică expresivă, ridicînd braţele în sus, intinzîndu-lc spre faraon, apoi aruncîndu-se la pă-mînt. Apucaţi de un adevărat delir, se tăvălesc în praf. *

Horemheb îşi meritase răsplata. Nu . s-ar putea spune acelaşi lucru despre marele preot al lui Amon, Amenhotep, pe caro Ramses al IX-lca îl primise ca pe un egal, pentru a cădea apoi în mîmile lui. Recepţia acestuia avusese loc într-un chioşc de gală, în care regele şi marele preot şedeau în picioare, faţă-n faţă, despărţiţi numai de mesele încărcate cu daruri. Marele preot, cu capul descoperit, în vreme ce regele are coiful albastru pe cap, stă cu picioarele pe o rogojină, dar artistul, care a reprezentat scena la Kar-nak, îl face tot aşa de înalt. Darurile erau preţioase,: •zece *deberti* de aur, douăzeci de argint, provizii pentru un banchet, douăzeci de ari de părnînt cultivat. Concesiile smulse regelui valorau mult mai mult, căci Amenhotep sustrăgea domeniul lui Amon, aşa de bogat, oricărui control. Acest domeniu devenea un stat în stat, Printr-un efort lung şi persevererit, marii preoţi ai lui Amon, atît de dispreţuiţi de Akhe-naton, ţinuţi la respect de Ramses al II-lea. îşi recă-

[1] După basoreliefurile ,din mormîntul lui Horc.mheb/ la Leyda *(Beschreibung cler aeqyplischen Sammiung,* IV, 21—24). . •

pătaseră influenţa pe care ştiuseră s-o dobîndească pe vremea reginei Hatchepsiut şi a dinastiei lui Tutmes.[1]

VI. Primirea ambasadorilor străini

Recepţia ambasadorilor străini era, mai mult chiar decît distribuirea recompenselor, o ceremonie care dădea ocazia etalării unui mare fast şi care măgulea orgoliul faraonului, mai ales cînd, într-o singură audienţă, erau primiţi delegaţi din cele patru părţi ale lumii.

Ramessizii primesc mereu nubieni, negri, oameni din Punt, libieni, sirieni şi delegaţi veniţi din Naha-rina. De la o vreme, din Creta nu mai vin oameni în costume vărgate, cu părul lung şi ondulat, care odinioară purtau şi ei *rhytoni* (cupe în formă de cap de berbec), vase ca nişte cornete, pahare cu toarte, cupe cu flori şi solicitau prietenia regelui. Aceşti ambasadori nu mai veneau. Dar renumele regelui Egiptului ajunsese pînă în părţile Orientului, în ţări despre care Tutmes şi Amenhotep nu auziseră niciodată vorbindu-se, Media, Persia, Bactriana, ţărmurile Indului. Pentru aceste ceremonii, se înălţa un chioşc în mijlocul unei pieţe. Garda, purtătorii de .umbrele şi scribii înconjurau chioşcul. Delegaţii se înşirau pe cele patru părţi, alături de obiectele preţioase pe care le aduseseră cu ei. Scribii le înregistrau,

* Lefebvre, *Histoire des grands pretres d'Amon de Karnak,* 194—5. *Inscriptlons concernant Ies grands pretres d'Amon Rome-Roy et Amenhotep,* pi. 11.

apoi le trimiteau în magazia templului vecin. * în schimb, regele ie acorda suflul vieţii şi adeseori daruri mai preţioase decît cele care i se aduseseră. In adevăr, faraonului îi plăcea să fie considerat un munte de aur pentru orice ţară. Nu se putea opri să nu-i ajute pe prinţii strîmtoraţi care doreau să se alieze eu el printr-o căsătorie sau altfel pentru ca, la rîndul lor, să-1 ajute împotriva duşmanilor.

VII. Distracţiile regelui : sporturile

Cea mai importantă ocupaţie a regelui era războiul ; de aceea, prinţii se pregăteau pentru această ocupaţie încă din copilărie. Ramses al III-lea, fusese obişnuit de tatăl său, ca şi toţi camarazii sai, cu exerciţii continui şi cu oboseala trupului. Nici unul din ei n-avea voie să mănînce înainte de a fi făcut o cursă de o sută optzeci de stadii. Aşa încît, ajunşi la adolescenţă, toţi erau nişte atleţi. [2] Poemul lui Qadech şi multe alte texte laudă forţa fizică a regelui, rezistenţa, îndemânarea, bravura sa, iar dacă vrem să aflăm detalii asupra educaţiei sportive a tinerilor prinţi, le vom găsi pe o stelă a lui Tutmes al III-lea [3], viteazul războinic, şi mai ales pe o stelă a

* Scenele sînt studiate amănunţit în Montet, *Les reliques de Vart syrien dans VEgypte du Nouvel Einpire,* Paris, 1937, cap. 'I.
* Dioctar, r, 53.
[8] Stelă găsită în templul iui Montu la Erment, *Ex oriental lux, I9d&,* 9.

'fiului şi succesorului său. Anlenhotep al Il-iea [I], care *0* fost, după cum spun medicii ce i-au examinat;' mumia, un bărbat de o vigoare excepţională şi despre-care'contemporanii săi spuneaţi : „Ivim rege cu braţul aşa de greu, încît nu se găseşte nimeni să-i încbrdeze arcul, nici printre soldaţii săi. nici printre şcicii ţărilor străine, nici printre mai marii din Re-■ ten ii." - Iată deci cum îşi petrecea vremea un prinţ, pe care naşterea sa îl indica să ocupe tronul lui Ilor-us. „El ajunsese la optsprezece ani în toată plenitudinea forţei sale. Învăţase[1] să cunoască toate muncile lui Montu. Pe cîmpul de luptă n-avea egal. Învăţase să călărească. în această armată numeroasă, n-avea asemănare. Nu exista un singur bărbat caro să-i poată încorda arcul. Nu putea fi întrecut la curse." într-un cuvînt. un atlet. îşi îndrepta antrenamentul în trei direcţii : vîslaş, arcaş şi cavaler.

,,Avea braţul tare şi neobosit, oricît de mult ar fi vîslit şi comanda, la i?upa corăbiei sale regale, un echipaj de două sute de oameni. La oprire, după ce făcuseră jumătate din drum, aceşti oameni nu mai puteau visli : braţele lor erau moi, moleşite. Maje-slatea sa, dimpotrivă, o ţinea într-un a eu-lopata sa «le douăzeci de coţi. C'ind îşi lega eorabia de mal, făcuse un. drum lung, fără să se fi odihnit.

Oamenii se bucurau văxîndu-1 făcînd . acestea."

' Mare stelă găsită la- Gisch. publicată de Variile. *Bulletin I.F.A.O.,* XLI, 81 ssq.

[6] Kuentz, *Dcux stelcs â'Amcnophis, U, 6—7.* Alto stele laudă forţa fizică a lui Amenliotep II: *Vrie,* IV. 976—7; *Ann. S.A.K.,* XXVIII, 126 ; *Medamowl,* 1326—1327. 145 ; *Bulletin oj îhe metropolitan Museum of arls,* 1935, II, 49—53.

Nu trebuie su uităm, de altfel, că meseria de pilot devenise mai uşoară de cînd china era susţinută la extremitate do un catarg şi de o canelură făcută în spatele axei, sau pe părţi, cind existau două cîrme. Sub Vechiul Imperiu, piloţii ţineau cu amîndouă mîinile, fără nici un ajutor, ramele care serveau drept cîrmă şi trebuiau să desfăşoare un efort cumplit ca să lupte împotriva curentului sau să schimbe direcţia. N-avem nici un motiv să credem că prinţul revenise la vechiul sistem. Dar manevrarea eîrmei, chiar după îmbunătăţirile arătate, cerea, fără îndoială, multă putere şi perseverenţă.

Un arcaş bun trebuia să se priceapă la arcuri. „El încorda trei sute de arcuri grele, ca să compare lucrul meşterilor şi să deosebească pe un muncitor nepriceput de unul foarte bun." Alegînd un arc perfect, pe care nimeni in afară de el nu l-ar fi putut încorda, iată ce făcu :

„Intru în locul unde se trăgea cu arcul şi văzu că se ridicaseră patru ţinte de aramă din Asia, groase de o palmă. Douăzeci de coţi despărţeau un stîlp de altul.

Cînd apăru majestatea sa pe un car, ca Montu, în toată măreţia lui, îşi apucă arcul, înşfacă patru săgeţi deodată şi înainta trăgînd în ţinte, ca Montu cu echipajul lui. Săgeţile ieşeau pe partea cealaltă.

Aceasta e o lovitură pe care n-a mai izbutit-o nimeni şi despre care nu s-a auzit povestindu-se niciodată, să tragi o săgeată într-o ţintă de aramă şi ea să iasă pe partea cealaltă şi să cadă jos, decît doar regele puternic pe care Amon 1-a făcut victorios.**

De fapt. prinţul Akheperure nu făcea decît să-1 imite pe tatăl său Menkheperre, care, şi el, străpungea cu săgeţile o placă de aramă. Era o reuşită frumoasă. Dacă. întocmai ca Ulise, Akheperure ar fi trebuit să se întoarcă acasă sub înfăţişarea unui cerşetor, ar fi putut, cu braţul său neînvins şi cu arcul său incomparabil, să pedepsească pe cei ce-i jefuiau palatul şi—i rîvneau soţiile.
Un războinic desăvîrşit îşi iubea caii mai mult decît pe el însuşi. Prinţul Nemarot, chiar dacă nu domnea decît peste o parte din Egiptul de Mijloc, avea un grajd în capitala sa, Chmunu. In timpul unui asediu, toată lumea suferise, şi caii şi oamenii. Piankhi, intrînd în oraş ca învingător, vizită grajdul. El văzu podurile fără fin şi caii înfometaţi. Ii fu milă şi se mînie văzînd că ura adversarului său adusese în asemenea stare frumoasele animale : ,,Cît e de adevărat că trăiesc şi-1 iubesc pe Ra şi că respir, faptul că ai flămînzit caii e dureros pentru inima mea mai mult decît orice rău pe care l-ai făcut cu răutatea ta. Nu ştii tu că umbra zeului este asupra mea ? Eu n-am greşit împotriva lui. M-am născut din pîn-tecele divin. Iau martor sufletul zeului că nu fac nimic împotriva lui. El îmi porunceşte să acţionez."[1]
Ramses al III-lea nu lăsa în seama ofiţerilor săi grija de a verifica dacă faimoşii lui cai erau bine întreţinuţi şi în stare să meargă la război. în costum de gală, cu buzduganul într-o mînă şi cu o cravaşa în cealaltă, încadrat de purtătorii de umbrele şi de evantaie, urmat de ofiţerii de ordonanţă, el soseşte

* Piankhi, 64—69. *Urk.,* III, 21—22.

în marele grajd al palatului, Trompetele răsună. Grăjdarii sar Ia locurile lor. Fiecare strînge Miele unei perechi de cai. Regele îi inspectează unul după altul. •

Prinţul Amenhotep, de la cea mai fragedă virstă jşi cu mult înainte de a fi în stare să întreprindă acţiunile lui Montu, îşi iubi caii şi se mîndri cu asta. Pentru că-i iubea, cunoştea toate posibilităţile de a-1 dresa. Succesele pe care le obţinea ajunseseră la urechile tatălui său. Teribilul Menkheperre se simţi fericit şi mîndru de ceea ce se spunea despre fiul său cel mai mare. El zise celor din anturajul lui; ,,Sâ i se dea cel mai frumos atelaj din grajdul maje-stăţii mele, care se află în [noma] Zidului [alb]. Spu-neţi-i : «Ocupă-te de ei, dresează-i, antrenează-i, for-tifică-i. Te implorăm !»'; încurajat astfel şi ajutat de, Rechef şi de Astartea, acei zei ai ţării de unde veneau caii, tînărul prinţ se puse pe treabă. El făcu din ei cai fără seamăn, neobosiţi, atîta vreme cît el ţinea hăţurile. Nu simţea oboseala nici în cursa cea mai lungă. Cele mai multe din aceste curse aveau loc în regiunea de la vest de Memfis, în vecinătatea marilor piramide. Atunci cînd itreus-ul a strălucit pe fruntea lui, Amenhotep a poruncit să se clădească acolo un altar, unde s-a ridicat marea stelă de piatră aibă care ne-a păstrat amintirea vitejiilor lui. Fiul lui Amenhotep, Tutmes, a ţinut să le repete. Lui îi plăcea să tragă la ţintă lingă marele Sfinx, apoi se ducea să vîneze animale în pustiu. într-o zi, el adormi între labele monstrului, care-i apăru în vis

[1] *Medinet-Habu,* ÎOP—110.

ea prin această faptă să merite să stea pe tronul lui şi-i porunci să dea la o parte nisipul care-1 înăbuşea, Geb. Prinţul ascultă numaidceît porunca şi puse să se lase posterităţii amintirea acestui vis.' Fără pietatea acestor tineri, noi n-am şti cum se pregăteau ei pentru funcţia lor regală.

VKt. Vînătorilc regale

A trage într-o ţintă de aramă, a vina antilope în deşertul din apropierea piramidelor, sub protecţia lui Harakhte, acestea erau distracţiile de bază. Dar pe faraon îl aşteptau şi sporturi mai excitante, dacă voia să se măsoare dincolo de Eufrat şi la sud de cataractă cu animale sălbatice, pe care n-avea nici o şansă să le întîlnească în cele două pustiuri care mărginesc Nilul egiptean . . . . .

Astfel, în valea Eufratului, într-un loc numit Niy, unde fluviul curge între doi pereţi de stincă, regele Menkhepcrre şi suita lui s-au izbit de o turmă de o sută douăzeci de elefanţi. Lupta începu în apă. „Niciodată vreun rege nu făcuse asemenea lucru, de pe vremea zeului." Cel mai mare din aceşti elefanţi se află dintr-o dată, în faţa maiestăţii sale, care se pomeni în mare primejdie. Din fericire, bâtrînul său tovarăş de arme, Amonemheb, se afla în apropiere. El tăie trompa monstrului. Stăpînul său îl laudă. Totuşi, trecu sub tăcere devotamentul lui Amonem-

[1] Ceea ce se şi făcu po stela ridicată între, labele marelui Sfinx, publicară de *lirmnn, SUzunrisberichţOi pr.AK. (phi-losophisch-historlschen Klasse,* lt)04, 423—444.

heb în povestirea oficială pe care puse să o graveze pe stela de la Napata. cu toate că declară : „Am spus aceste lucruri cu sinceritate. Nu există aici nici o minciună". N-am fi cunoscut adevărul dacă Amonenv iieb n-ar fi făcut, la rîndul său, o foarte scurtă relatare a acestei vînători memorabile.[x] Dar dacă Un soldat cu un grad mai modest decit Amonemheb va fi" luat parte la acest eveniment, cine ne va mai spune ?

Textele cunoscute nu ne arată daeă Sctui şi Ramses au vânat elefanţi pe Eufrat şi rinoceri între-a treia şi a patra cataractă, dar basoreliefurile de la Medinet-Habu îl înfăţişează pe Ramses al lll-lea vînînd leul. taurul sălbatic, antilopa. - Regele este echipat ca şi cînd ar pleca la război. Ei s-a urcat în car. Sub burta cailor, un leu rănit, întins pe spate, încercă să-şi scoată cu gliiarele suliţa înfiptă în piept. Alt leu, atins de două săgeţi şi de o suliţă, aleargă răgind să se ascundă in trestii. Un al treilea leu sare din-tr-un Suiliş aflat în spatele carului, dar regele s-a şi întors cu suliţa în mină şi acest nou agresor nu va putea evita lovitura mortală.

Vînînd pe lingă o mlaştină mărginită de trestii şi de ierburi înalte, oastea regală urmăreşte o turmă de tauri sălbatici. Soldaţii, înarmaţi ca pentru bătălie, cu arcuri, suliţe, săbii şi scuturi, sint înşiraţi în linie. Animalele înnebunite, silite să fugă în linie dreaptă, sînt ajunse de carul regelui, înarmat el îh-

[1] După stela din Napata, publicată do Ueissncr, *Inşcribcd Monumcnts from Gebcl Barlcal,* AZ, LXIX. 2-i—39" şt inscripţia lui Amenemhat, *Urk.. XV,* G-P8.
[2] *Medinet-Habu,* 35, 116. 117.'

suşi ca pentru război, cu arcul triunghiular şi cu o suliţă. Un taur străpuns de săgeţi a căzut pe spate, într-un desiş, şi bate aerul cu picioarele. Altul s-a rostogolit sub picioarele cailor. Un al treilea a vrut să se arunce în apă printr-o săritură desperată, care-i înţepeneşte coada şi-i scoate limba din gură, dar cade sleit în genunchi

în comparaţie cu aceste urmăriri pasionante, vînă-toarea de antilope pare o distracţie. Regele, singur în carul său, pleacă fără escortă în pustiu. El nu caută, ca burghezii din Teba sau ca vînătorii de profesie, să atragă gazelele într-un spaţiu închis, ci, dacă zăreşte, în depărtare, o turmă de măgari sălbatici sau de antilope, se grăbeşte să le ajungă.

IX. Regele în intimitate

Cînd se întorcea dintr-o lungă rălătorie sau după o raită prin deşert, regele găsea destule distracţii în palatele sale din Pi-Ramses,[1] de la Memfis sau de 3a Teba. Akhenaton se simţea atît de bine în palatul său nou de la Akhetaton, încît nu-1 părăsea aproape niciodată. Tată duios, soţ credincios, fiu afectuos, el nu se simţea bine decît în tovărăşia reginei şi a prinţeselor. Acestea îl însoţeau în plimbările lui şi intrau în templu împreună cu el. Asistau la împărţirea premiilor, îl ajutau la primirea delegaţilor străini, ii pregăteau băuturi şi dulciuri. Regina lua în mină ceainicul şi strecurătoarea, ca să-i servească ea însăşi

* Poemul lui Qadech, ed Kuentz, 338—339.

o infuzie caldă. Cînd regina-mamă venea în vizita la copiii săi, fericirea era completă. Dejunul şi cina se luau de asemenea în familie. [1] Dar nu e sigur că toţi faraonii se purtau la fel. Akhenaton s-a ridicat împotriva multor obiceiuri şi idei din epoca precedentă, aşa încît la începutul domniei dinastiei a XVIII-a, regele trăia mult mai puţin în familie. Regele Ahmose venind să se odihnească în iatacul său, găseşte acolo pe prealăudata, foarte graţioasa fiică regală, srvra regală, soţia divină, marea soţie regală Ahmose-Ne-fertari. Despre ce vor vorbi ? Despre binele pe care l-ar putea face celor care sînt dincolo, morţilor care cer apă şi ofrande bogate la toate sărbătorile cerului şi ale pămîntului. Puţin mirată, regina, care aştepta poate ceva mai plăcut, întreabă: ,,De ce ai astfel de gînduri ? De ce-mi vorbeşti aşa ? Ce ţi-a intrat în inimă ?" Regele răspunde : ,,Pentru că mi-am amintit de mama mamei mele, de mama tatălui meu, marea soţie regală, mama regală, Teti-Cheri, cu glasul dulce, al cărei sarcofag şi monument se află acum în praful Tebei. Ţi-am spus acestea, pentru că maiestatea mea dorea să-i facă o piramidă şi un castel la To-djusir, în apropiere de monumentul majestăţii mele, să sape acolo un bazin, să planteze arbori, să ducă plini, să fie înzestrat cu oameni, terenuri ; voiam să dăruiesc turme, preoţi însărcinaţi cu ceremoniile şi orice fel de oameni care cunosc obiceiurile[2]. Admirăm pietatea regelui, demnitatea vorbirii

« Davies, *El Amarna*, III, 30—34, 4, 6, 18, 13 ; IV. 15. ' Cairo, Cal. *Gén.*, 36002.

sale, respectul i^e care-1 arată soţiei sale, dar nu ne putem împiedica de â ne gindi eă reginei poate că i-ar fi plăcut să vorbească despre altceva. Ramses al II-lea era mai puţin sever. Numeroasele texte care vorbesc despre l'i-Ramscs, reşedinţa pe care a clădit-o pe ruinele de la Avaris, în Delta orientală, îi laudă farmecul şi veselia. Acolo se mînca bine şi se bea şi mai bine. Vinul avea gustul mierei, iar mesenii se încoronau cu flori. Regele era aclamat în fiecare *zi.* Pe scurt, acolo era un paradis. * Şi la Akhetaton viaţa se scurgea în petreceri, dar exista totuşi o deosebire. Regele eretic practiva virtuţile familiale, aşa cum le înţelegem noi, pe cînd Ramessizilor le-a plăcut variaţia. După cîte ştim, cit -a domnit Ramses al II-lea, cinci femei au purtat titlul de mare soţie regală. Acest număr nu e extraordinar de mare pentru un rege care a domnit peste şaizeci de ani, dar cei o sută şaizeci şi şapte de copii dovedesc cu nu s-a mulţumit numai cu soţiile oficiale. Cum reuşe toată această lume să se înţeleagă, nu putem să ne închipuim, din cauza lipsei de documente. Să notăm numai un exemplu de galanterie dat de marele rege. El încheiase pace cu adversarul său Khattusil, regele hitiţilor. Totuşi, ostilităţile nu încetau. Ori de cîte ori o ceată de egipteni întîlnoau o ceată dehitiţi, aveau loc ciocniri. Khattusil lua atunci o mare hotărîre. Alcătuind o delegaţie încărcată cu tot felul de bunuri şi punînd în fruntea ei pe fiica sa iubită, el le trimise lui Ramses. Cortegiul plecă în anotimpul cel rău, dar

« Montot, *Drame d'Âvaris,* 116—129.

zeul Sutekb. care nu-i refuza nimic lui Ramses, ur-masul său îndepărtat..făcu, la cererea lui, o minime. Deodată se făcu vară. Un soare radios lumină lunga călătorie a prinţesei din capitala sa. din centrul Asiei Mici. .şi pînă în Egipt. Dar nu numai atît. Ramses se hotărî să ridice o cetate între Egipt şi Fenicia. pe care o numi Marele-Ramses-victorios. El o puse sub protecţia a patru divinităţi, două asiatice, Sutckh şi Astarteea şi două egiptene. Aman şi Uadjit. Duse acolo provizii, trimise patru statui şi plecă el însuşi să aştepte pe prinţesă şi escorta sa, ca s-o conducă în marea sa i*eşedinţă de la Pi-Ramses, în vreme ce poporul îşi exprima zgomotos bucuria de a vedea o prinţesă atît de frumoasă şi de-a afla că soldaţii bt-tlţi şi egipteni se împăcaseră.J

Urmaşii lui Ramses al II-lea n-au încercat să-i răpească această glorie. Ramses al IlI-lea, cu toate că u voit să-l egaleze întrutotul, s-a mulţumit, cu un trio de soţii şi cu vreo zece copii, dar îi plăcea societatea femeilor. El juca cu plăcere dame cu frumoase persoane prea puţin îmbrăcate, care-i serveau băuturi şi dulciuri şi-i aduceau flori.

Regilor le plăcea de asemenea societatea tovarăşilor lor de arme şi de vînătoare. ca şi a bărbaţilor vestiţi pentru ştiinţa lor. Khuîu. şi-a chemat fiii şi fiecare îi povesteşte pe rînd cîte o întîmplarc. Acelaşi Khufu aflînd că este undeva un savant care, în acelaşi timp. e şi un făcător de minuni, trimite pe unul din fiii săi să-l caute. Snefru aduce la curte ua

' ' După stela căsătoriei lui Ramses II, *Arin. S.A.F..*. XXV şi *Bibi. aey.,* VII/12; cf. Montei, *Drama d'Avaris.* 134—l.'îo.

sta

savant care ştie să prezică viitorul. Mult mai tirziu, Amenhotep al III-lea împărtăşi unui înţelept, care purta acelaşi nume ca şi el, dorinţa sa de a-i vedea pe zei.

X. Inliigi *de* harem

Faraonul era considerat ca un zeu, fiul legitim al lui Amon, dar, cu toate acestea, se găseau nelegiuiţi care-i doreau pierzania, care căutau posibilitatea de a-i scurta domnia şi de a schimba cursul normal al urmaşilor. Spre sfîrşitul domniei lui Ramses al III-lea, una din soţiile sale, care se numea Tăia, se gîndi să asigure fiului ei succesiunea la tron, fiul pe care papirusul judiciar din Torino îl indică sub numele de f antaur. [1] Ea se înţelese cu un majordom, Pabakika-fnun, al cărui nume înseamnă „servitor orb". Acest personaj făcu pe agentul de legătură între femeile din harem devotate Taiei şi mamele surorilor lor, care îşi asumară sarcina să strîngă oameni şi să-i convingă să se revolte împotriva stăpînului lor. [2] El găsi un adept preţios în persoana unui şef al turmelor, Pen-hui-bin, căruia îi procură o carte a regelui Usirmare Miamum, mare zeu, stăpînul lui. [3] înarmat cu această carte, Pen-hui-bin începu să fabrice figurine de Ceară, care trebuiau să aibă influenţă asupra faraonului şi partizanilor lui, fie pentru a-i slăbi, fie

"* *Th.* Devaria, *Le papyrus judiciaire de Turin et Ies papyrus Lee et Rollin,* Paris, 1868, si *Bibi. egyptologique, V.* [2] *Pap. Judiciaire de Turin,* Col. IV, 2—6. * *Pap. Lee,* ar, 1 şi *Pap. Rollin.*

pentru a-i face să-şi uite îndatoririle. în complot mai intrară şi alţi funcţionari şi femei. Un conspirator, şe-' ful arcaşilor din Kuch, fratele unei femei din harem care scria prea multe scrisori, este indicat în proce-sul-verbal sub numele de Bin-m-Yat (Răul de la Teba). Un alt ofiţer este numit Mese-su-Ra (Ra îl detestă).[1] Fără îndoială că aceşti bărbaţi se numeau înainte de dramă „Binele este la Teba" şi „Ra îl iubeşte"', dar ei nu mai erau demni de nume atît de frumoase. Multe persoane avuseseră cunoştinţă despre complot şi vorbiseră prea mult. Zeul Ra nu le îngădui izbînda. Fără să cunoaştem prin ce mijloace, el ştiu să descopere complotul ; aflăm că marii vinovaţi şi complicii lor sînt arestaţi, împreună cu cei care cunoscuseră aceste urzeli şi nu le denunţaseră. Se constitui un tribunal, care cuprindea doi vistiernici, uri port-evantai, patru paharnici şi un crainic. Faraonul preferase oameni din anturajul său în loc de magistraţi de profesie, Intr-un discurs preliminar, al cărui început este rău conservat, el îi îndeamnă să fie fără milă. „Tot ce au făcut să cadă asupra capului lor. Cit despre mine, care sînt mereu apărat, care sînt ocrotit pentru veşnicie, mă aflu alături de adevăraţii regi aflaţi la rîndul lor în faţa lui Amonrasonter şi în faţa lui Osiris, domn al eternităţii".[2]

Regele nu nimerise bine numind pe membrii comisiei. Doi dintre ei şi un ofiţer din corpul de gardă, aflmd că unele femei fugiseră, se sustraseră. Ei plecară să le întîlnească într-un loc anumit. Dar nu

[1] *Pap. Judiciaire de Tur in,* col. II.
' '- *Ibid..* col. IIT.

trecu multă vreme şi fură găsiţi. Ca primă pedeapsă, li se taie nasul şi urechile.[1] Astfel pedepsea regele Horemheb pe magistraţii şi pe prefecţii care abuzau de funcţiunile lor.

Scribul întrebuinţează o expresie ciudată ca să ne arate care a fost pedeapsa definitivă : ,,I-au pus la locul lor. Au murit ei înşişi". Aceasta ar putea să însemne că nefericiţii au fost lăsaţi în sala de judecată, faţă în faţă cu remuşcările lor şi cu un cuţit bine ascuţit la îndemină. Ştiau ce le rămînea de făcut. O explicaţie şi mai dramatică a fost sugerată lui Ga-ston Maspero examinînd o mumie dezgropată la Deir el Bahari şi cunoscută sub numele de „mumia prinţului fără nume". Ea aparţine unui bărbat de douăzeci şi cinci — treizeci de ani, bine făcut şi fără leziuni, care a fost înhumat fără a fi suferit operaţiuni obişnuite de îmbălsămare. Masa cerebrală n-a fost extrasă, iar organele interne erau intacte. „Niciodată o faţă omenească n-a exprimat mai fidel tabloul unei mai cumpl:'te şi mai îngrozitoare agonii. Trăsăturile, oribil crispate, indică într-un mod aproape sigur, că nefericitul a murit de o asfixie provocată şi cauzată de o îngropare de viu." [2] Această explicaţie va fi considerată, poate prea romanţioasă şi împotriva ei se poate obiecta că nu există dovadă că s-a lăsat vreodată vinovaţilor libertatea de a se pedepsi ei înşişi, deşi e sigur că nu exista nici o milă faiă de cei care atentau la viaţa faraonului.

[1] *Ibid.,* col. VI.

[3] Maspero, *Momies royales,* 782 ; *Hisioire,* II, 480.

O domnie lungă şi întîmpiări de felul celei pe care am povestit-o, puteau inspira faraonului dorinţa de a comunica posterităţii experienţa sa despre oameni. Mai mulţi suverani au lăsat instrucţiuni în acest sens, cum este tatăl lui Merikare, Sehotepibre.[1] Dar n-a rămas nimic de la Setui, care a intrat în Amentit la adinei bătrîneţe, nici de la Ramses al II-lea, care atîţia ani a jucat rolul unui zeu printre oameni. în schimb, de la Ramses al III-lea, ne-a parvenit intact lungul document pe care 1-a dictat la sfîrşitul vieţii.[2] Regele are siguranţa că a domnit bine. El a folosit cea mai mare parte din resursele ţării ca să mărească şi să înfrumuseţeze templele zeilor, mai ales pe cel al lui Amon de la Opet, pe al lui Tum de la Iun, pe cel al lui Ptah de la Memfis, fără să uite de altfel pe zeii de mai mică importanţă. I-a înzestrat cu un personal numeros şi bine stilat, cu turme şi proprietăţi. La fiecare sărbătoare, a trimis spre sanctuare mîncare şi băutură. Făcînd acestea, nu a neglijat nici pe oameni. A făcut să domnească ordinea şi pacea. A tăiat

[1] Scharff, *Der historische Abşchnitt der Lehre fur Konig Merikare,* Muachen, 1936 ; Maspero, *Les enseignements d'Amenemhat I-er ă son fils Sanuasrit I-er,* Cairo, 1914 ; Unii particulari au publicat şi ei învăţături, mai ales în Imperiul Mijlociu, care combinau elogiuí regelui cu sfatul de a-1 servi cu un devotament absolut. Cf. Kuentz. *Deux venions d'un paneayrique royal; Studios presented to F. LI. Griffith,* Londra, 1932.

[2] Este *Papyrus Harris,* I. din care există de curînd o ediţie comodă, *Bibi. aeg.,* Y. Dl. Tresson pregătea un index al acestui *preţios document.*

In bucăţi sau a înrolat în cazărmile sale pe libienii care se instalau ca la ei acasă in fîşia de Deltă cuprinsă între Nilul occidental şi Sahara. Popoarele mării s-au vindecat pentru multă vreme de pofta de a mai ataca litoralul egiptean. A construit flote întregi, a trimis nenumărate expediţii în toate părţile pentru a aduce tămîie, terebint, turcoaze, aur şi aramă, abanos şi fildeş, precum şi brazi din Liban. Egiptul a devenit o grădină. Nimeni nu-i tulbura pacea.

„Am făcut să trăiască pămîntul întreg, cu locuitorii lui, *rekhyt, payt* şi *henniyt,* bărbaţi şi femei. Am smuls pe om din mizerie. L-am apărat împotriva celui puternic care-1 asuprea... Pămîntul a fost sătul si fericit în timpul domniei mele. Am făcut bine zeilor ca şi oamenilor. Nu mi-am însuşit nimic din ce era al tuturor. Mi-am sfîrşit domnia pe pămînt ca suveran al celor două ţări. Voi eraţi servitorii mei sub amîndouă picioarele mele. Eraţi scumpi inimii mele, ca şi faptele voastre. Să citiţi decretele şi cu-vintele mele. Iată că eu odihnesc în necropolă, ca şi tatăl meu Ra. Mă amestec cu marea Eneadă a zeilor din cer, pe pămînt, în Duat." [1]

încrezător în zeii săi, regele are totuşi o îngrijorare : fiul său pe care Ra însuşi 1-a zămislit, fiul lui Amon ieşit din carnea sa, să fie încoronat stăpîn al celor două ţări ca Ta-tenen. Fără îndoială, lumea stă sub sandalele sale. Toţi sărută pămîntul înaintea lui. Dar oare egiptenii vor urma ei sfatul celui care e acum confundat cu zeii care î-au creat, cerîrtd să

'*Pap. Harris, X,* 79, 1—5.

fie urmat oricînd, adorat, lăudat şi să i se preamărească frumuseţea, cum fac dimineaţa pentru Ra ■? Ca şi cum ar fi ghicit că zilele frumoase ale Egiptului faraonic s-au sfîrşit, regele înmulţeşte rugăciunile către toţi zeii în favoarea fiului său. El îi zice lui Amon :

„Ascultă rugăciunile mele, tatăl meu, stăpînul meu. Eu sînt singur în Eneada zeilor care stau alături de tine. Fă ca fiul meu să apară ca rege în locuinţa lui Tum... Tu l-ai proclamat rege cînd era tînăr, tu l-ai pus ca suveran, Viaţă, Sănătate, Forţă, al pămînturilor, deasupra oamenilor. Dă-i o regalitate de milioane de ani... Dă tinereţe membrelor lui, copii în fiecare zi. Tu eşti scutul care-1 înconjor! în fiecare zi. Pane sabia şi măciuca lui deasupra asiaticilor doborîţi de teamă faţă de el ca şi cum el ar fi Baal. Să lărgească frontierele după voia lui. Ţările şi pustiurile să se teamă de el. Inlătură răul, catastrofele, dezastrele. Fă ca bucuria să sălăşluiască în inima lui, toţi să strige, să cînte şi să danseze înaintea frumoasei lui feţe. Pune dragoste pentru el în inima zeilor şi zeiţelor, iubire, veneraţie pentru el în inima lui Payt...

Fă ca Nilul să fie mare şi puternic în orice anotimp, pentru a-i hrăni regalitatea cu numeroase daruri. Fă să vină în palatul său sacru regii care nu cunosc Egiptul, cu spatele încărcat." [1]

în termeni tot aşa de insistenţi, el repetă rugămintea sa lui Thum, lui Ptah, tuturor zeilor şi zeiţelor din Marea Eneadă. Ultimele rînduri ale documentu-

[1] *Ibîd.,* 22. 2—211. 4

i

lui vor fi un suprem apel către, zei şi către oameni, pentru acest fiu iubit, ©ar» vreun înţelept, cum a dat atîţia Egiptul, înştiinţase pe Ranises al III-lea că nenorocirile, pe care abilitatea, curajul, norocul său le îndepărtaseră, aveau să se abată peste To mery ? In adevăr, în vremurile vechi, Kufu fusese înştiinţat că dinastia lui avea să se sfîrşească după trei generaţii. Dinastia lui Ramses nu mai avea înaintea ei decît şaptezeci de ani şi ultimii ani aveau să fie nefericiţi; dar sub alţi stăpini, Egiptul avea să mai cunoască zile bune.

CAPITOLUL IX

ARMATA ŞI RĂZBOIUL

I. Avantajele şi inconvenientele meseriei de militar

Scribii considerau meseria de militar cu mult mai prejos decît a lor, dar discipolii, orbiţi de aparenţe înşelătoare, preferau cîteodată spada şi arcul şi mai ales carul tras de doi cai iuţi, în locul penei de scris şi a paletei. Aceşti tineri nebuni aveau în adevăr nevoie să li se arate necazurile soldatului. Printre exerciţiile de stil pe care ni le-a lăsat epoca rames-sidă, descrierea acestor necazuri ocupă un loc important. Viitorul ofiţer de infanterie era luat încă din leagăn. Cînd avea abia doi coţi înălţime, era închis în cazarmă. Acolo era supus unui antrenament atît de aspru, încît trupul i se -acoperea de plăgi care nu se vindecau niciodată. Dacă se odihnea, era bătut ca un pergament. Cînd, în sfîrşit, era bun de mers la război, viaţa lui devenea un infern : ..Vino să-ţi povestesc expediţiile lui în Siria şi marşurile prin munţi. Pîinea şi apa îl apasă pe umeri ca încărcătura unui măgar. Vertebrele spatelui îi sînt strîmbe. Bea apă amară şi doarme cu ochii deschişi. Ciid dă ochi

cu duşmanul, e ca o pasăre prinsă în capcană. In trup nu mai are nici o putere. Cînd vine vremea să se întoarcă în Egipt, e ca un lemn mîncat de viermi. Se simte bolnav şi adesea e cuprins de paralizie. Hainele îi sînt furate de hoţi şi ordonanţa îl părăseşte." *

Ofiţerul cu carul e scutit de această oboseală. Dacă a primit doi cai frumoşi, din grajdul regal şi cinci ordonanţe, el nu mai poate de bucurie. Aleargă, mîndru, prin oraş. Provoacă pe cei ce îndrăznesc să nu-1 admire. Şi-a procurat două din cele cinci ordonanţe şi acum trebuie să-şi cumpere un car. Oiştea costă trei *debeni* de argint, caroseria cinei. Mica avere pe care o moştenise de la tatăl şi mama lui, se duce toată. Mai are şi alte necazuri. Cade de pe car şi e rănit. Carul e părăsit într-un şanţ, tocmai cînd şefii vin să-şi facă inspecţia. E condamnat să fie biciuit. E călcat în picioare si primeşte o sută de lovituri. [2]

Evident, acest tablou e lipsit de sinceritate. El dovedeşte mai ales că literaţii nu-i puteau suferi pe militari, care poate că-i tratau pe aceştia la fel. Soldaţii bătrîni, care după numeroase campanii în Siria, în Nubia sau în Libia, s-au putut întoarce în ţară ca să-şi sfîrşească viaţa într-o casă confortabilă, ca Ahmose, fiul lui Abana, sau care au obţinut o sinecură la curte, ca Ahmose din Nekhabit, n-au păstrat o amintire prea rea despre serviciul lor activ : „Numele unui viteaz, spune fiul lui Abana, nu va dispare niciodată de pe acest pămînt". Meseria era bine plă-

[1] *Bibi. aeg.,* VII, 26.
[2] Bibi. *aeg.,* VII, 27.

ţită. După fiecare acţiune victorioasă, se împărţea prada. Viteazul, al cărui nume fusese semnalat crainicului regal, primea un teren în oraşul lui, o parte din bunurile luate de la duşmanii regelui şi sclavi de ambele sexe. Ahmose a primit nouăsprezece şi a obţinut de mai multe ori aurul vitejiei, sub forma unor coliere şi cupe asemănătoare cu cupa lui Thuty, pe care e gravat în hieroglife : „Dat prin bunăvoinţa regelui Menkheperre nobilului prinţ, tată divin, iubit de zeu, care a umplut inima regelui prin toate ţările străine şi prin insulele Mării Verzi, care a umplut magaziile cu lapis, argint şi aur, însărcinatul nostru în ţările străine, şeful soldaţilor, lăudat de zeul cel bun, cel căruia stăpînul celor două ţări îi asigură subsistenţa scribul regal Thuty." [1]

Un alt soldat de carieră, Didu, care a fost rînd pe rînd şef în pustiurile de la vest de Teba, mesager regal pentru toate ţările străine, portdrapel în garda majestăţii sale, comandant al corăbiei *Mery-Amon* şi la urmă şeful poliţiei, a primit şi el, în numeroase ocazii, aurul elogiului. El purta la gît, aliniat de un cox-don, pe deasupra grumăjerului, un medalion cu albine şi un leu de aur. [2] Un alt portdrapel, contemporanul său, care răspundea la numele răsunător de Neb-Kemi (domn al Egiptului), primise o brăţară de argint aurit. [3]

încă şi mai fericit, fusese portdrapelul Nebamon, care ajunsese la bătrîneţe, servindu-1 pe faraon cu

[1] Urk., IV, 999. Cupa în Vernier, *La bijouterie et la joail-* ***lerie*** *egyptienne,* pi. 20. [1] Champollion, *Notices descriptives,* 527—8 ; *Urk.,* IV, 995. • *Urk.,* IV, 997.

curaj şi credinţă, fără ca în cursul lungii sale cariere să-şi fi atras vreo pedeapsă sau vreo observaţie. Ma-jestatea sa, care-i cunoaşte meritele, a hotărît să-i asigure o bătrîneţe onorabilă, într-o casă frumoasă cu două etaje, prevăzută cu o curte interioară umbrită de un palmier. I se vor da servitori, turme, pă-mînturi şi şerbi, şi va fi scutit de orice reehiziţie a funcţionarilor regali, îi este conferită demnitatea de *amakh.* Faraonul, care n-a vrut să-1 scoată cu totul din serviciul activ, 1-a numit şeful poliţiei în partea de vest a oraşului. Aceste titluri şi aceste bunuri îi sînt oferite în cursul unei adevărate parade. Cînd Nebamon era portdrapel, el se afla, ca şi Didu. pomenit mai sus, pe bordul vasului de război *Mery-Amon.* Drapelul său reprezenta de altfel o corabie cu o cabină centrală, o cîrmă şi greementţi. Tot echipajul e pe corabie să vadă cum e răsplătit fostul său comandant. Ofiţerii stau pe scăunele în formă de X. Oamenii, în picioare, cot la cot, formează patru rînduri. Nebamon predă drapelul pe care 1-a purtat cînd era tovarăşul stăpînului celor două ţări, în ţinuturile străine din sud şi din nord. El salută drapelul. Apoi un ofiţer, un portevantai al regelui, îi dă un nou drapel, o gazelă care poartă pe spate o pană de struţ, semnul poliţiştilor de la vestul Tebei, precum şi un sul palmiform, puţin mai lung decît palma, care conţine poate copia decretului regal cu privire la Nebamon. După aceasta, soldaţii Medjaiu vor defila prin faţa noului lor şef. Doi ofiţeri, căpitanul soldaţilor Medjaiu, Teri şi locotenentul Mana, îngenunchează şi-şi pun coatele pe pămînt în faţa lui. I se prezintă o serie de steguleţe, pe care erau înscrise

fără îndoială numele, numărul sau semnul distinctiv al unităţilor care formau corpul poliţiştilor Medjaiu. In sfîrşit, goarna sună adunarea şi începe defilarea. In frunte se află portdrapelul, urmat de arcaşii care merg în faţa grosului infanteriei, cu soldaţi înarmaţi cu o suliţă şi un scut. Cînd trec prin faţa lui Neba-mon, arcaşii ridică arcul cu mîna dreaptă. Apoi îl atîrnă de gît, *cu* să aibă braţele libere şi merg strîn-gînd pumnii.[1]

Iată nişte oameni care n-au avut de ce să se plîngă de suveranul lor. Ştim mult mai puţin despre ofiţerii subalterni şi despre soldaţii de rînd, care n-au avut posibilitatea să-şi construiască un mormînt şi să-L decoreze cu imagini menite să amintească viaţa lor militară. Totuşi, imaginile existente ne informează oarecum şi despre soarta trupei. Ofiţerii superiori, scribii regali şi scribii recruţilor, ca Tjanusi, Horem-heb, Amenemheb se arată foarte preocupaţi de hrana soldaţilor. De obicei, li se dă pîine, carne de vacă, vin, prăjituri, legume şi tot felul de lucruri bune. Con-duşi de gradaţii lor, oamenii sosesc în ordine, fiecare cu sacul în mînă. Ei intră pe o poartă şi găsesc într-o curte ulcioare, coşuri cu peşmeţi, chiftele, bucăţi de carne. Bărbaţi în vîrstă, îmbrăcaţi în haină albă, sînt aşezaţi jos în dosul coşurilor. Sînt, fără îndoială, brutari şi bucătari. Scribii înregistrează pe rînd oamenii şi raţiile. [2]

[1] Cariera şi recompensele primite de Nebamon ne sînt cunoscute din textele şi picurile din mormîntul său dia Teba (nr. 90) : *TU. T. S.,* UI, v. mai ales pi. 24—29.
[2] *Urk.,* IV, 911 ; *Wr. Atl* I, 1«3, 280.

După ce a l'ost numit comandant al armatei Med-jaiu, Nebamon trebuie să supravegheze instrucţia şi întreţinerea recruţilor. El se achită de această sarcină, aşezat pe un scăunel, ajutat de două ordonanţe, care-i ţin la dispoziţie un alt scăunel, un sac, sandale, bastoane. In prezenţa lui, scribii aduc şi înregistrează provizii, pecetluiesc ulcioare cu vin, marchează boi.[1] Putem presupune că toate aceste merinde nu erau destinate numai lui Nebamon, ci trupei pusă sub ordinele lui, căci Nebamon este cel care-i întreţine pe recruţi.

Ramessizii vor, ca şi predecesorii lor de altfel, ca soldaţii să fie bine hrăniţi şi bine echipaţi. Ei au făcut tot ce le stătea în putere ca aceştia să fie mulţumiţi de soarta lor. De aceea Ramses al III-lea reproşează atît de sever armatei sale că 1-a părăsit, singur în mijlocul duşmanilor, neputînd conta decît pe ajutorul lui Amon.

„Cit de laşi aţi fost, conducători de care ! Sigur că n-am de ce fi mîndru de voi. Totuşi, nu există nici unul dintre voi căruia să nu-i fi făcut bine în ţara mea. Nu m-am purtat ca un domn ? Nu eraţi voi nişte săraci ? Am făcut din voi oameni mari, pe sufletul meu *ka.* Am pus pe fiu sub ascultarea tatălui său. Am înlăturat orice rău din această ţară. V-am dat şi alte lucruri, care mai înainte vă fuseseră luate. Oricine îşi exprima o dorinţă, eu i-o realizam... Nici un stăpîo a-a făcut pentru soldaţii săi ce a făcut maiestatea mea pentru voi. Vă lăsam să staţi în oraşele voastre, fără să vă faceţi slujba de ofiţer, şi la fel

' *Th. T. S.,* III, 21, 31—33

făceau şi conducătorii mei de care. Le dădeam drumul spre oraşele lor, zicînd : «Ii voi găsi totdeauna gata pentru luptă şi pentru marş»." *

Ramses putea să-şi închipuie că viaţa armatei sale era uşoară, căci după cîţiva ani de la urcarea sa pe tron, duşmanul, învins peste tot, nu mai îndrăznea să se arate. Soldaţii deveniseră un fel de rentieri, care locuiau în oraşe alese de ei, împreună cu familiile şi dispuneau de mult timp liber : „I-ani lăsat pe soldaţi şi pe conducătorii de care să se instaleze unde au vrut. Sardanii, Qahaq-ii (mercenari de orgine libiana), în oraşele lor, dormeau lungiţi pe spate. N-aveau să se mai teamă nici de războinicul libian, nici de duşmanul sirian. Armele, arcurile, erau aşezate în magazii. Ei erau sătui,! băuţi, plini de satisfacţii. Femeile şi copiii lor trăiau alături de ei. Nu se mai uitau în urmă. Inima le era liniştită. Eu eram garanţia şi protectorul vieţii lor." [2] De altfel, ceea ce spune Herodot despre armata egipteană, din vremea regilor Psametik, era valabil şi pentru epoca >Ramessizilor. Existau două feluri de războinici, care se numeau *calasiri* şi *hermolybi,* după cum Ramses deosebea pe infanterişti, *mechâu* şi pe conducătorii de *care, tentheteri.* Ei nu învăţau nici o altă meserie decît meseria armelor, din tată în fiu. Toţi erau proprietari, iar oamenii din garda regală primeau raţii suplimentare de grîu şi de carne. [3]

[1] Poeme de Qadech, ed. Kuentz, 172—185.
[2] Pap. *Harris,* I, 78.
» Herodot, II, 164—8 ; Diodor, I, 73.

Cînd regii tebani întreprinseră războiul de eliberare împotriva hicsoşilor, armata lor era formată numai din egipteni. Curînd, le-a venit ideea să încorporeze şi prizonieri. In regimentul pe care-1 comanda Tjanuni, scrib regal pe vremea lui Tutmes I, găsim un escadron de vlăjgani cu totul deosebiţi de recruţii indigeni.[1] Egiptenii erau înalţi şi subţiri, cu umerii largi şi cu pîntecele plat. Aceşti străini aveau membre groase şi părul lung, pe gît. Centura le scotea în relief un pîntec proeminent. îşi agăţau la spate cozi de panteră şi la fel pe pulpa piciorului. Cu siguranţă că veneau din ţările meridionale, dar nu erau negri. La exerciţii mergeau cu paşi mari, toţi deodată, întinzînd mîna dreaptă, în care ţineau un băţ. Akhcnaton prefera chiar şi străini. în garda sa personală, care-1 aştepta la ieşirea din palat şi—1 însoţea la templu, se numărau mai mulţi străini, sirieni, libieni, negri, decît egipteni. [2]

Odată cu Horemheb, în armata egipteană îşi fac apariţia hitiţii şi odată cu Setui, popoarele mării. Garda lui Ramses al Il-lea era alcătuită în întregime din sardani. [3] Aceştia erau nişte voinici înalţi, slabi, bine făcuţi. Desenatorii egipteni, atît de buni observatori, au prins exact trăsăturile care deosebeau pe egiptenii cu trăsături regulate şi cu profilul bine desenat, de iibienii osoşi, de negrii cu faţa turtită, de

[1] *Wr. Atl,* **I,** 236.
[2] Davies, *El Amarna,* III, 31, 39 ; *Wr. Atl.,* II, 13.
[3] Basorelief din templul lui Ramses al Il-lea la Abydos ;
Kuentz, *La bataille de Qadech,* pi. 22 ; *Wr. Atl.,* **II.**

semiţii cu nasul coroiat. Un zid din templul de la Abydos ne arată că faraonul a înregimentat şi europeni împotriva coaliţiei care-1 ameninţa. Succesele armatei lui Ramses al 111-lea împotriva libieni-lor şi a popoarelor mării l-au ajutat să facă numeroşi prizonieri, care imediat au fost marcaţi, ea animalele, sigilaţi cu numele său, încadraţi, înregimentaţi şi supuşi disciplinei egiptene.[1]

Antrenamentul consta din marşuri de ansamblu şi din lupte corp la corp. Una din plăcerile regelui era aceea de a asista, împreună cu curtea sa, la astfel de lupte şi la concursurile instituite pentru soldaţii cei mai bine antrenaţi. [2]

Prinţii poartă evantaie cu mîner. Printre ei, sînt amestecaţi prinţi străini, cum e de exemplu transfugul Hadah, duşmanul lui David. Sirienii se recunosc după eşarfa înnodată în jurul trupului, după părul lung, strîns cu o panglică, după barba lor- Negrul poartă cercei mari şi şi-a înfipt în păr o pană de struţ. Hititul şi libianul şi-au pus costumul de ceremonie. Toţi într-un glas îl salută pe faraon : „Tu eşti ca Montu, faraon, Viaţă, Sănătate, Forţă, bunul nostru stăpîn. Amon ţi-a supus pe aceşti străini care veneau împotriva ta".

Acum luptătorii se află în arenă. In primul rînd, se iau la întrecere doi bărbaţi înarmaţi cu un baston şi îmbrăcaţi cu şorţul militar, format dintr-un enorm accesoriu de formă triunghiulară, cu partea ascuţită în jos. Antebraţul stîng e strîns cu o curea, mîna

[1] *Pap. Harris, 1,* 76.
[!] Ceea ce urmează după *Medinel-Habu,* 112.

dreaptă e apărată de o mănuşă de piele, bărbia şi obrajii de o bandă groasă, care se leagă de alta frontală. Unul din campioni se înclină spre prinţul regal, mare comandant al armatei, care-1 încurajează zi-cînd : „După inima ta, după inima ta, o luptătorule". Celălalt ridică ambele braţe spre cer. Apoi lupta începe. Cei doi adversari îşi administrează lovituri serioase, apărîndu-şi faţa cu braţul sting. Se desfid : „Ia seama, te fac eu să simţi mîna unui campion".

După scrimă, urmează luptătorii. Un egiptean îl ridică în sus pe adversarul său libian, care-1 muşcă de mină. Cel muşcat strigă : „Păzea, sirianule *(sic),* care muşti cu gura ! Faraonul, Viaţă, Sănătate, Forţă, stăpînul meu, e cu mine, împotriva ta !" Să credem oare că faraonul va întrerupe lupta şi va pedepsi pe luptătorul necinstit sau, mai simplu, că acest procedeu nedrept nu va împiedica triumful campionului egiptean, pe care stăpînul său îl susţine ? Iată acum doi egipteni care se întrec. Cel din stingă a ridicat piciorul adversarului şi anunţă, în jargonul lui de soldat, c-o să-1 arunce la pămînt în faţa faraonului.

în sfîrşit, un egiptean, poate învingătorul din lupta precedentă, se măsoară cu un negru. Arbitrul egiptean îşi încurajează compatriotul, deşi asta nu se prea face : „Ia seama că te afli în faţa faraonului, Viaţă, Sănătate, Forţă, stăpînul nostru bun !" Campionul îl ridică pe negru în sus şi-1 trînteşte de pămînt, însoţindu-şi gestul cu vorba : „Ah, iată-te sus, negru murdar ! Am să te duc bucăţele în faţa faraonului". Scena a treia. Negrul atinge pămîntul cu genunchii şi umeiii. El s-a retras, fără îndoială, căci

învingătorul se scoală şi, ridicînd braţele, îşi strigă victoria : „Amon, zeu viu, învingătorul străinilor ! Marele regiment Ursimare-este-conducătorul a dăruit tot pămîntul !"•

Amorul-propriu al egiptenilor era satisfăcut. Ne putem întreba cum privea curtea triumful străinilor, cind se intîmpla ca ei să fie mai puternici ? Fără îndoială că destul de rău. Dar autorul basoreliefurilor, care a reprodus această scenă, nu ne arată dinadins nici reacţia publicului, nici premiile decernate învingătorilor. Dimpotrivă, el i-a observat bine pe prinţii străini care, din planul al doilea al spectatorilor, privesc spectacolul. Expresia lor indiferentă nu anunţă nimic bun.

III. Armata în timp de război

Armata egipteană a avut numeroase ocazii să-şi arate forţa sub dinastia a XlX-lea şi a XX-a. Dacă ne încredem în povestirile şi basoreliefurile oficiale, mai ales în cele care evocă înaltele fapte ale lui Setui, în Palestina, ale lui Ramses al III-lea împotriva libie-nilor şi a popoarelor mării, atunci expediţiile răz-boinice ne apar ca o dramă în patru acte : I. Distribuirea armelor şi plecarea armatei. II. O mare luptă în cîmp deschis. III. Asedierea şi cucerirea unui oraş.
IV. întoarcerea în triumf. Sub Ramessizi, lucru
rile s-au petrecut adeseori în acest fel. Totuşi, nici
în antichitate, victoria nu era un lucru mai sigur
decît în timpurile moderne. Egiptenii nu vorbesc cu
plăcere de înfrîngerile lor şi ştim că au suferit unele

destul de dureroase. In ultimii ani ai dinastiei a XVIII-a, soldaţii regelui hitit Subbiluliumma i-au bătut şi i-au urmărit pe egipteni prin Siria, ca să răzbune uciderea prinţului care se dusese în Egipt la chemarea văduvei faraonului. * Dar, în ansamblu, epoca de care ne ocupăm a fost glorioasă pentru armatele egiptene. Să Ie urmărim în marşul tor irezistibil.

!Y. Adunarea şi distribuirea armelor

înainte de a împinge ţara în război, faraonul cerea părerea consilierilor săi, chiar cînd era hotărît să facă după capul său. Aşa a făcut Kamose, unul din liberatorii Egiptului, cînd a hotărît, sub inspiraţia lui Amon, să-i atace pe hiesoşi, care, începînd din secolul al XlV-lea, ocupau toată Delta şi nomele din Egiptul de Sus şi care avuseseră ambiţia să-fă întindă dominaţia şi să impună cultul zeului lor, Se-tekh, şi în Egiptul rămas independent. Consilierii, oameni fricoşi, ar fi preferat să mai aştepte, căci se temeau să nu agraveze o situaţie şi aşa destul de rea, dar cu tare se obişnuiseră. Regele îşi impuse voinţa şi războiul fu hotărît.[2] Nu ştim dacă a fost trimis vremi mesager la hiesoşi să le anunţe voinţa faraonului, sau dacă aceştia au înţeles intenţiile te-banilor numai cînd i-au văzut înaintînd înarmaţi

[1] Cavaignac, *SubbiluUumma el son lemps,* Paris, 1932, 70—72 *(Anaales de Subbil.,* p. 27).

[2] Tabieta Carnavon in *J.E.A.,* III, 95—110 ; Montet. *Dravie (TAvaris,* 94.

spre nord. Regii din vechiul Orient îşi scriau mereu. Ei îşi trimiteau enigme, ameninţări, reclamaţii, plîn-geri, îşi anunţau naşterile, doliurile, intrigile unora şi altora. Un tratat în toată regula, cu preambul, numeroase articole şi concluzie, constată sfîrşitul ostilităţilor între hitiţi şi egipteni, în anul XXI al lui Ramses al IlI-lea. Acest tratat a fost considerat multă vreme ca cel mai vechi din lume. Mai cunoaştem acum şi altele, dar, pentru moment, nu posedăm nici un document care să notifice altei puteri declaraţia de război. Totuşi, consider ca probabil că o astfel de notificare avea loc, căci vom vedea că în timpul ostilităţilor adversarii schimbă mesaje.

Cînd războiul părea iminent, majestatea sa îşi pregătea infanteria, îi înarma pe sardanii capturaţi în alte bătălii şi-i instruia pentru luptă. Sardanii constituiau un corp special, comandat direct de faraon. Grosul armatei, alcătuit din egipteni, sirieni, libieni şi meridionali, era împărţit în mai multe corpuri. Textele din vremea lui Setui citează corpul lui Amon, cunoscut şi sub numele de „Arcuri preţioase", corpul lui Ra, zis „Braţele numeroase" şi corpul lui Sutekh, „Arcuri puternice".[1] Un alt corp, al lui Ptah, apare, după cîte ştim, la începutul domniei lui Ramses al II-lea.

Distribuirea armelor şi a echipamentului se făcea cu multă solemnitate.[2] Asista chiar şi regele Ramses al IlI-lea, care lua loc pe o estradă cu balcon ;

[1] După stela lui Setui I, găsită la Beisan, *Melanges V. Loret, Bull. I.F.A.O.,* XXX.
[2] Ceea ce urmează, după *Medinet-Habu,* 29.

sprijinindu-şi braţul pe o pernă, el primea salutul şi asculta discursurile ofiţerilor săi. Apoi lua cuv'în-ţul : „Scoateţi armele, să se arate armele, pentru a înfrînge, prin vitejia tatălui meu Amon, ţările răsculate care nu cunosc Egiptul !" Regele era îmbrăcat în costum de ceremonie, cu haină de lux şi cu sandale în picioare. Fiul său, scribul regal şi mai mulţi ofiţeri superiori stăteau alături. Armele erau aşezate pe categorii. Ici, coifurile care acoperă bine capul şi ceafa, prevăzute cu o vizieră şi cu două curele pornind din creasta coifului şi terminate cu ciucuri, colo arcurile triunghiulare, tolbele cu săgeţi, tunicile de zale cu mîneci scurte, care să acopere tot torsul, spadele în formă de seceră, prevăzute cu o coadă lungă terminată cu o măciucă pe care egiptenii o numeau *khopech,* adică braţ. Soldaţii, îmbrăcaţi simplu, cu un sari şi un accesoriu triunghiular, soseau pe rînd, cîte unul, cu mîinile goale. Primeau armele şi plecau, în vreme ce numeroşi scribi notau numele şi armele.

Prin secolul al XlII-lea, egiptenii sfîrşira prin a adopta armele vechilor lor duşmani, sirienii. Ei nu-i învinseseră decît cu propriile lor arme. Coifurile, pe care Ramses al III-lea le distribuia oamenilor săi şi care sînt de altfel reprezentate, în culori într-una din camerele mormîntului său, seamănă mult cu coifurile războinicilor sirieni, pe care le cunoaştem bine din scenele de bătălie de pe carul lui Tutmes al IV-lea, din procesiunile purtătorilor străini de ofrande şi, în sfîrşit, din opere originale. [2]

[1] Montet, *Les reliques de l'art syrien,* 32—33 : *Kemi,* IV, 200—201.

Forma este aceeaşi. Egiptenii au înlocuit doar coadă de cal prin curele cu ciucuri. Zeul Seth, care în această epocă se numeşte Sutekh, cel mai asiatic dintre zeii egipteni, are pe cap un coif asemănător, împodobit în faţă cu un disc solar, cu două coarne ascuţite şi cu o panglică lungă, legată în vîrf, care atîrnă pînă aproape de pămînt şi se termină cu o floare triunghiulară. Sutekh era un zeu războinic şi s-ar putea susţine că coiful soldaţilor nu era decît coiful zeului, transformat din nevoi practice, dar nu trebuie să uităm că Sutekh era împodobit după moda asiatică şi că seamănă cu Baal ca un frate.

Războinicii asiatici întrebuinţau de multă vreme un arc triunghiular, pe care egiptenii l-au adoptat, schimbîndu-1 mult. La început, se serveau de un arc cu curbură dublă, pe care l-au înlocuit, în Vechiul Imperiu, cu un arc cu curbură simplă, dar vechiul model nu fusese părăsit cu totul. Cu un arc asemănător străpungeau Tutmes al III-lea şi Amenhotep al II-lea plăcile de aramă. In epoca despre care vorbim, toată armata egipteană e dotată cu arcul triunghiular, poate mai uşor de fabricat în serie. Cît despre spada în formă de seceră, s-a dovedit că e o armă de veche tradiţie asiatică. [1] In Imperiul de Mijloc, fiecare rege din Byblos dorea să i se pună în mormînt un arc de lux. Războinicii sirieni îi prezentară asemenea arcuri marelui preot al lui Amon, Menkheperresenb. Egiptenii îşi dădură seama că era o armă redutabilă şi regele o adoptă, toată lumea ur-mîndu-i exemplul.

[1] *Ibid.,* 34—36.

Tunica de zale a fost inventată tot în Siria.* Era o vestă de piele, garnisită cu mici plăci de metal. Sirienii de pe carul lui Tutmes al III-lea sînt în majoritate îmbrăcaţi în tunică de zale. Unii o înlocu-iesc cu două benzi late, care se încrucişează pe piept. Tunicile nu-i apără pe duşmani de săgeţile faraonului, dar egiptenii au observat că prezentau totuşi unele avantaje.

Carul, care joacă un rol important în războaiele din această vreme, este împrumutat de egipteni tot din Siria. [2] Nu se ştie exact în ce moment au cunoscut sirienii calul, nici cînd a fost inventat carul. In documentele din Imperiul de Mijloc, atît siriene, cît şi egiptene nu se vede nici unul, nici altul. Povestirea lui Kamose nu-1 menţionează, dar, de la începutul celei de a XVIII-a dinastii, calul şi carul sînt întrebuinţate frecvent de cei doi adversari. Prioritatea aparţine sirienilor, căci numele carului şi al părţilor lui componente, al calului şi al hamurilor. în limba egipteană, sînt luate din vocabularul semitic. Ornamentele figurate pe caroserie, palmerele, ani-malele care stau faţă-n faţă, dantela de spirale, sînt tot de provenienţă, asiatică. Totuşi, carele faraonului şi ale prinţilor „în care atîta aur stă grămadă", dau dovadă de un lux, pe care nu l-ar fi putut avea stă-pînii din Retenu.[3] Hamurile sînt înfrumuseţate cu discuri de aur şi întărite cu metal. Totuşi, nici această eleganţă şi nici această bogăţie nu trebuie să IK facă

[1] *Wr. AH.* II, 1.
[2] Montet, *op. cit-,* 37—38.
[3] *Medinet-Habu,* 16, 31. 62, Pentru ajMrât*a»-efcg cb ochi decorate cu imaginea lui Setekh, *ibid.,* 25 ; *Wr. Atl.,* II, 18.

să uităm că nu sînt prea potrivite cu rolul de a utiliza la maximum forţa cailor şi de a o disciplina. Că-pestrele sînt formate dintr-o căpişte şi din două curele care se leagă cu frontalul, cu zăbala şi cu apărătoarea de ochi. Calul poartă pe cap un panaş de flori artificiale sau pene de struţ. Frîiele au zăbală. Hamurile erau formate din trei piese principale : o bandă destul de lată, rotunjită, care acoperea grea-bănul, o bandă mai mică care trecea pe sub trup, destul de slab legată şi una rnai strînsă, care se sprijinea pe piept. Restul corpului era liber. Curelele legate cam peste tot zburau în vînt. Pe piele luceau discuri de aur. Imaginea lui Sutekh, stăpînul cailor, este gravată pe apărătoarea de ochi.

Echipajul carului era format din doi oameni, vizitiul şi luptătorul. Primul ţine în mînă un bici, care adeseori este un obiect de lux. Luptătorul dispune de un arc, de săgeţi şi de vreo zece suliţe lungi şi subţiri, puse într-o tolbă şi într-un toc fixat de caroserie. Platforma carului se afla aproape la un cot şi jumătate deasupra solului. Era pusă direct pe osii, fără arcuri. Asemenea care se răsturnau uşor pe drumurile pietroase ale Siriei. E adevărat că echipajul, dacă prevedea accidentul, avea timp să sară jos, deoarece carul era deschis la spate. Cînd carul era sfărîmat, ocupanţii n-aveau nimic mai bun.de făcut decît să deshame caii şi să sară pe spinarea lor. Aşa făceau sirienii. La fel făceau şi egiptenii, cînd aveau prilejul, cel puţin aşa presupun eu, căci desenatorii lor, cînd zugrăveau o scenă de bătălie, nici nu puteau concepe ideea că un car egiptean s-ar putea răsturna.

Cit despre sardani, ei rămaseră, şi după ce faraonul i-a încorporat în armată, tot aşa cum erau cînd luptau împotriva lui. Şi-au păstrat şorţul, scutul rotund, spada cu lama triunghiulară şi coiful, de forma unei străchini întoarse, cu o creastă împodobită cu disc şi corn. Asemenea şi filistenii, care se recunoşteau după diadema lor cu pene. Armamentul sirienilor era la fel cu cel egiptean. Unii şi-au păstrat medalionul şi şorţul împodobit cu ciucuri. Negrii au rămas credincioşi arcului cu o curbă dublă, pe care strămoşii lor îl întrebuinţau de secole. Mulţi purtau şi praştii.

V. Ordinea marşului

Egiptul este acum gata de luptă. Armata e adunată în cîmpia Deltei. Ea se va aşeza în ordine de marş şi va trece, sprintenă, pe podul Sile, peste lacul cu crocodili, pe care un desenator din vremea lui Setui 1-a reprezentat pe un zid la Karnak. Un regiment de infanterie deschide marşul. * Infanteriştii sînt aşezaţi în coloane de cîte unul şi înaintează paralel în număr de şapte sau opt. Apoi vin trompe-tiştii, ale căror instrumente de aramă sau de argint, drepte şi lungi de un cot, nu puteau scoate decît cîteva sunete şi acelea prea puţin răsunătoare. Toba era cunoscută, dar n-am găsit-o în scenele de război, deşi figurează la prezerttarea recruţilor şi la serbări,

[1] *Medinet-Habu,* 17—31.

ceea ce înseamnă că era rezervată serviciului interior.

În urmă, venea un grup de ofiţeri, ataşaţi în mod special persoanei regelui, apoi un prim car, pe care era înfiptă flamura berbecului cu discul pe cap, care asigura întregii armate protecţia marelui zeu teban. Acest car era urmat de un alt grup de ofiţeri. In sfîr-şit, carul regelui, condus chiar de Ramses, înaintează precedat de doi purtători de umbrele, care merg pe jos. Un leu fără zgardă merge pe lîngă cai. Toată armata înaintează la pas, infanteriştii de toate categoriile, carele şi oamenii cu aprovizionarea îm-pingîndu-şi măgarii încărcaţi cu baloturi şi cu ulcioare sau conducînd carele trase de şase boi. Pustiul e nesfîrşit, iar Palestina e o ţară săracă. Egiptenii ştiau din experienţă că foarte multă vreme armata avea să trăiască numai din ceea ce adusese cu ea.

Şirul de războinici şi de care şerpuieşte multă vreme pe poteci. Ajung la primul loc cu apă numit *Hupana,* alături de un migdol şi de o stelă numită Stela leului.[1] Din fîntînă în fîntînă, se ajungea, 'după caz, la Bir-Sabe şi Hebron sau la Gaza, pe malul mării. Plajele, dunele, oazele urmează unele după altele, pînă în apropiere de Magedo, unde terenul se ridică şi devine stîncos. Ajungeau apoi în apropiere de grădinile din Tyr şi Sidon, unde se bucurau de o odihnă binefăcătoare. In cîmpia de la Beyruth, se aflau bogăţii nesfîrşite. De acolo, pe deasupra colinelor acoperite cu pini şi cu brazi, se zăreau munţii înalţi. După ce se odihneau, treceau pe lîngă un

[1] *Wr. AtL,* II, 34, 40, 43, 44.

torent rapid şi îngheţat şi prin faţa stelelor gravate la începutul domniei lui Ramses al II-lea, de pe care se şterseseră inscripţiile. După ce traversau cîteva sate de pescari, de tăietori de lemne sau de agricultori, ajungeau la un alt fluviu, care semăna mult cu cel dinţii. In fiecare an, apele lui erau înroşite de sîngele unui zeu. Ar fi putut s-o ia peste munţi, dar mergînd de-a lungul coastei ajungeau, după o scurtă etapă, în oraşul sfînt Hapui, locuit de negustori lacomi şi vicleni, gata oricînd să-şi vîndă lemnul şi să-şi închirieze corăbiile egiptenilor. Merita să se oprească acolo şi să ceară protecţia zeiţei locale, care semăna ca o soră cu Hathor din Memfis şi din Iunit. Acum erau întorşi cu spatele către mare. Străbăteau păduri şi urcau tot mai sus, ca să ajungă în deşert. Muntele, acoperit de zăpadă, care li se părea atît de îndepărtat cînd mergeau pe malul mării, nu părea mai înalt decît piramidele, cînd le priveau de la Memfis. In sfîrşit, o briză minunată îi răcorea pe soldaţii obosiţi. Podişul se sfîrşea brusc şi coborau într-o cîmpie înverzită, tot aşa de bine cultivată ca şi cfcnpia Egiptului, presărată cu tîrguri tot la fel de numeroase, străbătută în toate sensurile de ape răcoroase. Toată lumea ştia că nu mai era mult pînă la Qadech.

VI. Lupta

La adăpostul întărituriior sale, duşmanul putea să ducă cu succes un război defensiv. Dacă se simţea în stare să-i înfrunte pe năvălitori în cîmp deschis, era

obiceiul să se propună o zi şi un loc pentru bătălie şi să se ţină seama de cererile adversarului. Cînd etiopianul Piankhi îşi trimisese armata spre nord ca să-i atace pe egipteni, el aminti de acest obicei sau mai curînd de această lege, într-o scrisoare celebră :

„Să nu se atace noaptea, ci, după regula jocului, luptaţi ziua ; anunţaţi-i din timp de momentul luptei. Dacă el spune că soldaţii sau cavaleria vreunui alt oraş este în întîrziere, atunci aşteptaţi pînă ce armata sa va fi sosit. Veţi începe lupta cînd vă va spune el. Dacă aliaţii săi se află în vreun alt oraş, să se întîrzie pentru ei. Prinţilor, pe care el îi aduce ca să-1 ajute, ca şi libienilor, luptătorii săi credincioşi, să li se anunţe lupta dinainte, zicînd : «Tu, oricum te-ai numi, care comanzi trupele, înhamă cei mai buni cai din grajdul tău şi pregăteşteţi linia de bătălie. Vei afla că Amon zeul este acela care ne trimite»." [1]

Aceste instrucţiuni ale lui Piankhi n-au fost totdeauna înţelese. [2] In realitate, ele sînt conforme legilor războiului, aşa cum le-au practicat antichitatea şi Evul-Mediu, sau cel puţin aşa cum erau recomandate în acele vremuri. Mo'ntaigne ne spune că, în urma unui vicleşug al legatului Lucius Marcius ,,bă-trînii din Senat, păstrători ai obiceiurilor părinţilor lor, acuzară această faptă ca potrivnică vechiului obicei, care cere, spuneau ei, să lupte cu virtute, nu cu vicleşug, nici prin surprindere şi atacuri de noapte,

[1] *Urk.,* III, 8 *(Piankhi,* 9—12). * *J.E.A.,* XXI, 219—223.

nici prin fugă şi întoarceri neaşteptate, începînd lupta numai după ce a fost anunţată şi adeseori după ce a fost fixată ora şi locul bătăliei".[1] După cum se vede, de la egipteni, pînă la vechii romani, obiceiurile n-au variat. Mulţumită lui Montaigne, noi înţelegem ce voia să spună şeful etiopian cu „regula jocului". Adversarii să se aşeze unul în faţa altuia fără să înşele, fără să ascundă nimic din forţele şi intenţiile lor şi să înceapă lupta cu egalitate de şanse, ca jucătorii care au acelaşi număr de pioni la începutul partidei. Zeul va acorda victoria celui mai bun.

Avem dovada că egiptenii au adoptat acest obicei loial cu mult înainte de Piankhi, din epitetul care se dă adeseori lui Seth, zeul războinic, ..vestitorul luptei".[2] Şi mai convingătoare este povestirea bătăliei de la Magedo, pe care a susţinut-o armata lui Tutmeş al HI-lea împotriva unei coaliţii asiatice.[3]

Armata egipteană sosise în ziua de 16 a primei luni din *chemu,* în oraşul Yiehem. Majestatea sa a ordonat să se adune, în consiliu, vitejii săi soldaţi şi le-a anunţat că netrebnicul de la Qadech. instalat la Magedo, strînsese în juru-i pe şefii ţărilor care se aflau mai înainte în apa Egiptului, începînd de la Naharina, şi că le spusese : ,,Sînt gata să mă lupt cu majestatea sa aici, la Magedo". „Spuneţi-mi, ce cre-

[1] *Essais,* ed. Firrnin-Didot, I. p. 20. Datorez această referinţă d-lui Hean Yoyotte. Pentru alte exemple analoage, a se vedea Montet. *Drame d'Avaris,* 29. 215.

[2] *Livre des morts,* 125 B, fraza 25 : „O, vestitor de luptă (serkheru) care ieşi din Unes". Unes este un oraş a! lui Seth.

[8] *Urk.,* IV, 649 ssq.

deţi despre asta", adăugase regele. .Consilierii pre^" simţeau o cursă. Drumul care ducea de la Yiehem la Magedo se îngusta din ce în ce. Trebuiau să meargă în rînd cîte unul, cal după cal şi om după om. Cînd avangarda va fi angajată în luptă, ariergarda nici nu va părăsi Aluna. Ar fi mai bine să apuce pe un drum ocolit, care i-ar ajuta să ajungă la Magedo cu toată armata. Acest plan rezonabil e respins de faraon, care exclamă : „Atîta vreme cît trăiesc, atîta vreme cît Ra mă iubeşte, cît tatăl meu Amon mă protejează, cît sufletul meu înfloreşte înviată şi în durată, majestatea mea va merge pe drumul cel mare de la Aluna. Să meargă cine va vrea dintre voi pe drumul de care spuneţi. Va merge cine va vrea în urma majestăţii mele. Căci aceşti duşmani pe care Ra îi urăşte vor gîndi : «Majestatea sa merge pe alt drum si se îndeoărtează, căci îi e frică de noi»"- Această cuvîntare îi convinge pe toţi : „Iată, o vom urma pe majestatea ta în orice loc va merge. Servitorul va fi în urma stăpînului său".

în lumina instrucţiunilor lui Piankhi, situaţia pe care o avea de examinat consiliul de război era clară. Decăzutul de la Qadech trimisese faraonului un mesaj, în care-i propunea o zi şi un loc pentru luptă. Consilierii n-aveau încredere, dar Menkhuperre consideră nedemn de el şi de divinităţile care-1 iubeau şi-1 protejau să se îndoiască de o propunere conformă obiceiurilor. Ceea ce urmă, îi dădu dreptate. Armata se angaja în valea strimtă, cu regele în frunte şi o umplu în întregime. Mereu neîncrezători, ofiţerii îl

rugară pe regele lor să nu plece înainte ca ariergarda să treacă de locul primejdios. Dar această precauţie se dovedi inutilă. Duşmanii, desfăşuraţi între Tsa-nakh şi Magedo, nu încercară să contracareze mişcările armatei egiptene, care putu să ia poziţie de luptă la sud de Magedo, spre mijlocul zilei şi să se pregătească, în linişte, pentru bătălia care trebuia să înceapă a doua zi de dimineaţă. Regula jocului fusese respectată.

Consilierii îşi făcură însă datoria rugîndu-1 pe rege să fie prudent. Armata pe care o aveau în faţă era comandată de regele din Mitani şi cuprindea un mare număr de Amu, acei duşmani eterni şi perfizi, despre care un bătrîn rege din dinastia a Xl-a zicea, în învăţăturile pe care le scrisese pentru fiul său Merikare : „Cît despre ticălosul Amu... el nu poate sta pe loc, picioarele lui se mişcă fără încetare. Se tot luptă de pe vremea zeului, fără să fie nici învingător, nici învins. El nu anunţă ziua bătăliei, procedînd ca unul care vrea să dea o lovitură pe la spate." [x] Amu, care-şi cunoştea bine pădurile şi munţii, fugea de lupta în cîmp deschis, unde nu se simţea tare. El hărţuia armata egipteană, apoi dispărea. Secretul şi surpriza erau armele lui cele mai bune. Şi chiar cînd egiptenii aveau de a face cu un adversar de talia sa, surpriza putea juca un rol însemnat. In faţa oraşului Qadech, fusese gata să joace un rol dezastruos pentru egipteni, pe cînd Ramses al Il-lea

[1] *Pap.* 1116 din muzeul Ermitaj, 91—98 ; Montet, *Drame d'Avaris,* 29.

şi armata lui mergeau în întîmpinarea armatei hi-tite. »

Netrebnicul Khatti coalizase împotriva Egiptului toate ţările septentrionale, începînd de la marginea mării. Acestora li se alăturaseră popoarele din Asia Mică, dardanienii, Ilionul, Kechkech, Qarqech, lici-enii şi popoare din Europa, ca mysienii. Regele din Khatti se lipsise de toate bunurile lui ca să-i convingă să lupte împreună cu el. Erau aşa de mulţi, încît acopereau munţii şi văile. S-ar fi zis că e o invazie de lăcuste Toate aceste forţe erau ascunse la nord-vest de Qadech. Egiptenii, care-i credeau încă în întârziere în regiunea Alep, pentru că agenţii lor de informaţii nu-i semnalaseră nicăieri, avansau cu încredere pe valea rîului Oronta. Ramses, care trecuse rîul prin vad, deschidea marşul cu escorta sa, urmat de corpul de armată al lui Amon. Corpul Ra traversa Oronta prin vadul de la Chabtun, corpul Ptah aştepta în cantonamentul său din Irnam ca vadul să fie liber. Corpul Sutekh, cel din urmă, se silea să-i ajungă pe ceilalţi, dar se afla încă în urmă, la distanţă de cîteva zile de marş.

In vreme ce regele se afla la Chabtun, doi din acei beduini, care erau groaza caravanelor ce circulau între Siria şi Egipt şi a cultivatorilor de pe lîngă istmul de Suez, se înfăţişară maiestăţii sale ca să-î spună, din partea fraţilor lor, că voiau să se despartă de regele din Khatti şi să devină servitorii faraonului. „Unde sînt fraţii voştri, întrebă faraonul, şi ce infor-

[1] Ceea ce urmează, după *Poeme* şi mai ales *Bulletin de Qadech:* Kuentz, *La bataille de Qadech,* Cairo. 1928; *Wr. AtU* II.

maţii aduceţi majestăţii mele? — Ei sînt acolo unde e ticălosul rege din Khatti, răspunseră beduinii, căci josnicul din Khatti se află în regiunea Alep, la nord de Tunis. Se teme prea mult de faraon, Viaţă, Sănătate, Forţă, ca să vină spre sud, de cînd a auzit spunîndu-se că faraonul se îndreaptă spre nord." Minţeau. Aceşti spioni veniseră din porunca nelegiuitului din Khatti să se informeze de poziţia egiptenilor şi, prin informaţii false, să le înşele vigilenţa. In adevăr, regele hotărî să-şi aşeze tabăra la nord de Qadech, pe malul de vest al rîului Oronta. Egiptenii traseră pe cîmpie un vast dreptunghi, pe care-l înconjurară cu o palisadă făcută din scuturi sau din lucruri de forma scutului. în centru, se ridică un cort mare pentru rege şi alte treizeci mai mici şi tot locul fu acoperit de aceste corturi. Leul regelui, legat cu o labă de un arc, moţăie. Caii au fost deshâ-rnaţi, ca să li se dea de mîncare. S-au descărcat măgarii, care se tăvălesc în praf, aruncă cu copitele, aleargă în galop. Se aşază armele, în vreme ce alte căruţe, trase de boi, îşi fac intrarea. Ofiţerii superiori se instalează în barăci de lemn, cu acoperişul susţinut de un stîip şi cu uşă, ca o casă. In interior, sînt instalate, pe suporturi, căni şi ligheane. S-au despachetat mesele, scăunelele şi rogojinile. Oamenii de corvoadă, conduşi de un gradat, curăţă praful cu o măturică, după ce au stropit locul cu apă. Alţii trc-băluiesc. împingînd măgarii sau purtînd baloturi atîrnate de o cobiliţă. Alături de barăci, un cal îşi afundă capul într-o iesle. Un grăjdar linişteşte alţi doi cai, care se ridică în două picioare. Cit despre vizitiu, bine instalat in carul său, doarme adînc. Un

soldat bea. Nimeni nu se gîndeşte la primejdie. • Dar o patrulă egipteană a prins două patrule ale vicleanului din Khatti. Ostaşii sînt aduşi în faţa regelui, care stă pe tronul său de aur instalat pe o estradă. Băţul e un mijloc sigur pentru a-i face pe oameni să vorbească. Prizonierii mărturisesc tot : „Aparţinem regelui din Khatti, el ne-a trimis să vedem locul unde se află majestatea sa. — Dar unde este el, vicleanul din Khatti ? Auzisem spunîndu-se că se afla în regiunea Alep la nord de Tunis ! — Nu, netrebnicul rege din Khatti vine cu numeroasele neamuri care sînt cu el... Sînt mai mulţi ca nisipul mării. Sînt gata de luptă în apropiere de Qadech-cel-Vechi'[1]. Regele spumegă de mînie : ,,Iată-i ascunşi în apropiere de Qa-deeh-cel-Vechi şi şefii mei de neam străin nu ştiau şi nici ofiţerii mei din ţara faraonului care sînt cu ei ! Şi ni se spune că vin !" Consilierii recunosc că s-au comis greşeli : „Nu-i bine, e o mare greşeală pe care au făcut-o comandanţii străini şi ofiţerii faraonului, Viaţă, Sănătate, Forţă, care n-au aflat unde se găsea netrebnicul din Khatti, ca să prezinte zilnic raport faraonului, Viaţă, Sănătate, Forţă." Vizirul fu însărcinat să grăbească sosirea armatelor întîrziate la sud de Chabtun şi să le aducă, în locul unde se afla majestatea sa, dar în vreme ce faraonul ţinea consiliu, netrebnicul din Khatti se apropia cu soldaţii, echipajele şi cu toţi aliaţii lui, trecînd vadul pe la sud de Qadech. Surprinşi, soldaţii şi carele egiptene

[1] După un basorelief din mormîntul lui Horemheb, la Saqqarak, împărţit între muzeul din Bologna şi Berlin ; *Wr, Ath,* I, 3®6 şi *'j.E.A.,* VII, 33.

fug în dezordine. Duşmanii iau prizonieri chiar din escorta majestăţii sale.

In momentul acestei mari primejdii, faraonul se ridică întocmai ca tatăl său, Montu. îşi pune echipamentul de luptă, îşi îmbracă platoşa. Scutierul Menna, cînd văzu ce număr mare de care străine îl înconjura pe stăpînul său, începu să tremure. îşi pierdu curajul. O mare frică intră în oasele sale. El zise majestăţii sale : „Bunul meu stăpîn, o viteaz suveran, mare apărător al Egiptului, în ziua de luptă iată-ne singuri în mijlocul duşmanilor. Soldaţii şi echipajele ne-au părăsit. Cum vei face ca să ne salvezi ? Fă să rămînem curaţi. Seapă-ne, Usirmare !"

Majestatea sa îşi linişteşte tovarăşul. Nu se teme de nimic. Soldaţii l-au părăsit. în loc să lupte, ei se gîn-deau la pradă. Nu mai sînt lîngă el nici prinţi, nici scutieri, nici călăuze, nici ofiţeri, dar nu în zadar Ram-ses a construit atîtea monumente, a ridicat părintelui său atîtea obeliscuri, a umplut cu prizonieri castelele sale de milioane de ani, a adus corăbii încărcate cu produse exotice. Chemarea regelui răsună pînă la Teba. El are acum un aliat care valorează mai mult decît milioane. Ramses aruncă săgeţi în dreapta. Se apără în stingă. Cele două mii cinci sute de care inamice sînt răsturnate împreună cu caii lor. Duşmanii nu-şi mai găsesc mîinile, ca să se servească de ele. Inimile le-au căzut în pîntece. Nu mal ştiu să tragă, nici să-şi apuce spada. Regele îi împinge în apă ea pe crocodili. Cei care se tîrăsc nu se mai scoală. Netrebnicul rege din Khatti, care asista în mijlocul soldaţilor şi al carelor conduse de cîte trei războinici, dă bir cu fugiţii, tremurînd. Soldaţii săi, echipajele, alia-

ţii, regele din Irtu, regele din Mesa, regele din Aluna, regele din Lycia, cel din Dardania, regele din Kar-kemich, regele din Qerqech, cel din Alep şi propriii lui fraţi, toţi bat în retragere, uimiţi de vitejia faraonului şi strigînd : „Să scape cine poate". Majes-tatea sa aleargă în urma lor ca un grifon. Dă foc cîm-piei din Qadech, ca să nu se mai cunoască locul călcat în picioare de mulţimea lor.

în sfirşit, sosesc şi soldaţii egipteni, acum cind lupta e cîştigată prin curajul faraonului şi de asemenea din altă, cauză despre care autorul poemului n-a crezut necesar să ne mai informeze. Faraonul îi copleşeşte cu mustrări : „Nimeni dintre voi nu era acolo... nici un bărbat nu s-a sculat să-mi dea o mînă de ajutor în timp ce luptam. Jur pe kâ al tatălui meu Amon... Nici unul din voi n-a venit să "mă ajute, ca să-şi poată povesti vitejiile pe pământul Egiptului... Străinii care m-au văzut, vor duce faima numelui meu pînă în ţările cele mai îndepărtate pe care nu le cunosc."

Supuşi, soldaţii aduc omagii vitejiei stăpînului lor. Nobilii şi echipajele sale laudă forţa braţului său : „Măreţ luptător, cu inima tare, tu ai salvat armata şi carele. Tu eşti fiul lui Amon;, care se manifestă prin braţele tale. Tu ai distrus ţara lui Khatti prin braţul tău viteaz. Ai strivit pentru totdeauna spinarea Iul Khatti!"

Regele răspunde prin alte reproşuri :

„E frumos numele celui care a luptat bine. Din vremea veche era respectat omul pentru braţul său, dar eu nu voi face vreun bine nici unuia dintre voi,

căci m-aţi părăsit cînd eram singur în mijlocul duşmanilor mei."

Aceste reproşuri nu impresionează prea mult. Armata a pierdut doar ocazia de a primi recompense. I s-a întîmplat şi regelui Piankhi să se înfurie împotriva armatei sale, deşi luptase bine. Această armată îl silise pe Tefnakht să fugă spre nord cu ceea ce mai rămăsese din trupele sale, dar regele ar fi vrut să captureze sau să distrugă dintr-o singură lovitură pe toţi duşmanii lui. Cînd armata a înţeles că regele era nemulţumit, a cucerit trei cetăţi apărate cu înverşunare. Piankhi a aflat despre aceasta, dar inima lui nu s-a potolit. Într-o zi, majestatea sa a apărut într-un car tras de doi cai, pe platforma corăbiei sale. Furios ca o panteră, a început să-şi certe din nou soldaţii-: „Ce aşteptaţi ca să luptaţi împotriva lor? Oare anul trebuie să se sfîrşească fără ca teama de mine să ajungă în Deltă ?" Toţi soldaţii se loviră în piept, cu multă durere. [1]

în acest timp, vicleanul rege din Khatti trimise un mesager ca să laude numele faraonului ca pe Ra, zi-cînd : „Tu eşti Suthek, Baal în persoană, teama de tine e ca un foc în ţara Khatti !" Mesagerul era aducătorul unei scrisori, care nu era altceva decît o cerere de armistiţiu : „Servitorul prezent aici vorbeşte şi-ţi face cunoscut că tu eşti fiul lui Ra în persoană. El ţi-a dat ţie toate ţările reunite într-una singură. Iată ţara Kemi şi ţara Khatti la dispoziţia ta. Ele sînt la picioarele tale, venerabilul tău părinte Prâ ţi le-a dat ca să-ţi exerciţi regalitatea asupra noastră... Crezi

* *Urk.,* III, 14—17.

că-i bine să-i ucizi pe servitorii tăi ?... Iată ce-ai făcut ieri. Ai ucis milioane... Tu nu vei lăsa moştenire. Nu fura din bunurile tale, rege puternic, glorios în luptă. Acordă-ne viaţa !" '

Atunci, majestatea sa se -grăbi să convoace pe comandanţii armatei şi ai echipajelor şi pe nobilii săi şi le făcu de îndată cunoscut mesajul netrebnicului rege din Khatti. Fără să stea o clipă pe ginduri. ei spuseră într-un glas : „Pacea este un lucru foarte bun, suveranul nostru stăpîn !" Era strigătul inimii lor, dar ei se corectară îndată : „Dacă tu eşti acela care o faci. nu există nici un rău în pace. Cine te va saluta în ziua mîniei tale ?"[2]

Regele binevoi să asculte de aceste vorbe. Armata egipteană plecă în pace spre sud. fără să fi luat Qadech, fiecare putînd să-i zărească zidurile crenelate dincolo de unul din braţele rîului Oronto.

Faraonul scăpase de un dezastru total. Rău informat asupra poziţiei hitiţilor, fără călăuze, fără avangardă, el îşi aruncase armata într-o ţară duşmană. îşi datorase salvarea vitejiei gărzii regale, compusă mai ales din sardani, căci s-a putut observa că reproşurile lui nu se adresau decît egiptenilor. Hiti-ţii, odată intraţi în tabăra faraonului, probabil că nu s-au mai gîndit decît la jaf. Succesul lor iniţial s-a schimbat in derută şi ei au fost victimele lăcomiei lor. Regele lor era mulţumit să scape atît de ieftin de această mare armată.

[1] *Poeme de Qadech,* 295—320. * *Ibid.,* 323—330.

Alte acţiuni militare avură un rezultat mai limpede, de exemplu marea bătălie cîştigată de Ramses al III-lea împotriva libienilor.*

Ca şi strămoşul său, regele îşi riscă viaţa. Caii carului său aleargă în galop. El şi-a prins frîiele la brîu, ca să poată trage cu arcul. Poartă pe cap coiful soldăţesc, brăţări la amîndouă braţele şi la încheietura mîinii, două coliere. Două benzi late i se încru-cişează pe piept. Ţine în bandulieră o tolbă deschisă. Tolba, fixată în flancul carului, e plină de săgeţi. Ofiţerul, care stă în spatele regelui, nu luptă, ci poartă paharul şi carafa de aur pe care le notasem la plecarea din Egipt. Alte care, purtînd cîte doi luptători, urmează carul regelui. Filistenii, înrolaţi în armata egipteană, fac minuni împotriva libienilor. Comandantul libian Mechecher, fiul lui Kapuro, se socoate pierdut. Caii lui au căzut. Scutierul, străpuns de o lance, a căzut din car. El se întoarce către faraon, şi, ridicînd braţul, se recunoaşte, printr-un semn cu degetul arătător, învins. Soldaţii lui se predau în grupuri. Ei ţin spada lungă, vertical, ca pe o luminare şi întind braţul stîng cu palma spre pămînt. [2]

Popoarele mării năvăliseră pe vremea lui Ramses al III-lea în hoarde nenumărate, pe mare şi pe toate drumurile care duceau în Egipt.[3] Căruţe cu roţi pline, prinse cu cuie, trase de bivoli, transportau femei şi copii. Corăbii lungi, cu prora împodobită cu un cap de leu sau de pasăre, cu pupa ridicată, erau încărcate pînă la refuz cu războinici. Pe uscat, ca şi

[1] *Medlnet-Habu,* 18—20. *'- Ibid.,* 72. * *Ibid.,* 32, 37.

pe mare, încăierarea fu teribilă. Regele coborîse din car ca să tragă mai bine cu arcul. Toată suita era cu el : ofiţerii care purtau arcul, tolba, suliţa, valeţii care-şi împărţeau serviciul de toaletă, pămătu-" ful de pene, sacii din care urmau să se scoată veşmintele de schimb şi tot ce trebuia pentru a înlătura dezordinea provocată de bătălie.

După ce victoria era cîştigată, regele se urca pe o estradă, ca să îmbrăţişeze cu privirea cîmpul de luptă. Spre regele cu braţul ridicat, se întindeau umbrele ca să-i facă umbră. Drapele erau rînduite lîngă estradă. Prinţii şi comandanţii armatei veneau să-şi felicite suveranul, în vreme ce începeau lungile operaţii de recensămînt pentru evaluarea victoriei.

Ca şi pe vremea lui Ahmose, orice războinic care ucisese un duşman îi tăia mîna, iar dacă acest duşman era un libian, îi tăia membrul. Soldaţii prezentau trofeul crainicului regal. Toate erau puse grămadă împreună cu armele strînse de pe cîmpul de luptă, în apropiere de estradă, triate cu răbdare şi numărate de o armată de scribi. Prizonierii legaţi erau înfăţişaţi regelui. Comandanţii lor erau rezervaţi pentru altă ceremonie. Oamenii valizi erau însemnaţi cu fierul roşu. Soldaţii înarmaţi pînă în dinţi stăteau gata să nimicească orice încercare de rebeliune, dar învinşii se resemnau cu soarta lor. * Odată marcaţi, dananienii şi filistenii urmau să îngroaşe armata faraonului, care, încet, încet se va lipsi de egipteni, căci era mai uşor să ducă alţii războiul.

fc » *Jbicl,* 42.

VII. Războiul de asediu

Foarte adeseori, războiul lua forma unui război de asediu, fie că armata duşmană nu avea îndrăzneala să înfrunte armata egipteană, fie pentru că bătălia în cîmp deschis îi lăsa liberi destui războinici ca să-i apere fortăreţele. Acestea erau zidite pe o înălţime, cîteodată chiar pe un munte abrupt. Un şanţ plin cu apă şi o palisadă formau primele obstacole. Pădurea vecină oferea fugarilor un adăpost, ca şi celor care nu avuseseră timp să se refugieze între ziduri înainte de închiderea porţilor. îşi duceau la adăpost turmele de bivoli, preferind atacurile urşilor decît săgeţile egiptenilor. împrejurimile imediate ale for-tăreţei erau de obicei cultivate. Viile şi smochinii acopereau pantele. Tufişuri înflorite mărgineau drumu-rile, înainte de a se retrage, egiptenii tăiau arborii folositori, după cum cerea obiceiul. [x]

Fortăreţele siriene erau formate din nişte turnuri înalte, deasupra cărora se afla ,o platformă ieşită în afară, prevăzută cu creneluri şi cu ziduri lungi, străpunse de porţi şi de ferestre. Oraşele apărate de două sau trei rînduri de ziduri nu erau rare. Cîteodată, un turn servea de piedestal altuia şi acesta unui al treilea. Un drapel era înfipt în vîrful celui mai înalt turn. [2]

Egiptenii aruncau cu săgeţi în creneluri şi-i mîna, în faţa lor, pe fugari. Cei care ajunseseră la adăpost, se aplecau, cu mîinile întinse, ca să-i tragă în sus pe

[1] Montet, *Les reliques de l'art syrien,* 5—10.
[2] *Medinet-Habu,* 95.

cei întîrziaţi. Apărătorii aruncau cu săgeţi, cu suliţi şi cu pietre. Alţii aşteptau cu spada în mînă. Preotul ardea răşină pe o sobiţă cu mîner, asemănătoare cu cea pe care egiptenii o numeau *akh,* ca să-i ceară ajutorul zeului cetăţii şi ţinea mina ridicată ca Moise în lupta împotriva lui Amalec. Uneori se apleca peste creneluri spre luptătorii de la etajul inferior, spre a-i încuraja. Toate aceste mijloace de apărare erau însă fără efect. împrejurimile fortăreţei se acopereau cu cadavre. Unii apărători erau ucişi la poetul lor.

Egiptenii, ajunşi la poalele /„îdului, sparg porţile cu lovituri de topor şi ridică scări. în curînd, prima linie va fi ocupată.

Cînd lucrurile ajungeau aici, dacă asediaţii ţineau la viaţă, nu le rămînea decît să înceteze rezistenţa şi să îmblînzească, prin daruri, cruzimea învingătorilor. Comandantul din Amar întoarce cădelniţa cu răşină spre Ramses al III-lea şi, cu braţul stîng, schiţează un gest de adoraţie : „Dă-ne suflul vieţii ca să putem respira din fiu în fiu prin puterea ta." * Şefii ies pe rînd. Unii se tîrăsc în coate şi în genunchi. Ceilalţi aduc vase cu flori ai'tificiale, amfore decorate cu figuri de animale în *ronde-bosse,* bijuterii. Aceste obiecte erau foarte apreciate de rege şi de marii preoţi, care se duceau să le ia şi din tezaurele templelor. Armata era interesată şi de alte profituri, *ca* grîne, vin, animale şi arme. Soldaţii erau îndestulaţi cu hrană şi băutură în fiecaz'e zi, ca oamenii bogaţi din Egipt într-o zi de sărbătoare. Ora-

» *lbid„* 94,

şeîe siriene erau bogate în Cai. Elita războinicilor mergea în care. în oraşul Magedo, Tutmes al IlI-lea luă carele împodobite cu aur ale netrebnicilor din Qadech şi Magedo şi 892 de care de la netrebnicii săi soldaţi. E adevărat că prinţii locali făcuseră o adevărată coaliţie împotriva Egiptului. Le veniseră aliaţi chiar şi de pe Eufrat. Tutmes îi trimise înapoi pe aceşti prinţi străini călare pe măgari, cu capul întors spre coada animalului. Victoria îl dispusese pe faraon.

Colinele Libanului erau acoperite cu păduri. De pe vremea zeului, egiptenii veneau la Byblos să caute lemne pentru bărcile divine, pentru stîlpii cu flamuri care se ridicau în faţa pilonilor templelor şi pentru sute de nevoi profane şi sacre. Lemnul cel mai căutat era cel de brad *(ăch),* mai ascuţit decît barbs spicelor şi drept ca o lance, lemnul roşu de cedru, *mer,* roşcovul, *sesnedjem,* un lemn neidentificat care-1 numeau *imn* şi care poate că este ienupărul. Odată stăpîrii peste Siria, egiptenii începură să intensifice exploatarea pădurilor. Sub Tutmes al III-les soldaţii se împrăştiară prin munţi şi tăiară copacii. Comandanţii sirieni îi tîrau pe ţărm cu ajutorul boilor. Prinţii din Liban se îmbarcau pe corăbii cu produsele minunate din pămîntul sfînt.[1] Pentru egiptenii din vremea dinastiei a XIX-a, Siria nu mai este o colonie bună de exploatat. Hi ti ţii le-o contestă şi sirienii înşişi se apără mai bine. Totuşi, enorme cantităţi de produse şi de mărfuri sînt încă îndreptata

* Montet, *Reliques,*

10—11. 3G2

în fiecare an spre Egipt. Setui va şti şi el să-i con-strîngă pe emirii din Liban să-şi taie brazii pentru el.[1]

VIU. Războiul din Nubia ,

Războiul pare a avea caracterul unei promenade militare, cînd este dus împotriva ţărilor din sud. Egiptenii înconjoară triburile, ai căror oameni sînt îmbrăcaţi cu o piele de panteră, înarmaţi cu un scut şj cu o sabie mare. Femeile îşi poartă copiii mici într-un coş prins de spate, li adună pe ceilalţi şi aleargă să se ascundă între palmieri. Lupta este inegală şi se termină, desigur, în. avantajul egiptenilor, care se pregătesc să adune o pradă bogată, căci meridionalii erau foarte pricepuţi şi confecţionau mobile frumoase de aur, abanos şi fildeş. Ei aveau în colibele lor mari provizii de pene de struţ, colţi de elefant, piei de pantere, coarne şi parfumuri. [2]

IX. întoarcerea triumfală

Faraonul şi-a întins stăpmirea pînă la capătul pă-mmtului. Tot ceea ce soarele luminează cu razele sale a fost martor al succesului său. Acum îşi stabileşte frontiera unde vrea. Aşa hotărîse părintele său Amon-Ra şi toţi zeii părinţilor săi. Nu-i mai rămî-

[1] *Wr. Atl.,* îl, 34—35.

* *Medinet-Habu,* 9 ; *Wr. Atl,* II, 165—166.

nea decît să se întoarcă în scumpa lui ţară, Tomery, ca să primească aclamaţiile poporului şi adulaţiile preoţilor, care se pregăteau să aştearnă nume şi cifre în cărţile lor sfinte, să consacre zeilor cea mai frumoasă parte din pradă, să răsplătească pe viteji şi să pedepsească pe cei răsculaţi, ca să dea un exemplu pămîntului întreg.

Pentru întoarcere, armata se aşază aproape în aceeaşi ordine ca şi la plecare. Prizonierii, înfieraţi, merg înaintea carului regelui, cu mîinile prinse într-un laţ şi cu o frînghie de gît. Cei mai mulţi au braţele legate la spate sau deasupra capului. ' Serbările încep îndată ce pun piciorul pe pămîntul egiptean. Profeţii, îngrămădiţi pe podul Sile, întind buchete. [2] Cîţiva dintre comandanţii prizonieri trebuia să fie ucişi cu mare pompă. Asemenea lui Hercule, Amenhotep al II-lea ucise opt în faţa corăbiei sale. Şase fură spînzuraţi la Teba, în faţa zidului templului, iar alţi doi la Napata, „ca să se ducă vestea victoriei majestăţii sale pentru totdeauna în toate ţările şi-n toţi munţii ţării negre." [3] In ultimul moment, cei învinşi mai fac un gest de supunere, libienii ri-dicînd degetul arătător, ceilalţi întorcînd palma către călăul lor.

După victoria lui Ramses al III-lea, bătrînul rege libian Kapuro scrisese faraonului, cerîndu-i graţierea fiului său căzut viu în mîinile egiptenilor şi pro-

[1] *Medinet-Habu,* 10—11. 24.
[8] *Wr. Atl.,* II, 39.
[8] Kucntz, *Deux steles d'Amenophis,* U, 19—20.

pusese să sufere supliciul în locul lui.[x] Insă libienii deveniseră atît de ameninţători, încît inima faraonului nu voi să se deschidă către milă : „Ei au asediat Egiptul, spune Ramses al III-lea în testamentul său politic, au luat oraşele din partea de vest, de la Hat-kaptah pînă la Qarban. Au cucerit tot ţărmul marelui curent, punînd stăpînire pe oraşele ţinutului şl pe boi timp de mulţi ani. Dar eu i-am distrus, uci-gîndu-i într-o singură luptă... i-am silit să treacă înapoi frontiera Egiptului. Pe cei care au rămas, i-am adus ca pe o pradă în vîrful săbiei, adunîndu-i ca" pe nişte păsări înaintea cailor mei, femeile ^i copiii în număr de miriade, animalele lor cu mili-oanele. Le-am înregimentat prinţii. I-am făcut comandanţi de arcaşi şi şefi de triburi. I-am înfierat, sclavi sigilaţi cu numele meu." [2]

După ce duşmanii aleşi pentru supliciu erau executaţi, în temple avea loc o altă ceremonie, în cursul căreia se hotăra soarta prizonierilor şi în acelaşi timp se împărţea prada.

Bogăţiile aduse din netrebnica ţară Khatti au fost expuse în faţa imaginilor zeilor. Ele constau în vase şi amfore, cupe în formă de cap de berbec şi pahare de aur şi de argint încrustate cu pietre scumpe, la fel cu cele pe care sirienii asediaţi le ofereau învingătorilor cînd predau oraşul, la fel cu cele pe care le aduceau, în timp de pace, delegaţii de la Retenu, de la Amar sau de la Naharina, pentru a-şi achita contribuţia de război sau pentru a intra în graţiile

[1] *Medinet-Habu,* 85—6 (poem despre al doi]ea război din Libia, rîndurile 26—27). Scena : Zbici., 75.
[2] *Pap. Harris,* I, 77.

regelui. Regele soseşte la rindul său, tîrîndu-î pe prizonierii cu mîinile legate şi cu fr'nghia de gît ; sînt negri, libieni, sirieni, amu, amoritani, hitiţi.

Prizonierii se recunosc învinşi. Faraonul e ca un. foc care se întinde cînd lipseşte apa. El suprimă cu vorba orice răscoală şi orice blestem. Recunoaşte că tatăl său Amon i-a acordat victoria asupra popoarelor duşmane. înapoiază deci zeilor ceea ce aceştia i-a dat, dăruind templelor o parte din prizonieri şi di bogăţiile aduse.*

. [1] Montet, *Reliqttes,* 22—25. '

•*

CAPITOLUL X

SCRIBII ŞI JUDECĂTORII

I. Administraţia

Egiptul a avut încă de la origini o administraţie savantă. Chiar din vremea primei dinastii, funcţionarii regelui imprimau, cu ajutorul unui cilindru, pe dopurile ulcioarelor, numele şi titlurile lor. Toate personajele cunoscute de noi, fie de pe o statuie sau de pe o stelă, fie de pe mormîntul lor, au cel puţin un titlu. Unii pot cita mai multe duzini. Pentru perioada Vechiului Imperiu, titlurile şi numele funcţionarilor sînt destul de numeroase ca să umple un volum. Din perioada remessidă, a ajuns pînă la noi un manual de ierarhie egipteană.[1] El pune în frunte pe zei şi zeiţe, spiritele, pe regele domnitor, soţia regală, mama divină a regelui şi pe copiii regali. Apoi vin magistraţii, printre care vizirul e cel dinţii şi toţi cei care aveau fericirea să trăiască lîngă soare, marii comandanţi de trupe, scribii cărţilor din biblioteca regală, ma-

[1] Maspero, *Un nianuel de Hierarchie egyptmine, Btudes Bgyptienne,* II, 1—66.

jordomiii, crainicii, portumbrela şi portevantaiul, scribii regali, intendentul casei albe, scribul superior al rulourilor de la curtea supremă, scribii impozitelor. O a doua serie cuprinde pe reprezentanţii faraonului în străinătate, în provincii şi oraşe, pe mesagerii regali pentru toată ţara, pe însărcinatul cu sigiliul rezervoarelor, pe însărcinatul cu gurile canalelor. Funcţionarii specializaţi formează o adevărată legiune. Fiecare din aceşti înalţi funcţionari dispunea de un personal numeros. Guvernatorii nomelor se sileau să trăiască în reşedinţa lor întocmai ca faraonul în capitală şi să aibă o casă după exemplul casei regale. Un zeu ca Amon. care stăpînea bogăţii imense, crease un corp savant ca să le administreze. '

Un prim profet are pe lîngă el un majordom, un şef de casă, un şambelan, un valet, scribi, un comandant de marinari şi servitori. Al doilea profet are de asemenea funcţionari ataşaţi persoanei sale. Al treilea profet ar fi cel mai nefericit dintre oameni, dacă nu l-ar întovărăşi o curte în toate plecările sale. Acum, trebuie să enumerăm un popor întreg de şefi, de superiori, de scribi, care împărţeau între ei toate operaţiile, toate lucrările pe care le hotărau membrii înaltului cler. Cei mai importanţi dintre aceşti funcţionari erau şefii şi scribii tezaurului, precum şi scribul sigiliului divin al casei lui Amon. Un zeu mai puţin răspîndit ca Amon, dar foarte important, ca Min, domn peste Ipu şi Coptos, poseda, alături de numerosul său cler, un personal administrativ conside-

[1] Lefebvre, *Histoire des grands pretres d'Amon de Karnak,* cap. II, 1—66.

rabil, scribi, şefi de lucrări, responsabili cu turmele, cu lenjeria, cu transporturile, magazioneri şi contabili. * Ca în toate ţările, administraţia egipteană tinde să se amplifice, nu să se reducă. Ramses al III-lea i-a îmbogăţit pe zei, de la un capăt la altul al domniei sale de treizeci şi unu de ani. La fiecare extindere a domeniului lor au luat fiinţă funcţiuni noi. Mereu avea nevoie de cit mai mulţi scribi pentru a ridica impozitele, pentru a le transporta, pentru a-i păzi pe sclavi, pentru a întreţine canalurile şi drumurile, cheiurile şi antrepozitele.

II. Recrutarea şi **formarea funcţionarilor**

întemeietorul dinastiei a XIX-a, Paramses, reuşise, în cursul unei lungi cariere, să cumuleze importante funcţiuni, titluri religioase şi comandamente militare în regiunea orientală a Deltei. Chemat la Teba de regele Horemheb, ca să conducă lucrările templului de la Opet. el trecu fiului său Setui, care era în floarea vîrstei, cea mai mare parte din titlurile şi funcţiunile sale.[2] Funcţionarii cei.mici îi imitau pe cei mari. Un oarecare numit Neferpefit, care făcea parte din escorta regală cînd faraonul se afla în munţii Retenu, însoţise în Egipt patru vaci de rasă feniciană, două de rasă egipteană şi un taur, totul destinat Castelului de milioane de ani. El obţinu pentru fratele lui slujba de păzitor al acestei mici turme şi pentru fiul său funcţia de purtător de vase cu lapte. Nu nu-

[1] Gauthier, *Le personnel du dleu Min,* Cairo, 1931.
[2] V. Stela din anul 400 în *Kemi, IV,* 210—212.

mai că aceste slujbe erau garantate titularului lor pentru toată viaţa, dar trebuiau să rămînă în familie şi să fie transmise din tată în fiu, din moştenitor în moştenitor.[1] Nimeni n-avea nimic de obiectat. Toţi capii de familie doreau să facă la fel. Legea prevede că funcţionarul nesupus va fi seos din slujba sa şi pedepsit aspru şi, mai mult decît atît, va fi pedepsit în copiii săi, care vor fi siliţi să presteze munci manuale sau josnice.[2]

Din aceste texte, n-am putea totuşi trage concluzia că funcţiuni pline de răspundere, cerînd o mare capacitate, erau date cu uşurinţă fiului titularului, cînd acesta murea. De fapt, fiii funcţionarilor intrau în administraţie cînd terminau şcoala şi înaintau în grad după zelul şi talentul lor, şi după puterea protectorului lor.

în general, şcoala face parte din templu. Viitorul mare preot al lui Amon, Bakenkhonsu, frecventă timp de doisprezece ani şcoala de scriere, care se afla în templul stăpînei cerului.[3] S-a găsit în incinta Rame-sseum-ului, la Tanis, la Deir-el-Medineh şi în alte sanctuare, ostraca şi papirusuri care sînt lucrări de şcolari. Studiile începeau devreme. Bakenkhonsu n-avea decît cinci ani cînd fu trimis la şcoală, dar tatăl său, care era un preot eminent şi care avea ambiţii pentru el, 1-a ajutat poate mai mult decît pe un copil obişnuit. Totuşi, presupunem că în clipa cînd băieţaşii încetau de a mai umbla în pielea goală şi-şi legau

* *Urk.,* IV, 1020—1021.

[2] Decretul lui Nauri, *Bibi. acg.,* IV.

» Lefebvre, *op. cit.,* 127—3.

Zid

prima lor centură, nu mai era departe ziua cînd luau drumul şcolii.

Ştim că viitorul ofiţer era luat de mic de tot de la părinţii săi, dar în genere regimul şcolilor era externatul. Micul şcolar aducea cu el, într-un coşuleţ, puţină pîine şi o cană cu bere, pe care mama lui i le pregătea în fiecare dimineaţă.* Pe drum spre şcoală* ca şi la întoarcere, avea tot timpul să se ciondănească şi să se bată cu micii săi camarazi. O poveste egipteană, publicată de curînd, ne prezintă un copil atît de înzestrat, încît îi întrecea pe camarazii lui mai mari. Aceştia îl întrebară însă într-o zi : „Al cui fiu eşti ? N-ai tată ?" Şi cum el nu răspundea nimic, nu încetară să-1 copleşească cu batjocuri şi lovituri, repetînd : „Al cui fiu eşti ? N-ai tată acasă ?"[2]

La şcoală copilul învăţa mai întîi să citească şi să scrie. Papirusul era un material mult prea preţios ca să fie dat copiilor. Pentru exerciţiile lor, li se dădeau plăcuţe de metal lustruit cu grijă, pe care erau trase linii sau pătrăţele. La Teba se mulţumeau cu bucăţi de piatră tăiate grosolan. Acestea erau caietele lor de •teme. Şcolarii învăţau să facă semne izolate, hieroglife, mici desene, sa copieze fragmente din ce în ce maî lungi. Acestea erau şi caietele lor de lecţii. Unele poartă şi date. Dacă ar fi destul de numeroase şi complete, am putea presupune cîte zile îi trebuiau unui şcolar ca să studieze şi să înveţe pe dinafară o operă clasică, cum sînt *Imnul Nilului* sau *Sfaturile lui Arnenemhat.*[s] După ce a stricat destule din aceste ma-

* *Papyrus moral de Boulaq,* VII (Maspero. *Histoire,* 11,503).
* *Verile et mensonge, Pap. Chester Beatiy,* II, 5.
* Maspero. *Hymne au Nil,* p. XIII şi p. 19.

teriale ieftine, şcolarul, promovat student, avea voie să copieze pe un frumos papirus nou, nu un fragment, ci o lucrare întreagă. Aşezat pe vine, el desfăşoară o parte din ruloul nou, egal în lăţime cu pagina modelului. Şi-a pregătit cerneala roşie şi cerneala neagră, şi-a ales o pană potrivită şi începe să copieze fie o poveste, fie o culegere de versuri sau de precepte morale, fie modele de scrisori. Titlurile şi începuturile de capitole sînt scrise cu cerneală roşie, textul obişnuit cu cerneală neagră. Orice scrib era în acelaşi timp un desenator şi un pictor. Pentru miniaturi, el întrebuinţa cerneluri verzi, albastre, galbene sau albe. Educaţia nu consta numai din studiul gramaticii şi al scrierii, din cunoaşterea textelor clasice, a legendelor divine şi a desenului. Funcţionarii egipteni au ocupaţii extrem de variate şi trec cu o uimitoare uşurinţă de la un serviciu la altul. Uni a fost mai întîi poliţist şi judecător, apoi s-a dus în depărtări să caute pietre, a construit corăbii, a curăţat canale şi, cînd a izbucnit războiul, a îndeplinit funcţia de comandant de stat-major. Deci, era nevoie ca studenţii să fie iniţiaţi în cunoaşterea legilor şi a principalelor tehnici. Existau oare concursuri şi diplome ? Am fi ispitiţi să credem că da, văzînd întrebările pe care scribul Hori le pune unuia din confraţii săi pe care ar vrea să-1 prindă cu vreo greşeală : Care este raţia unei trupe în timp de război ? Cîte cărămizi trebuiesc pentru construirea unei rampe de dimensiuni date ? De cîţi oameni e nevoie pentru a transporta un obelisc ? Cum se ridică un colos ? Cum se organizează o expediţie militară ? Şi, pentru a sfîrşi, tot felul de în-

trebări privind geografia Siriei. Un întreg program de studiu.[1]

Pasiunea pentru lucru era, desigur, foarte variabilă la toţi aceşti viitori scribi. Cîteodată. profesorii se plîng văzîndu-i atît de leneşi : „Scrie cu mîna ta, tot repetă scribul Amenmose, discută cu alţii mai savanţi ca tine... Eşti priceput numai clacă studiezi în fiecare zi... Dacă o singură zi leneveşti, vei fi bătut. Urechea tînărului e la spate. El nu ascultă decît de cel care-1 loveşte. Lasă-ţi inima să-mi asculte vorbele. Asta îţi va aduce folos. Maimuţele învaţă să danseze. Caii se dresează. Şoimul învaţă să zboare. Omul progresează discutînd. Nu neglija scrierea. Lasă-ţi inima să-mi asculte vorbele, ai să le găseşti folositoare." [2]

Acest pedagog crede, sau se preface a crede, că studiul n-are alt duşman în inima tînărului decît lenea şi încăpăţînarea. Dar, deoarece animalele se domesticesc sau se dresează, el socoteşte că, făcînd apel la ambiţie şi bun-simţ şi mai ales mulţumită unor co-recţiuni energice, îşi va readuce pe elevul zăpăcit pe calea triumfului care duce la cele mai onorabile slujbe. Vai ! tinerii egipteni aveau şi alte înclinaţii, mai plăcute : „Mi se spune că neglijezi - scrierea, afirmă un profesor tot aşa de cicălitor ca şi Amen-mose, dar mai bine informat, şi că te-ai apucat de dans. Mergi din circiumă în circiumă. Mirosul berei îţi întovărăşeşte fiecare pas... Eşti ca un altar lipsit de zeul său, ca o casă fără pîine. Eşti găsit izbindu-te

[1] *Pap. Anastasij,* I, 13, 5 ssq., în Gardiner, *Eg. hieratic texts,* Leipzig, 1911. 16—-34.

[2] *Bibi. aeg.,* VII, 23—24. Texte asemănătoare : *Bibi. aeg.,* VII, 3ă.

de pereţi. Oamenii fug din faţa ta. Dacă ai şti ca vinul e o nenorocire ! Dar tu nu-ţi cunoşti demnitatea ![ul] Uneori se întîmpla să fie şi mai rău. Libertatea pe care o avea bărbatul, în Egipt, de a-şi aduce concubine în casă, de a cumpăra sau de a închiria sclave, împiedica, într-o oarecare măsură, dezvoltarea caselor de toleranţă. Existau totuşi unele, în care clienţii nu erau numai ispitiţi să bea mai mult decît trebuie, dar unde găseau dansatoare şi muzicante de profesie, în genere, femei uşoare, chiar dacă erau cântăreţele lui Aman. Acolo, oricine se putea iniţia în farmecele muzicii străine. Se cînta, se declama cu acompaniament de tamburină sau de harpă. Omul se iniţia şi în alte plăceri, trezindu-se pînă la urmă în stradă, într-o ţinută obscenă şi, după multe eforturi zadarnice de a se ţine pe picioare, se rostogolea în şanţ sau era implicat în cine ştie ce scandal.[2]

HI. Magistraţi buni şi magistraţi răi

Oamenii legii, oricât de neînsemnaţi, erau temuţi de populaţie, de meşteşugari şi de felahi. Adeseori vizita lor anunţa o bătaie în regulă sau confiscarea micului avut. Fără îndoială că moraliştii recomandau agenţilor autorităţii să se poarte cu milă şi moderaţie : „Nu fura din impozitele strînse şi nici nu fi prea aspru. Dacă găseşti pe listă un sărac rămas în urmă

[1] *Bibi aeg.,* VII, 47.

ălt [2] *Bibl. aeg.,* VII, 47 (urmarea precedentei). Pleyte şi Rossi, *t&es papyrus hieratiques de Turin; Pap. Moral de Boulaq, 3*—6, 11.

cu plata, împarte-o în trei părţi. Lasă două. ca *sâ-î rămînă de plată numai una."* [1] *-Unii funcţionari au amintit, pe o stelă din mormîntul lor sau pe o statuie ridicată în templu sub privirea zeului lor, că s-au inspirat din astfel de reguli : „Am făcut, spune vizirul Ptahmose, ceea ce laudă oamenii şi ceea ce le place zeilor. Am dat pîine celui flămînd. L-am săturat pe cel care n-avea nimic."*[2] *Un alt vizir, Rekhmare, a administrat cu grijă domeniul regal. El a umplut templul cu statui şi a pus să i se construiască un splendid mormînt, dar de asemenea 1-a apărat pe cel slab împotriva celui puternic, pe văduva fără rude, a pus pe copii în locul tatălui lor.*[s] *Subalternii marelui preot al lui Amon, Bakenkhonsu, n-au avut de ce să se plîngă de şeful lor, cel puţin dacă-1 credem cînd spune : „Am fost ca un tată pentru subalternii mei, instruindu-le fiii, dînd mina celor nefericiţi, asigurînd existenţa celor în nevoie. Nu mi-am terorizat servitorii, ci am fost ca un tată pentru ei... Am făcut funeralii celui care nu avea moştenitor,' un sicriu celui care n-avea nimic. Am apărat pe orfan şl m-am ocupat de drepturile văduvei. N-am alungat pe fiu din locul tatălui. N-am smuls copilaşul din. braţele mamei sale... Mi-am plecat urechea către cei care spuneau adevărul. Am* îndepărtat pe cei care erau plini de nedreptăţi."[4] La fel KMemhat, fost scrib regal şi şeful grînarelor, s-a coborît în necropolă după ce a fost dezvinovăţit pe pămînt. Nimeni

[1] *Pap. Moral de Boulaq.*
[2] *Melanges* Loret, *Dull. I.F.A.O.,* XXX, 497,
* *Urk.,* IV, 1044—1046.
* Lefebvre, *op. cit,,* 127 ssq,

nu 1-a acuzat... Cînd a ajuns în marea sală de judecată, toate actele sale au fost găsite, după ce au fost puse pe balanţă, drepte, de către zeii care locuiau acolo. Thot 1-a dezvinovăţit în faţa tribunalului tuturor zeilor şi zeiţelor.*

Aceste fapte sînt reconfortante. Totuşi, un suveran, care cunoaşte bine oamenii, pune pe fiul său să se ferească de judecători : „Tu ştii că sînt fără milă in ziua în care judecă pe cel nenorocit". La fel Ho-remheb, bătrîn militar, între descendenţii lui Akhe-naton şi Ramses I, nu-şi face iluzii. El ştie că în anii tulburi care au urmat după revoluţia religioasă, scribii, strîngătorii de impozite şi toţi funcţionarii mărunţi i-au stors pe oamenii săraci într-un mod îngrozitor, furîndu-î şi pe locuitori şi pe faraon. Cînd erau daţi în judecată, cei care ar fi trebuit să-i apere pe contribuabili, primeau bani ca să-i achite pe criminali şi condamnau pe cel nevinovat, prea sărac ca să-i poată cumpăra. Horemheb, care căuta să stîr-pească nedreptatea şi să pedepsească minciuna, promulgă un edict împotriva înşelătorilor. Orice magistrat dovedit că a abuzat de funcţia lui, era condamnat să i se taie nasul şi era deportat într-un fel de lagăr de concentrare, situat la Sile, în istmul de Suez. -

Intr-un decret, publicat acum cîţiva ani, Mematre se adresează cu destulă severitate vizirilor, miniştrilor, judecătorilor, fiului regal din Kuch, comandanţilor de arcaşi, intendenţilor aurului, prinţilor, şefilor de triburi din sud şi din nord, crainicilor, şefilor

[1] *Ann. S.A.E.,* XL, 605.
[2] Maspero, *Histoire,* II, 347.

grajdurilor, purtătorilor de umbrele, tuturor gardienilor casei regale şi tuturor oamenilor trimişi în misiune. Apăra, împotriva acestor funcţionari, templul de milioane de ani pe care regele îl sfinţise la Abydos şi pe care-1 înzestrase generos cu bogăţii, personal şi turme. Regele avea motive să se teamă că i se vor rechiziţiona păstorii, pescarii, plugarii şi meşteşugarii, că se va vîna şi pescui în lacurile şi pe terenurile sale de vînătoare, că i se vor confisca corăbiile, mai ales cele care se întorceau din Nubia încărcate cu produse meridionale. Orice funcţionar care va pune mîna pe bunuri aparţinînd templului — spunea decretul — va fi pedepsit cu cel puţin o sută de lovituri, va trebui să dea înapoi ce a luat şi să plătească de o sută de ori valoarea pentru pagube şi interese. In unele cazuri, penalitatea era de două sute de lovituri şi cinci fracturi. Ea mergea chiar pînă la tăierea nasului şi a urechilor şi la arestarea vinovatului, care era trimis ca muncitor în personalul templului.[1]

E de mirare că regele pedepseşte cu atîta asprime pe agenţii administraţiei sale, în favoarea privilegiaţilor care formau un stat în stat. De altfel, este adevărat că funcţionarii nu aveau totdeauna un prea mare respect pentru privilegiile clerului.[2] Dar ne întrebăm dacă pagubele cauzate unui meşteşugar sau agricultor erau tot aşa de sever reprimate. Povestea ţăranului din Oaza de sare, deşi e incompletă, dovedeşte cel puţin că regele dorea sincer să guverneze fără abuzuri.

[1] Bibi. *aeg.,* IV.
[2] *Bibi. aeg.,* VII, 5. Povestea celor trei elevi ecleziastici trimişi în armată.

Sub ultimii Ramses, se petrecură evenimente extraordinare îa Teba şi, desigur, în tot Egiptul. Furturi, abuzuri de putere, crime se văzuseră în toate epocile, chiar sub cei mai buni regi, dar nu se văzuseră încă bande organizate, jefuind templele şi mormintele, unde zăceau imense bogăţii, apărate mai ales de naivitatea şi de superstiţia populaţiei. încă de pe vremea Vechiului Imperiu, egiptenii aveau obiceiul să graveze, cu caractere mari, ca să fie văzute de oricine, o înştiinţare informînd pe cei care s-ar purta tîlhă-reşte într-un mormînt, care ar strica sau ar fura statuile, pietrele şi inscripţiile şi toate obiectele mobilierului funerar, că fapta lor rea nu va rămîne ne-pedepsită : „Acela care ar făptui ceva împotriva acestora, să fie atacat de crocodil în apă, de şarpe pe uscat, Niciodată nu i se vor face ceremonii. Zeul îl va judeca." [x] Mult mai tîrziu, un nomarh din Siut, care avea motive să se teamă că mormîntul lui nu va îi respectat, căci el însuşi pusese mîna cu forţa pe un mormînt mai vechi, punea să se graveze pe el o înştiinţare mai amănunţită : „Toţi oamenii, toţi scribii, toţi Savanţii, toţi tîrgoveţii şi oamenii obişnuiţi care vor vorbi tare în acest mormînt, care vor strica scrierea, vor distruge statuile, se vor expune mîinieî lui Thot, cel mai aspru dintre zei, vor avea parte de cuţitul călăului regelui care locuieşte în marile castele. Zeii lor nu le vor mai primi ofrandele". Dimpotrivă, sînt fă-găduite binecuvîntări vizitatorului respectuos, care

' *Vrk.,1,* 23.

va deveni un bătrîn în oraşul său, un *amakhu* în noma sa. *

Nici egiptenii din Noul Imperiu n-au pierdut încrederea în virtutea acestor inscripţii ameninţătoare. Menmatre, găsind apă în deşert, în apropiere de minele de aur, construi acolo un sanctuar închinat lui Amon-Ra şi altor divinităţi, nu numai pentru a le mulţumi, ci şi ca să-i ajute pe cei care spală aurul ce trebuia predat tezaurului regal. Regilor viitori, care vor respecta hotărîrile lui Menmatre, zeii Amon, Harakhte şi Tatenen le ■ vor îngădui să guverneze pămîntul cu inima fericită, să învingă ţările străine şi Ţara Arcului; dar regele, care nu va ţine seama de ele, va trebui să dea socoteală la On, în faţa nu se ştie cărui tribunal. Prinţul, care-1 va sfătui pe stăpînul său să-i ia pe mineri şi să-i pună la altă muncă, „flacăra îi va arde carnea. Arsura îi va devora membrele. In sfîrşit, orice bărbat care ar fi surd la ordinul lui, Gsiris să stea în spatele lui, Isis în spatele femeii lui, Horus în spatele copiilor lui, împreună cu prinţii din Todjuser eare-şi îndeplinesc misiunea."[2] Heri-Hor, mare preot al lui Amon, şi-a pus statuia în templu ca să stea lîngă zeu şi să-1 salute cînd pleacă In procesiune. Nenorocire celui care-i va schimba locul, chiar după mulţi ani : „El se va expune mîniei lui Amon, a lui Mut şi a lui Khonsu. Numele lui nu va mai exista în ţara Egiptului. Va muri de foame şi de sete." [3] Amenhotep al III-lea a dat un decret, re-

[1] *Siut,* I. 223—229. Mormîntul lui Puyemre la Teba conţine
acelaşi avertisment *(Kemi,* III, 46—48).

[2] Inscripţia din templul de la Radeshich, *Bibi. aeg,,* IV.

• Lefebvre, *op. cit.,* 213.

glementînd castelul din Ka al favoritului său Amen-hotep, fiul lui Hapu. Fundaţia este pusă sub protecţia lui Amonrâsonter, atîta vreme cit va dăinui pe pămînt. Cei care-i vor aduce vreo stricăciune vor fi expuşi mîniei lui Amon : ,,E1 îi va sorti focului în ziua mîniei sale. *Ureus-ul* său va vărsa flacără pe fruntea lor, le va distruge carnea şi le va devora trupul. Vor deveni ca Apopi în dimineaţa zilei de Anul nou. Nu vor mai putea înghiţi ofrandele morţilor. Nimeni nu le va vărsa apa fluviului. Fiii lor nu le vor ocupa locul. Femeile lor vor fi violate sub ochii lor... Ei vor fi sortiţi cuţitului în ziua masacrului. Trupurile lor vor pieri, căci lor le va fi foame şi nu vor avea ce să mănînce." *

Teama de zei şi oroarea de pedepsele postume au putut apăra templele şi mormintele atîta vreme cît o poliţie cinstită şi vigilentă veghea la vest de Teba. A venit însă o zi în care poliţia şi-a uitat datoria. In acea zi, inscripţiile înspăimîntătoare şi-au pierdut puterea.

După cîte ştim, cele dintîi acte de jaf au avut loc în anul XIV al domniei lui Ramses al IX-lea, dar fără îndoială că acestea n-au fost cele dintîi. Timp de ani de zile, mormintele au fost jefuite fără ca prinţul *Kher-ului,* adică al necropolei, de care depindeau poliţiştii, corpul Medjaiu şi un corp numeros de gardieni,, să fi ridicat măcar degetui cel mic spre a pune

[1] Stela 138 din *Dr. Mus..* în Robichcn şi Variile, *le temple du scribe royal Amen'aotep, fils de llapou,* 3—4.

capăt acestor jafuri. Deşi lucrurile nu-1 priveau pe el, prinţul oraşului a fost acela care a denunţat scandalul, într-un raport către vizir şi către o comisie de mari funcţionari. Acest raport era foarte alarmant. Prinţul KTier-ului, Paurâ, acuzat direct, fu obligat sâ-j pună pe cei de la poliţie să facă o anchetă. S-a verificat un grup de morminte din cartierul nordic al necropolei, începînd cu cel al regelui Amenhotep I, a cărui memorie era scumpă întregii populaţii de pe ţărmul stîng. Paser afirma în raportul său că mormîntul fusese violat. Paser se înşelase. Mormîntul regelui era intact. Era de asemenea intact un mormînt vecin cu templul aceluiaşi Amenhotep, foarte cunoscut, pentru că se vedea în faţa lui o statuie reprezentînd pe regele Antef ţinîndu-şi cîinele, Bahka, la picioare. Hoţii atacaseră aceste două morminte, dar nu putuseră ajunge la camera funerară, în schimb reuşiseră să profaneze mormîntul regelui Sekhemre-Chedtaui, fiul soarelui Sobekemsaf. Sala unde se odihnea acest rege împreună cu soţia lui, regina Nubkhas, fusese golită de tot conţinutul ei. Cinci alte morminte regale erau intacte, dar, din patru morminte aparţinînd cîntăreţilor din casa de adoraţie a lui Amonrâsonter, două erau violate. Cît despre cimitirul vecin, unde se odihneau cîntăreţii, strămoşii şi locuitorii regiunii, el oferea un spectacol lamentabil. Toate mormintele fuseseră violate. Bandiţii aruncaseră mumiile din sicriile lor de lemn sau de piatră şi le lăsaseră părăsite pe jos, după ce smulseseră aurul şi argintul şi furaseră tot mobilierul fu-

aerai*. Unii din bandiţi fiind atunci arestaţi şi interogaţi, procesul verbal al interogatoriului fusese şi el trimis de prinţul Paurâ comisiei de anchetă.

Aceste importante personaje n-aveau cu ce să se niîiidrească. Ar fi trebuit să caute să pună mina pe bandiţi, să destituie şi să pedepsească pe toţi cei care erau răspunzători de aceste orori, din cauza neglijenţei sau pentru că erau complicii hoţilor. Or, supărarea lor se întoarse înainte de toate împotriva prinţului oraşului, Paser, care-i obligase să iasă din inerţia lor şi acum îi ameninţa că va înainta un raport faraonului şi va cere să-i aresteze pe toţi. Pentru a se debarasa de acest personaj supărător, i se trimite un martor fals, un oarecare Pakharu, lucrător în metal, care-i povesti cum se dusese cu banda lui ,să jefuiască marile locuinţe. Prinţul *Icher-alui,* care ştia la ce să se aştepte de la această mărturie, întreprinse o anchetă, care stabilea minciuna. Apoi Comisia de anchetă se reuni sub preşedinţia vizirului. Aceasta covoacă pe muncitorul în chestiune şi pe pretinşii săi complici, ca şi pe acuzator. Vizirul rezumă problema şi făcu cunoscut rezultatele anchetei : „Am verificat locurile despre care prinţul oraşului pretindea că au fost violate de muncitorii castelului de la Ausirmare Miamun. Le-am găsit intacte. S-a constatat că tot ce spusese el era fals". Muncitorii fură interogaţi şi confruntaţi cu Paser. Se constată că în adevăr ei nu cunoşteau nici una din locuinţele faraonului care fuseseră violate. Muncitorii, care erau personaje dintre cele mai suspecte şi aparţineau

primului profet al lui Amonrâsonter, fură puşi în libertate şi-şi reiuară locurile dinainte. *

Oricît ar fi fost de dispuşi să închidă ochii asupra jafurilor bandiţilor, poliţiştii nu putură totuşi evita arestarea unora dintre cei care jefuiseră mormîntul regelui Sobekemsaf. Mulţumită pieselor anchetei, care au ajuns pînă la noi, putem să ne închipuim cum operau. Un zidar, cu numele de Manpanofer, aparţi-nînd marelui preot al lui Amonrâsonter, se asociase cu alţi şapte meşteşugari, zidari ca şi el sau dulgheri, cu un agricultor şi un barcagiu, tovarăş indispensabil, căci trebuiau să treacă Nilul încoace şi încolo cu prada, fără să deştepte atenţia curioşilor. Aceşti ticăloşi operau de vreo patru ani, cînd hotărîră să atace piramida lui Sobekensaf. „Ea nu semăna deloc cu piramidele şi mormintele nobililor pe care aveam obiceiul să le jefuim." îşi luară instrumentele de aramă şi săpară un coridor de trecere în masa piramidei. Acest lucru nu s-a făcut cu uşurinţă, dar sîir-şiră prin a ajunge în încăperile subterane. îşi aprinseră torţele, înlăturară ultimele obstacole şi se afiară în faţa a două sarcofage, al regelui şi al reginei. Dar ei nu veniseră să facă arheologie. Ridicară capacele sarcofagelor fără întîrziere şi găsiră înlăuntru sicriele de lemn aurit, pe care de asemenea le deschiseră. Nobila mumie a regelui, întinsă în sicriul ei, era înarmată cu o spadă, care poate că era împodobită, ca şi cea a reginei, cu palmete şi scene de vî-

[1] Aceste întîmplări sîrtt cunoscute din *Papyrus Abbot:* MoUer, *Hieratische Lesestiickc,* III, 16 ssq şi din *Papyrus Amherst et Leopold,* editate de J. Carpat şi Alaa-H. tîar-diner, Bruxelles, 1939.

natoare. O mască de aur îi acoperea faţa. De gît erau atîrnate coliere şi talismane. Toată mumia era acoperită cu aur. Bandiţii adunară tot aurul, argintul, bronzul, şi toate bijuteriile. Dădură foc sicrielor. Aurul cîntărea 160 de *debeni* (14 kilograme şi jumătate). Făcură opt părţi egale şi trecură înapoi Nilul. Fie că au flecărit, fie că n-au putut ascunde faţă de toată lumea expediţia lor, Amonpanofer fu arestat de gardienii oraşului, care-1 închiseră în biroul prinţului Paser. Hoţul scoase cei douăzeci de *debeni* de aur şi-i dădu scribului cheiului, care-1 eliberă fără altă formă' de proces. Se duse apoi să-şi caute tovarăşii, care, foarte cinstiţi, făcură un nou partaj, de data asta de şaptesprezece *debeni* şi jumătate. Deoarece trebuiau să se despăgubească, banda îşi reîncepu operaţiile, pînă cînd autorităţile se hotărîră să-i aresteze. „Dar, adăugă hoţul, un mare număr de oameni din ţinut jefuiau mormintele ca şi noi şi sînt tot atît de vinovaţi." Ii ţinură închişi cîtva timp. Magistraţii îi siliră să mărturisească şi-i duseră pînă la piramida pe care o violaseră, pentru a reconstitui crima. Hotărîră să-i dea pe cei opt hoţi pe mina marelui preot al lui Amon, şeful lor, dar cînd să opereze acest transfer, din opt nu mai rămăseseră decît trei, cărora li se adăugase un individ dintr-o altă bandă de şaptespre-zece. Ceilalţi îşi luaseră tălpăşiţa. Magistraţii lăsară marelui preot grija de a-i regăsi.

După trei luni, zidarul Amenpanofer, a cărui mamă fusese surghiunită în Nubia, fu regăsit şi adus în faţa unui tribunal. împreună cu încă patru, el violase mormîntul unui al treilea profet al lui Amon. Scoseseră afară sarcofagul de lemn aurit, lăsînd mumia

într-un colţ al mormîntului. Ducindu-sc cu toţii în insula Amenemopet, ei puseră aurul de-o parte, îl ■ împărţiră şi arseră sicriul. Amonpanofer începu din nou, fu prins, eliberat, iar o luă de la capăt pînă la o nouă arestare, care-1 aduse în faţa judecătorilor.[x] Banditii ce jefuiau mormintele regilor şi ale particularilor se recrutau la început dintre tăietorii de piatră clin cariere şi dintre zidarii şi meşteşugarii folosiţi în necropolă. Ceata lor se mări repede cu mici funcţionari care depindeau de templele din vest şi de *Kher* şi cu membri ai clerului. O bandă formată dintr-un preot, Pan-un-heb şi patru părinţi divini, Mery bătrînul, fiul său Paisem, Semdy şi Pakharu, îşi începură meseria despuind de colierul ei o statuie din Nefertum a regelui Usirmare Sotepenre, marele zeu. Această bijuterie, pe care o topiră, le aduse patru *debeni* şi şase *qites* de aur. In calitatea lui de decan de vîrstă, Mery bătrînul împărţi prada. [2] O altă bandă, în care se asociaseră preoţi, scribi, păzitori de boi, exploata Casa de aur a regelui Usirmare Sotepenre. Nu ştim exact ce se înţelegea prin Casa de aur a regelui, nici unde se afla. Poarta exterioară, din granit din Abu, avea zăvoare de aramă. Uşile erau acoperite cu aur. Acest monument trebuie să fi fost foarte prost păzit. Preotul Kauharoi, împreună cu patru confraţi, l-au vizitat de mai multe ori şi au luat de fiecare dată eîte o grămadă de aur, pe care au schimbat-o în oraş pe grîu. Intr-o zi, un păstor le căută ceartă : „De ce, le zise el, nu-mi mai daţi nimic ?" Ei se reîntoarseră la nesecata lor rezervă şi

[1] Pap. *lir. Mus..* 10054. R° 2. 7.
[2] Pop. B*\ *MltS..* 100r>4. R° 111, 7—9.

plecară ou cinci *qiies* de aur. Cumpărând cu aceste patruzeci şi cinci de grame de aur un bou, ei îl dă-ruiră păstorului. Dar scribul cărţilor regale, Setuimose îi auzise pe preoţi şi pe păstor certîndu-se. Prinzînd ocazia, el declară : „Am să mă duc să fac un raport primului profet al lui Amon". Preoţii nu aşteptară să le-o spună de două ori. In două expediţii ei îşi procurară patru *qites* şi jumătate de aur, cu care cumpărară tăcerea bibliotecarului. Preotul Tutuy, care era unul din credincioşii Casei de aur, voi să-şi întindă zona operaţiilor. Împreună cu preotul Nesia-mon, el îşi puse ochii pe porţile cerului. După ce luă tot aurul de pe ele, le dădu foc.[1] In acelaşi timp, dispăru o mare parte din mobilele preţioase. într-o zi, hoţii furară racla portativă a primului profet al lui Amon, Ramsesnekht, mort cu puţin înainte. în altă zi, o altă bandă sustrase racla portativă a lui Usirmare Sotepenre, marele zeu şi cele patruzeci de case de aur ale regelui Menmatre Setui, care se aflau depuse în tezaurul castelului Usirmare.[2] Rapoartele şi interogatoriile în legătură cu aceste acte de .jaf ar putea forma un volum gros. Totuşi, ele nu menţionează decît afaceri destul de neînsemnate, deoarece nu semnalează decît un singur mormînt regal violat. Or, aproape toate mormintele din valea regilor şi din valea reginelor au fost violate şi jefuite înainte de începutul dinastiei a XXI-a, adică în mai puţin de treizeci de ani. Pentru a salva mumiile faraonilor, vizirii şi marii preoţi ai lui Amon se resemnară să

[1] *Pap Br. Mus.,* 10053, V°, III, 6—16.
[2] *Pap. Br.* Mus., 10403 I 6 ssq. T. Eric Peet, *The Mayer papyri, A and B,*

le scoată din sicriile lor şi să le depună, fără bijuteriile şi masca lor de aur, înfăşurate numai în fîşii de pînză, în sicrie de lemn, care fură îngropate în cîteva ascunzători. Mormîntul lui Tutankhamon a fost aproape singurul cruţat, împreună cu mormîntul reginei Ah-hotep, care se afla în regiunea unde operaseră cei dintîi tîlhari. Mi se pare puţin probabil ca mormintele regilor (cu numele de) Amenhotep, Tut-mes, Setui şi Ramses să fi fost toate jefuite de cîţiva meşteri, chiar constituiţi în bandă, cărora în vremuri normale poliţia le-ar fi venit repede de hac. Sub ultimii Ramses, Egiptul a fost sfîşiat de un groaznic război civil, care a pus faţă-n faţă clerul şi partizanii lui Amon cu clerul şi partizanii lui Seth, răspîndiţi în toată ţara, dar cu deosebire numeroşi şi activi pe lîngă Coptos, Oxyrrhinque, Teii Modam, Pi-Ramses. îmi închipui că în timpul acestui război au fost jefuite mormintele, fie de către partizanii lui Amon, fie de către partizanii lui Seth, sau de amîndoi pe rînd, fiecare avînd scuza să nu lase adversarului asemenea bogăţie de metal preţios. Exemplul fiind dat de sus, oamenii săraci continuară să ia banii de unde-i găseau, mai ales că din cauza anarhiei viaţa devenise îngrozitor de scumpă. Mărfurile erau rare şi nu se schimbau decît pentru aur sau argint curat. Se dădeau patruzeci şi cinci de grame de aur pentru un bou. Complicii unui anume Bukhâf mărturisesc că au cumpărat cu partea lor terenuri, grîne, stofă, sclavi. Cumpărarea unui sclav nu putea trece neobservată, deoarece el era înregistrat într-un birou oficial. Astfel încît, judecătorul, aflînd că oameni de condiţie umilă şi-au procurat un sclav, îi întreabă despre

ne *

veniturile lor. Scribul tribunalului întreabă pe o tebană anume Ary-nofer ; „Ce zici despre banii pe care i-a adus Panehsy, bărbatul tău ? — Nu l-am văzut!" Vizirul insistă : ,,Prin ce mijloace ai dobîndit servitorii care erau cu el ? — N-am văzut cu ce i-a plătit. Se afla în călătorie cînd era cu ei". Magistraţii pun o ultimă întrebare : „De unde veneau banii cu care Panehsy. a pus să se lucreze la Sobekemsaf ? — I-am cîştigat vînzînd orz în anul hienelor, cînd era foamete !" [x]

Tribunalul n-a simţit nevoia să ceară inculpatei să precizeze ce înţelegea ea prin anul hienelor. Era o expresie obişnuită, dar ea ne cam încurcă. Unii egiptologi au crezut că în acel an se arătaseră hiene la Teba, aşa cum s-au văzut cîteodată la noi lupi dînd tîrcoale la marginea marilor oraşe. Alţii au crezut că nu e decît o imagine. Anul hienelor a fost poate acela în care duşmanii lui Amon au pus stăpînire pe Teba, jefuind templele şi necropolele. Demoralizarea era mare. Un hoţ. strigă tatălui unei femei care făcea parte din banda lui Bukhaf : „Bătrîn ticălos, netrebnic, dacă eşti ucis şi aruncat în Nil, cine are să te caute ?u [2] Ramses al III-lea avea dreptate cînd implora pe zei, cu o insistenţă atît de patetică, să acorde fiului său o domnie prosperă. Vedea apropiindu-se catastrofa, care s-a şi produs cam la trei sferturi de secol după moartea lui. După un sfert de secol sau mai mult, Egiptul a ieşit din această criză micşorat

" Pap. *Br. Mus.,* 100f>2, 1.1. 14—30 : XI, 4—9. - *Ibid.,* III, 16—17.

şi în timpul acesta s-a văzut ceea ce nu se mai în-tîmplase de pe vremea hicsoşiior, adică meşteşugari, scribi şi preoţi jefuind pe zei şi pe morţi.

V. La tribunal

După ce ordinea a fost restabilită, a început represiunea, încă de pe vremea domniei lui Ramses al III-lea, o comisie de anchetă, prezidată de vizir, cai*e era după faraon personajul cel mai important din regat, se informase despre întinderea pagubelor. Această comisie ni s-a părut mult mai dornică să nu afle adevărul, decît să-1 descopere. Unii bandiţi sînt arestali, dar ei îşi cumpără libertatea cu puţin aur şi încep din nou. Profită de faptul că sînt transferaţi ■clin închisoarea prinţului oraşului în închisoarea marelui preot, ca s-o şteargă. Dar după reînceperea jafurilor, care s-a produs în ultimii ani ai domniei lui Ramses al IX-lea, o altă comisie de anchetă, formată din vizir, funcţionari regali, un intendent al tezaurului, doi port-umbrelă, scribi şi crainici, se puse pe lucru, de data aceasta cu toată hotărîrea. Se intîmpla uneori ca unii păgubaşi să consulte statuia unui rege sfînt, ca să obţină restituirea unui obiect furat, sau plata integrală a unei rente. De data aceasta, problema era prea serioasa, aşa încît regele sfînt e lăsat în colţul lui şi judecătorii recurseră la alte mijloace ca să afle adevărul.

La începutul unei şedinţe consacrate interogatoriului marilor bandiţi care jefuiseră mormintele, vizirul zise păstorului Bukhaf : „Tu erai în expediţie cu

da ta. Ze i prins. El te-a adus aici. El te-a dat în puterea faraonului. Numeşte-î pe cei care erau cu tine în marile locuinţe !" Inculpatul nu se lasă prea mult rugat şi numeşte şase dintre tovarăşii lui. Dar tribunalul nu se mulţumeşte cu atît. Bukhaf este bătut cu bastonul. Atunci el jură că va vorbi. E întrebat din nou : „Spune, cum ai reuşit să ajungi la :e locuinţe venerate ?" El pretinde că mormîntul unde a pătruns fusese deja deschis, ceea ce-i aduce o nouă ciomăgeală, căreia el îi pune capăt declarînd : „Jur că voi vorbi". I se storc astfel treisprezece nume, după care spune : „Iau martor pe Amon, iau martor pe suveran că dacă se află că am ascuns pe vreunul din cei care se aflau cu mine, să fiu pedepsit în locul lui !" [1] Atunci începe monotona defilare a complicilor, la care se adaugă alţi indivizi, ale căror nume sînt pronunţate în cursul instrucţiei. Inculpaţii jură că nu vor minţi, sub pedeapsa de a fi surghiuniţi în Nubia, de a fi mutilaţi sau a fi puşi pe lemn. Am mai întîl-nit această expresie. Mai mulţi dintre cei care complotaseră împotriva lui Ramses al III-lea au fost condamnaţi să fie puşi pe lemn. Unii egiptologi au crezut că aceasta înseamnă a fi tras în ţeapă. Nu este sigur. Pe basoreliefurile siriene se văd oameni traşi în ţeapă. însă pe basoreliefurile egiptene nu s-au văzut niciodată, dar adeseori se vede cîte un individ legat de un stîlp, desigur ca să fie ciomăgit cu bastonul. [2] Presupun deci că individul condamnat să fie pus pe lemn era legat de un stîlp, poate pînă ce murea.

[1] *Ibid.,* I, 6 ; II, 16.
[2] în mormîntul lui Merreuka, A 4 sud.

Cîteodată, la întrebarea judecătorului, inculpatul răspundea : „Nenorocire mie, nenorocire trupului meu !" Fără să se emoţioneze, judecătorul punea întrebarea şi dacă răspunsul nu-1 satisfăcea, se trecea la ciomăgeală. Bătaia era de mai multe feluri, căci se întrebuinţează trei termeni diferiţi : *badjana, nadjana* şi *manini.* Unii le-au îndurat pe toate trei, dar n-am putea spune exact prin ce se deosebesc. Bătaia era aplicată pe spate, dar şi pe mîini şi pe picioare. Acest tratament energic dezleagă multe limbi, dar nu întotdeauna. Adeseori, grefierul constată că după două sau trei bastonade, acuzatul tot n-a mărturisit. După toate aparenţele, acesta rămînea la dispoziţia justiţiei. Adeseori judecătorul care n-a obţinut nici mărturii şi nici vreo informaţie lămuritoare, invită pe nenorocit să indice un martor care să-1 susţină. Foarte rar se întîmplă ca un acuzat să fie pus în libertate. Fiind introdus un trompetist, numit Amonkhâu, vizirul îl întrebă : „Ce mijloace ai întrebuinţat împreună cu arzătorul de răşină Chedsukhonsu, cînd ai ajuns la marea locuinţă de unde ai furat banii, după expediţia hoţilor ?" El zise : „Nenorocire mie, nenorocire trupului meu ! îi spuneam lui Perpatjau trompetistul, tovarăşul meu cu care mă certam : «Au să te ucidă din cauza furturilor din, *kher...»"* Fu iar interogat, bătut la tălpi şi la palme. El repeta : „N-am văzut nimic. Ce-am văzut, am spus". îl interogară din nou în luna a patra din vară, ziua a zecea. Fu găsit nevinovat în ce privea furturile şi eliberat.

Mulţumită acestei grămezi de documente, asistăm la numeroase interogatorii, dar nu ne-au parvenit judecăţile şi nu cunoaştem condamnările care s-au

pronunţat. Poate că nenorociţii aceia au pierit în chinuri, sau şi-au sfîrşit biata lor viaţă în mine şi în cariere.

VI. Primirea tributarilor străini

Am *văzut* că funcţionarii statului erau ocupaţi mai ales cu valorificarea domeniului regal, cu reprimarea banditismului, cu împărţirea dreptăţii şi cu strînge-rea impozitelor, iar în vreme de foamete, cu aprovizionarea populaţiei. Aceasta era munca lor obişnuită. Cîteodată, unii privilegiaţi aveau sarcini mai plăcute. Se pare că nici una nu putea fi mai agreabilă decît aceea de a primi, la intrarea lor in Egipt, şi de a introduce la faraon, pe delegaţii ţărilor străine, care veneau fie ca să achite o contribuţie de război, fie ca să-şi exprime dorinţa de a fi în bune relaţii cu regele sau să aducă vestea că într-o ţară îndepărtată o prinţesă bolnavă nu reuşea să se vindece şi că ştiinţa unui medic egiptean sau prezenţa unui zeu milostiv erau singurele mijloace de a-i reda sănătatea.

Delegaţii de la Reteau, de la Naharina sau din marginile Asiei puteau Jua drumul pe uscat şi erau primiţi de grănicerii drumurilor lui Horus sau puteau veni pe mare. Corăbiile lor semănau cu ale egiptenilor, ceea ce nu trebuie să ne mire, pentru că egiptenii erau ucenicii meşterilor din Byblos, în ce priveşte construcţia navală.

Cînd sosesc în port, delegaţii sirieni ard tămîie şi-şi exprimă, prin gesturi largi, bucuria de a fi terminat

cu bine această lungă călătorie. Ei îşi descarcă imediat mărfurile, în vreme ce egiptenii instalează pe chei restaurante şi bufete cu răcoritoare, şi apoi intră în-dată în legătură cu un funcţionar egiptean, care-i va conduce la vizir. Alaiul lor era dintre cele mai distractive. Probabil că o mulţime de oameni venea să-i vadă trecînd. Artiştii, care într-o zi trebuiau să-i reproducă în mormîntul vizirului, îi examinau cu o deosebită atenţie. Bărbaţii erau îmbrăcaţi cu fuste brodate cu lînă multicoloră, împodobite cu ciucuri, sau cu rochii lungi cu mîneci, care se încheiau în faţă cu un şnur şi cu nasturi sau erau drapaţi într-o eşarfă de lînă. Unii purtau la gît medalioane. Fe-meile aveau' rochii cu volane. Servitorii duceau cu ei cai, urşi, elefanţi ceva mai mari decît un viţel şi purtau pe umeri ulcioare, care conţineau răşină de terebint, smoală, miere, untdelemn sau coşuri pline cu aur sau cu lapis-lazuli. Egiptenii apreciau şi mai mult produsele manufacturate, carele şi armele, obiectele de podoabă şi vasele de metal. Sirienii ajunseseră la o virtuozitate uluitoare în fabricarea lor. Ei nu se mai mulţumeau, ca la începutul dinastiei a XVIII-a, cu amfore cu mînere florale, cu cratere împodobite cu un buchet de plante artificiale, ci făceau vase imense cu picior, ornate în întregime cu motive gravate sau încrustate, împodobite cu plante, capete de oameni sau de animale, care se grupau în jurul piciorului, al pîntecelui sau al capacului. Unele din aceste vase aveau un corp triplu şi trei gîturi. Capacele erau de forma capului lui Bes sau a capului unui grifon. Unele vase cu două toarte formau baza, de unde ieşea un edificiu cu mai multe etaje sau care

susţinea un sfinx cu cap de femeie. Cîteodată, dimpotrivă, craterul era susţinut de doi bărbaţi, aşezaţi spate-n spate. Notăm şi vasele cu capul lui Beş sau cu cap de femeie, cu toarta făcută dintr-un colţ natural sau artificial de elefant, acoperită cu un decor bogat. Asemenea piese n-au nici o întrebuinţare practică. Sint numai vase de ceremonie. Ele nu plăceau egiptenilor, care puneau să se copieze în atelierele lor modelele cele mai simple. Dar se poate aprecia interesul pe care-1 purtau acestor produse străine, cînd vedem cu Ce grijă au fost ele reproduse, de exemplu în mormîntul lui Amiseba. [1]

Alaiurile meridionalilor nu întrec pe cele ale asiaticilor în ce priveşte pitorescul. împodobiţi cu coliere, cu cozi de pantere prinse de braţe, cu craniul ras şi cu trei smocuri de păr, ei înaintează dansînd, în sunetul tamburinei. Femeile lor sint îmbrăcate cu o fustă sau o rochie cu volane şi poartă pînă la patru copii, într-un coş prins de spate. Ei aduc scuturi de piele, de fildeş, pene şi ouă de struţ, piei de pantere, ulcioare şi baloturi. Trag de frînghie maimuţe, gheparzi, girafe cu gîtul lung. Insă nici unul din aceste cortegii nu se poate compara cu acela care i-a fost prezentat lui Tutankamon de fiul regal din Kuch-Huy. [2] Viceregele, purtînd încă la gît colierele de aur dăruite de suveranul său, primeşte pe colaboratorii

[1] Pentru alaiurile delegaţilor ţărilor nordice, vezi ale mele *Fleliques de l'art syrien dans l'Egypte du Noui'el Em-pire,* Paris. 1937.

[2] *Th. T. S.,* IV.. 23—30. A se compara *Wr. AH.,* I, 35. 33, 224 (Amiseba) ; 247—248 (Horemheb ; 265 (Anna) ; 270—284—285 (Amenmose) ; 292. 293. 336. 337 (Rekhmarâ) : Maspero, *Histoire,* II, 269 (templul din Neit-Uely) ; *Medinet-Habu,* II.

săi egipteni eare-J salută, îngenunchează şi-1 ating picioarele sau rochia. Cea mai mare parte din nu--bieni au adoptat costumul egiptean, păstrînd totuşi unele din podoabele lor naţionale. Părul lor lung formează un fel de calotă prinsă cu o diademă, pe care e fixată o pană de struţ. Inele groase le atîrnă de urechi. Gîtul e strîns într-un colier de perie. La încheietura mîinii, strălucesc brăţări masive. Unii tă pe spate o piele de panteră şi, pe deasupra, o centură, o curea şi în faţă un accesoriu triunghiular pe care se disting sori strălucitori. .Prinţii poartă cu graţie rochia transparentă şi plisată, pectoralul egiptenilor şi sînt încălţaţi cu sandale. Copiii lor, ca şl cei ai egiptenilor, lasă să le atîrne pe obrazul drept o buclă lată de păr împletit. De braţele lor sînt agăţate cozi de pantere. In vreme ce purtătorii de ofrande au în urechi inele simple, cerceii lor sînt nişte discuri de aur şi pandantive.

Trupa e formată din războinici, care pun genunchiul în pămînt şi cer suflul vieţii, purtători de ofrande care prezintă pe platouri săculeţe şi inele de aur, piei de pantere, girafe, boi cu coarne imense, terminate cu nişte palme. Un grup de prinţi merge înaintea regelui ţării, care e aşezat într-un car destul de asemănător cu cel al egiptenilor şi asiaticilor, cu deosebirea că e prevăzut cu o imensă umbrelă de pene de struţ şi e tras de doi boi fără coarne. Cîţiva prizonieri, cu cătuşe la mîini, cu laţul de gît, urmează carul. Negrese, purtîndu-şi sugarii într-un coş legat de spate şi tîrîndu-şi copiii tunşi după moda ţării, închid procesiunea. Ele sînt goale pînă la brîu. Ca şi bărbaţii, poartă cercei, cozi de panteră şi brăţări masive.

Popoarele meridionale aveau meşteşugari foarte iscusiţi, chiar dacă nu erau aşa de ingenioşi ca fenicienii. Se pare că guvernatorii egipteni ai Nubiei, care erau numiţi „fiii regali din Ivuch", au făcut eforturi pentru a dezvolta arta indigenă. Nubienii confecţionau nu numai articole imitate după modele egiptene, scaune, paturi, perne de pus la căpătîi, care, dar şi arme, deosebite de cele ale egiptenilor. Scuturile lor de piele bordate cu o panglică de metal şi întărite cu cuie, erau cîteodată împodobite cu scene luate din repertoriul oficial. Se vedeau pe ele un sfinx cu cap de berbec călcînd în picioare pe duşmani, sau faraonul străpungînd cu lancea un nubian. Dar egiptenii apreciau şi mai mult reproducerile în aur ale satelor de negri, puse în coşuri sau pe o măsuţă. O colibă în formă de piramidă foarte înaltă este umbrită de" palmieri. Copii şi maimuţe se urcă în copaci ca să culeagă fructele. Girafe şi păzitorii lor circulă prin sat. La periferie, negri care salută. Piciorul măsuţei este împodobit cu negri legaţi de un stup şi cu însemnele regale. De măsuţă sînt atîrnate piei de pantere şi lanţuri de aur. Este minunea expoziţiei, capodopera orfevreriei nubicne de inspiraţie egipteană.

îşi merita răsplata fiul regal din Kuch care aducea asemenea tezaure din ţările Sudului, la care se adăugau lingourile de aur, de abanos şi de fildeş, şi care se putea lăuda că a făcut să domnească pacea în acea parte a lumii.

CAPITOLUL XI

ACTIVITATEA IX

TEMPLE

I. Credinţa

Herodot a spus că egiptenii erau cei mai evlavioşi dintre oameni.[1] Ei credeau că totul în univers aparţine zeilor, că aceştia sînt izvorul oricărei bogăţii, că cunosc dorinţele noastre şi că.pot interveni în orice moment în afacerile omeneşti. Dacă Ramses al II-lea, părăsit de soldaţii săi şi înconjurat de duşmani în preajma oraşului Qadech, a putut să treacă peste primejdie, aceasta s-a **întîmplat,** chipurile, pentru că glasul lui a răsunat pînă la Teba şi a fost auzit de Amon. Dacă o vreme splendidă a apărut în anotimpul rău şi a apărat călătoria logodnicii lui, prinţesa Iii— tită, aceasta pentru că Sutekh nu-i refuza nimic. Dacă fîntînarii găseau, apă în deşertul Ikayta, era pentru că tatăl său Hapi îl iubea pe Ramses al III-lea mai mult decît pe toţi regii care domniseră mai înainte. Ideea că zeii protejau pe unii oameni, încuraja cîteoclată dorinţe nebuneşti. Se zice că regele Amen-

[1] Herodot, ÎI, 37.

hotep voia să-i vadă pe zei pe cînd era încă în viaţă. * Prinţul Kornekht, fiul lui Osorkon al II-lea şi al reginei Karom, dorea ca vulturul divin să fie alături de el cînd va fi înconjurat de antilopele din deşert şi de păsările cerului,[2] desigur pentru a înţelege limbajul lor, rezervat unui mic număr de iniţiaţi şi mesajele importante pe care zeii binevoiesc să le încredinţeze. Mulţi erau gata să creadă că unii privilegiaţi puteau porunci naturii, cerului, pămîntului, nopţii, munţilor şi apelor, puteau suprima obstacolul timpului şi spaţiului.[3] Acestea erau nebunii trecătoare. Cînd Ramses al IH-lea dictă papirusul Harris, de fapt el nu cerea zeilor Egiptului, celui mai mare, ca şi celor mai mici, decît lucruri simple şi rezonabile, pentru el însuşi o eternitate fericită, pentru fiul său să devină un rege puternic şi respectat, să-i fie acordată o domnie lungă şi un Nil generos în fiecare an. Credea că merită aceste daruri, căci zeii l-au aşezat în locul tatălui său, după cum puseseră pe Horus în locul lui Osiris. El n-a asuprit, n-a furat, n-a călcat poruncile zeilor. Dorinţele oamenilor obişnuiţi, bogaţi sau săraci, erau mult mai umile. Părinţii care nu aveau fii, cereau lui Imhotep să le dea unul. Cînd Bytau, cel din legendă, este urmărit de fratele lui, furios ca un nebun, el îşi aminteşte că Harakhte ştie să deosebească adevărul de minciună. De obicei, se ştie că zeului îi e milă de cei săraci. Cînd totul este împo-

[1] Josephe. *Contre Aplon,* I, 232 şi 254—255.
[2] *Kemi,* IX, 40.
[3] Ca preotul care propuse lui Nenoferkeptah să-i arate o carte scrisă de mîna lui Thot, în romanul lui Setna (Maspero, *Contes populaires,* ed. 4-a, 131.

triva lor, el rămîne singurul sprijin, judecătorul care nu primeşte daruri şi nu influenţează pe martori. La tribunal, săracul, oare n-are nici bani, nici aur pentru scribi, nici haine pentru servitori, descoperă că Ainon se preface în vizir, ca să facă să iasă la iveală adevărul şi să asigure izbînda celui slab împotriva celui puternic.[1] Un scrib contează pe Thot ca să reuşească în cariera lui. „Vino la mine, Thot, ibis sacru, tu zeul pe care-1 iubeşte Chmum, secretarul celor nouă zei, vino la mine, ajută-mă, fă-mă priceput în meseria ta, căci meseria ta e cea mai frumoasă dintre toate. Iar cel care se pricepe e făcut prinţ." [2]

Această credinţă arzătoare şi în acelaşi timp raţională ne surprinde adeseori. Dorinţa de a înconjura pe zeu cu lux datează din toate timpurile şi din toate ţările. Dar bogăţia templului din vremea Noului Imperiu întrece orice imaginaţie. De la urcarea pe tron a lui Ahmose, tot prisosul şi toate economiile se îngrămădeau acolo. A clădi noi sanctuare, a mări şi înfrumuseţa pe cele existente, restaurînd zidurile şi porţile, construind bărci sacre şi ridicînd statui, în-locuind cărămida cu piatră, lemnul local cu lemn exotic, acoperind cu plăci de aur vîrful obeliscurilor şi pereţii marilor locuinţe, mobilînd fiecare încăpere cu mobile încrustate cu aur şi pietre preţioase, ştim de mult că aceasta a fost grija principală a tuturor regilor. Fără îndoială că în vremea lui Akhenaton şi poate şi în anii puţin cunoscuţi care au precedat venirea pe tron a lui Sethnakht, s-a lucrat mai încet şi a fost ca un fel de repetiţie a ceea ce avea să se

[1] *Bibi. aeg.,* VII, 16—17. *
Bibi. aeg., VII, 60.

realizeze în mare sub ultimii Ramses, dar domnii glorioase şi înfloritoare încercară să îndrepte aceste neajunsuri.

Ca şi grecii şi romanii, sîntem şi noi uimiţi de numărul şi formele ciudate ale divinităţilor. Vigneta unui papirus din muzeul din Cairo reprezintă o preoteasă, o fiică de rege, anume Isitemheb, care se apleacă, cu o mişcare plină de farmec, pe marginea unui bazin, în faţa unui crocodil lungit de cealaltă parte, la poalele unei sălcii.* Fără cea mai mică silă, această preoteasă bea apă din bazinul unde se zbenguie monstrul, care-o observă cu indiferenţă. Acest crocodil este zeul Sobek, unul din zeii cei mai răspîn-diţi. El avea două centre de cult, unul la Fayum, pe care grecii îl vor numi Crocodilopolis, celălalt la Su-menu, la sud de Teba şi sanctuare aproape peste tot.

Locuitorii din Memfis şi On preferau taurul în locul crocodilului, care se numea Hapi la cei dinţii şi Mer-uer la ceilalţi. Taurul Hapi se recunoştea după semne care ne-au fost transmise de greci.[2] Cînd era identificat, se însemna cu grijă naşterea şi era introdus, cu ceremonie, în templul lui Ptah. Atîta vreme cît trăia, era îndopat cu dulciuri şi tratat cu onoruri. Cînd murea, poporul întreg se îmbrăca în doliu. Era mumificat, i se pregătea un mormînt şi era înmormîn-tat cu un prinţ. La Chmunu erau veneraţi ibişii. [3] Un

[1] Kuentz, *Quelques moniimenis de culte de Sobolc,* pi. II,

•*nuli. I.P.A.O.,* xxvni, na—172.

[8] Ilerodot, III, 28—29 : Strabon. XVII, 1, 3.1 : Plutarh, *Isis et Osiris,* 43 ; Ainiamis Marceliinus, XXII. 14.

[3] Herodot, II, 67. Necropola ibişikr a fost descoperită de cj'i-înd în deşert, lîngă mormînttil hii PfţUstrLs, în faţă cu Chemunu.

#»

ibis privilegiat primea onoruri divine. Se aduceau din tot Egiptul ibişi morţi şi mumificaţi, care erau depuşi într-o peşteră imensă. Se găseau peste tot şoimi sacri, nu numai în oraşul Nekhen, pe care grecii îl vor numi Hierakonpolis, dar şi în faţa oraşului Nekhen, la Nakhen şi în toate locurile pe care egiptenii de azi le numesc Damanhur (oraşul lui Ilorus) sau Sanhur (sprijinul lui Ilorus), şi în altele, de exemplu la Ilat-hirib, unde necropola lor a fost restaurată în între-gime de Djer-her, salvatorul, la Tanis, unde misiunea noastră a găsit de curînd schelete de şoimi în ulcioare mici. La Bast, o pisică primea omagiile populaţiei. La Amit, era redutabilul şarpe Uadjit. Ţăranii din Tebaida ofereau aceluiaşi şarpe, pe care-1 cunoşteau sub numele de Renutet, trufandalele recoltei lor.

Dar nu numai animalele se bucurau de aceste atenţii pioase. Plantele îşi aveau *şi* ele partea lor. Bărbaţi sau femei, perechi sau izolaţi, se apropiau cu respect de un sicomor, cu mîinlle întinse, spre a primi apa vărsată de o zeiţă ascunsă în copac. Fiecare oraş avea arborele lui sacru, după cum îşi avea zeul local, dar zeul local nu era de ajuns spre a potoli ardoarea lor religioasă. In orice oraş, oricît de puţin important, se asociau zeului local alte divinităţi, venite dintr-un oraş mai apropiat sau mai îndepărtat. Cînd Ramses al II-lea şi-a întemeiat reşedinţa din Delta orientală, a reunit acolo o întreagă societate divină. Amon şedea alături de Seth, duşmanul său de ieri, Tum din On şi Ptah din Memfis, zei din Deltă şi cei ai sirienilor şi fenicienilor, căci egiptenii, ca şi cînd n-ar fi avut destui zei în ţara lor, au început să-i adopte şi pe cei din ţările vecine. Ucigaşul Iui

Osirîs şi-a schimbat capul de ogar ca un cap omenesc. El a adoptat costumul şi atributele lui Baal, un coif ascuţit, pe care străluceşte discul solar, din care ies două coarne ascuţite şi din care cade, din vîrf pînă jos, o paaglică lungă, şi un fel de fustă brodată şi împodobită cu ciucuri. Zeul are ca tovarăşă, în loc de sora lui Isis, pe cananeana Anta.[1] Astartea, la venirea ei în Egipt, a fost onorată ca o regină, ca toate divinităţile. [2] Construind o cetate între Egipt şi Siria pentru a-şi aştepta logodnica, Ramses n-o putea lăsa fără protectori divini. El alese doi zei egipteni, Amon şi Uadjit şi doi asiatici, Sutekh şi Astartea. [3] Un zeu cananean, Hurun, care ca şi Horus avea forma unui şoim, părea că doreşte să ia locul acestui antic patron al monarhiei, pe vremea domniei lui Tutankamon. [4] Memfis, unde un întreg cartier aparţinea tyrienilor, era ca un rezumat al tuturor cultelor egiptene şi străine. [5] Teba, oraşul cu o sută de porţi, ar fi meritat să fie numit oraşul cu o sută de zei.

ÎI. Clerul

Ştim că orice templu era ca un orăşel, care adăpostea între zidurile sale funcţionari, poliţişti, meşteşugari şi cultivatori, şi aceştia trăiau acolo ca în-

[1] Montet, *Drame d'Avaris,* 140—141 şi pi. VI. [8] Alan-H. Gardiner. *The Astarte papyrus,* în *Studies pre-sented to F. LI Griffith, 83.*

[3] Montet, *Drame d'Avaris,* 134.

[4] *Ibid.,* 142—143.

» BtbL *aeg.,* VII, 86—91.

tr-un oraş obişnuit. Deşi depindeau de templu, ei nu erau totuşi călugări. Această calitate era rezervată celor care se numeau *uâbu,* cei curaţi, *it netei-,* părinţi divini, *hemneter,* omul cu ruloul, *kheryhebet,* care ţinea în mină programul ceremoniei însemnat pe un rulou de pergament, membrilor *unuyt-ului,* colegiu compus din cel puţin douăsprezece persoane, deoarece cuvîntul *unut* înseamnă oră. Aceşti călugări se schimbau din oră în oră. ca să asigure zi şi noapte o adoraţie continuă. In multe temple, un şef al misterelor se ocupa de reprezentaţiile sacre, despre care vom vorbi mai departe. Preotul *semn,* necunoscut în clerul lui Amon, juca un rol important la On şi la Memfis. La Teba, clerul lui Amon avea în fruntea sa patru *hemit neteru.* Primul servitor divin, cu toată simplitatea numelui său, era unul din cele mai însemnate personaje din Egipt. La On, şeful clerului din Tum se numea mare vizionar, *ur rna,* cel al lui Ptah din Memfis, şeful artiştilor ; la Chmunu, mai marele celor cinci era şeful templului lui Thot. In multe temple, principalul personaj era, ca şi la Amon, un servitor divin. Noi am luat de la greci obiceiul să-i numim pe aoeşti *heniu neteru* profeţi, pentru că aveau cîteodată datoria de a interpreta voinţa zeului, dar aceasta nu era singura lor funcţie şi nu sîntem siguri că le era rezervată lor. Oricare ar fi numele lor, în vremea Noului Imperiu, profeţii tind să se deosebească de mulţimea cetăţenilor. Ei dispreţuiesc rochia plisată, cu mîneci, şi adoptă o fustă lungă. Torsul lor e gol. îşi rad complet barba, mustăţile şi părul.

După cum templul dădea adesea ospitalitate mai multor zei, de asemenea membrii clerului nu râmî-

neau în mod obligatoriu toată viaţa în serviciul aceluiaşi zeu. Setui, mare preot al lui Seth, era în acelaşi timp conducătorul serbărilor lui Banebded şi însărcinat cu programul lui Uadjit, care judeca cele două ţări. Nebufen, care a fost numit de Ramses al II-lea mare preot al lui Amon, nu aparţinuse nici-odată clerului acestui zeu. El era mare preot al lui Anhur la Tjiny şi al lui Hathor la Denderah. Un al doilea preot al lui Amon, care nu se ridica la cel mai înalt grad, s-a consolat cînd s-a văzut numit mare peste vizionari şi *seni* la On clin Mentu, oraş din noma tebană.

Un mare număr de femei participau şi ele la cult. Orice templu avea un corp de cîntăi'eţe, a căror datorie era să cînte agitînd sistrele sau crotalele în timpul ceremoniei. Aceste femei nu locuiau în templu. ci cu familia lor, căci slujba aceasta nu cerca prezenţa lor decît în anumite zile, pentru cîteva ore. Dimpo-trivă, femeile care alcătuiau *Kenerit-ul* trebuiau să locuiască în templu, căci cuvîntul *khener* indică tot aşa de bine o închisoare, ca şi părţile cele mai ferite ale unui templu sau palat. Superioara lor se numea soţia divină sau divina adoratoare. 8-a presupus adeseori că femeile din acest harem divin constituiau un colegiu de curtezane sacre, ca acela care exista la Byblos, oraş impregnat cu totul de civilizaţia egipteană. Nu s-a dovedit că a existat o asemenea instituţie în Egipt. în adevăr, cântăreţele lui Amon aveau cîteodată moravuri uşoare şi frecventau locuri suspecte. Dar ar fi fără îndoială greşit să le judecăm, după singurul exemplu conservat pe un papirus de la

Torino *, pe toate muzicantele lui Amon. De altfel, aceasta n-ar dovedi că femeile ataşate templului trebuiau, ca şi femeile din Byblos în timpul serbărilor, să se ofere străinilor şi să verse în tezaurul templului micile venituri pe care le scoteau din această meserie.

După cum funcţionarii erau recrutaţi mai ales din familiile de funcţionari, tot aşa şi preoţii erau aproape totdeauna fii de preoţi. [3] Astfel, Bakenhonsu, fiul unui al doilea profet al lui Amon, a fost trimis la şcoală de la vîrsta de cinci ani, cu scopul de a intra mai tîrziu în cler. Fiii şi nepoţii marelui preot Rome-Roy făceau cu toţii parte din cler. Fiul lui cel mai mare servea pe lîngă el ca al doilea mare preot. Fiul cel mai mic oficia într-un templu la vest de Teba. Nepotul era părinte divin. Totuşi, se putea întîmpla ca intenţiile familiilor să fie în contradicţie cu inclinaţiile copiilor. O scrisoare administrativă ne informează că vizirul prezentase trei tineri ca să fie preoţi în castelul Merenptah, aflat în templul din Ptah. Un funcţionai-, căruia puţin îi păsa de dreptul clericilor, ca şi de cei pe care-i proteja decretul lui Setui, de care am vorbit mai înainte, puse mina pe ei şi-i trimise în nord, ca să devină ofiţeri. Era un abuz de putere. Un scrib scrie imediat ca să semnaleze faptul şi cere întoarcerea acestor tineri.[3]

Şcolarii care se consacrau serviciului religios învăţau, ca toţi copiii, gramatica şi scrierea, dar şi alte

[1] Peyte şi Rossi, *Les papyrus hieratiques de Turin.*
[2] Hapi-Djefai din Siut adresîndu-se membrilor Consiliului
templului declară : „Eu sînt fiu de preot ca fiecare din voi"
(Siut, I, 286).
[3] *Bibi. aeg.* Vil, 5.

lucruri. Trebuiau să cunoască imaginile zeilor, titlurile, epitetele, atributele, legendele lor, ceea ce nu era puţin lucru. ' La sfârşitul studiilor, susţineau un examen. Cel care fusese considerat demn de a intra în corporaţie îşi scotea veşmintele, era îmbăiat, ras, parfumat cu uleiuri, apoi se îmbrăca cu veşmintele sacerdotale, înainte de a fi introdus în orizontul cerului. Pătruns de teamă la ideea puterii divine, el putea, în sfîrşit, să se apropie de zeu în sanctuarul său. [2]

Cultul oficiat în toate templele din Egipt, în numele şi pe cheltuiala regelui, era un act secret, care se săvîrşea fără participarea publicului, în obscuritatea sf intei-sfintelor. Preotul calificat se purifica mai întîi în Casa dimineţii. El lua cădelniţa, o aprindea şi înainta spre sanctuar, purificînd aerul cu miros de terebint. Naosul în care se afla statuia de lemn aurit a. zeului sau a zeiţei era închis. Preotul rupea sigiliul de argilă, trăgea zăvorul şi deschizînd cele două uşi, lăsa să apară imaginea divină. El se prosterna, împrăştia uleiuri peste statuie, o tămîia şi recita imnuri de adorare. Pînă în acel moment, statuia nu era decît un obiect neînsufleţit. Preotul îi va da viaţă prezentîndu-i pe rînd ochiul scos lui Horus de duşmanul său, Seth, şi regăsit de zei şi o statuetă a lui Maat,

[1] Min-mose, care trăit sub Ramses al II-lea, era mare cunoscător al secretelor cerului, pămîntului şi împărăţiei sub terane (Luvru C 218).

[2] Erman, *La religion des egyptiezs,* 223.

Adevărul, fiica lui Ra. Zeul era apoi scos afară din naos. Preotul proceda la toaleta lui, ca şi cum ar fi făcut toaleta regelui, îi spăla, îl tămîia, îl îmbrăca, îl parfuma, îl aşeza la loc în naos şi punea în faţa lui mîncăruri, care apoi erau arse în întregime. După ultima purificare cu natron, cu apă şi terebint, slujba era sfîrşită. Nu mai rămânea decît să închidă naosul, să tragă zăvorul, să sigileze. Preotul se retrăgea cu spatele şi ştergea urma paşilor săi.*

In schimbul acestor îngrijiri, zeul dăruia regelui viaţa, nu numai cea trupească, ci şi viaţa sufletească şi un viitor de bucurii fără sfîrşit pentru toată veşnicia. Poporul, care nu lua deloc parte la acest cult -zilnic, se mulţumea să ştie că faraonul, fiind iubit de părinţii săi zeii, tot felul de binecuvântări aveau să se răspândească asupra Egiptului. El îşi lua revanşa cu ocazia procesiunilor zeului, despre care vom vorbi mai departe, dar, aşteptînd aceste zile de petrecere, desigur că era permis oricui voia, poate în schimbul unei mici ofrande, să străbată curţile, să se apropie de parc, să intre în locuinţa zeului, unde se zbenguia liber berbecul sau taurul care avea privilegiul sâ-1 încarneze pe zeu, sau de bazinul unde se scălda crocodilul lui Sobek. Nimic nu împiedica pe un egiptean din popor să depună la picioarele unei statui a lui Amon, dacă era teban, sau a lui Ptah, dacă se afla la Memfis, o mică stelă de calcar pe care era gravată, alături de imaginea zeului, o ureche, de obicei mai multe urechi, trei sau nouă, cîteodată chiar foarte

[1] Ritualul c cunoscut după trei papirusuri din muzeul din Berlin şi după basoreliefurile templului din Abydos. Moret, *Le rituel du culte divin journalier en Bgypte,* Paris, 1902.

multe, pînă la patruzeci şi opt sau trei sute şaptezeci şi opt de uree! ii şi ochi. Era un mijloc ingenios de a-1 constrînge pe zeu să asculte şi să-1 observe pe cel care-1 roagă şi care putea cere tot felul de lucruri. ' In toate templele se aflau de asemenea statui şi stele numite tămăduitoare. * Pe faţa lor principală, stelele erau decorate cu copilul Horus gol, în picioare pe un crocodil şi ţinînd în mîini şerpi, iar deasupra micului zeu, un Bes strîmbîndu-se. Pe cealaltă parte sau în josul stelei se povestea cum copilul divin fusese muşcat, în lipsa mamei sale, de un şarpe în mlaştinile de la Akhbit. Stăpînul zeilor, auzind ţipetele mamei, poruncise lui Thot să vindece copilul. Sau se povestea cum a fost vindecat Bastit-de către Ra de muşcătura unui scorpion sau se amintea că Osiris, aruncat în Nil de fratele lui, a fost apărat de dinţii crocodililor în mod miraculos. Statuile reprezentau şi personaje sfinte, care în viaţa lor s-au ilustrat ca îmblînzitori de şerpi. Statuia sau stela era pusă pe un soclu. Un bazin plin cu apă o înconjura şi comunica printr-o rigolă cu un al doilea bazin, săpat pe treapta de jos a soclului. Cînd un om fusese muşcat, se stropea cu apă statuia sau stela. Ea se impregna de puterea formulelor şi a recitărilor. Apa se strîngea jos şi rănitul bea din ea : „Veninul nu intră în inima lui, nu arde în pieptul lui, căci Horus e numele lui,

[1] H.-P. Blok, Observaţii asupra cîtorva stele zise „eu urechi", *„Kâmi,* II, 123—135.

[2] Lacau, *Les statues „gu&risseuses" dans l'ancierme Egipte. Monumenis Piot,* XXV (1922) ; Erman, *La religion des egyp-tiens,* 355 ; Lefebvre, *La statue guerisseuse du Louvre, Me-langcs Loret,* 03, ssp.

Osiris numele tatălui său, Neith plîngătoarea numele maniei sale". Odată vindecat, rănitului îi rămînea să mulţumească, printr-o rugăciune, sfîntului care-1 vindecase, ceea ce nu-1 scutea, desigur, să dea un mic obol şi părintelui, pur şi divin, care împrăştiase apa. Totuşi, autorii acestor umile cereri nu se simţeau la largul lor în somptuoasele locuinţe divine din Teba, din Memfis şi din marile oraşe. Ei aveau încredere în Amon sau în Ptah, dar preferau să-i vadă pe aceşti zei departe de oficialităţi, în sactuare pe măsura lor. Muncitorii din necropolă adoptaseră ca patroană o zeiţă-şarpe pe care o numeau Merseger, Prietena liniştii. Ea locuia de preferinţă pe vîrful muntelui care domina satul şi cînd se vorbea despre munte, nu se ştia bine dacă era vorba de zeiţă sau de sălaşul ei. Un funcţionar din necropolă, numit Neferâbu, luă într-o zi ca martor pentru ce spunea, pe Ptah şi Vîrful. Din cauză că minţea, după puţin timp orbi. Se căi de păcatul lui faţă de Ptah, care-1 făcuse să vadă întunericul în plină zi. Ceru iertare acestui zeu, care nu lasă nici o faptă fără plată. Cu toate acestea, nu se vindeca. Atunci, se umili în faţa Culmii de Vest, marea şi puternica. Această suverană veni la el sub forma unei brize plăcute şi—1 făcu să-şi uite nenorocirea. „Căci Culmea de Vest e miloasă atunci cînd e rugată." *
Micul sanctuar de la Merseger cunoştea o faimă care se putea măsura după marele număr de stele şi ex-voturi găsite acolo. Dar zeiţa se împăca foarte bine cu vecinătatea altor mari zei care-şi aveau

[1] Stela 589 din Br. Mus., şi stela 102 de la Torino îr Erman, *Denkşteine aus der thebanischen Grăberstadt, (Sitz. Beri. Ak.,* 1911, p. 1 100.

sanctuarele alături de al ei. Un muncitor decorator căzînd grav bolnav, tatăl şi fratele lui se adresară lui Amon, care-1 ajuta chiar şi pe cel de pe lumea cealaltă. Stăpînul zeilor veni ca vîntul de nord, ca o briză proaspătă să-1 salveze pe acest nefericit, căci el nu putea sta mînios nici o zi întreagă. Supărarea lui nu ţinea decît o clipă şi nu rămînea nici o urmă din ea.[1] Aceşti muncitori, care-şi aleseseră ca patroană pe Prietena liniştii, adoptară şi un patron, pe cel dintîi dintre suveranii Noului Imperiu, Amenhotep I, care pusese să i se construiască mormîntul în Valea regilor. [2] El fusese cel dintîi binefăcător al populaţiei care se strînsese la Deir el Medineh. Cultul lui deveni repede aşa de popular, încît i se înălţară mai multe sanctuare la Teba, pe ţărmul stîng. S-au găsit ruinele unui templu al lui Amenhotep al grădinii ; se cunosc numele altor trei care se numesc Amenhotep al pieţei, Amenhotep navigînd pe apă, Amenhotep favoritul lui Hathor. Sărbătoarea acestui bun patron ţinea patru zile, în timpul cărora muncitorii, soţiile şi copiii lor se cinsteau şi cîntau într-una. Preoţii care purtau statuia în timpul procesiunii, o apărau de soare, îi făceau vînt cu evantaiul, o tămîiau. Aveau aşa de mare încredere în el, încît îi cereau să le rezolve neînţelegerile. Era o justiţie de pace, mai expeditivă şi mai puţin apăsătoare decît cea a vizirului şi a scribilor. O reclamantă se exprimă astfel : „Vino la mine, stăpînul meu ! Mama şi fraţii mei îmi caută

[1] Stela 23177 din muzeul din Berlin, Erman, *op. cit,* p. 1 *0H8—1* 097.
[2] Cerny, *Le culte d'Amenophis I chez Ies ouvriers de la necropole thebaine, Bull. I.F.A.O.,* XXVII, 159 ssq.

ceartă". Tatăl defunct lăsase reclamantei două bucăţi de aramă şi o rentă de şapte măsuri de grîne, Mama luase arama şi nu-i dădea decît patru măsuri. Un muncitor lucrase un sicriu cu lemnul lui, Munca şi furniturile fuseseră evaluate la treizeci şi unu de *debeni* şi jumătate. Stăpînul nu voia să plătească decît douăzeci şi patru de *debeni.* Se furaseră hainele unui gravor. Păgubaşul depuse plîngerea în faţa statuii regelui sfint : „Stăpînul meu, vino azi ; cele două haine ale mele au fost furate !" Un scrib citeşte o listă de case. Cînd ajunge la casa scribului Amon-nekht, reclamantul afirmă că acesta se afla la fiica sa, Zeul e întrebat şi răspunde afirmativ. Se contestă « unui muncitor, anume Khaemuas, proprietatea unei case. Cei din jur se adresează tot statuii, care răspunde da, printr-o adîncă înclinare.

Poate pentru a imita bunătatea regelui, cele mai mari divinităţi binevoiau să dea simplilor muritori un sfat util sau să rezolve o neînţelegere spinoasă, Un şef al poliţiei asista la o procesiune în onoarea zeiţei Isis. Imaginea divină se apleca spre el din înălţimea bărcii sale. Mai pe urmă, acest bărbat fu repede avansat. în capitală era consultat mai ales marele zeu teban. Un intendent al lui Amon fiind acuzat de delapidare, se ceru sfatul zeului. El fu aşezat în barca sa şi purtat într-un loc special din templu. Se redactară două scrisori contradictorii: 1. „O, Amonrasonter, se spune despre acest Tutmes că tăinuieşte lucruri care au dispărut".

2. „O Amonrasonter, se spune despre acest Tutmes că nu posedă nici unul din lucrurile care au dispărut". Zeul e întrebat dacă vrea să judece. El răspunde

„da". Cele două scrisori fiind puse în faţa lui, Amon indică de două ori pe cea care-1 declara nevinovat pe cel acuzat. Tutmes fu reintegrat îndată în funcţia lui şi i se mai încredinţară şi alte sarcini. In timpul unei procesiuni, marele preot întrebă pe Amon dacă se putea scurta exilul condamnaţilor deportaţi în marea oază. El făcu „da* din cap. '

Dacă regele zeilor nu voia totdeauna să răspundă unor simpli particulari, în schimb el se ocupa cu plăcere de marile interese ale statului. Cînd Ramses al II-lea, la începutul domniei lui, a vrut să numească un mare preot al iui Amon, zeul asista la adunarea Consiliului, în faţa căruia au fost chemaţi unul după altul toţi candidaţii şi toţi cei care se credeau în stare să ocupe acest post. El nu fu mulţumit decît la rostirea numelui lui Nebunnef. Marele preot Herihor îl consulta pe Chonsu în numeroase privinţe. In Etiopia tronul fiind vacant, prinţii defilară prin faţa lui Amon, care-1 indică pe cel pe care voia să-1 instaleze pe tron.[2]

Documentele de care dispunem nu descriu cu toată claritatea felul cum îşi manifesta zeul voinţa. Cîţiva egiptologi, amintindu-şi poate de un capitol din *Don Quijotte,* cred că statuile erau articulate şi manevrate şi că, fără să dea răspunsuri vorbite, puteau să-şi ridice sau să-şi coboare braţele, să-şi mişte capul, să deschidă sau să închidă gura. Luvrul posedă poate singurul exemplar al unei statui vorbitoare. E un cap de şacal cu falca de jos mobilă. De obicei, acest Anubis avea gura deschisă. Dacă se trăgea de o

[1] Naville, *Inacri.piions historique Piilodiem* III.
[2] *Vrk.,* m, 04—93 (stela întronării, I.. 13—19).

sfoară, el închidea gura. ' In alte cazuri, zeul consultat venea purtat de preoţii lui. Dacă se înclina, însemna că aprobă. Dacă se trăgea înapoi, dezaproba.[2] Urmarea acestor consultaţii nu ne apare totdeauna clară. Cînd zeul indica un candidat, se poate admite că problema fusese aranjată definitiv dinainte. Cînd zeul dezvinovăţea pe un acuzat, afacerea nu mai avea urmări. Hoţii n-aveau decît să-şi caute norocul aiurea. Dar ce se întîmpla dacă zeul descoperea un vinovat ? Tot ce avea omul mai bun de făcut, era să restituie obiectele furate sau să plătească ceea ce i se cerea. Dacă se încăpăţîna să fie considerat hoţ şi mincinos, risca să se aleagă cu o porţie dublă de lovituri. Cînd se judeca o neînţelegere, credem că ambele părţi promiseseră să accepte hotărîrea oracolului, oricare ar fi fost ca. In templul lui Amon se aflau poliţişti şi o închisoare. Pe malul stîng, Medjaiu-ii se aflau fără îndoială la dispoziţia zeului, ca să-i execute sentinţele.

IV, Procesiunile zeului

Astfel, credincioşii puteau intra oricînd in legătură cu zeul, ca să-şi expună greutăţile, suferinţa sau recunoştinţa. Cel puţin o dată pe an, stăpînul oricărui sanctuar ieşea cu mare pompă din locuinţa lui şi vi-

[1] Boreux, *Catalogue guide* (Luvru, Antichităţi egiptene, 534—535 ci. Loukianoîf, *Une* stcttie *parlanie ou aracle* du *dieu Râ-Harmahhis, Arin. S.A.E.,* XXXVI, 187.

[2] Cerny. *Questions adresses aux oracles, Bull. I.F.A.O.,* XXXV, 41 ; cf. *J.E.A.,* XI, 249—255 ; XII, 176—135.

zita oraşul şi împrejurimile. Aceste ieşiri ale zeului, aşteptate cu nerăbdare, ţineau tot oraşul cu sufletul la gură. Unele aveau chiar privilegiul de a atrage populaţia unei întregi regiuni. Herodot a văzut bărci încărcate cu bărbaţi şi cu femei, care se duceau la Bast ca să asiste la serbările lui Bastit. Femeile îşi agitau într-una crotalele. Bărbaţii cîntau din flaut. Ceilalţi cîntau şi băteau din palme. Animaţia se înteţea la traversarea oraşului. Pelerinii strigau glume tari la adresa orăşenilor şi aceştia răspundeau la fel. Mulţi părăseau oraşul şi afacerile ca să se ducă la serbare, *in.* adevăr, merita să fie văzută, căci cei şapte sute de mii de pelerini se dedau la petreceri îndată ce se sfârşeau sacrificiile. Ei petreceau zgomotos şi cam grosolan, căci la Bast se bea mai mult vin într-o săptămînă de sărbătoare, spune Herodot, care poate cam exagerează, decît în tot Egiptul în restul anului. *

V. **Procesiunea lui** Min

Prezenţa regelui şi a curţii dădea unora din aceste procesiuni divine strălucirea unei sărbători naţionale. Sub Ramses al III-lea, aniversarea încoronării coincidea cu sărbătoarea lui Min, stăpînul Coptos-ului şi al deşertului şi zeul fecundităţii, sărbătoare prăz-nuită în prima lună a anotimpului *chemu,* cînd începea seceratul. [2] Ca şi zeul, regele va fi deci eroul

[1] Herodot II, 59—60.
[2] După basoreliefurile de la Medinet-Habu şi Karnak, cf.
H. **Gauthier,** *Les fetes du dieu Min,* Cairo, 1931.

Serbării, Strălucitor ca soarele cînd răsare, Ramses al III-lea iese din palatul său numit Viaţă, Sănătate, Forţă. El se va duce cu litiera, din palatul său la locuinţa tatălui său, Min, ca să-i contemple frumuseţea. Această litieră consta dintr-un fotoliu larg, aşezat sub un baldachin cu cornişă şi prevăzut cu patru braţe lungi. Era nevoie de cel puţin doisprezece oameni ca să-1 poarte. Părţile laterale ale fotoliului erau decorate cu un leu în mişcare şi cu un sfinx. Două zeiţe înaripate îi apărau spatele. Un taburet pe care se afla o perină era fixat în faţa fotoliului. Fiii regali şi cei mai mari funcţionari îşi disputau onoarea de a purta scaunul regal. Ei fac umbră stăpînului ou umbrele de pene de struţ şi-1 răcoresc cu evantaie. Un grup impunător, compus din alţi fii regali şi din alţi demnitari, deschide drumul. Şi-au împărţit între ei însemnele faraonice, sceptrul, biciul, un baston, o secure. Printre membrii clerului, se distinge omul cu ruloul care, avînd în mină programul serbării, va avea grijă de toate amănuntele. în timpul traseului, un preot va întoarce mereu cădelniţa către rege, căci el trebuie să sărbătorească milioane de aniversări şi sute de milioane de ani de veşnicie pe tronul său. Înaintea acestora merge fiul mai mare al regelui, moştenitorul prezumtiv. A doua jumătate a cortegiului cuprinde servitori şi ostaşi. Regăsim aceiaşi oameni pe care-i remarcasem în anturajul regelui, cînd acesta se afla în fruntea armatei, cînd se arunca în luptă sau se avînta în urmărirea taurilor sălbatici. Unul dintre ei poartă scăunelul de care se va folosi majestatea sa cînd va pune piciorul pe pămînt. Ostaşii sînt înarmaţi cu măciuci, scut şi lance.

Cînd cortegiul ajunge la locuinţa lui Min, faraonul coboară şi, aşezîndu-se în faţa capelei care adăposteşte statuia, îndeplineşte ritualul parfumării cu răşină şi al libaţiei. Apoi prezintă tatălui său ofrande şi acesta răspunde prin darul vieţii. Uşile sînt deschise. Se poate admira frumuseţea zeului care stă în picioare în faţa sanctuarului său. Corpul şi picioarele sale, pe care Isis nu le separase încă, sînt strînse într-un fel de corset şi pe cap poartă o tocă din care ies două pene ţepene, de unde atîrnă pînă la pămînt o panglică. O barbă falsă îi este agăţată de bărbie, iar la gît are un grumăjer. Sanctuarul lui Min e compus din mai multe camere : o încăpere conică în formă de stup, care seamănă mult ci: locuinţele indigenilor din ţara Punt, legată de o coloană subţire, în vîrful căreia se află o pereche de coarne, un catarg susţinut de opt cordaje pe care se caţără negri şi, în sfîrşit, un strat de lăptuci. Min este un zeu foarte vechi, care a efectuat o lungă migraţie înainte de a ajunge la Coptos, unde a sosit cu un bagaj cam amestecat.

Se recită un imn dansant. în vreme ce statuia, scoasă din naos, e pusă pe o litieră şi purtată de douăzeci şi doi de preoţi. Nu i se văd decît capul si picioarele, căci restul e mascat de draperii decorate cu ornamente în formă de stea. Alţi preoţi, pe de lături şi în urma statuii, agită buchete, evantaie cu miner şi flutură umbrele. Alţii poartă lăzile în care se afla simbolurile canonice ale zeului. Un grup ridică pe o targa stratul cu lăptuci.

Acum regele ia conducerea procesiunii. El *» schimbat coiful pe eare-1 avea pe cap la plecarea*

din palat cu coroana Egiptului de Jos ; în mîini ţine un baston lung şi o măciucă. Se remarcă prezenţa reginei. O nouă creatură s-a alăturat cortegiului : este taurul alb, care poartă între coarne discul solar, deasupra căruia se află două pene înalte. Acest taur este o încarnaţie a zeului, care este numit în mod obişnuit Taurul mamei sale. Un preot, cu capul ras şi trunchiul gol, tămîiază în acelaşi timp pe rege, taurul şi statuia zeului.

In urma acestui grup, distingem mai întîi pe purtătorii de ofrande şi pe cei care poartă steaguri. Sînt flamurile zeilor care-l întovărăşiseră pe Min în perioada mlgraţiei sale şi care acum iau parte la toate serbările sale, şacali, şoimi, ibişi, un bou culcat, nome şi printre ele o a doua nomă din Egiptul de Jos, Khern, unde Min era acasă la ei, apoi un bici, o măciucă. Alături de vechii tovarăşi ai lui Min, vin regii străbuni, ale căror statui de lemn aurit sînt purtate pe umeri de tot atîţia preoţi. Cea dinţii e a regelui domnitor, a doua a fondatorului monarhiei, Meni, urmate de restauratorul unităţii, Nebkherure şt cea mai mare parte din regii dinastiei a XVIII-a şi a XIX-a. în această adunare, n-a fost admisă regina Hatchepsiut, pe care nepotul ei Tutmes al III-lea avusese motive serioase s-o urască. Akhena-ton, succesorii săi şi cîţiva suverani puţin glorioşi, au fost de asemenea lăsaţi la o parte.

Procesiunea se pune în mişcare, dar ea se va opri de cîteva ori înainte de a ajunge la altarul fixat dinainte. în cursul acestor opriri, se va asculta un al doilea imn dansant, din care nu înţelegem mare *i,* dar textul era în cea mai mare parte confuz

chiar şi pentru cei mai savanţi preoţi din epoca ra-messidă. Din cauza aceasta era şi mai sacru. Reţinem numai că zeii dansau pentru Min şi că printre ei se afla şi un negru, negrul din Punt. în adevăr, Min este numit cîteodată Tatăl negrilor şi e reprezentat cu faţa neagră, pentru că supuşii lui primitivi erau mai mult sau mai puţin amestecaţi cu negrii.

Statuia şi cortegiul ajung în sfîrşit în piaţa unde a fost ridicat altarul. Acolo e instalat Min. Doi preoţi, care poartă simbolurile geniilor din Est, stau în faţa lui, în vreme ce faraonul prezintă o nouă ofrandă bogată. Ceea ce avea loc în acest moment capital este explicat de un pasaj dintr-un imn, care era rostit mai tîrziu : „Salut, Min, care fecundezi pe mama ta ! Cit este de tainic ceea ce i-ai făcut tu în întuneric !" şi, de un pasaj din alt imn care spune că Min, Taurul mamei sale, a fecundat-o şi i-a consacrat inima sa, atunci cînd coapsa lui era alături de coapsa ei. * In realitate, zeul n-a fecundat-o pe adevărata lui mamă, ci pe Isis, care va da naştere lui Horus, cel care va fi încoronat rege ai Egiptului de Sus şi de Jos.

In memoria acestui eveniment însemnat, regele are acum pe cap dubla coroană. Vulturul lui Nek-habit s-a substituit ureus-ului lui Uadjit, ca să-I

[1] Gauthicr, *op. cit.,* 230—231, 239—240. Lefebvre, Moret şi Gauthier au presupus că taurul era sacrificat, eter acest sacrificiu nu-i reprezentat nicăieri. Adevăratul rol al taurului a fost recunoscut de Jacobsohn, *Die Dogmatische Stellung das Konigs in der Theologie der alten Aeg. Gluckstadt;* să ne amintirn ceea ce au spus Pindar (Strabon, XVII, I, 19) şi Herodot iii, 46) despre berbecul lui Mendes, Banibded.

apere. El va arunca săgeţi în direcţia celor patru puncte cardinale, ca să-şi doboare duşmanii, apoi va da drumul celor patru păsări numite Copiii lui Horus, Amset, Hapi, Duanmutef şi Qebehsenuf, care vor anunţa întreg pămîntul că regele, reînnoind faptele dintîi ale lui Horus, şi-a pus pe cap coroana albă şi coroana roşie. Aceste păsări sînt dumbrăven-cele, care soseau din nord în fiecare toamnă şi plecau iar primăvara.

Urcarea pe tron a unui rege credincios şi iubit de zei prilejuia Egiptului tot felul de binefaceri, pentru care trebuiau să le mulţumească şi mai ales să le mulţumească pentru rodnicia pămîntului. Statuile au fost puse jos. Asistenţii fac cerc în jurul regelui şi reginei. Un funcţionar remite regelui o seceră de aramă încrustată cu aur şi un mănunchi din cerealele *boţi,* cu pămînt cu tot, ca un simbol al cîmpiilor care.se întindeau cit vezi cu ochii, de la mare pînă la cataractă. Regele taie spicele foarte de sus, cum făceau secerătorii din Tebaida, în vreme ce un preot recită un nou imn lui Min-care-e-pe-cîmpia-culti-vată. într-adevăr, fostul stăpîn al deşertului s-a instalat, înainte de a cuceri Coptos, în regiunea odinioară roditoare care duce din acest oraş în valea Rohanu. El a creat păşunile care fac să trăiască animalele. Snopul de *boţi* e prezentat zeului şi regelui care va păstra un spic. Se recită un ultim imn, in care mama lui Min laudă puterea fiului ei, învingătorul duşmanilor lui.

Ceremonia ia sfirşit odată cu această dublă recitare. Regele îşi ia rămas bun de la zeu prezentîn-

du-i cădelniţa, vărsînd libaţia şi aruncîndu-i noi ofrande. Min mulţumeşte scurt. Apoi regele îşi pune din nou coiful cel albastru, pe care-1 avea la început şi se întoarce la palat.

După cîte ştim, zeul şi regele, membrii familiei regale, preoţii şi înalţii funcţionari s'int singurii actori şi singurii figuranţi ai marii procesiuni a lui Min. Poporul a fost uitat de artiştii care au reprezentat pe zidurile de la Karnak şi de Ia Medinet-Habu principalele episoade. De altfel, în această epocă a anului, agricultorii aveau foarte mult de lucru pe cîmp, dar, oricum, în oraş era destulă lume fără ocupaţie care putea să se înşire pe două rînduri la trecerea lui Min şi a taurului său alb.

VI. Frumoasa serbare de Ia Opet

Mai mult decît sărbătoarea lui Min, frumoasa sărbătoare a lui Amon de la Opet era sărbătoarea întregului popor. Ea avea loc în timpul lunii a doua şi a treia de inundaţie, adică atunci cînd apele atingeau nivelul cel mai înalt, cînd agricultorii nu mai aveau nimic de făcut şi cînd corăbiile pluteau uşor nu numai pe Nilul cel mare, dar şi pe canale, deoarece tot pămîntul era sub apă. * Nu se mai circula pe digurile dărîmate de apa care urca, ci pe bărcile şi plutele, care fuseseră puse pe apă.

[1] Inscripţia publicată de Daressy. *Recueîl de travaux* XVIII, **181** ssq.

Locui de plecare era templul din Opet. * Lingă pilonul imens, se instalau scări portative. Personalul templului oferea trecătorilor pepeni verzi, şi struguri, smochine din Barbaria, păsări pregătite pentru a fi fripte sau gata fripte, pîini. înlăuntrul templului, tot personalul era în picioare. Cel dinţii Jucru pe care-1 făceau era să aducă bărcile portative ale zeilor din camerele unde stăteau pe soclurile lor. Barca lui Arnon era cea mai mare. Se recunoştea după cele două capete de berbec ce împodobeau prora şi pupa. Barca lui Mut era împodobită cu două capete de femeie, care aveau pe cap o piele de vultur cu pene, căci numele soaţei lui Amon se scria cu ajutorul unui vultur. A treia barcă, avînd două capete de şoim, aparţinea lui Khonsu. Hamalii cărau bărcile în spinare ; ei străbăteau curţile şi porneau pe aleea mărginită de sfincşi cu cap de berbec, care prelungea imensul edificiu. Erau îmbrăcaţi cu o fustă largă, susţinută de bretele, erau raşi şi cu capul gol. Un tam-burinist mergea în frunte. Preoţi, cu o piele de panteră aruncată pe umeri, ardeau în cădelniţe cu miner răşină de terebint, aruncau nisip, fluturau umbrele şi evantaie.

0 flotă importantă era ancorată de-a lungul cheiu lui. Barca lui Amon, cea a zeiţei şi a lui Khonsu n-au nici o asemănare cu bărcile portative scoase din as-' cunzătorile lor. Ele sînt nişte adevărate temple plu-

[1] Tutankamon a pus să se reprezinte. în basorelief, pe zi durile templului de la Luxor, cele mai importante episoade aie serbării ; Wr. *Atl.,* II, 189—202. Acelaşi subiect a fost tratat în templul lui Ramses al III-lea, la Karnak *(Ramses UI, temples,* 83—92).

titoare, lungi de 120 sau 130 de coli, prin urmare mai lungi decît cea mai mare parte din corăbiile care pluteau pe Nil şi mai ales erau împodobite cu un lux uimitor. Se construiau din brad adevărat, din Liban şi erau făcute să plutească cu toată enorma greutate de aur, argint şi aramă, turcoaze şi lapis-lazuli (patru tone şi jumătate de aur). Carcasa era decorată ea şi pereţii templelor, cu basoreliefuri care-1 înfăţişau pe rege săvîrşindu-şi riturile cuvenite în onoarea lui Amon. La mijlocul punţii se înălţa casa cea mare, acoperită cu un baldachin, în care se aflau bărcile portative, statuile şi alte lucruri necesare, care fuseseră scoase cu fast din templu. în faţa acestei case mari se aflau, ca la un adevărat templu, o pereche de obeliscuri şi patru stîlpi cu flamuri. Peste tot, numai sfincşi şi statui. De proră şi de pupă erau agăţaţi doi berbeci uriaşi. Corăbiile lui Mut şi Khonsu, ca şi vasul regal, erau cam la fel. Acesta din urmă abia dacă era ceva mai mic.

Aceste corăbii grele nu se puteau mişca singure. Mai întîi ele trebuiau remorcate, fapt care cerea mobilizarea unei întregi armate, alcătuită din soldaţi în uniformă, cu fustă militară, înarmaţi cu suliţe, cu topoare scurte, cu scuturi, încadraţi de stegari şi de marinari. înainte de a începe remorcarea, se recita un imn adresat lui Amon, apoi oamenii indicaţi pentru această operaţie apucau cablurile, înconjuraţi de mulţimea strînsă pe chei. Femeile îşi agitau sistrele şi crotalele. Bărbaţii băteau din palme, sau cîntau din tamburină ca să acompanieze cîntecele libienilor şi ale soldaţilor. Negri dansau învîrtindu-se. îa

mulţime se vedeau agitîndu-se trompete şi soldaţi ca o pană ascuţită în păr.

In sfîrşit, clipa grea a trecut. Vasele sacre au fost remorcate pînă la Nilul cel mare. Ele sînt legate de corăbii-remorchere, care merg cu pînze sau cu vîsle. sub conducerea unui şef ce pocneşte din bici. Bărci de toate formele şi de toate dimensiunile escortează acest corteiu impunător. Se remarcă o corăbioară frumoasă, de forma unei păsări, cu o cârmă împodobită cu un cap de om, încărcată pînă la refuz cu provizii. Un om potriveşte mărfurile. Un altul aşază o piramidă de fructe şi legume.

Orăşeni veniţi din toată regiunea contemplă de pe ambele maluri ale Nilului spectacolul şi iau parte la sărbătoare în felul lor. Peste tot sînt instalate corturi şi bufete cu răcoritoare. Proviziile sosesc fără încetare. Se aduc turme de boi şi de vaci, gazele, mu-fioni, păsări, antilope. Se aduc coşuri cu flori şi tere-bint pentru a purifica aerul. Se căsăpesc boi. Sînt tăiaţi repede şi hamalii nu fac decît un pas de la aceste abatoare în aer liber pînă la micile baraci, unde bucătarii s-au şi pus pe treabă. Soldaţii libieni bat fără încetare în tamburinele lor. Dansatoare cu torsul gol se învîrtesc şi-n jurul lor se agită sistre şi crotale.

Scopul acestei călătorii era Opet-ul meridional. Âmon din Karnak avea să fie pentru cîteva zile oaspetele Luxorului, dar nu ştim nimic ce făcea acolo. Amon nu-i decît un parvenit în mulţimea zeilor egipteni. El se instalează la Teba în plină perioadă istorică. Egiptenii i-au dat ca tovarăşă pe Mut, şi ca fiu

pe Khonsu, pentru ca cel mai puternic dintre zei să aibă o familie, dar nu-i cunoaştem nici un mit. După cum Amon a moştenit cîteva atribute de la Min, tot atît de bine a putut împrumuta şi cîteva elemente din legenda lui. Deci, se poate ca în timpul acestor serbări, care erau neîntrerupte, să se fi reprezentat vreun episod amonian mai mult sau mai puţin original şi poate că s-a evocat, în prezenţa regelui, ajutorul atît de eficace pe care i 1-a dat Amon lui Ramses al 11-lea, cînd fusese înconjurat de josnicii soldaţi ai lui Khatti.

Oricum ar fi, întoarcerea flotei sacre era ultimul episod al serbării. Se scoteau de pe corăbii bărcile portative şi se aşezau din nou în sipetele de unde fuseseră luate cu douăzeci şi patru de zile mai înainte. Acelaşi cortegiu, precedat de tamburinişti, parcurgea Aleea berbecilor în sens invers. Regele putea fi mai sigur ca oricînd că stăpîneşte toate bunurile care se pot aştepta de la zei : „durata lui Ra, funcţiunea lui Turn, anii de veşnicie pe tronul lui Horus în bucurie şi victoria asupra tuturor ţărilor, forţa tatălui său Amon în fiecare zi, regalitatea celor două ţări, tinereţea trupului, monumente trainice ca cerul pentru veşnicie, circuitul discului sub faţa sa".

Cît despre popor, el băuse şi mîncase, strigase şi se agitase aproape o lună de zile. îşi desfătase ochii cu un spectacol măreţ şi simţea că prosperitatea, libertatea, chiar viaţă lui depindea de acest om asemenea zeilor, care escortase pe tatăl său Amon între cele două mari sanctuare ale sale.

Vasul sacru al lui Amon îşi părăsea golful şi pentru o altă sărbătoare, numită Sărbătoarea Văii *. El traversa Nilul, remorcat de zei. Unii interpreţi au presupus că vasul era tras de figuranţi împopoţonaţi cu măşti, ca vrăjitorii din Africa ecuatorială. Această interpretare e mult prea comodă. E ca şi cum ne-am închipui că doctorii, moaşele, surorile şi doicile care îngrijesc pe regină şi pe noul ei născut ar lua înfăţişarea divinităţilor care se văd pe zidurile de la Deir el Bahari. Aceste reprezentări n-au decît o valoare ideală şi dovedesc numai cu cîtă grijă urmăreau zeii toate acţiunile faraonului şi cit de recunoscători îi erau pentru toată osteneala ce şi-o dădea ca să înfrumuseţeze cetatea lui Amon.

Sărbătoarea Văii, mai puţin lungă decît cea de la Opet, dura numai zece zile. Regele ieşea din palat în ţinută obişnuită, însoţit de purtători de umbrele şi de servitorii săi. înainte de a intra în templu, el îmbrăca o fustă de lux şi-şi punea pe cap podoaba cea mai bogată, un disc solar combinat cu pene, *ureus-uvi,* coarne de bou şi coarne de berbec. El va invita pe Amon să viziteze edificiile de pe ţărmul stîng. Sala hipostilă din Ramesseum va fi principalul său loc de odihnă. Regele zeilor va primi acolo vizita zeilor protectori ai morţilor. Astfel, o statuie a sfântului rege Amenhotep I îşi părăseşte templul, purtată în litieră de preoţi, înconjurată de credin-

[1] Foucart, *La belle fete de la Vallee, Bull. I.F.A.O.,* XIV, 1924.

cioşi, care agită evantaie cu mîner şi umbrele. O barcă sacră îl aşteaptă într-un canal vecin şi se va întîlni cu Usirhat. [1] Ceremoniile care au loc după în-tîlnirea acestor zei sînt făcute în folosul morţilor care se odihnesc în mormintele din munţii occidentali.

VIII. Misterele

Procesiunile zeilor nu s-ar fi prelungit atîtea zile şi n-ar fi atras atîta lume, dacă organizatorul nu s-ar fi priceput să varieze spectacolele, căci la urma urmei, lumea oboseşte, chiar dansînd în sunetul tambu-' rinei, să tot contemple o corabie aurită. Pentru a menţine interesul publicului, se obişnuia, chiar din vechime, să se reprezinte pe scenă evenimentele cele mai frămîntate din viaţa zeilor, actorii fiind cîteodată pelerinii înşişi. Toţi egiptenii ştiau că Osiris-fusese un rege bun, că Seth îl asasinase şi-1 aruncase în Nil, că leşul i se oprise la Byblos, că acolo înviase şi se întorsese repede. Toţi se interesau de o dramă atît de mişcătoare şi mulţi puteau chiar să joace rolul de figuranţi, lăsînd profesioniştilor rolurile principale. Reprezentaţiile siriene aveau mult succes la Abydos şi la Buşiri. Costumele, decorurile, accesoriile, erau pregătite cu o grijă amănunţită.[2] Reprezentaţia cuprindea o mare procesiune, condusă de zeul Up-

[1] *Ibid.,* pi. 14 ; *Wr. Atl.,* I, 118—119.
[2] Stela 1 204 din muzeul din Berlin, Schaeîer, *Die Osiris mysterien in Abydos,* 11 904 ; scenă din niormîiitul lui Khe-reuef la Teba, în Moret, *Mysteres egyptiens,* Paris, 1912, p. 11 ; stela lui Ramses al IV-leâ, Mariette, *Abydos,* II, 54—55.

Uayt, deschizătorul de drumuri. Duşmanii încercau să se împotrivească înaintării zeului, dar procesiunea victorioasă intra în sanctuar. în cursul unei a doua serbări, adică al unui al doilea act, asasinarea^ zeului era fie reprezentată, fie numai povestită. Asistenţii se lamentau cu mare durere. Apei, o mare procesiune se îndrepta spre mormînt. într-o altă şedinţă, lumea asista la masacrarea duşmanilor lui Osiris şi întregul popor jubila cînd îl vedea pe zeul înviat întoreîndu-se la Abydos în barca *michmet* şi intrînd în palat. La Buşiri, se ridica înalta coloană osiriană, în jurul căreia mulţimea dansa şi ţopăia în cinstea lui Osiris. Grupuri care închipuiau pe locuitorii celor dGuă oraşe învecinate, Pe şi Dep, se băteau cu pumnii şi cu picioarele, pregătind vmirea lui Horus. La Sais, unde Herodot a văzut reprezentaţii nocturne pe lacul circular, probabil că se mima toată drama, în care era cuprinsă şi călătoria miraculoasă la Byblos şi metamorfozarea zeului în coloană.

In nordul Egiptului, Herodot a avut ocazia să viziteze Papremis, oraş consacrat lui Seth, ucigaşul lui Osiris. El a fost acolo martorul unei scene de luptă de acelaşi fel. Statuia zeului era cransportată din naosul său dincolo de domeniul divin şi păzită de preoţi. Cînd venea vremea să fie ausă îndărăt, era instalată pe un car cu patru roţi. Mai bine de o mie de oameni cu bite se năpusteau asupra micului grup care apăra statuia. Aceştia primeau ajutoare. încăierarea devenea crîncenă. La sfîrşif, nu mai puteau număra ochii învineţiţi, nici capetele sparte, deşi

oamenii din partea locului pretindeau că totul nu era decit un joc, care amintea faptul că Seth voise să intre la mama lui fără voia servitorilor, care nu-1 recunoscuseră. Alungat, Seth plecase să caute ajutor şi-i înlăturase pe cei ce-i stăteau în cale. *

La Ombos, în Egiptul de Sus, Juvenal a fost martorul unei reprezentaţii similare, dar, mai puţin clarvăzător decît Herodot şi orbit de dispreţul pe care i-1 inspirau egiptenii, „a crezut că asistă la o adevărată luptă între două clanuri duşmane. O veche ură zicea el, separă Ombos de Tentyra, căci fiecare din aceste oraşe detestă zeii celuilalt. Pe cînd unul din aceste oraşe era în sărbătoare, şi se pregătea să petreacă şapte zile, ceilalţi năvăliră peste ei. îndată începu lupta cu pumnii, apoi cu pietre şi pînă la urmă cu săgeţi. Tentyriţii fugiră lăsînd pe unul din ei pe teren. Ombiţii îl luară, îl tăiară în bucăţi şi-1 devorară[2]. Ombos, pe care egiptenii îl numeau Nubit, era un oraş al lui Seth, iar Tentyra era domeniul lui Hathor. Multe locuri din vecinătate văzuseră lupte dintre mama lui Horus şi zeul desfrînat şi bătăios. [3] Era una din acele bătălii care se mai reprezenta şi în epoca mai nouă, mai mult cu ţipete decît cu lovituri.

In toate provinciile şi în toate oraşele, legendele locale furnizau ample subiecte dramatice. Cînd ve-

[1] Herodot, II, 63.
[2] Juvenal, XV.
[3] Lîngă Denderat se afla ..locul măcelului lui Seth în faţa acestei zeiţe'. Brugseh, *Dict. Geogr.,* 38 şi Gauthier, *Dictionnaire des noms geocira.pliiqucs,* V, 84—85.

dem luxul templelor, numărul preoţilor şi oficialităţilor care participau la ceremonii, putem să ne închipuim cît de tradiţionalişti erau egiptenii. Poveştile îl arată pe faraon, acest zeu de care nimeni nu se apropia decît tremurînd, pedepsit cu cinci sute de lovituri, * înşelat de soţiile lui, incapabil să ia singur o hotărîre, sclavul consilierilor şi al vrăjitorilor, furat de arhitecţii lui. Ca şi el, zeii au toate defectele, toate viciile, tot ce are mai ridicol biata noastră omenire. Adunarea acestor zei trebuie să hotărască cine dintre cei doi, Horus şi Seth, să preia îndatoririle lui Osiris. Trecuseră optzeci de ani de cînd se pusese problema, şi cei doi candidaţi tot mai aşteptau hotă-rîfea. Desfrînarea lui Seth nu era egalată decît de prostia şi de credulitatea lui. Horus plînge ca un copil cînd e bătut. Neith, chemată de stăpînui universului, nu găseşte nimic mai bun de făcut ca să arate ce caz face ea de botărîrile iui, decît să-şi ridice fusta.[3] Zeul Chu, tot guvernînd lumea, s-a simţit într-o zi obosit şi a părăsit-o zburînd, în cer. Geb, care-i urmează, se gmdeşte să-şi pună pe cap *ureus-nl* care-1 ajutase pe Chu să cîştige atîtea victorii. Vanitosul ! Întinde mîna să apuce sipetul care ascundea *ureus-vA.* Şarpele, fiul pămîntului, se repede deodată şi-şi împroşcă veninul împotriva zeului care, ars groaznic,

[1] Faraonul Menkheperre Siamon, în povestea veridieă a Ini
Setna (Maspero, *Contes popitlaires,* ed. 4-a, 568—171).

[2] Cearta dintre Seth şi Horus povestită în Pap. *Chestor*
Beatiy, I.

aleargă în toate părţile să afle un leac.[1] în dramele populare, care se jucau în temple, fie în incintă, fie în faţa pilonilor, fie deasupra bazinelor sacre, nu ne îndoim că zeii erau trataţi tot aşa de familiar. Se mimau episoade din legendele divine, dar uneori eroii şi zeii erau puşi să vorbească. Nici una din aceste drame egiptene n-a ajuns pînă la noi. Trebuie să ne mulţumim cu cîteva texte, cum sînt papirusul dramatic din Ramesseum, recopiat de Saba-eon după un original antic, care dă numai titlul câtorva scene şi cîteva replici, sau fragmente de conversaţie transcrise deasupra scenelor de viaţă particulară din morminte, mai ales din mormintele din Vechiul Imperiu. Dar existenţa acestui teatru poate fi considerată ca sigură, mai ales de cînd Institutul francez a găsit la Edfu stela unui comediant de meserie care se exprimă astfel : „L-am întovărăşit pe stăpînul meu în turneele sale şi am declamat. î-am dat stăpînului meu replica în toate declamaţiile sale. Dacă el era zeu, eu eram suveran. Dacă el ucidea, eu înviam". [2]

Aceste reprezentaţii teatrale erau fără doar şi poate, principala atracţie a serbărilor, care, deşi se lungeau atîtea zile, nu puneau la încercare răbdarea poporului egiptean.

[1] G. Goyon, *Les travaux de Chou et Ies tribulations de Geb, Kemi,* VI, 1—42.

[2] S'tela din; Edfu încă inedită, dar semnalată de Drioton, *Ce que Von salt du theatre egyptien* (ediţiile revistei din Cairo, 1938). Se crede că s-au găsit ruinele tribunelor unde se insta lau spectatorii.

Cele mai multe din temple cuprindeau, în incinta lor, şcoli, dar nu numai şcoli unde micii egipteni învăţau să citească şi să scrie, ci şi şcoli de ucenicie, unde se formau desenatorii, gravorii, sculptorii, care-şi vor utiliza talentul pentru a-i' ridica în slavă pe faraon şi pe zei./Templele adăposteau de asemenea o bibliotecă, unde se păstrau arhivele şi textele de tot felul redactate de scribi, dar şi lucrări de morală şi de literatură, de care aveau nevoie şcolarii, precum şi lucrări tehnice. Regele Neferhotep doreşte să consulte cărţile lui Tuni. Curtenii îi spun 3 „Majestatea ta să intre în biblioteci ca să poată vedea toate cuvintele sacre". In adevăr, regele găseşte Cartea casei lui Osiris Khentiamentiu, stăpînul din Abydos. * Unele temple posedau însă şi aşezări mai însemnate, care erau numite Casa vieţii. [2]

Regele Ramses al IV-lea ne spune că era un zelos cercetător al Casei vieţii de la Abydos. Cercetînd *Analele lui Thot,* care se aflau acolo, el a putut afla că „Osiris este cel mai misterios dintre zei. El este luna. El este Nilul. El este cel care domneşte în lumea cealaltă. în toate serile, zeul soarelui coboară la el şi formează sufletul unit care guvernează lumea şi Thot scrie poruncile lui". Cercetînd aceste anale, pe care le cunoştea ca şi cum le-ar fi scris el

[1] Stelă din anul 2 al lui Neferhotep (Mariette, *Abydos,* II, 28—30).

[2] Gardiner, *The house of life, J.E.A.,* XXIV, 19.33, 157—179, a adunat vreo şaizeci de texte relative la Casa vieţii.

însuşi, îşi dăduse seama de varietatea subiectelor tratate acolo şi de informaţiile care se puteau găsi. Dorind pentru el însuşi un sarcofag din piatră de *bekhen,* din valea Rohanu, el găsi în anale povestirea expediţiilor anterioare care aduseseră atîtea sarcofage si atîtea statui pentru Piaţa adevărului şi pentru templu. Cînd alese prinţii, ostaşii şi înalţii funcţionari care trebuiau să alcătuiască statul-major aî expediţiei sale, nu uită să le dea ca însoţitor un scrib din Casa vieţii. Cînd Ramses a primit pe ambasadorul prinţului din Bakhtan, înainte de a-i da răspunsul, a socotit că trebuie să-i consulte pe scribii din Casa vieţii.

Sub Ptolemeu Filadelful s-a descoperit un alt berbec sacru. Mendesienii trimiseră regelui o petiţie, cerînd să-1 supună examinării scribilor din Casa vieţii. Decretul din Canope ne informează că aceşti scribi se ocupau şi de astronomie. Dar tot ei se ocupau şi de politică. Astfel, doi scribi din Casa vieţii intrară în conspiraţia împotriva lui Ramses al III-lea. Din aceste mărturii şi din cîteva altele, se poate trage concluzia că această Casă a vieţii era o adunare de savanţi, de teologi şi de erudiţi, care păstrau tradiţiile religioase. Se redactau analele re-gilor şi templelor. Se înregistrau descoperirile ştiinţifice şi progresele tehnice. Aici s-a inventat cartografia. După toate aparenţele, aici luau naştere toate descoperirile şi progresele.

Templul ne apare acum ca centrul vieţii egiptene, înainte de toate, este casa zeului, unde se oficiază cultul pe care-1 merită binefacerile lui. Este de ase-

menea un centru economic şi intelectual. Clerul a creat aici ateliere şi antrepozite, şcoli, biblioteci. în templu şi numai în templu puteai avea norocul pe care 1-a avut Platon, de a întîlni savanţi şi filosofi, în sfîrşit, în templu s-au născut şi s-au dezvoltat reprezentaţiile cu subiecte luate din legende şi care au ţinut egiptenilor loc de dramă şi de comedie.

CAPITOLUL XII

FUNERALII

LE

I. Bătrîneţea

[1] înţeleptul Ptah-Hotep şi Sinuhit ne-au vorbit despre bătrâneţe fără iluzii. Este vîrsta urîţeniei, a 'debilităţii fizice şi morale. Omul vede rău, nu mai aude, nu-şi mai aduce aminte de nimic. Nu poate face nimic fără.să fie copleşit de oboseală. Ceea ce mănâncă, nu-i mai foloseşte.[1] Cu toate acestea, egiptenii doreau, cum doresc toţi oamenii, să atingă această vârstă vrednică de plâns. Bătrânul care, datorită îngrijirilor, işi păstrează aspectul unui tînăr şi ale cărui facultăţi rămân intacte, stârnea o admiraţie universală. Marele preot Rome-Roy mărturiseşte că a ajuns la bătrâneţe ân slujba lui Amon, încărcat de onoruri : „Membrele mele sînt. pline de sănătate. Ochii mei văd. Alimentele din templul său rămân ân gura mea." [2] S-a vorbit la curte de un târgoveţ de o sută zece ani care mînea voiniceşte cinci sute de pâini, o pulpă de bou şi bea o sută de ulcioare

' *Maximes de Ptah-hotep,* prolog, *Sinouhit,* B, 168—170. [3] Lefebvre, *Grands pretres d'Amon,* 148.

de bere, fără să se precizeze însă dacă într-o zi, într-o lună, într-un anotimp sau într-un an. De altfel, acest bătrîn era un vrăjitor savant şi puternic. Faraonul încercă deci să-1 aducă la el, unde va fi hrănit cu lucruri bune din casa regelui, cu provizii destinate celor din suita sa, pînă ce-şi va întîlni părinţii în necropolă. Propriul fiu al faraonului, însărcinat să-1 aducă, străbătu distanţa în corabie, apoi în litieră, căci carele nu se cunoşteau încă. II găsi pe cel căutat întins pe o rogojină în faţa uşii sale. Un servitor îi răcorea fruntea cu evantaiul. Altul îi freca picioarele. La salutul prinţului, bătrî-nul răspunse amabil : „Pace ţie, Didifhor, fiu regal iubit de tatăl său ! Tatăl tău Khufu, cu vorba dreaptă, să te laude, să te ridice în rang ca pe un bărbat în vîrstă. Al tău *ka* să zădărnicească încercările duşmanilor săi, al tău *ba* să cunoască drumul care duce la poartă !" Prinţul îi întinse braţele, îl ridică, îl conduse de mînă pînă la chei. Cu trei corăbii, ei ajunseră la palat şi fură primiţi de îndată. Regele îşi exprimă mirarea că nu-1 cunoaşte încă pe cel mai bătrîn dintre supuşii săi. Cu o nobilă simplitate, lipsită de linguşire, invitatul răspunse : „Cel care vine este cel care a fost chemat, suverane, stăpînul meu ! Sînt chemat, iată-mă. Am venit !" *

Bătrîneţea fericită nu însemna numai lipsa de infirmităţi. Mai era nevoie şi de bogăţie, sau cel puţin de belşug. Cel care ajunsese în stare de *amakhu,* avea asigurată nu numai pîinea zilelor bătrîneţii, dar putea conta şi pe un mormînt foarte bun. La în-

[1] Maspero, *Contes popiC.aircs,* ed. 3-a, 30—34.

toarcerea sa din exil, Sinuhit primeşte o casă proprie, demnă de un curtean. La zidirea ei lucrează mulţi oameni. Lemnăria e făcută din lemn nou şi nu din lemn luat. din dărîmături. „Mi se aducea hrană de la palat, de trei, de patru ori pe zi, în afară de ceea ce-mi dădeau mereu copiii regali". Apoi Sinuhit, căruia i s-a promis ofranda regală funerară, supraveghează acum construcţia casei sale veşnice. El o mobilează. Hotărăşte cu grijă tot ceea ce trebuie pentru întreţinerea morrnîntului şi a cultului său funerar. ' Aceasta e o plăcere de bătrîn, cel puţin a unui bă-trîn prieten cu regele. Regele acorda sau refuza. după voia lui, acest frumos titlu de *amakhu.* Dar, după cum spun panegiriştii săi, era aşa de bun şi de drept, pe cit era de atotputernic şi atoateştiutor şi oamenii erau siguri că nu va refuza acest titlu nici unuia din cei care-1 slujiseră bine.[2] Regele era modelul după care fiecare mare personaj îşi regla purtarea. Guvernatorii oraşelor şi ai provinciilor, şefii profeţilor, comandanţii soldaţilor aveau pe lingă ei un personal numeros. Pe măsură ce servitorii şi funcţionarii îmbătrîneau, un stăpîn milos le asigura un serviciu potrivit cu puterile lor diminuate, masa şi casa, In aşteptarea morţii. Pentru a nu-1 lipsi pe Sinuhit de aceste lucruri esenţiale, faraonul, care nu-3 iertase fuga atîta vreme cît fusese în puterea vîrstei, 11 autorizează să se întoarcă atunci cînd îl ştie în pragul bătrîneţii. Egiptul nu-şi sacrifica bătrînii. N-aş putea jura că pe acest pămint

[1] *Sinouhit,* B, 295—310.
[2] Kuentz, *Deux verslotts d'im pdnegyrique royal, Si presented io F.Ll. Grifflth,* 39—110.

binecuvântat, vreun moştenitor grăbit n-a scurtat niciodată zilele unui strămoş care-şi proclama cu prea multă insistenţă intenţia de a ajunge la o sută zece ani. Au existat şi regi detronaţi. Dar se va observa că Amenemhat I, lăsînd după douăzeci de ani de domnie conducerea ţării fiului său, trăi în linişte vreo zece ani, în timpul cărora avu răgazul să redacteze învăţături pline de dezamăgiri. Apries, învins şi detronat, şi-ar fi păstrat viaţa dacă nu i-ar fi dus la desperare pe egipteni prin cruzimi inutile. în general, Egiptul era o ţară în care era bine să fii bătrîn.

IJ. C'întărirea faptelor

Ne-am înşela foarte tare dacă am crede că egip** tenii părăseau cu plăcere pămîntul celor vii. Ei ştiau că moartea nu ţine seama de nici un vaiet, că nu se lasă înduplecată de nici o rugăminte. Nu foloseşte la nimic să protestezi că eşti încă tînăr, căci ,,ea apucă şi copilul de la sinul mamei sale, ca şi pe bătrîn." * De altfel, „ce înseamnă anii, oricît ar fi de mulţi, petrecuţi pe pămînt ? Occidentul e un loo al somnului şi al întunericului profund, locul unde sălăşluiesc cei care se află acolo. Dormind în fesele lor, ei nu se deşteaptă decît ca să-i vadă pe fraţii lor. Nu-i mai zăresc nici pe tatăl, nici pe mama ior. Inima lor îşi uită şi soţia şi copiii. Apa vie, pe care pămîntul o are pentru cei care locuiesc pe el, estg

[1] *Pap. moral de Boulaq,* III, 16.

apă stătută pentru mine. Ea vine lîngă cel care e pe ţ>ămmt, dar e stătută pentru mine apa care este lîngă mine".'

Ceea ce găseşte un credincios să spună bun despre lumea cealaltă, este că acolo a scăpat de rivalii şi. de duşmanii lui şi că în sfîrşit şi-a găsit odihna. Unii sceptici remarcau însă că ,,nimeni nu se întoarce ca să spună ce fac cei morţi, ce le lipseşte, ca să ne liniştească inima pînă în clipa cînd vom ajunge şi noi în locul unde s-au dus ei". Acest înţelept mai spunea că toate mormintele cad în ruină şi că chiar cele ale vechilor înţelepţi sînt ca şi cînd n-ar fi existat niciodată. [2] Totuşi, el nu trăgea concluzia că e inutil să-ţi pregăteşti mormîntul cu grijă şi să te gîndeşti la moarte dinainte. Chiar dacă ar fi spus-o, tot nu şi-ar fi convins contemporanii, care, în vremea lui Ramses, ca şi în epoca piramidelor, îşi pregăteau amănunţit trecerea din lumea aceasta în cealaltă.

O încercare îngrozitoare îi aştepta pe toţi defuncţii la intrarea lor în cealaltă lume. Era cîntărirea faptelor. Bătrînul rege care a redactat instrucţiunile pentru Merikare, face, atent pe fiul său asupra judecătorilor care asupresc pe cel nenorocit. Acest subiect îl face să vorbească de ceilalţi judecători : ,,Nu trebuie să crezi că totul va fi uitat în ziua judecăţii. Nu te încrede în durata anilor. Ei consideră viaţa ca o oră. După moarte, omul supravieţuieşte şi faptele **lui** stau alături de el. Cel care se va prezenta fără

[1] Stela 1 027 din Br. Mus., (Maspcro, *Etudcs egyptiennss,*
p. 187—186).

[2] Erman, *La religion des Egyptiens,* 277.

păcate în faţa judecătorilor celor morţi, va fi acolo ca un zeu. El va umbla liber ca stăpînii veşniciei." * Fiul regelui Usimarî, Setna, avu norocul să pătrundă viu în Amentit. El zări acolo „pe Osiris, marele zeu, aşezat pe tronul său de aur şi încoronat cu diadema cu două pene, la stînga lui pe Anup, marele zeu, pe marele zeu Thot la dreapta lui, pe zeii adunării lumii din Amentit la stînga şi la dreapta lui, în mijloc, aşezată în faţa lor, balanţa cu care măsurau faptele rele şi bune, în vreme ce Thot, marele zeu îndeplinea rolul de scrib, iar Anup le adresa cuvântul". Acuzaţii erau împărţiţi în trei grupe. Cei ale căror fapte rele erau mai numeroase decît cele bune, erau daţi pradă căţelei Amait. Cei ale căror merite întreceau faptele rele, erau aşezaţi printre zeii consiliului. Cei ale căror fapte bune erau egale cu cele rele, trebuiau să-1 servească pe Sokar-Gsiri, cel acoperit cu talismane. [2]

Egiptenii ştiau foarte bine că numai un număr infim dintre ei se vor prezenta fără păcate înaintea judecătorului suprem. Trebuia deci să obţină de la zei ca faptele rele să fie anulate şi păcatele iertate. Această speranţă era foarte răspîndită şi adeseori exprimată în literatura funerară.

„Păcatele mele sînt şterse. Greşelile mele sînt risipite, nelegiurile mele sînt uitate. [3] Tu dai păcatele taie lui Nennisut. [4]

[1] *Papyrus hieratiqne 1116 A,* din Muzeul Ermitaj, I, 52—57.

[2] Maspero, *Contes populaires,* ed. IlI-a, 133—138.

[3] *AZ.* XLVII, 165.

; [4] De Buck, *The egyptian cojfin texts,* 1 şi 13.

Marea vrăjitoare te purifică. Tu îţi spui păcatul, care va fi risipit pentru tine, pentru a face după cum ai spus tu.[1] Slavă ţie, Osiris de la Dedu... Tu auzi cuvîntul lui. Tu îi ştergi păcatul. Tu faci glasul lui drept împotriva duşmanilor şi el e puternic în tribunalul său de pe pămînt.[2]

Tu eşti puternic şi duşmanii tăi cad. Ceea ce se spune rău despre tine nu există. TU intri în faţa Enneadei zeilor şi ieşi cu inima dreaptă." [3] ' Capitolul CXXV din *Cartea Morţilor* a fost compus în întregime pentru a ierta pe păcătoşi de nelegiuirile lor. Egiptenii îl copiau pe un papirus pe care-1 puneau în sicriu, între picioarele mumiei. Ţi se pare că citeşti o dare de seamă anticipată a judecăţii, dar a unei judecăţi unde totul s-ar petrece cît se poate de bine. Sala tribunalului se numeşte, nu ştim pentru ce, sala celor două adevăruri. Osiris tronează într-o capelă. Cele două surori ale lui, Isis şi Nephtys, stau în picioare, în spatele lui. în fund, sînt aliniaţi paisprezece asesori. în mijloc, se află o balanţă mare, •al cărei suport e împodobit cînd cu capul Adevărului, cînd cu capul lui Anubis sau al lui Thot. Un monstru stă de pază lîngă balanţă. Thot, Anubis, cîteodată şi Horus şi cele două adevăruri îşi fac de lucru în mijlocul sălii. Defunctul, îmbrăcat într-o rochie de in, e introdus de Anubis. El salută pe judecătorul său şi pe toţi zeii prezenţi : „Slavă ţie, mare zeu, stăpîn al celor două adevăruri. Am venit alături de tine. Fiind adus, am văzut perfecţiunea ta.

* *Coffin texts,* I, 146 (cap. 37).
, [2] *Coffin texts,* I, 151 (cap.
37). [3] *Bibi., neg.,* VII, 38.

Eu te cunosc, cunosc numele tău şi cunosc numele celor patruzeci şi doi de zei care sînt cu tine în această sală a celor două adevăruri, care trăiesc ca nişte păzitori ai celor răi, care se adapă din sîngele lor în această zi în care vor fi cîntărite sufletele în faţa Fiinţei celei bune". Apoi el rosteşte o lungă declaraţie, alcătuită din fraze negative : „N-am păcătuit împotriva oamenilor... nu mi-am maltratat oamenii.. Nu i-am pus să muncească peste puterile lor... N-am defăimat pe dumnezeul meu. N-am alungat pe cel sărac... N-am lăsat pe nimeni înfometat... N-am dat cu măsură mică... N-am. scurtat măsura... N-am furat din măsurile grînelor... N-am luat nimic din greutatea balanţei. N-am înşelat la balanţă... N-am luat laptele din gura pruncilor... N-am oprit apa la vremea ei... N-am oprit pe zeu în procesiunea lui." După ce nega de treizeci şi şase 'de ori că ar fi făcut ceva rău, în ochii credincioşilor, recitatorul încheia că era curat pentru că el era nasul stă pinului respiraţiei care-i făcea pe toţi egiptenii să trăiască. Apoi, ca şi cînd se temea că nu va fi crezut, îşi reîncepea declaraţia de nevinovăţie, adresîndu-se pe rînd celor patruzeci şi doi de zei pe care-i salutase la intrare şi care purtau, nume înfricoşătoare : Larg în pas, Inghiţitor de umbră, Spărgător de oase, Mîncător de sînge, Ţipător, Anunţător de luptă şi, după fiecare nume, nega cîte un păcat. El adăuga că nu se temea că o să cadă sub cuţitul judecătorilor, nu numai pentru că nu 1-a hulit pe zeu, şi nu 1-a ofensat pe rege, dar pentru că a făcut ceea ce zic oamenii şi ceea ce aprobă zeii : „El 1-a mulţumit pe zeu cu ceea ce-i place. A dat

pîine flămîndului, apă celor cărora le era sete, veşminte celui gol, a împrumutat luntrea sa celui care voia să treacă fluviul. El este dintre cei cărora li se spune : «Bun venit, bun venit» îndată ce e zărit." 'A mai făcut încă multe alte fapte milostive şi lăudabile, de exemplu, a auzit dialogul dintre măgar şi pisică pe care regretăm mult că nu-1 cunoaştem. Nu mai rămînea decît să se tragă concluzia practică din această probă. Pe un talger al balanţei ei a pusă inima mortului, pe cealaltă o statuie a Adevărului. Dar dacă inima avea să vorbească şi să-şi dezmintă stăpînul ? Împotriva acestei primejdii a fost alcătuită invocaţia care se citeşte în capitolul XXX din *Cartea Morţilor:* „O, inima mea, inima mamei mele, inima diferitelor mele vîrste, nu te ridica împotriva mea ca martor la tribunal, nu face să se plece balanţa în paguba mea în faţa păzitorului ei, căci tu eşti parte din trupul meu, zeul Khnum care-mi păstrează întregi membrele. Nu îngădui ca numele meu să miroasă urît. Nu spune minciuni împotriva mea în faţa zeului !" Inima, astfel implorată, asculta deci în tăcere cele două mărturisiri. Astfel rezultatul era perfect. Anubis oprea oscilaţiile. Constata că cele două talere s-au echilibrat şi Thot n-avea decît să înregistreze greutatea, declarînd că acuzatul a triumfat, că este curat, *niaa kheru.* Regatul lui Osiris număra deci un supus mai mult. Monstrul, care spera să se ospăteze cu noul sosit, va aştepta degeaba.

Oare credeau egiptenii în adevăr că era de ajuns să-şi tăgăduiască păcatele pe un document, pentru a le şterge din amintirea oamenilor şi a zeilor ? Citim în cîteva lucrări recente despre religia egip-

teană, că acel capitol CXXV din *Cartea Morţilor* este un text magic şi cuvîntul magic are multă trecere. Egiptenii nu uitau niciodată că tratatul pentru transformarea unui bătrîn în tînăr a fost calificat drept text magic. Dar cînd ţi-ai dat osteneala să-1 studiezi, * descoperi că acest tratat nu era decit o reţetă pentru îndepărtarea ridurilor, a coşurilor, a petelor roşii şi a neplăcerilor bătrineţii. Mi se pare că autorul instrucţiunilor pentru Merikare n-a făcut altceva, declarînd că nimeni nu-1 putea înşela pe judecătorul suprem, decît să afirme părerea comună. S-ar putea susţine că dacă egipteanul se declară fără păcate, dacă pretinde cu atîta insistenţă că n-a făcut nici un rău, înseamnă că s-a lepădat de povara păcatelor fiind încă în viaţă. Această convingere îl elibera de teama lumii celeilalte.

Fiecare dorea să fie proclamat *rnaa kheru.* Or, nimeni nu putea merita acest titlu decît dacă. şi-a pledat prin viu grai cauza în faţa unui tribunal. Numeroşi egipteni, ale căror nume le Citim pe stele, pe sarcofage, pe pereţii mormintelor, sînt calificaţi *maa kheru.* S-a presupus că e o urare pioasă, fie pentru ei înşişi, fie pentru rude şi prieteni, dar că această urare nu avea să fie realizată decît în lumea cealaltă, aşa încît *rnaa kheru* e considerat un cuvînt sinonim cu defunct.[2] Totuşi, noi cunoaştem egipteni care au purtat acest epitet în timpul vieţii. Aşa a fost Khufu, pe care grecii l-au acuzat de nelegiuire şi care era *maa kheru* cînd îl asculta pe fiul

[1] V. Loret, *Pour tramjormer un veillard en jeune homme,.*
în *Melanges Maspero,* 853 ssq.
[2] Erman, *Religion egyptienne,* 262.

său povestind, una după alia, poveşti cu vrăjitori. Aşa a fost Pa-Ramses, cînd a fost însărcinat de Ho-remheb să conducă marile lucrări ale templului de la Opet, înainte de a deveni regele Ramses I.[1] Aşa a fost marele Mâ Che-chanq, care încă nu ajunsese regele Chechanq I." Marele preot al lui Amon, Bakenkhonsu era cu cugetul curat cînd a obţinut de la Ramses al III-lea favoarea de a-şi expune statuile în templu, unde se amestecară cu ceata celor lăudaţi. [3] Era atunci în vîrstă de nouăzeci şi unu de ani şi a mai trăit cîţiva. Unul din urmaşii lui, Ramses-nekht, este şi el calificat om drept în inscripţia lui Hammamât, care povesteşte despre marea expediţie trimisă de Ramses al IV-lea la muntele de Bekhen, 'în anul III. Or, el trăia încă în anul IV al unui rege care nu putea fi decît Ramses al IV-lea sau Ramses al V-lea.[4] Aceste exemple mi se par suficiente pentru a dovedi că egiptenii puteau deveni *maa kheru* încă din viaţă. Dar cum obţineau ei acest frumos titlu ? Osiris fusese cel dinţii *maa kheru.* După ce soţia lui îi redase viaţa şi-1 făcuse din nou întreg, el urmărise pe ucigaşul său Seth în faţa tribunalului prezidat de zeul Ra şi obţinuse condamnarea lui.[5] Isis nu voise ca lupta şi devotamentul ei să fie învăluite în uitare. Ea instituise deci mistere sfinte, care să servească drept exemple şi consolare pentru oameni. In aceste mistere, se reprezenta, chiar şi pe vremea lui Hero-

[1] Vezi cele două statui ale lui Paramses găsite la Karnafc
de Legrain, *Ann. S.A.E.,* XIV, 29—40.
[2] Gauthier, *Livre des rois,* III, 318.
[3] Lefebvre, *Grands Pretres d'Amon,* 133—134,
[4] *Hammamât,* 12 ; Lefrebvre. *op. cit..*
2G4,
[5] Erman, *Religion egyptienne,* 101.

dot, suferinţele indurate de Osiris. In temple mult mai vechi, se reprezenta lupta partizanilor lui Osiris pentru a elibera trupul stăpînului lor şi reîntoarcerea triumfală în templul din Abydos. Se reprezenta apoi misterul judecăţii. Capitolul XVIII din *Cartea Morţilor* ne dă chiar şi lista oraşelor privilegiate unde era jucat acest mister : On, Didu, Imit, Khem, Pe şi Deb, Rekhti în Deltă, Ro-setau, care e un cartier din Memfis, Naref, la intrarea în Fayum, şi Abydos în Egiptul de Sus. După toate aparenţele, egipteanul credincios putea să-şi asigure mîntuirea numai imi-tîndu-1 pe Osiris. Citim la sfîrşitul capitolului CXXV un sfat care nu putea să se adreseze decît celor vii : „Recită acest capitol curat şi drept, îmbrăcat în veş-minte de ceremonie, încălţat cu sandale albe, cu ochii fardaţi cu pudră neagră, uns cu tămîie de prima calitate, după ce ai adus o ofrandă foarte bogată, boi şi păsări, terebint, pîine, bere şi legume". Şi textul sacru adaugă : „Cel care va fi făcut aceasta pentru el, va fi verde, copiii săi vor fi verzi. El va fi bine văzut de rege şi de cei mari. Nu-i va lipsi niciodată nimic şi va intra în suita lui Osiris".

Acum putem să ne închipuim acest mister al judecăţii, prin care egiptenii erau spălaţi de păcatele lor. Acei dintre ei care socoteau că zilele le sînt numărate, fie pentru că erau bătrîni şi bolnavi, fie pentru că primiseră o înştiinţare secretă, pe care Osiris o trimitea cîteodată celor care aveau să ajungă ourînd în regatul lui[1], se duceau cu grămada în-

[1] V. scrisoarea lui Osiris către Ra în *Pap. Chester Beatty, l,* pi. XV.

tr-unul din aceste oraşe pe care le-am numit mai sus. Ei luau toate măsurile indicate şi mai ales nu uitau să aducă o ofrandă foarte bogată.

Lectura capitolului CXXV sugerează că misterul judecăţii cuprindea două acte. Mai întîi, i se recunoştea nevinovăţia lui Osiris. Adresîndu-se zeului Ra, el dovedea, prin treizeci şi şase de fraze, că în nici o clipă a anului n-a comis o faptă rea. Credincioşii erau fericiţi de această declaraţie şi se simţeau încurajaţi de judecata care-1 declara pe zeu nevinovat. Osiris părăsea banca acuzaţilor, pentru a se aşeza pe scaunul judecătorului. Credincioşii recitau a doua mărturisire negativă, apoi se apropiau rînd pe rînd de balanţă. O inimă de lapis-lazuli, pe care era gravat numele lor, era pusă pe un taler, imaginea Adevărului pe celălalt şi fiecare putea constata că balanţa stătea în echilibru. Persoana era recunoscută solemn fără păcate şi înregistrată. Putea să se întoarcă acasă, sigură că porţile lumii viitoare nu-i vor fi închise. .

III. Pregătirea mormîniului

Avînd acum conştiinţa liniştită, fiecare egiptean .putea să se îngrijească de locuinţa veşnică.

Regii s-au îngrijit foarte devreme de mormintele lor. Construirea unei piramide, chiar de mărime mijlocie, nu era un lucru uşor. Se trimiteau adevărate expediţii pentru a aduce blocurile de granit şl de alabastru din podişul Gizeh sau de la Saqqarah. De la începutul Noului Imperiu, necropola regală a fost

transportată în Valea regilor, la vest de Teba. Urmaşii lui Ramses I, deşi originari din Deltă,, au imitat pe cei cărora le luaseră locul şi-au continuat să sape în muntele teban acele hipogee, lungi eîteodată de o sută de metri, pe pereţii şi culoarele cărora s-au-executat decoraţii stranii. Urmărim acolo călătoria nocturnă a lui Ra în cele douăsprezece regiuni ale lumii subpămîntene, lupta sa împotriva duşmanilor luminii, dar nimic nu aminteşte ce a săvîrşit regele în viaţa Iui. Nicăieri scenele nu se adresează vizitatorului. Căci mormîntul regal nu era făcut să primească viz'tatori. Era un loc închis şi însăşi intrarea trebuia ţinută secretă.[1]

Altceva se întîmpla cu mormintele particularilor, care în mod obişnuit cuprindeau două părţi distincte. Cavoul, săpat în fundul unui puţ, era destinat defunctului. Odată ce acesta era culcat în sarcofag şi ultima ceremonie îndeplinită, intrarea cavoului era zidită, puţul umplut şi în principiu nimeni ni* trebuia să-i tulbure singurătatea. Deasupra cavoului însă, se ridica un adevărat edificiu, care era deschis supravieţuitorilor. Faţada acestui edificiu se înălţa în. fundul unei curţi plină de stele, care arătau generaţiilor viitoare virtuţile şi faptele defunctului. Cite-odată se afla în curte şi un bazin, în jurul căruia creşteau cîţiva palmieri şi sicomori.[2] Se intra într-o sală, de obicei mai mult largă decît lungă, a cărei

[1] Arma, care a trăit sub primii trei TutmeSj povesteşte că a condus lucrările mormântului regal, în singurătate, fără să fie văzut, nici auzit *(Urk.,* IV, 57).

[2] V. vigneta publicată de Maspero, *Histoire,* II, 516, după o stelă din N.E., la Muzeul din Cairo.

decoraţie era încîntătoare. Plafonul era împodobit cu ornamente vegetale sau cu motive geometrice în culori vii. Pe pereţi şi pe stîlpi, picturile reprezentau viaţa defunctului în momentele ei cele mai caracteristice. Mare proprietar, el asista la muncile cîmpu-lui, vîna antilope în deşert, arunca bumerangul în păsările din baltă, harponul în hipopotami, lua parte la pescuit. Ca şef al atelierelor lui Amon, supraveghea pe sculptori, giuvaergii, ebenişti. Ca magistrat, centraliza veniturile coroanei. Soldat, instruia pe recruţi, îl vedeai primit de rege în audienţă, introdu-eînd în palat şirul lung de delegaţi care veniseră din ţări ce nu cunoşteau Egiptul, aplecaţi sub greutatea tributului, să implore suflul vieţii. După ce făcea înconjurul sălii, vizitatorul pătrundea într-un culoar larg. Intr-o parte, îl vedea pe defunct mergînd cu barca la Abydos, în cealaltă, episoadele unei în-mormîntări după toate regulile. Culoarul ducea într-o ultimă sală, unde nu mai era vorba decît despre pietatea defunctului. El adora pe zei, făcea libaţia cu apă în cinstea lor, prezenta o condelă aprinsă, recita imnuri. Ca răsplată, consuma proviziile mereu împrospătate pe care le datora credinţei şi prevederii sale.[i]

Sarcofagul era, desigur, piesa cea mai importantă 'din mobilierul funerar. Pe cînd trăia, Neferhotep a vizitat de nenumărate ori atelierul unde se lucra sarcofagul. Şi-a văzut locuinţa viitoare pusă pe două suporturi şi pe meşteşugari stînd jos sau în picioare,

, * Pentru mai multe detalii veai introducerea la *Th.T.S.,* • -tom. I.

ocupaţi s-o şlefuiască şi s-o picteze, L-a văzut pe preot stropind-o cu apă sfinţită.[1]

Regele şi oamenii foarte bogaţi nu se mulţumeau cu un singur sicriu. Mumia lui Psusennes, protejată întîi de o mască de aur, era închisă într-un sarcofag de argint în formă de mumie, care încăpea exact într-un alt sarcofag mumiform, de granit negru. Acesta era aşezat într-o cutie largă, dreptunghiulară, decorată pe dinăuntru şi pe dinafară cu divinităţi care trebuiau să păzească mumia. Pe capacul bombat era pictată imaginea defunctului, reprezentat cu atributele lui Osiris, iar sub capac era zugrăvită Nut, zeiţa cerului, înconjurată de bărcile constelaţiilor. Corpul său subţire şi graţios se întindea la cîţiva centimetri deasupra sarcofagului de granit negru. Prin ochii săi de nestemate, regele se bucura la infinit de frumuseţea zeiţei, care-i dădea o sărutare eternă. Astfel se realiza una din dorinţele pe care le avea orice egiptean pentru veşnicia lui, să devină un locuitor al cerului, să călătorească printre stelele care nu cunosc odihna şi planetele care ignorează nimicirea. De altfel, pe laturile sarcofagului se sculptaseră ochi, mulţumită cărora el vedea tot aşa de bine ca şi Ra sau Osiris, şi uşi prin care trecea ca să iasă din palatul său şi să se întoarcă oricînd dorea.

Desigur că bogăţia şi varietatea mobilierului depindeau de posibilităţile fiecăruia. Cel al lui Tutanka-mon desfide orice imaginaţie : paturi de ceremonie, paturi de odihnă, care şi bărci, dulapuri şi sipete, fo~

* Davics, *Neferhotep,* 27 ; *Wr. Atl.,* I, 124.

tolii, scaune şi taburete, tot felul de arme, toate bastoanele cunoscute în vremea lui, obiecte de podoabă, jocuri, veselă, obiecte liturgice. Ca membru al regatului osirian, regele va repeta actele pioase pe care le făcea cînd era viu. Ca şef de familie, ca suveran, va continua să-şi primească copiii, rudele, prietenii, supuşii şi va trebui să-i trateze cu ceva. De aceea i se punea în mormînt o veselă bogată. Se aşezau în acest mormînt piese din bufetul regal, păsări pregătite, bucăţi de carne, fructe, grîne, lichide, tot ce se mânîncă şi tot ce se bea.

Sarcofagul era însoţit de un sipet de lemn sau de piatră şi de patru vase pe care le numim, de altfel greşit, vase funerare. Ele erau destinate organelor scoase din trup în timpul mumifierii şi puse sub protecţia a patru zei şi a patru zeiţe. Unul din aceşti zei, Amset, avea cap de om, Hapi cap de cinocefal, Duamutef oap de şacal şi Qebehsenuf, de şoim. Capacul primului vas prezenta deci un cap de om şi celelalte trei *un* eap de cinocefal, de şacal, de şoim. Unii mai rafinaţi socoteau că acestea nu erau de ajuns. Ei fabricau mici sicrie de aur sau de argint, aidoma celor adevărate. Aici se puneau mici pachete mumificate şi aceste patru sicrie erau depuse în vase de alabastru.

Cîmpiile'Ialu, peste care domnea Osiris, erau, ca şi grădina lui Candide, cel mai frumos loc din lume, dar trebuiau cultivate aşa cum se cultiva o proprietate regală, arate, semănate, plivite şi secerate, canalele de irigaţie întreţinute şi chiar executate lucrări a căror utilitate nu ne apare clar, de exemplu să se transporte nisip de pe un mal pe altul. Aceste lu-

crări, pe care un proprietar de pămînt le găsea fireşti, păreau, dimpotrivă, insuportabile celor care-şi petrecuseră viaţa în trîndăvie sau exercitaseră o altă meserie decît aceea de agricultor. Nici un popor n-a crezut, ca egiptenii, că imaginea unui lucru sau a unei fiinţe poseda, în oarecare măsură, însuşirile ei. De aceea se confecţionau statuete care puteau să muncească în locul celui decedat. Aceste statuete de faianţă lustruită, cîteodată de bronz, aveau forma unei mumii. Uneori, figura e foarte individualizată. Sîntem îndreptăţiţi să credem că e un portret. Dacă nu se urmărise asemănarea, scopul era în orice caz atins, căci inscripţia indică cel puţin numele şi titlul personajului căruia îi ţinea locul : „Osiris, primul profet al lui Amonrasonter Hornekhiti".

Adeseori, un text mai amplu defineşte muncile de care trebuia să se ocupe statueta : „Osiris zice : «Această statuetă *(uchebti)* indică să facă toate muncile care trebuiesc făcute acolo, în necropolă, cum le-ar face un om pentru propriile lui interese, adică să facă să rodească bine cîmpiile, să irigheze talu-zurile, să transporte nisipul de la est la vest şi in-vers, să smulgă buruienile, întocmai ca un om pentru propriile lui interese.»" Odată lansaţi în această direcţie, egiptenii au multiplicat aceste statuete spre a evita pentru totdeauna corvezile istovitoare. Au pus în mîinile lor sau le-au desenat pe spate unelte şi saci. Pe lingă muncitori, ei au adăugat scribi şi supraveghetori, pentru că în spatele oricărei echipe de plugari se profila nelipsitul funcţionar. în sfîrşit, au început să confecţioneze un întreg arsenal de obiecte mici şi de unelte în miniatură, ca să fie la în-

demîna statuetelor : cobiliţe pentru cei care cară apă sau nisip, coşuri, hîrleţe şi ciocane de lemn sau de bronz, ori de faianţă. Pentru a nu risca să fie furat sau utilizat în alt scop decît cel dorit de client, acest material e înscris pe acelaşi nume ca şi statuetele.[1]

Aceeaşi idee a sugerat confecţionarea cîtorva statuete de femei goale pentru cel mort. Regii şi prinţii aveau concubine şi nu voiau să piardă acest bun obicei pe lumea cealaltă. Am găsit astfel de statuete în anticamera lui Psusennes. Dar am fi ispitiţi să-1 plîngem pe acest rege dacă în viaţă îşi alegea concubinele aşa cum şi-a ales păpuşile. [2]

Mumiilor le plăceau podoabele tot atît de mult ca şi celor vii. De obicei, mumia se împodobea cu bijuteriile pe care defunctul le purtase în viaţă, dar de cele mai multe ori se confecţionau altele noi. Iată lista obiectelor necesare mumiei unui rege sau unui înalt personaj :[3]

Masa, de aur pentru rege şi prinţii de sînge, de ghips pictat pentru particulari.

Un guler format din două plăci tari de aur eloazo-nat, reprezentînd un vultur cu aripile desfăcute.

Unul sau mai multe coliere de aur, de pietre scumpe, de perle, de faianţă, formate din mai multe şiruri de perle sau de monede mici, cu unul sau două fermoare, cîteodată împodobit cu un pandantiv de aur sau de pietre scumpe, cîteodată de faianţă. Unul

[1] Speleers, *Les figurines Juneraires igyptiennes,* Bruxelles,
1923, *Kemi,* IX, 82—S'3.

[2] *Kemi,* IX, 78—79.

[3] După cele ce am constatat în mormântul Sui Psusennes,
Montet, *Tanis,* 145—157.

sau mai multe grumăjere cu lanţul lor. Motivul cel mai obişnuit era scarabeul înaripat, însoţit de Isis şi Neftys. Pe reversul scarabeului se grava celebra invocaţie către inimă : „O, inima mea, inima mamei mele, inima diferitelor mele vîrste, nu te ridica împotriva mea ca martor, la tribunal, nu face să se plece balanţa în paguba mea în faţa păzitorului ei, căci tu eşti *ka* din trupul meu, zeul Khnum care-mi păstrează întregi membrele. Nu îngădui ca numele meu să miroase urît... Nu spune minciuni împotriva mea în faţa zeului..."

Alţi scarabei, înaripaţi sau nu, gravaţi, dar fără cadru, inimi de lapis-lazuli prevăzute cu lănţişoare şi gravate eu numele defunctului.

Brăţări flexibile sau rigide, ajurate sau masive, pentru încheietura mîinii, pentru braţe, coapse, glezne.

Degetare pentru degetele de Ia mîini şi de la picioare.

Inele pentru fiecare deget.

Sandale.

Amulete şi statuete ale divinităţilor, care vor fi atîrnate de gît sau agăţate de grumăjer.

Divinităţile însărcinate să protejeze pe mort erau mai ales Anup şi Thot, din cauza rolului pe care-1 aveau în timp ee se cîntăreau faptele, dar alegerea nu era limitată. Nu erau dispreţuiţi şoimii, vulturii cu aripile desfăcute, nici capetele de şarpe, căci şarpele este păzitorul zăvorului care ţine încuiate porţile diferitelor secţiuni din lumea cealaltă, nici fetişurile lui Osiris şi Isis, nici ochiul *năja.*

Pe lîngă toate aceste podoabe, se mai adăugau şi reproduceri în miniatură, ale unei mulţimi de obiecte ca : bastoane, sceptre, arme, simboluri regale sau divine, pe care era bine să le ai totdeauna la îndemînă.

Nu era uşor să alegi, să comanzi un material aşa de complicat, şi de costisitor şi să supraveghezi buna execuţie. Căci viitorul defunctului depindea în bună parte de grija pe care o avusese de casa veşnică, de mobilierul şi de podoabele sale. Departe de a fi un loc de odihnă şi linişte, lumea cealaltă era plină de curse din care nu scăpai dacă nu-ţi luai toate pre-cauţiunile ce se pot închipui.

IV. Datoriile preotului dublului

Deci bătrînul nostru egiptean şi-a văzut clădin-du-i-se viitoarea locuinţă eternă. El a împodobit-o după gusturile şi posibilităţile sale. I-a pus pe ebenist şi pe carosier să-i lucreze un mobilier frumos. Şi-a procurat podoabele de la giuvaergiu, o întreagă co-lecţie de talismane şi amulete. Se pare că nu-i mai lipseşte nici unul din articolele necesare în lumea cealaltă. Totuşi, încă nu-i mulţumit. E nevoie ca urmaşii lui să se ocupe de el cu pietate, nu numai să-şi îndeplinească ultimele îndatoriri şi să-1 instaleze satisfăcător în noua sa locuinţă, ci să se ocupe şi în viitor, din generaţie în generaţie : „Am transmis funcţiile mele fiului meu, spune un nobil egiptean, pe cînd eram încă în viaţă. Am făcut pentru el un testament, în afară de cel pe care tatăl meu îl făcuse pentru mine. Casa mea e bine pusă pe temelii, cîm-

pul meu e la locul lui. Toate lucrurile mele sînt la locul lor. Fiul meu este acela care va face ca inima mea să trăiască pe această stelă. El este pentru mine un bun moştenitor." Ideea că fiul face să trăiască numele tatălui şi chiar cel al strămoşilor, este frecvent exprimată pe stelele funerare. Hapi-Djefai, guvernator în Siut, a desemnat pe fiul său ca ,.preot al dublului său", am putea spune ca executorul său testamentar. Bunurile pe care fiul le va primi pentru aceasta sînt bunuri privilegiate, care nu trebuiesc împărţite cu ceilalţi copii. Fiul, la rîndul său, nu le va împărţi copiilor săi. El le va da în întregime aceluia dintre fiii săi pe care-1 va alege să se ocupe de mormîntul bunicului şi să supravegheze, partici-pînd personal, ceremoniile săvîrşite în amintirea sa. *

Aceste ceremonii au loc mai ales cu ocazia zilei Anului nou şi a marii sărbători *uaga,* care era celebrată optsprezece zile mai tîrziu, la mormînt, în templul lui Up-Uayt, stăpînul Siutului şi în cel al lui Anup, stăpînul necropolei.

Cu cinci zile înainte de Anul nou, preoţii din Up-Uayt se duceau în templul lui Anup şi depuneau o pîine pentru statuia care se afla în templu.

în ajunul Anului nou, un slujbaş din templul lui Up-Uayt, dădea preotului dublului o candelă care mai fusese utilizată în templu. Marele preot al lui Anup făcea la fel şi dădea şi el o candelă, pe care o folosise la iluminarea templului lui Anup, unui personaj numit şeful personalului necropolei, acesta trebuia să se ducă la mormînt împreună cu paznicii

[1] După inscripţia contractelor din Siut, *Kemi,* III, 52—69.

muntelui. Acolo îl întâlneau pe preotul dublului căruia îi înmînau o candelă.

In ziua de Anul nou, fiecare din preoţii lui Up-Uayt trebuia să dea o pîine pentru statuia lui Hapi-Djefai, după ce se sîîrşea iluminarea templului. Pe urmă, alcătuiau un cortegiu în urma preotului dublului şi sărbătoreau amintirea zeului. Şeful necropolei şi gardienii dădeau şi ei pîine şi bere şi făceau o slujbă asemănătoare.

în seara Anului nou, funcţionarii din templul lui Up-Uayt, care în ajun dăduseră o candelă, mai dădeau una. Marele preot al lui Anup făcea la fel şi statuile defunctului erau iluminate ca şi în ajun cu candelele sfinţite prin folosirea lor anterioară.

Aproape aceleaşi ceremonii vor începe din nou pentru sărbătoarea *uaga.* In templul lui Up-Uayt, preoţii dau fiecare cîte o pîine albă şi formează un cortegiu, în urma preotului dublului, pentru a-1 slăvi pe Hapi-Djefai. O a treia candelă va arde în timpul nopţii în faţa statuii. Preoţii lui Anup vor merge în cortegiu, slăvindu-1, pînă la scara monumentală care duce la mormîntul lui. Fiecare din ei va depune o pîine în faţa statuii care se află acolo şi care va fi din nou luminată.

Cînd preotul de serviciu va face slujba în templu, va da din nou statuii pîine şi bere. Un alt personaj, şeful muntelui, va depune de asemenea pîini şi ulcioare cu bere pentru statuie, în mîinile preotului dublului.

Hapi-Djefai pretinde să nu fie uitat la serbările de la începutul anotimpurilor, care deşi sînt mai puţin solemne decît sărbătoarea Anului nou, îşi au şi ele

importanţa lor. Şefii necropolei şi paznicii muntelui se vor aduna lingă grădina sa funerară, vor lua statuia care se află acolo şi o vor duce în templul lui Anup. Iată, în sfîrşit, ultima sa pretenţie. De pe vremea cînd era şeful clerului lui Up-Uayt, Hapi-Dje-fai primea în toate zilele de sărbătoare, care erau numeroase, carne şi bere. El porunceşte ca această carne şi bere să fie duse, după moarte, statuii sale, sub controlul preotului dublului.

Aceste servicii nu vor fi gratuite. Pentru a le re-tribui, Hapi-Djefai renunţă la avantajele în natură de care se bucura ca guvernator şi ca şef'al clerului lui Up-Uayt. Cu un admirabil egoism, el angajează deci viitorul acestor funcţionari. îşi micşorează veniturile, deoarece moştenitorul său va trebui să le verse în fiecare an timp de douăzeci şi şapte de zile templului. O zi a templului nu e altceva decît a trei suta şaizecea parte din tot ce intră în templu într-un an. Templul lui Up-Uayt nu era decît un templu de provincie, totuşi veniturile lui erau importante şi moşte-nitorii, obligaţi să renunţe în folosul oamenilor din templu la a treisprezecea parte din veniturile lui Up-Uayt, îşi vor vedea veniturile diminuate, cu atît mai mult cu cît capitalul însuşi era micşorat prin donaţia a numeroase terenuri. Astfel, întreţinerea mormîntu-lui risca să fie mai împovărătoare decît mormîntul însuşi şi întreg Egiptul risca să fie copleşit de povara pe care singur şi-o pusese pe umeri. Nepăsător Ia toate acestea, Hapi-Djefai menţionează că părinţii viitori n-au dreptul să modifice aranjamentele pe care un prinţ ca el le-a făcut cu preoţii din vremea lui. De fapt, ctitoriile cele mai bine garantate că-

deau în uitare după două sau trei generaţii sau veniturile lor erau virate în beneficiul morţilor recenţi.[1] *Ara* văzut că unii regi şi particulari credeau că îndeplinesc o operă de pietate restaurînd monumente funerare şi alimentînd mesele lor cu ofrande. Dar multe din aceste ctitorii s-au ruinat definitiv în cursul Războiului celor impuri. în urma acestui război şi a anarhiei care a urmat, Egiptul s-a găsit, dacă nu de tot ruinat, cel puţin foarte sărăcit şi absolut incapabil să se mai ocupe de vechii morţi.

V. Mumificarea

Nimic nu mai reţine pe acest pământ pe egipteanul care, înştiinţat de Osiris, a avut vreme să termine construcţia şi amenajarea casei sale de veci şi care şi-a luat toate măsurile pe care credinţa şi respectul său pentru obiceiuri i le-au inspirat. In ziua în care ajungeau pe ţărmul celălalt, după expresia egiptenilor, cărora nu le plăcea să întrebuinţeze cu-vîntul a muri, rudele sale ţineau doliul cel puţin şaptezeci de zile. Renunţau la orice ocupaţie activă şi şedeau acasă abătuţi şi tăcuţi. Dacă trebuiau să plece undeva, îşi mînjeau obrazul cu mîl, cum a făcut Anupu cînd i s-a părut că fratele lui cel mai mic era pierdut pentru el, şi se loveau într-una, în creştetul capului, cu amîndouă mîiniie.[2] Dar o datorie

[1] V. istoria unui: templu funerar în Robiehon şi Variile, *Le temple du scribe royal Ammenhotep fils de Hapou,* Cairo, 1936.

[2] *Pap. d'Obiney,* VIII, 6—7 şi Comentariul lui V. Loret în *Kemi,* IX, 105—106 ; ci Diodor, I, 72.

urgentă îi zorea, aceea de a preda cadavrul îmbălsă-mătorilor şi de a alege felul îmbălsămării. Aceasta era de trei feluri, după cum spun Herodot şi Diodor. îmbălsămarea de clasa întîi cerea mult timp. Se scotea creierul, şi, cu excepţia inimii, toate organele interne, care trebuiau pregătite deosebit şi împărţite în patru grupuri, pentru cele patru vase funerare. Organele scoase erau, după o dublă curăţire, înlocuite cu aromate. Se săra apoi corpul cu natron. produs care se găsea din belşug în oaza Natron, poiana cu sare, la vest de Fayum, ca şi în regiunea Nekheb şi pe care egiptenii îl întrebuinţau, la diverse nevoi şi mai ales pentru curăţirea casei. După şaptezeci de zile, corpul era spălat, apoi înfăşurat în benzi tăiate dintr-o pînză de in şi unse cu gumă. Era nevoie de cel puţin vreo cincisprezece produse pentru a desăvîrşi acest lucru : ceară de albine pentru a astupa urechile, ochii, nasul, gura şi tăietura operatorului, aromate, ulei de eedru, care în realitate era de ienupăr, gumă, arbust din orient,, boabe de ienupăr, ceapă, vin de palmier şi mai multe feluri de răşină, rumeguş de lemn, smoală şi gudron şi, bineînţeles, natron, care era agentul principal. Cele mai multe din aceste produse veneau din străinătate. Aşa încît, îndată ce călătoriile pe mare, spre Byblos, erau întrerupte, îmbălsămătorii şi bogata lor clientelă erau desperaţi la ideea că vor fi nevoiţi să caute alte produse care să Ie înlocuiască. *

[1] Herodot, II, 85; Diodor, I, 91,; Liu-as, *Ancient egyptian materiala and Industries,* c-d. II, cap. VIII.

Cind lucrul era terminat, trupul nu mai era decît un schelet învelit într-o piele gălbuie, dar faţa nu era cu totul de nerecunoscut, deşi obrajii erau supţi şi buzele subţiate. După atîtea secole, mumia lui Setui I ne lasă să ne închipuim trăsăturile şi expresia acestui mare rege. Nu se poate spune acelaşi lucru despre multe alte mumii.

Apoi venea momentul să se împodobească şi să se îmbrace mumia. Se atîrnau colierele, pectoralele, ta-lismanele. Se puneau brăţările, degetarele, inelele şi sandalele. Pe rana făcută de cel care scosese organele, se punea o foaie groasă de aur, pe care se grava sau se încrusta ochiul *ndja* (care avea puterea să vindece rănile) şi cele patru genii care apărau vasele funerare. Un exemplar clin *Cartea Morţilor,* ghid indispensabil, era pus între picioare. Apoi corpul şi membrele erau înfăşurate în întregime în fişii de in. Se aplica pe faţă masca. Pentru particulari, această mască era de pînză şi de ghips. Pentru regi şi pentru unele personaje foare însemnate, era de aur şi legată uneori prin fire de un veşmînt de perle.[1] Un ultim giulgiu, fixat, de benzi paralele, acoperea totul. în locul acestui giulgiu, mumia lui Chechanq, găsită la Tanis, în anticamera mormântului lui Psusennes, era apărată de un cartonaj, pe care se reproducea, mai bine sau mai rău, cu frunze de aur şi plăci foarte subţiri de faianţă albastră, decorul gravat sau sculptat pe sarcofagul de argint. [2] Dacă ebeniştii, carosie-rii, armurierii şi toţi specialiştii care-şi împărţiseră

[1] Masca de aur a lui Chechanq al II-lea este o remarcabilă
operă de artă, *Kâmi,* XI, pi. 14—15.
2 *Kemu* IX, p. 62—434 şi pi. XIII.

comanda mobilierului funerar se grăbiseră, după două luni şi jumătate de la deces se putea, în sfîrşit, proceda la punerea în sicriu şi la înmormîntare.

VI. înmormintarea. Formarea cortegiului

0 înmormîntare egipteană era în acelaşi timp lugubră şi pitorească.[1] Membrii familiei nu se jenau să se dea în spectacol hohotind şi gesticulând pe tot parcursul. închiriau bocitori şi bocitoare, de teamă că singuri nu şi-ar putea exterioriza destul durerea. Acestea din urmă, mai ales, erau neobosite. Cu faţa mînjită cu nămol, cu pieptul descoperit, cu rochia ruptă, bocitoarele nu încetau să geamă lovindu-se în cap. Oamenii serioşi, care făceau parte din cortegiu, nu se dedau la gesturi exagerate, dar, mergînd, aminteau calităţile defunctului : „Ce frumos este ceea ce i se întâmplă... Umplea inima lui Khonsu în Teba în aşa fel, încît acesta i-a permis să ajungă în occident întovărăşit de generaţii şi de generaţii de servitori." [2] De aici înainte, convoiul funerar semăna mult cu o mutare.[3] Un prim grup de servitori purta prăjituri şi flori, ulcioare de lut, vase de piatră, cutii agăţate de cele două capete ale unei cobiliţe' conţinînd figurine şi alte materiale. Un grup mai numeros căra mobilierul uzual, scaune, paturi, sipete şi dulapuri, fără a uita carul. Lucrurile personale, vasele fu-

[1] Maspero, *Eiudes sur quelques peintures et sur quelques textes relatifs aux junerailles, Etudes egyptiennes,* I, 31—194.
[2] *Ibid.,* 134.
[3] Maspero, *Histoire,* II, 512—513 ; *Wr. Atl,* I, 388—421.

nerare, bastoanele, sceptrele, statuile, umbrelele erau încredinţate unei a treia echipe. Bijuterii, coliere, şoimi sau vulturi cu aripile desfăcute, păsări cu cap de om şi alte obiecte de preţ erau expuse pe tăvi sau purtate ostentativ, ca şi cînd n-aveau a se teme de numeroşii gură-cască ce se uitau cum trece convoiul. Sarcofagul dispărea într-un catafalc tras de o pereche de vaci şi de cîţiva oameni. Acest catafalc era format din panouri mobile de lemn şi dintr-un schelet tot de lemn, pe care atîrnau perdele de stofă brodată sau de piele. El era aşezat pe o barcă, încadrat de statuile lui Isis şi Neftys şi barca însăşi era aşezată pe o sanie.

VII. Trecerea Nilului

Cortegiul ajungea încet pe malurile Nilului, unde era aşteptat de o întreagă flotilă.[1] Barca principală, ale cărei proră şi pupă erau curbate graţios spre interior şi se terminau prin inflorescenţe de papirus, era prevăzută cu o cabină largă, tapiţată înăuntru cu stofe brodate şi cu benzi de piele. Acolo era instalat catafalcul, împreună cu Isis şi Neftis. Un preot, cu umerii acoperiţi cu o piele de panteră, ardea răşină. Bocitoarele se loveau mereu în cap. Echipajul era redus la un singur marinar, care sonda fundul apei cu o cange lungă, căci barca cu sarcofagul era remorcată de o altă barcă, cu echipaj numeros, comandat de un căpitan aşezat în faţă, în vreme ce un

[1] Davies, *Nejerhotep,* 22—23 ; *Mem. Tyt.,* IV, 19, 29, 25.

pilot, la spate, ţinea cîrma. Această barcă poseda o cabină mare. Bocitoarele se aşezau pe acoperiş şi, întoarse spre catafalc, cu pieptul dezgolit, continuau să strige şi să gesticuleze. Iată unul din cîntecele lor de jale : „Să mergem repede spre vest, în ţara Adevărului. Femeile din barca giblită plîng mult, mult. In pace, în pace spre occident, o, lăudatule, mergi în pace ! Dacă va binevoi zeul, cîiid ziua se schimbă în veşnicie, te vom vedea, pe tine care mergi spre această ţară, unde oamenii se amestecă." Ce caută aici barca giblită, *kebenit,* care e o corabie construită pentru navigaţie pe mare, pe cînd barca cu catafalcul nu e destinată decît pentru traversarea Nilului ? Intre ele există totuşi o analogie. Cînd Isis a reuşit să obţină arborele sacru care conţinea trupul soţului ei Osiris, ea îl duse pe corabia care pleca spre Egipt şi-1 ţinu îmbrăţişat, udîndu-1 cu lacrimi. Tot astfel femeile din familie îşi exprimau durerea, în barcă, în timpul traversării Nilului.

Pe alte bărci, se îmbarcau persoanele care se holă-rîseră să-1 întovărăşească pe defunct pînă la capăt, şi de asemenea tot mobilierul funerar. Cei care nu voiau să meargă mai departe, rămîneau pe mal şi adresau prietenului lor o ultimă urare : „Să ajungi în pace la apus de Teba" sau : „Spre apus. spre apus, în locul celor drepţi ! Locul pe care-1 iubeai, geme şi suferă '" Este clipa cînd se aude glasul îndurerat al văduvei : „O, fratele meu, soţul meu, prietenul meu, rămîi în locul tău, nu te depărta de locul unde locuieşti. Vai ! te duci să treci Nilul ! O, marinari, nu vă grăbiţi, lă-saţi-1! Voi vă veţi întoarce la casele voastre, dar el se duce în locul cel veşnic !"

Convoiul este aşteptat pe malul celălalt.[1] Oamenii merg în grupuri. Intre timp s-au înjghebat mici tarabe care sînt prevăzute din belşug cu obiecte religioase pentru cei care n-au adus destule din oraş. Un om apucă de prima barcă şi se grăbeşte să debarce pasagerii, catafalcul şi tot mobilierul. Cortegiul se reface, mai puţin numeros decît la plecarea din casa mortuară, dar cam în aceeaşi ordine. O pereche de vaci este înjugată la o sanie care duce o barcă de formă arhaică. Isis şi Neftis îşi reiau locurile. Conducătorii poartă în mînă un bici. Cu ei merge omul cu ruloul. Femeile din familie, copiii, bocitoarele, se aşează unde pot. Cîteodată, o femeie cîntă din cro-tal. Copiii defunctului, mereu serioşi, cu bastonul în mînă, merg în ordine, urmaţi de hamali. Aceştia continuă să vorbească despre prietenul lor, despre gusturile lui, amestecînd amintirile cu reflecţii asupra loviturilor soartei, nesiguranţei şi duratei scurte a vieţii omeneşti. Trec prin faţa unor construcţii din materiale uşoare, unde o mulţime de oameni flutură facle aprinse. Străbat astfel zona terenurilor cultivate şi ajung la poalele muntelui libic. Drumul începe să urce şi devine greu. Vacile sînt dejugate. Acum oamenii trag şi la nevoie poartă catafalcul, precedaţi de un preot, care-1 stropeşte neîncetat cu ibricul şi întoarce spre el cădelniţa aprinsă. Zeiţa Ha-thor, ieşea atunci din munte, sub forma unei vaci,

[1] Davies, *Neferhotep,* 20—21 ; *Mem. Tyt.,* IV, 32.

dădea la o parte un desiş de papirus care crescuse pe stîncile aride şi-i primea pe noii veniţi.

IX. Rămas bun de Ia mumie

Cu greu cortegiul soseşte în faţa mormîntului. * Şi aici sînt mici prăvălii, unde oamenii pregătesc fierturi şi pun apa să se răcească în ulcioare mari. Lîngă stelă, zeiţa occidentului, invizibilă, e prezentă, sub forma unui şoim stînd în picioare pe o prăjină. Sarcofagul, scos de pe catafalc, este aşezat lîngă stelă. O femeie, ghemuită lîngă el, îl ţine strîns în braţe. Un 'om îi confecţionează pe cap un con parfumat, asemănător cu cele care se puneau în zilele de recepţie pe capul invitaţilor. Bocitoarele, copiii şi membrii familiei se lovesc în cap mai tare ca la începutul ceremoniei. Dar preoţii au de îndeplinit un serviciu important. Ei au şi aşezat pe o masă nu numai cele necesare pentru un ospăţ, pîine şi căni cu bere, dar 'şi nişte instrumente ciudate, o teslă, un cuţit mare, care are forma unei pene de struţ, o imitaţie de picior de bou, o paletă terminată cu două volute. Aceste instrumente vor servi preotului ca să anuleze efectele îmbălsămării şi să redea defunctului posibilitatea folosirii membrelor şi organelor sale. Acesta va vedea din nou. Va deschide iar gura ca să vorbească şi să mănînce. Va putea să-şi mişte braţele şi picioarele.

[1] Davies, *Neferhotep,* 24 : *Mem. Tyt.,* IV, 19. 21 ; *Wr. Aii,* **I, 131,** 166, **217.**

Momentul despărţirii se apropie. Manifestările de 'durere se înteţesc. Soţia începe : „Eu sînt soţia ta Merit-Re. o puternice, nu mă lăsa ! Vrei să mă îndepărtez de tine ? Dacă plec, tu vei rămîne singur. Cine va rămîne cu tine, în tovărăşia ta ? Tu, căruia îţi plăcea să glumeşti cu mine, taci, nu mai vorbeşti !"
■Femeile îi ţin hangul, zicînd : „Nenorocire, nenorocire ! Plîngeţi, plîngeţi, plîngeţi fără încetare. Bunul păstor a plecat în lumea veşnică. Mulţimea oamenilor s-a îndepărtat de tine. Tu eşti acum în tara căreia îi place singurătatea. Tu, care erai fericit 'să mergi, iată-te acum întemniţat, înfăşurat strîns. Tu, care aveai atîtea stofe fine, acum dormi în hainele astea !*

Nu mai rămîne decît să se coboare şi să se instaleze sarcofagul în cavou împreună cu tot mobilierul funerar. * De acum înainte, catafalcul rămîne gol. Preoţii care l-au închiriat pentru ceremonie îl aduc din nou în oraş, căci alţi clienţi l-au şi căutat. Sicriul mumiform se instalează în cada dreptunghiulară de piatră, care fusese tăiată cu mult timp înainte, sculptată şi aşezată la locul ei. Un număr oarecare de obiecte, bastoane şi arme, poate că şi talismane, sînt aşezate împrejur, apoi capacul greu de piatră este coborît peste cadă. Lîngă sarcofag se aşază lada cu vasele funerare, sipetele cu sertare şi tot restul mobilierului. Mai ales nu trebuie uitat ceea ce e mai necesar mortului, proviziile de mîncare şi ceea ce numim „Osiris vegetal". Acestea erau nişte rame de lemn, prevăzute cu un fund de stofă grosolană, care aveau

[1] Davies, *Neferhotcp,* 25—

26. 4t5<$

forma unui Osiris mumificat. Erau umplute cu un amestec de nisip şi de orz. Amestecul se uda regulat timp de mai multe zile. Orzul încolţea, apoi creştea des ca peria. Cînd ajungea la 12 sau 15 cm., era lăsat să se usuce şi, la sfîrşit, era înfăşurat cu totul într-o pînză. Astfel sperau să încurajeze învierea defunctului, căci şi Osiris vegetase la fel pînă în clipa învierii lui. In vremurile mai vechi, se obţineau acelaşi rezultat depunîndu-se în mormînt ulcioare formate din două părţi. Partea din fund conţinea apă, iar partea superioară avea un fund găurit. Acolo se punea un tubercul de nufăr. El făcea rădăcini, care, trecînd prin găuri ajungeau la apă, şi tulpini care ieşeau afară printr-un gît unic sau triplu şi ajungeau să înflorească. Acest obicei, foarte răspîndit în Imperiul de Mijloc, a fost părăsit cînd s-au adoptat Osi-rişii vegetali. Lotusul era planta lui Ra. Deci o nouă victorie a religiei osiriene asupra vechii religii solare. [1]

X. Ospăţul funerar

Cavoul fiind complet aranjat, preotul şi asistenţii săi se retrăgeau. Zidarul zidea uşa. Rudele şi prietenii, care-1 întovărăşiseră pe defunct pînă la locul de veci, nu se despărţeau imediat. După atitea emoţii, le era foame. Hamalii care se împovăraseră cu atîtea lucruri pentru nevoile mortului, avuseseră

[1] J.-G. Fraser, *Atys et Osiris,* Paris. 1926. 112—113 ; *K6mi,* **IV, 161—168.**

grijă să păstreze provizii şi pentru cei vii. Aceştia se adunau fie în mormînt, fie în curtea de alături, Sau la oarecare depărtare, în chioşcurile clădite din materiale uşoare.[1] Un harpist se întorcea spre locul unde odihnea mumia. El improviza un cîntec în care amintea că tot ceea ce făcuse mortul fusese bine făcut : „Tu chemi în ajutor pe Ra, Kheper aude şi Tum îţi răspunde. Stăpînul universului face ceea tee-ţi place ţie... Vîntul din vest vine drept spre tine, la nasul tău. Vîntul de sud se schimbă pentru tine în vînt de nord. Gura ta se îndreaptă spre ugerul vacii Hesat. Devii pur, pentru a privi soarele. Te speli în bazinul divin. Toate membrele tale sînt în perfectă stare. Eşti drept în faţa lui Ra. Eşti veşnic pe lîngă Osiris. Primeşti ofranda în bune condiţii. Te hrăneşti ca şi pe pămînt. Inima ta se simte bine în necropolă. Ajungi în locuinţa ta, în pace. Zeii din Duat îţi spun : «Vino la al tău *ka* în toată liniştea». Toţi oamenii care se află în lumea cealaltă sînt la 'dispoziţia ta. Tu eşti chemat să rosteşti plîngerile în faţa celui mare. Tu faci legea, Osiris Tja-nefer, cel drept." [2]

In onoarea tatălui divin Neferhotep, un alt harpist scoate accente şi mai melancolice. [3] Nu se uită că mortul e în adevăr un privilegiat. Atîtea morminte

[1] Maspero, *Histoire,* II, 523. Scenele de banchet sînt frec
vente în mormintele tebane, dar trebuiesc deosebite de cele
de petrecere. Asupra acestui subiect, Gardiner, în *Th.T.S.,*
I, p. 36—41.
[2] Variile, *Trois nouveaux chants de harpisles, Bull. I.F.A.O.,* XXV, 155—157.
[3] Maspero, *Etudes egyptiennes,* I, **172**—177.

sînt ruinate. Ofrandele lor nu mai există, pîinile lor sînt pline de praf, dar „zidurile mormlntului tău sînt puternice, tu ai plantat arbori in jurul lacului tău. *Ba* al tău stă sub ei şi bea apa lor". Ocazia i separe mai ales potrivită ca să filosofeze puţin : „Trupurile se duc acolo de pe vremea zeului şi tînăra generaţie le ia locul. Atîta vreme cit Râ se va scula dimineaţa şi Tum se va culca la apus, bărbaţii vor zămisli, femeile vor concepe şi toate nasurile vor respira. Iar ceea ce s-a născut îşi va găsi într-o zi locul". In consecinţă, trebuie să ne bucurăm de viaţă şi, lucru ciudat, harpistul adresează acest sfat celui culcat în sarcofag, dar asistenţii îl iau pentru ei. Ei onorau mîncarea şi băutura şi se întorceau acasă mai zgomotoşi, şi mai ales, mai veseli decît la plecare.

Iată cum se celebrau funeraliile unui egiptean bogat. Aproape nici nu mai e nevoie să spunem că nimeni nu-şi dădea atîta osteneală pentru cei săraci, îmbălsămătorul nu se ostenea să deschidă trupul şi să scoată organele. El se mulţumea să injecteze prin anus un lichid gras, care se scotea din ienupăr şi să săreze corpul cu natron. Pentru cei mai săraci, uleiul de ienupăr era înlocuit cu un dezinfectant şi mai ordinar. Mumia, preparată astfel, era pusă într-un sicriu, care erau dus într-un vechi mormînt părăsit, ce servea de groapă comună. Sicriele erau îngrămădite unul peste altul pînă în tavan. Mumia nu era totuşi lipsită chiar de tot ce-i era necesar pe lumea cealaltă. I se puneau în sicriu eiteva unelte, sandale de papirus împletite, inele de bronz sau de faianţă, brăţări, amulete, scarabei, *udja,* figurine de divinităţi, tot de faianţă. Erau unii oameni şi mai săraci. Pe aceştia

îi aştepta groapa comună. Exista la Teba un cimitir al săracilor, în mijlocul bogatului cartier funerar Assassif. Mumiile erau aruncate aici înfăşurate în-Ir-o pînză grosolană. Le acopereau cu puţin nisip şi-şi vedeau de treabă. * Fericit acela dintre săraci care era reprezentat în mormîntul unui vizir sau al ■unui fiu regal din Kuch. Acela va continua să-şi servească stăpînul şi pe lumea cealaltă cum îl servise în viaţă, deoarece orice muncă merita să fie răsplătită. El va profita deci de avantajele promise favoriţilor soartei, care erau în acelaşi timp şi oameni drepţi.

XI. Legăturile celor \ii eu morţii

Cei care socoteau Amentit-ul ca loc de odihnă şi de pace îşi făceau despre el o idee prea simplă şi prea frumoasă. în realitate, mortul era o fiinţă bănuitoare şi răzbunătoare. El se temea de hoţii atraşi de aurul şi argintul depus în cavou. Se temea de reaua voinţă sau chiar de indiferenţa nenumăraţilor călători care se aventurau în imensa cetate din vest. Suspecta pe funcţionarii însărcinaţi cu întreţinerea necropolei. Ameninţa cu pedepse teribile pe cei care nu luau în serios aceste sarcini : „îf va preda focului regelui în ziua mîniei sale... Se vor scufunda în mare, care le va înghiţi cadavrele. Ei nu vor primi cinstea cuvenită oamenilor virtuoşi. Nu vor putea înghiţi ofrandele celor morţi. Nu li se vor face libaţii în apa din

[1] Herodot, II, 87—88 ; Erman, *La religion des Bgypiieiis,* 316—317 ; Maspero, *Histoire,* II, 252—5.26,

fluviu. Fiii lor nu le vor lua locul. Femeile le vor fi violate sub ochii lor... Ei nu vor auzi cuvintele regelui în ziua în care el se bucură... Dar dacă, dimpotrivă, ei veghează peste ctitoria funerară [...] să li se facă tot binele posibil. Amonrasonter vă va dărui o viaţă lungă... Regele, care va domni în vremea voastră, vă va răsplăti cum ştie el să răsplătească. Pentru voi vor fi înmulţite slujbe peste slujbe, pe care le veţi primi din fiu în fiu şi din moştenitor în moştenitor. Ei vor fi înmormîntati în necropolă, după ce vor atinge vîrsta de o sută zece ani şi se vor înmulţi pentru ei ofrandele." '

Pe de altă parte, erau şi morţi răi, unii poate pentru că erau părăsiţi de urmaşii lor, alţii fără nici un motiv, pentru că le plăcea să facă rău. Zeii ar fi trebuit să-i împiedice de a vătăma, dar ei înşelau paza, părăseau mormîntul şi-i persecutau pe cei vii. [2] Acestor morţi li se atribuiau cele mai multe boli. Mama se temea de ei pentru copil: „dacă ai venit să-1 îmbrăţişezi pe acest copil, eu nu-ţi dau voie să-1 îmbrăţişezi. Dacă ai venit să-1 amăgeşti, eu nu-ţi dau voie să-1 amăgeşti. Dacă ai venit să-1 iei, eu nu-ţi dau voie să-1 iei." [3]

Fie de teamă, fie din pietate, egiptenii vizitau deseori locurile de veci. Rude, copii, văduvi, urcau colina, aducînd cu ei cîteva provizii şi puţină apă pe

[1] Robichon şi Variile, *Amenhotep flls de Hapou,* 4—7.
[2] Deja din epoca piramidelor regele se teme de mînia mor
ţilor (pyr. 63). Această credinţă persistă în Noul Imperiu :
Pap. Hier de Turin, 124, 13 ; *Livre des Morts,* cap. *92.*
[3] Erman, *Zauberspriiche filr Mutter und Kind,* I, *9,* 2, 6.
Altă formulă de acelaşi fel: *Ibid.,* II. T, 12, 3.

care o depuneau pe o masă de ofrandă, în faţa stelei sau între plamierii care umbreau curtea de la intrare şi, răspunzînd dorinţei celor morţi, pronunţau : „Mii de pîini şi de căni cu bere, boi şi păsări, grăsime şi terebint, rufe şi frînghii, din toate lucrurile pure şi bune pe care le aduce Nilul, pe care le creează pă-mîntul şi din care trăieşte zeul, pentru *ka* al cută-ruia..."

Adeseori, cel care se ruga pe mormîntul unei fiinţe scumpe era apăsat de griji. Am citat mai sus mărturisirea unui soţ ireproşabil şi a unui văduv credincios. Nimic nu-i mai reuşea de cînd îşi pierduse soţia. El se gîndi deci să-i scrie lunga scrisoare care a ajuns pînă la noi. Punînd lucrurile la punct, amintind tot ce făcuse pentru răposată înainte şi după moartea ei, el îşi exprima durerea de a fi rău tratat : „Ce rău am făcut ca să cad în starea în care mă aflu ? Ce-am făcut împotriva ta ca să ridici mîna asupra mea, cînd eu nu ţi-am făcut nici un rău ? Fac apel la zeii din Apus prin vorbele gurii mele, ca să judece între tine şi această scrisoare." [x]

Autorul acestei scrisori, care a trăit sub primii Ramses, asculta de un vechi obicei, care e atestat de exemple mai vechi, şi care constituie o dovadă că oamenii tot mai credeau în eficacitatea lui. în Imperiul de Mijloc, ei preferau sa scrie mortului pe recipientul care conţinea bucatele ce-i erau destinate, ca să fie siguri că scrisoarea va fi observată. De exemplu, un strămoş este informat că s-a alcătuit un complot pentru ca nepotul său să fie lipsit de

[1] Pop. *371 din Leyda* în Gardiner şi Sethe, *Egyptian lettre to the dead.*

moştenire. Mortul are tot interesul să se opună acestor maşinaţii. El trebuie deci să cheme pe membrii familiei şi pe prietenii săi în ajutorul celui pe care vor să-1 jefuiască. Fiindcă fiul, întemeindu-şi casa, întemeiază casa părinţilor săi şi face să trăiască numele lor. Dacă el e ruinat, produce nenorocirea înaintaşilor, ca şi a urmaşilor săi.

Dar oricît era de mare pietatea egiptenilor pentru morţii lor, ea nu era suficientă ca să întreţină mulţimea celor ce se odihneau în necropole. Ceea ce putea face un particular pentru părinţii sau bunicii lui, nici o ameninţare, nici un blestem nu-1 putea hotărî să facă pentru strămoşii mai îndepărtaţi. într-o bună zi se întîmpla ceea ce prezisese harpistul, ceea ce prevăzuse un înţelept din vremuri vechi : „Cei care-au clădit cu granit, care au zidit o sală într-o piramidă... mesele lor de ofrandă sînt tot aşa de goale ca cele ale nenorociţilor care mor pe mal fără nici un urmaş." ' Atunci, necropola tindea să devină locul de întîlnire al curioşilor care treceau prin faţa mormintelor şi citeau cu indiferenţă inscripţiile. Unii dintre ei au simţit nevoia, cum vor face şi turiştii moderni, să lase o urmă despre trecerea lor, notînd totuşi că aveau o intenţie pioasă. Nişte scribi au venit să viziteze mormîntul lui Antefoker. Ei s-au rugat mult, mult. Alţii au fost fericiţi să constate că mormîntul e în bună stare : „Ei l-au găsit ca cerul înlăuntrul lui". Un scrib, cu degete îndemî-natice, un scrib care n-are asemănare în tot oraşul

[1] Erman, *Gesprăch eines Legensmildan mit seiner Secle,* 60 ssq.

Memfis, spune cu modestie un oarecare Amenemhat, a vizitat monumentul funerar al bătrînului rege Djusir. El s-a mirat văzînd acolo inscripţii mediocre şi pline de greşeli, al căror autor trebuie să fi fost o femeie fără minte şi nu un scrib inspirat de Thot. Ne grăbim să spunem că el nu vorbise de inscripţiile originale, executate admirabil de artişti, care erau şi savanţi, ci de altele, făcute în vremea lui, de vreun vizitator ignorant sau grăbit. Sub Ramses al Il-lea, scribul tezaurului, Hadnakhti, veni să facă o excursie şi să se distreze la vest de Memfis, împreună cu fratele său, Panekhti, scribul vizirului. „O, toţi zeii de la vest de Memfis şi toţi zeii care domnesc peste pă-mîntul sacru, Osiris, Isis şi marile spirite care sînteţi la vest de Onkhtani, daţi-mi o viaţă lungă ca să-1 pot servi pe *ka* al vostru. Să primesc un mormînt bogat după o bătrîneţe frumoasă, să contemplu vestul Memfisului ca un scrib foarte onorat şi ca voi înşivă." Eroul unui roman din epoca veche, dar care se presupune că a trăit în vremea lui Ramses, Nenoferkaptah, părea că nu trăieşte decît ca să se plimbe prin necropola din Memfis, citind inscripţiile aflate în mormintele faraonilor şi stelele scribilor din Casa Vieţii, ca şi scrierile care sînt acolo, căci el se interesa «foarte mult de ele.[J] Acest Nenoferkaptah avea un rival tot aşa de savant, tot aşa de interesat de antichităţi ca şi el, Setna-Khamuas, fiul lui Usir-mare, adică al lui Ramses al Il-lea, care descoperise la Memfis, sub capul unei mumii, formulele magice

[1] Alan-H. Gardiner, *The house of Life, J.E.A.,* XXIV, 175.

cuprinse în papirusul 3248 de la Luvru. [x] Or, o inscripţie descoperită de curînd pe faţada meridională a piramidei lui Unois, la Saqqarah, ne informează că Ramses al II-lea încredinţase fiului regal Khamuasit, mare preot la On, sarcina de a restabili numele regelui din sud şi din nord, Unas, care nu se mai afla pe piramida sa, căci fiului regal Khamuasit îi plăcea mult să restaureze mormintele regilor din sud şi din nord, care erau ameninţate cu ruina. [2]

Acest înţelept, acest precursor al lui Mariette şi al savanţiilor din Serviciul Antichităţilor din Egipt, se gîndea oare că, după secole de uitare, urmaşii barbarilor, „care nu cunoşteau deloc Egiptul", vor explora la rîndul lor necropolele din sud şi din nord, ca să facă să trăiască din nou numele strămoşilor şi contemporanilor lui şi ca să le cunoască mai bine ? Sperăm că cei care au avut răbdare să ne citească pînă la capăt îşi vor face pînă la urmă o idee favorabilă despre felul lor de viaţă. Poporul egiptean n-a fost, aşa cum credea Renan, o turmă de sclavi mînată de un faraon nepăsător şi de preoţi lacomi şi fanatici. Fără îndoială că numărul celor dezmoşteniţi era destul de mare sub domnia Ramessizilor. Se abuza de bălaie. Totuşi, faraonul şi funcţionarii săi apar adeseori ca nişte stăpîni omenoşi. Şi apoi, religia îi consola pe oameni. Consider că în viaţa oamenilor simpli, momentele bune erau mai numeroase decît cele rele.

[1] Maspero, *Conles populaires,* ed. III, 102, nota. 2.

[2] Drioton şi Lauer, *Une inscription de Khaniouas sur la face sud de la **pyramide** d'Ounas ă Saqqarah, Ann. S.A.E.,* XXXVII, 201 ssq.

CUPRINS

Capitolul IX ARMATA ŞI RĂZBOIUL

Capitolul X SCRIBII ŞI JUDECĂTORII

Cap i t o 1 u 1 XI ACTIVITATEA IN TEMPLE

Capitolul XM FUNERALIILE

Lector : TEODORA POPA
Tehnoredactor : AUREL BUCUR
Bun de tipar : 1S.X.W3. Apărut 1973. *Tiraj 50.000 broşate. Coli tipar 30.*

Tiparul executat sub comanda nr. 30 543 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. ţ
Bucureşti
Republica Socialistă România